

Proponit autem Christum scriptura auff die weiß, quod non solum sit homo repletus gratia et vita aeterna, sed tribuit ei ampt et opus, a quo denominetur Christus. Nulla creatura creatur, ut nihil faciat, sed omnis creatura facit aliquid et sthet in suo officio, ut aqua lavit. Ergo habet haec persona officium suum, quod nulla alia creatura habet. Quod illud? praedicat, salvat, loquitur, Et quicquid facit, ist da hin gericht, ut faciat das recht ampt i. e. das ex helffe et ut ein runde ganze hülff sey, quicquid homini deest, das der man thu. Officium et opus eius est, ut sit salvator und helffer. Ideo deus hat sich in die person gesenck und wonet drinne. Hoc officium nemo habet nec angelus nec apostolus, quia nullus est, qui ex sua vi posset pacem facere, nec angelus, Sed deus dedit omnem vim in manus, ut possit helfen.

Defectus, quod sumus in peccatis, mortis rei sumus, gehören hnn die hell, sind gebrechlich in bonis operibus et tentamur a mundo und sollen frid haben, gesund sein, haec omnia illi subdita. Ad hoc acquisivit potentiam super mortem et gratiam, iustitiam, essen, trincken, et hic est solus meus. Quod Petrus miracula facit et Helizeus et omnes accipiunt ab illo, solus habet ille rhum, quod habet potentiam Matth. 28. Hoc nemo potest dicere, sed 'de plenitudine' et. Christus est persona, quae iuvat, potest iuvare in omni periculo et necessitate et praesertim in maximis periculis, morte, et qui hoc non invenit in scriptura, nihil invenit, et ubique hoc reperitur, quia nihil dicit quam de Christo.

Sequitur weyter, per quid agnoscendus Christianus, qui nomen habet a Christo i. e. Christianus muß den menschen haben mit sein werck und ampt, quia Christianus dicitur a Christo ut niger a nigredine, dives, albus, formosus, magnus. Nomen datur ab eo, quod habet. Sic Christianus a Christo, quomodo habet? audistis autem, quid vocetur Christus, ergo nemo potest ab illo opere dici Christianus, quia Christus non est opus meum, sed dicitur meum opus. Si curro ad Iacobum, non fis inde Christianus, ex indusio Carthuasiani et. sunt opera, non Christus, qui est homo natus ex virgine, dei filius, hinc non fio Christianus, possum dici barfüßer vel Cartheuser, non Christianus, quia Christus non est ein strick, grat futen. Summa ex Evangelio, quod nemo homo venit ad Christianitatem per ullum opus. Petrus et Paulus multa fecerunt opera, sed non inde Christiani. Maria peperit, lactat, virgo est: maxima opera, sed propter haec non dicitur Christiana, si etiam 100 peperisset. Christianum esse est maius quam gignere Christum, Apostolum esse. Paulus ist thune, ut vocet apostolos externas personas. Non curat, quam magni fuerint, es sind euserlich person und empter, quae possunt füren boße büben. Christus aequè potuisset nasci ex mala. Ergo

zu 5 Officium Christi r zu 18 Matth. 28. r zu 19 Ioan. 1. r zu 25 Christianus r 32 Summa] S zu 36 über gignere steht parere zu 37 Gal. 2. r

opus, quod etiam alius et malus facere potest, non facit Christianum, sed Christianum est esse, quod malus non potest facere. Quod apostoli fecerunt, pseudoprophetae faciunt, sed Christen sein, nemo facit. Video, quid futurum. Satan non potest ferre, ne simus securi. Videamus nostras rottengeister, 5 praedicant eadem verba et a nobis susceperunt et stücken den Christum in mancherley stücken. Audiunt verba 'Accipite' &c. et interim non vident, quod verba aperta habent. Et hoc faciunt nobis viventibus. Manichaei dicebant: est natus ex virgine, non opus mihi, sat, quod in cruce mortuus. Sic illi: sat habeo, quod mortuus in cruce, sacramentum et baptismum non curo. Et 10 non vident eadem verba praedicari in sacramento et baptismo. Et angeli in nativitate passionem praedicant. Summa Summarum: ubi video Christum, video integrum, wo ich ihn ergreiffe, ist er ganz, in baptismo, sacramento, in hoc sermone. Hinc dico, quod satis non poterimus docere Christum, quia Satan non quiescit. Si diceres et crederes Christum effudisse sanguinem 15 et non habuisse vulnus in manu dextera &c. totum negasti. Num propter varia verba et opera, so mancherley Christus machen? Si credere vis Christum, crede totum, si in uno stücke verleugnest, totum abnegas. Si seilst du sein in minimo Christiano, so seilstu sein gar. Illa voluit tantum fimbriam &c. so het ich den ganzen Christum. Scimus unam tantum iustificationem, sed 20 in variis modis surgestelt. Potes iam acquirere in sacramento, baptismo, in quolibet sermone. Ipsi autem unicam iustificationem volunt tehlen propter mancherley werck. Christianus dicitur a Christo, quando habet illum suo officio. Christianus standt ist der hochst. Petrus, Maria haben eusserlich groffer empter und wercke quam Magdalena et latro, et tamen habent eundem 25 Christum quem Maria &c. Christus: 'das weiblein meintz gut', aber er liess nicht geschehen q. d. 'magnum est quidem' &c. sed externum opus, unde nemo fit Christianus, sed inde, quando auditur verbum &c. quia hoc verbum praedicatum, sive veniat in sacramento, so bringts den Christum gar. Ideo Christianus non est hypoerita, quia non consistit in suis operibus, solus 30 Christus kommt in sein herzk, ibi mera veritas, kein falsch et dolus. Ergo Christianus status hoch, quia Cesar potest esse ein schalck, Christianus nunquam.

Consistit ergo Christiana vita non in operibus nostris, sed in accipiendo, quod accipiamus Christum cum suo officio. Habet in se Christum, qui 35 wirgt mortem, fit inde kind der gnade &c. et habebit satis in hac vita et non sinet cum succumbere inter inimicos et in morte eripiet. Et omnia ex Christo. Haec est nobilis praedicatio, qua non kostlicher auff erden fomen ist, et non despectior. Es ist ja ein jamer, quod ita wird verlast, ut hic

zu 1 Christianus r zu 6 Sacra: r zu 7 Manichaeus r 8 cruce] X
 9 in cruce] m X zu 18 fimb. r zu 28, 29 Christlich stand r zu 35, 38 praedicatio
 Euangelii optima, gloriosissima et tamen despectissima r

dicitur in Euangelio. Papa nunquam praedicavit mendacium, cui non probus adhaesisset, homines multi adhaeserunt, quando praedicavit se posse praecipere angelis, ut accipiant animas peregrinorum. Et die Iugen de sanctis omnes credidimus, fuerunt quidem, qui contempserunt &c. Ita fit iam: quot sunt, qui mit ernst glauben, quod Christus sit salvator? Si vero mendax 5 venerit, statim plump. Wie uns got das schencken wird, statim sentiemus. Praedicatio est optima et tamen oportet praecipue rideri. Putant iam omnia se assecutos, si haberent scintillam da von &c.

Habetis ein figur an disem weiblein. Luc. et Mar. pluribus. Illa omnia impendit in medicos et semper deterius habuit. Vides, quod hae duae ligen, 10 quia puella mortua, nulla vis, unde vivificatur, per contactum manus domini i. e. utitur suo officio, per quod indicat se mortis dominum. Ergo tota passio Christi. Ibi vide manum domini, non puellae i. e. non vinces peccatum, mortem, nisi habeas Christum. Medici hic nihil possunt, Christus hilff h̄r, quod tangit faumen, sed Christus dicit 'non tactus, sed fides, quae 15 ursit te ad tactum', audiverat enim &c. Et notandum, quod omnes sumptus impendit, sed frustra, et insuper semper infirmior facta. Hoc voluit deus, ne sana fieret. Sic fit nobis. Wenn wir ein mangel angreifen, praesertim die hohen, terrorem mortis, peccati, libertatem, das werden unser werck nicht thun, wir unterstehen uns wol, ut illa et medici i. e. praedicatores 'fac hoc, 20 ingredere caenobium', sic praedicatum, Das sind die hohen gewisßen und lerer. Ita dicunt meliores i. e. nos 'quid faciam, mi doctor?' et postea dat, unam bullam post alteram emit, et doctor cogitat 'ich wil mein meister schafft beweisen, ora ein rosenfrantz' &c. et sic rapuerunt bona viduae. Hinc omnia 25 coenobia, canonicatus, monstrantiae. Quando abstulerunt bona et doctrinam, deterius factum, quia conscientiae peiores factae, debuissent einen geweist haben auff Christum, qui habet officium naturale, ut iuuet, sicut solis naturale opus, ut luceat &c.

Hoc praedicatur, sed statim, ubi praedicatur, contemnitur. Sol lucet nobis, sed nolumus videre, noluit benedictionem et elongabitur ab eo. 30 1. Christianus dicitur a Christo, quem habet, non ab opere. Et Christiani omnes similes, quia Christus vocat omnes fratres. Petrus non maior latrone, Maria Magdalena, quia omnes accipiunt eundem Christum, et alius non habet alium Christum. Et qui hodie fit Christianus, habet eundem Christum quem ego ante aliquot annos. Ibi nulla officia, sed Christlich leben est, darynn 35 er lebt, sed ein Christlich wandel zu furen, qui fit externe, ist das ander stück. Diximus Christianum non fieri per opera, sed opera per eum fiunt i. e. ubi factum, exit hnn euserlichen wandel. Maria fit genetrix, Paulus Apostolus, Stephanus diaconus, ibi est dran, da ist vir, qui facit suum offi-

zu 1 papae praedicatio r 4 credidimus] credimus zu 11 Mulier r zu 11/12 nos
melius habemus r zu 15 Non tactus, sed fides r zu 21 über hohen steht malae
zu 31 1 r zu 36 2 r

cium naturaliter et haec sunt externa opera et officia, quae hojß haben auch furen. Christiani sunt intus in corde, quando fiunt externe haec opera, est Christiano conversatio coram hominibus. Ibi facimus ut Christus, praedicamus, helfen et sequimur dem wandel, quem ipse hat gefurt nobis pro
5 exemplo.

3. pars vitae Christianae praemium est, ut verlaß und spot und schlag ihm den kopff ab. Sicut ibi Christus deridetur a fistulatoribus. Qui vult Matth. 9, 24
Christanus esse, der thueß, quod praemium habiturus sit, daß ihm niemand hold sey, Si non occiditur, ut Iohannes. Nobilis quidem praedicatio, sed
10 nulla ita contemnitur, sed quodlibet mendatium praefertur ei. Sic nullus homo pretiosior in mundo quam Christianus, sed nullus fit despectior ꝛ.
sed habet daß herzhleyt zu sehn, quia habent alium thesaurum, nempe a deo, et mundus sol daß herzleid geben, quia habemus in celo praemium, quod
melius. Videamus, daß wir uns wol uben, quando veniunt die rottengeißter
15 et tentatio et crux vel persecutio.

zu 6 3 r

68.

Predigt am 1. Adventsonntag.

(2. Dezember)

Diese bisher ungedruckte Predigt findet sich in Rörsers Nachschrift Cod. Bos. o. 17^d, Bl. 173^b—175^b. Sie ist interessant insbesondere wegen des Schlusses, in dem Luther auf den vor Jahresfrist eingeführten deutschen Gottesdienst zurückgreift. Auch scheint aus demselben hervorzugehen, daß in der Adventszeit 1526 Predigten über die zehn Gebote gehalten worden sind.

Dominica 1. Adventus Matth. 21. Luth.

Matth. 21, 1ff.

Iam totum annum praedicavimus. Iam denuo incipimus, et utinam multum fructum fecissemus et non solum audiremus, sed et faceremus. Quamquam sat scriptum et doctum, tamen semper tractandum hoc verbum, non
20 solum propter eos, qui non audiunt, sed nos, qui non credenti corde audimus. Ego tractabo caput huius Evangelii tantum. Evangelista dicit, quod iste ingressus Christi factus sit, ut impleretur der spruch Zachariae multis
seculis ꝛ. quod Christus voluit servare promissionem factam patribus adhuc
stante templo, Zacharias fere iiii 100 annis, quando ex Babylone redierint
25 et edificarint templum, Et describit weiß, quomodo sit venturus, quae geperd und ampt. Et omnia diligenter depicta a Propheta, ne Iudei haberent excusationem, Quia ibi textus sthet dur, quod Messias eorum non sit venturus
mit harnisch, golt, silber. Sed dicit secht euch fur, veniet procul dubio, sed

zu 16 ff. bei dieser Predigt sind in der Handschrift die Zeilen am Rande gezählt zu 16 1. Do: aduentus. r zu 21 Caput huius Evangelii r

videte, ne impletionis illius fehlet, ne videatis alium teis, quam in eo vide-
 Eccl. 9, 9 bitis, veniet ad Syon mansuetus, pauper et super pullum' et. tempus non
 hat ex bestimpt, quando dies ingressus debet esse, alias nihil omisit. Et ideo
 ut semper expectaretur dominus, sicut nec nobis diem mortis et extremi
 iudicii, ut semper essemus parati. Sic hic locus, persona, teis regis, sed 5
 tempus non. In Hierusalem ingreditur, non alibi, et qualem colorem sit
 gesturus, si indicatur, certe non excusatio est. Sic nobiscum quando sciuntur
 ista de principe ingressuro in Civitatem, non quaerit nach der stund. Euange-
 lista per omnia non concordat cum propheta, qui plus verborum addit, recen-
 suit hunc textum Zachariae, et Iudaei fortius impugnari possunt quam ex 10
 Euangelista, qui tantum indicat locum prophetae, in quo subindicata sit
 res ista clarius descripta. Hodie nobiscum in die palmarum proclamatur
 rex Iudeorum, es stympt zugleich, quod equitat et super azellum. Ex isto
 textu habes certissimum locum, quod prophetia haec impleta sit, et quod alius
 introitus Christi non sit expectandus in Hierusalem, quia destructa. Si 15
 Iudei non susceperunt, videamus, ut discamus ex hoc loco, qui sit vir Chri-
 stus, quale habeat officium. Non solum descendum, quod sit deus et homo,
 sed unde Christus vocetur et quale eius officium. Et hunc locum quisque
 Christianus debet in corde habere. Quando quaeritur, quid de Christo dica-
 tur, dicendum esse magnum regem, sed mirabiliter, qui dicatur iustus, heh- 20
 land, arm, et equitat super azino et hat die alten hernach gezogen. Sequitur
 ergo ex hoc loco Christum alium fore regem quam mundanum. Christus,
 Matth. 27, 11 die, est etiam rex, ut dixit ad Pilatum 'Tu dicis, sed non est de hoc mundo,
 non habeo coronam, gladium, quo me defendo'. 1. est rex Christus, sed
 non mundanus, ergo consistit regnum suum in equitibus, equis? quomodo 25
 est Rex? Venit tibi iustus et servator, mundani habent etiam regnum, sed
 gerunt gladium, quid significat? officium suum, quod est? occidere, quia
 potestas instituta, ut malos plectat, ist ein wber ampt, quod furt die wber und
 wberet, quia latius non pertingit officium, quam ubi malignitatem videt et.
 ergo tantum est regnum destructionis, non salutiferum. Vides, quam det 30
 illis magnos honores, divitias, quia sunt eius ministri, ergo dat eis praemium,
 nemo paterfamilias habet servum, qui non det ei et. Si dominus potest so
 ein gross gut dahin werffen, et dare iis, qui ei in minimo serviunt, quid illis
 daturus, qui vere serviunt? Ergo illud regnum multo aliud, sed a mundo
 abstractum. Bene dicimus de regibus: Is rex est dives, potens, sed nemo 35
 iustificans praeter Christum. Quid potest amplius quam plectere, suspendere
 fures, non probos facere potest. Iste vero rex non habet balistas, sed po-
 tentiam et regum officium, quod vocatur Recht machen. Certe debet iste rex
 quaeri in finibus orbis terrarum et si per acies nadel et. Qualem habet
 scientiam et apotecam, ut sic iustificet? gladius non potest, oportet ergo is 40

zu 18 Christi offitium r
 ftrecht jich zu 40 nota r

zu 26 Matth. r

zu 29 über non pertingit steht ex-

rex sit dominus potenter super peccatum, item si est salvator, habet potentiam, quae est divina super mortem, diabolum, vilibus verbis haec indicantur. Non gratis dicit 'Eccc' x. q. d. si scires, qualis rex veniret, occurreres in Matih. 21, 5 omni laude et dirumperes muros. Nam talis rex venit ad te, qui est dominus super peccatum, mortem, iustitiam, quid amplius? Si gravat te peccatum, indica illi, dic 'Tu es dominus iustitiae, peccati, ago in iniustitia, ostende hic officium tuum, redime me a peccatis meis et iniustitia'. Dicit 'non expectavi, ut venires, Ego venio et offero tibi et sino hoc quaerere per totum orbem'. Ergo omnis res consistit, ut non quaeramus eum, quia venit, sed ut suscipiamus x. Quid Iudei sua ingratitudine promeruerint, videmus prae oculis: Privati omnibus sensibus, intellectu. Sicut ipsis gratis venit, sic gratis ipsi clamant et non audiuntur. Sic certissime nobis continget, *jo wirs in den wind schlaßen*, nos orabimus die noctuque et pulsabimus, sed non audiet, ut indicat in 5 fatuis. Euangelium war aufgehoben. 'Nescio vos: Matih. 25, 12 dum praedicabam, nolistis me audire.' Et alibi: 'veniet tempus, ut libenter Luc. 17, 22 videretis unum diem Euangelium'. Et hoc iam cepit, non est maior plaga quam saturitas et contemptus, et *stelt homo sie*¹, quasi habeat etwas anders beßers zu thun, quam verbum dei. Ibi venit Satan et accipit 7. Et hoc Matih. 12, 47 iam coepit. Et die rotten stoßen die lere umb und geißern alia. Hos audient, tum quaerent bonos et non invenient. Christus ergo est in eo officio, ut sit rex iustitiae und des heils. Sunt ergo intelligenda haec verba: significant eius officium, non personam. Non venit in Hierusalem, ut velit personam suam honoratam. Sed de officio dicit. 'Venit tibi', tibi, i. e. tibi in com- 21, 5 modum, non sibi. Quia pro se iustus x. quid mihi? ipse potuit gaudere 25 pro se, quod vero mihi venit in iustitiam et salutem, das ist mir frolich. Ergo elare, expresse Christi officium in prophetis, quod debet nos redimere ab omnibus peccatis, morte et omnibus periculis corporis x. sed non suscipimus und heißt gefast in den ringen buchstaben, ideo contemnimus, fit nobis, sicut qui lapides pretiosos abiiciunt obductos vili. Ex hoc sequitur 30 loco Christum deum et hominem, natum, passum x. Paulus non frustra Ro. 1. Dicit propheta 'veniet equitans in Hierusalem'. Hoc nemo potest Rom. 1, 4 facere nisi verus et naturalis homo, qui in corporalem civitatem.

2. est etiam verus deus, quia impossibile est, ut quis homo merns habeat eam potentiam, ut possit habere officium, ut posset a morte redimere. Id quod indicat textus 'Venit ad te iustus' x. ergo in hoc homine est potestas super peccatum, mortem, quae est in nulla creatura, sed est dei potestas, deus qui vivificat mortuos. Paulus ergo conclusit, qui potest vivi- Rom. 1, 4

zu 3 Eccc r zu 8 Venit r zu 10 Iudaeorum ingratitudo r zu 11 über
ipsis gratis steht ut non aud zu 15 5 fatuae virgines r Luc. 17. r zu 20 22
Iustus x. de officio Christi, non persona intelligitur r zu 23 Venit r zu 32 Christus
deus et homo r

¹) = sich

Röm. 3, 30 ficare ꝛ. oportet sit deus. Et Ro. 3. unus est iustus et iustificans. Si est Rex et eternus, quod adimat mortem ꝛ. ergo non potest esse, facere quilibet rex, nemo potest suos subditos vivificare, contrarium potest. Si vero subditi huius regni fiunt liberi a peccatis ꝛ. ergo sunt participes vitae eternae, ergo oportet sit rex eternus, et regnum eius spirituale, eternum. Concludimus ergo eum eternum. Ergo omnes loci de Christo comprehendunt et divinitatem et humanitatem, quod sit in immortalī vita, ad hoc, ut fiamus similes eius. Et haec omnia fiunt per praedicationem, quia dicit propheta 'dicite filiae', per verbum fit. Est ergo Christus persona per Euangelium praedicata in orbe, quod sit verus deus et homo, qui vixerit corporaliter in hoc mundo et iam in vita immortalī constitutus det verbum et spiritum sanctum, daß iſt der heubtſpruch huius Euangelii.

Admonitio.

Euangelium patitur magnum contentum, ie erger Chriſten ie neher Rthom, ita fit nobis hic. Quando incipiebamus teutonicam missam, omnes volebant habere, iam tantundem est vobis germanica quam latina. Vos dicitis 'Emi 5 iuga boum'. Factae cantilenae et canuntur propter vos, ut hic canatis et in domibus, sed sedetis hic ut die floße. Ideo oro, ut discatis has cantilenas a pueris et simul canatis, Ut Paulus docet. In quibus videtis, quis Christianus sit et quid de eo tenendum. Videbitis, quid sit venturum, tum clamabitis et non audiet. Et quando veniet mors ꝛ. non vis intrare sermonem, tum vis audire et dari sacramentum. Dum veniebat Christus, non curabas, vide, ne tu contemnas, ut non te contemnat. Item iuventus crescit et familia et liberi, tu nihil discis et tuos non heſtß darzu, quid futurum sit ꝛ. Libenter serviremus vobis, obruti omnino, tractatur in linguis germanica et latina, greca, hebraica, omnes domus plenae libris. Ego non possum gloriari, quod semel audivi in concione una de Christo et eius officio. Semper legimus Aristoteles, Platones. Vos habetis copiose, Et nos copiose praelegimus, ut simus excusati. Adhuc videbimus, an quid effecturi simus, ut praedicentur 10 praecepta. Olim in papatu, quando in una septimana erant 3 feriae, nemo conquerebatur se miserum fieri ꝛ. iam non est locus, ut familia intret unam horam in septimana. Tu videbis, quod illa hora faciet damnum 10 dierum.

9 praedicatus
steht Ephe. 5.

zu 13 Repreh r

16 über quam steht ut

19 über Paulus

69.

**Erste Predigt über die Epistel Jeremia 23, 5–8,
gehalten am 25. Sonntage nach Trinitatis.**

(18. November)

Am 25. Sonntag nach Trinitatis (am 18. November) 1526 predigte Luther über den damals als Epistel dieses Sonntags gebräuchlichen Abschnitt Jeremia 23, 5–8. Da er in dieser Predigt nicht über die Erklärung des fünften Verses hinauskam, behandelte er die weiteren drei Verse am folgenden Sonntage¹. Aus den von ihm vorgetragenen Gedanken, welche eine Drucklegung dieser beiden Predigten wünschenswerth erscheinen ließen, dürfte vor allem die Betonung der wahren Gottheit Christi hervorzuheben sein. Denn wie man in Wittenberg zu Anfang des Jahres 1526 sehr erregt worden war durch die Nachricht, „es gehe in Ungarn eine Sekte auf, daß Christus nicht Gottes Sohn oder Gott sei“², so nahm man dort auch an, daß die Anschauungen der Schweizer bei konsequenter Durchführung zur Verwerfung der Gottheit Christi führen würden³. Daher wurde derselbe Gegenstand zu jener Zeit auch von anderen behandelt, so von Andreas Althammer in seiner Schrift: „Daß unser Christus wahrer Gott sey, Zeugnis der heiligen Geschrift“. Sodann hatte Luther in diesen Predigten gegen den Versuch, die nur den Juden geltenden Gesetze als auch für die Christen verbindlich darzustellen, hervorgehoben, daß Christi Reich ein geistliches sei und das Alte Testament nicht die Christen angehe. Endlich hatte er über das Auftreten der Kotten und Keker zu trösten gesucht.

Vgl. Köstlin² II, 157.

Diese beiden Predigten liegen vor in Mörsers Nachschrift Cod. Bos. o. 17^d, Bl. 168^a — 170^b und 170^b — 173^b. Sie erschienen zu einer fortlaufenden Erklärung des Abschnitts verarbeitet, aber in deutlicher Anlehnung an diese oder eine andere Nachschrift in folgenden

Drucken.

- A „Ein epistel aus || dem Propheten Jere= || mia, von Christus reich || vnd Christlicher frey= || heit, gepredigt durch || Mar. Luther. || Wittenberg || 1. 5. 2 7. “ Mit Titleinfassung. Titelfrückseite bedruckt. 32 Blätter in Oktav.

Druck von Hans Weiß in Wittenberg. Vorhanden in der Knaake'schen Blg., Berlin, Göttingen, Hannover St., Helmstedt, Königsberg N., London, München HSt., Weimar, Wolfenbüttel.

- B „Ein Epistel || auß dem Propheten || Jeremia, von Chri= || stus reich vund Christlicher frey || heit, gepre= || digt durch || Martinū Luther. || 1527 “. Mit Titleinfassung. Titelfrückseite bedruckt. 14 Blätter in Quart, letzte Seite leer.

Vorhanden in der Knaake'schen Blg., Berlin (2), Königsberg N., Kopenhagen Gr. Kgl. Bibl., München HSt. u. N., Wolfenbüttel.

¹) Vgl. die Überschriften der Nachschriften dieser Predigten unten S. 549 u. 561.

²) Kaueran, Der Briefwechsel des Justus Jonas I, 98.

³) Vgl. den Anfang der Schrift Luthers: „Daß diese Worte: Das ist mein Leib noch feststehen“, Erl. 30, 19.

C „Min Epistel || auß dem Prophetē || Jeremia, vonn Christus || reich vnn
Christlicher || freyheit, Aufge- || legt durch || Mart. Luther. || Witten-
berg. || M. D. XXVII. ||“ Mit Titleinfassung. Titelfrückseite bedruckt.
16 Blätter in Quart, letzte Seite leer.

Vorhanden in der Ruaneischen Blg., London, Straßburg N., Stuttgart,
Wien, Wolfenbüttel.

D „Min Epistel auß || dem Prophetē Jeremia, || von Christus reich vnd
Chri- || stlicher freyheit, Aufge- || legt durch || Mart. Luther. || Witten-
berg. || M. D. XXVII. || ||“ Mit Titleinfassung. Titelfrückseite be-
druckt. 24 Blätter in Oktav, letzte Seite leer. Am Ende: „Getruckt
zu Straßbur [so] bey Hans preußen auff || den achtsten tag des Brach-
monts Im jar als || man zalt M. D. XXVij. ||“

Vorhanden in München HSt., Wien.

In den Gesamtausgaben findet sich der Text der Drucke Wittenberg Bd. V
(1556 G. Rhaven Erben, 1573 P. Seig) Bl. 301—309; Jena Bd. III (1565
Th. Rebart, 1611 Th. Steinmann) Bl. 425—435; Altenburg Bd. III S. 795—806;
Leipzig Bd. VII S. 481—492; Walch Bd. VI Sp. 1366—1406; Erlangen
Bd. 41 S. 186—219.

Sowohl *B* wie auch *C* ist Nachdruck von *A*, *D* ist Nachdruck von *C*.

Wir geben den Text der Nachschriften, darunter den der Drucke nach *A*.
Die Lesarten von *BCD* fügen wir bei, auch für das Sprachliche ist auf sie zu
verweisen, soweit nicht im Folgenden darüber Rechenschaft gegeben ist.¹

Der Umlaut des *a* wird überall durch *e* bezeichnet, nur in *D* *väter* (2).
Der Umlaut des *au* (= *eu*, *bäume* (1) *D*) fehlt regelmäßig in *glauben* (*credere*)
CD. Der Umlaut des *o* (= *ö*) findet durchweg statt in *wollen* *CD*. Der Um-
laut des *u* (= *ü* *B*, *ü* *CD*) fehlt durchaus in *drumb*, *darumb*, *warumb*,
widerumb *CD*, der des *uo* wird in allen Drucken mit *ü* bezeichnet.

Das alte *ei* ist in *C* in der Regel (mit gelegentlichen Ausnahmen, wie
ein, *heilig*, *-keit*), in *D* häufig zu *ai* geworden. Nur *D* eigentümlich ist
daneben die mehrfache Schreibung *täylen*, *gäyß*, *wäydlich*, *Räyser*. Das
aus in hervorgegangene *eu* wird von dem Umlaut des *au* in *A* gern durch die
Schreibung *eu* unterschieden, in *CD* nur hin und wieder durch die Schreibung *eü*
(*leütte*). Das alte *uo* wird im Gegensatz zu *u* in *CD* noch vielfach durch *ü* oder
ü (*flüch*, *güt*, *müter*, *schüle*) bezeichnet.

Für *e* erscheint in *D* einmal *ä* in *här*, *ö* in vereinzeltem *wölich* *CD*.
Für *o* hat *B* u durchgeführt in *kumen* (auch *volkumen*), *junst*, *truh(en)*,
jun, *junder* (*sed*), stellenweise verwendet in *genumen*. Auch *C* schreibt stets
jun, *D* daneben *jün* (einmal auch *jon*), *CD* haben durchweg *junst*, *künig*,
küniglich. Das in *A* übliche, aber keineswegs regelmäßige Dehnungs-*ie* wird
in *BCD* meist vermieden: *dijer*, *vil*, *vich*, *jigel*, *geschriben* usw. Auch
das Dehnungs-*h* wird in *BCD* meist nicht gesetzt: *jr* (*yr*), *jn*, *je*, *nemen* usw.

¹ Für den Hörerschen Text der Predigten Nr. 69 und 70 ist wie sonst Pfarrer D. Buch-
wald verantwortlich, für die Einleitung sowie den deutschen Text der Drucke der Bearbeiter
der Schriften von 1526/7 Professor D. Walther.

Abwerfen von e im Auslaut ist in *B* selten, in *CD* sehr häufig: ein, fein, hett, end, Türck, leütt usw.

wilch > welch *BCD* (daneben wellich (1) *B*; wellych (2), wölch (1), wöllich (1) *CD*); gehn, stehen > geen, steen *BCD* (meist); nu > nun *B* (stets), *CD* (häufig, *D* auch nün); vnter > under *CD*; nicht > nit, nyt *CD* (meist, selten *B*); sondern > sonder *D* (fast ausnahmslos) *C* (überwiegend), junder *B*; die Endung -icheit (gerechtigkeit, selicheit) > -igheit, -igkait *BCD*; icht > ycht *B* (einmal yht), ycht oder ych *C*, ycht *D*.

Dominica XXV. Luth.

Hiere. 23. Epistola. Ita legitis ad Ro. in primo, quod Deus Euange-^{Röm. 1, 1-4}
lium suum de suo filio, quod annuntiavit per prophetas, ut talis esset prae-
dicatio de persona, quae Christus dicitur, quod esse deberet de Davidis cor-
pore nach der mensch et ein verflerter gottes jun per virtutem spiritualem.
Da hat Sant Paulus in die schrift gesehen. Et ille est etiam huiusmodi
locus. Et ad hoc servit vetus testamentum, ut videamus omnia prius prae-
dicta, quae iam praedicantur nobis et credimus.

Jeremie am .xxiii. Capitel.

10 **S**he, Es kumpt die zeit, spricht der Herr, da ich dem David ein recht ^{23, 5-8}
gewechs auffrichten wil, und sol ein könig regieren, der klüglich fare,
recht und gerechtikeit anrichte auff erden. Zu des selbigen zeitten sol Juda
geholfen werden und Ifrael sicher wonen, und man wird ihn heißen HERR
UNSER GEGESSTEN.

15 Darumb sihe, die zeit kumpt, spricht der HERR, da man nicht mehr
sagen wird: so war der HERR lebet, der die kinder Ifrael aus Egypten land
geführt hat, sondern also: So war der HERR lebet, der den samen vom haus
Ifrael herauff und herzu bracht hat aus dem land der mitternacht und aus
allen landen, dahyn ich sie verstoffen habe, und sollen auff yhem lande wonen.

Auslegung der Epistel.

20 **I**n dieser Epistel odder prophecy Jeremie wird uns Christus verkündigt,
wer er sey und was sein reich ist, wie er wird regieren, und wie die,
so unter seinem reich sind, sicher wonen werden. Erstlich spricht der Prophet,
das Christus Davids gewechs und same sey. Also sagt auch Sant Paul zum
25 Römern am .i., das Gott sein Euangelion von seinem sone hab lassen weiß ^{Röm. 1, 1-4}
sagen durch die propheten ynn der schrift, das er ein solcher Herr seyn sol,
der aus dem samen David nach dem fleisch hercome und doch Gottes son sey,
krefftiglich erweist nach dem geist, der da heiliget. Ein solcher spruch ist
dieser hie auch. Und dazu dienet nu das ganze alte testament, auff das wir

10 kumpt (so immer) <i>B</i>	11 klüglich (so stets) <i>CD</i>	klüglich <i>D</i>	12 gerechtikeit
(so immer) <i>BCD</i>	15 HERR <i>CD</i>	16 Ifrael <i>C</i>	17 geführt <i>B</i> HERR <i>CD</i>
25 june (so stets) <i>BCD</i>	28 solcher <i>D</i>	29 dahyn (so stets) <i>CD</i>	

1. Moie 22, 18

Sic ad Abraham dictum 'so war ich leb, per semen tuum es sol geschehen, qui est ex tuo sanguine, der soll den segen austreiben unter alle grenz'. In his spruchen omnibus invenitur, quod Christus sit verus deus et homo, quod sit passurus et ascendet et eternum regimen suscipiet per verbum. Quod ubique non expresse dictum, tamen, si textus vere inspicitur, 5
so gibt er, ut locus 'in semine' &c. Pauca verba, si intueris diligenter, invenis Christum deum et hominem, mori debere. Si debet benedicere, oportet sit super fluch, quae est mors, peccatum. Ergo oportet habeat vim auferendi

sehen, das alle ding, so wir hvt predigen und gleuben, also geschehen sind, wie sie zuvor verkündigt und geweissaget sind; das wollen wir weiter besehen. 10

1. Moie 22, 18

Ihr habt gehört, das zu Abraham gesagt ist, Gen. 22. 'Durch deinen samen sollen alle völker auff erden gesegnet werden'. Dis ist auch ein Euangelion, damit sich die lieben veter behulffen haben gar eine lange zeit, aber es war noch nicht geschehen, denn er spricht, es solle geschehen, das alle völker sollen gesegnet werden. Inn diesem spruch wird dem Abraham gewis- 15
lich zugesagt, das diejer same solle von seinem geblut herkomen, auff das er nicht hyn und her kaffen dürfte wie zu Adams zeiten, da sie auch ein Euangelion hatten, das da gar tunkel war, nemlich da Gott zur schlangen sprach, Gene. 3. 'Ich wil. feindschafft sehen zwischen dir und dem weib und 20
zwischen deinem samen und hrem samen, der selb sol dir den kopff zu treten, und du wirst hyn hyn die versen beyssen'. Wilchs alles von Christo gesagt ist, der sol dem Teuffel den kopff zu treten, und alle völker sollen durch hyn geegenet werden.

1. Moie 3, 15

Inn diesen spruchen allen findet man nu klerlich, das Christus Gott und mensch seyn muß, müsse sterben und auferstehen und ein ewiges reich 25
annehmen hie auff erden, wilchs allein durch sein wort geschihet. Wie wol solchs nicht mit ausgedruckten Worten hyn diesen spruchen gesagt wird, so ist es doch gewislich drynne und gebens die wort sein, wo man den Text recht ansihet und ihm nachdenket. Wenn man aber nur die wort oben hyn ansihet und tracht ihm nicht nach, so scheynets, als sey nichts drynne. Als hyn 30
diesem spruch: 'Durch deinen samen sollen alle völker auff erden gesegnet werden'. Es sind wenig und geringe wörter, aber wenn du sie vleissig ansiehst, so findestu drynne, das Christus Got und mensch sey und müsse sterben und widerumb von den toden auferstehen. Denn sol er segnen und gebenedeyen, das ist den fluch wegnemen, so muß er warlich uber den fluch seyn; 35
wilcher fluch nichts anders ist denn der tod, sünde und alles unglück; sol er

9 glauben (so immer) CD	10 geweissagt CD	wollen (so stets) BCD	12 ge-
egenet CD	13 behulffen B	14 gescheen B	sol B
15 sollen B	17 da] das B	23 gesegnet B	
18 hetten CD	20 zur treten D	22 zurtreten D	
27 solchs CD	aufgedruckten CD	29 nur] nu C nün D	31 völker BCD
ge-			ge-
egnet CD	33 findest du B	34 widerumb (so meist) BCD	todten BCD
36 unglück CD			35 über D

peccata et dandi vitam, ergo est plus quam homo simplex. Nemo habet hoc opus nisi deus, et qui habet, oportet sit deus. Econtra si Abrahæ semen, oportet sit homo. Si est naturale semen Abrahæ, oportet sit mortale, aliter non posset dici filius Abrahæ. Econtra si debes benedictionem bringen
5 omnibus, oportet semper vivat. Sic est mortalis et vivus. Sie invenies in aliis locis, durt iſtß nicht alſo expresse aufgedruckt, ſed qui diligenter videt.

‘Eccc.’ Vide, quod prophetia laut dahin, quod venturus sit de san-^{2. 5} guine et ſtam David, ex illa linea muſten ſie deß heylands gewartten. Ideo dieit bene Paulus ‘Ex semine David’, quia voluit den heyland faſt abunde
10 umß derjenigen, qui tum credere debebant et post credituri, ne tappeten. Ideo pind er in an Davids blut et ſtam, da von ſol man ſein gewißlich ge- wartten. Per huiusmodi verba haben ſie daß volck faſt, ut respicerent ad

daß thun, ſo muß er yhe die krafft und gewalt haben, die ſünde und den tod wegzunemen und daß leben zu geben; darauß denn folget, daß er mehr
15 iſt denn ein ſchlechter menſch. Denn niemand hat gewalt, ſolch werck zu thun, denn Got alleine, und wer diß werck thut, der muß Got ſeyn. Weiter, ſoll er Abrahamß natürlicher ſamen ſeyn, ſo muß er yhe ein menſch ſeyn. Iſt er nu ein Menſch, ſo muß er warlich ſterblich ſeyn, ſonſt künde er nicht Abra- hamß ſon genant werden. Herwidderumb, ſol er den jegen und die benedeyung
20 uber alle völder auff erden bringen, ſo muß er yhe allzeit und ewig leben. So folget nu drauß, daß er ſterblich iſt und lebendig. Alſo wirſtu es finden hyn allen andern enden der ſchrift, wenn man die ſprüche recht und vleißig anſihet. Wir wollen ſehen von wort zu wort, was unß Jeremias hyn dieſem ſpruch fürhelt, da wir diß auch alſo werden finden. Erſtlich
25 ſpricht er alſo:

Sihe Eß kompt die zeit, ſpricht der HERR, da ich dem David^{2. 5} ein gerecht gewechß auffrichten wil.

Dieſe wort ſind gewiß von Chriſto geredt; darynne ſtehet, wie die Pro- phecy dahin laute, daß er komen ſol von dem geblüt und ſtam Davids.
30 Aus dieſer linien muſten ſie deß Heylands warten. Drumb ſpricht Sant Paul recht, daß er ‘nach dem fleißch von dem ſamen David geboren’ ſey; denn
der prophet Jeremias wolt den Heyland faſt reichlich genug gewiß machen, wer er were und von wannen er ſolt herkomen, umb der ihenigen willen, die zur ſelbigen zeit gleuben ſolten und hernach gleuben würden, daß ſie nicht
35 hyn und her darnach tappen und anderswo hyn laffen dürfften. Drumb bindet er hyn an Davids geblüt und ſtamm, davon ſol man ſeiner gewißlich erwarten. Durch ſolche wort haben die Propheten das volck faſt getröſtet

18 nün D	künde BCD	20 alle zeit CD	21 darauß CD	wirſt du B
24 fürhelt C	27 vñ richtē D	28 darynne CD	29 geplüt C	30 Darumb CD
31 geboren BD	geporen C	32 gnüg CD	33 wann B	wannen CD
35 Darumb CD				

hunc tribum. Et hoc certe norant Iudaei. Sicut nos certe credimus Christum venturum die extremo, sic tam certe norunt ex locis scripturae ex progenie David. Et promissum erat de rege illo omni lege i. e. außß Davidß blut, stam. Sicut angelus c. 1. Luce 'dabit sedem', ymer auff den David.

'Auff': 'ich wil setzen et stellen, das fest stehe, q. d. es hat sie bisher mit den konigen geslick und glap. Sed unum bonum excitavi b¹ x. ich wil inen einmal einen kyonigen setzen, der x. et ille impetetur mundo, Satana. Sed ich wil in setzen. 'Germen'. Sic Zacharias vocat eum 'Ecce rex tuus venit pauper' x. Sic viderunt prophetae hunc regem sicut nos. Mundus

3 omni lege] an lege(?)

1) ob 'bonum', Wiederholung des vorhergehenden?

und yhen verkündigt, das sie auff dis geschlecht sehen solten und es gewis dafür hielten, er würde nyrgend anders woher komen denn von dem stamme David.

Das wusten nu die Jüden wol auß den sprichen der schrift und warens so gewis, als wir wol wissen und gewis glauben, Christus werde am Jüngsten tage widerkomen. Drumb sprach auch der Engel Gabriel zu Maria, Luce. i. 'Gott der Herr wird yhm den stuel seines vaterß David geben, und er wird ein könig seyn uber das haus Jacob ewiglich, und seines königreichß wird kein ende seyn'. Also dringet alle schrift ymmerdar auff den David, wie yhr hie ynn der Prophecyen Jeremie auch höret: 'Es kömpt die zeit, spricht der HERR, da ich dem David ein gerecht gewechß auffrichten wil'.

Er spricht 'auffrichten', das ist: ich wilß setzen und stellen, das es feste stehe. Als wolt er jagen: Es hat sich das Jüdisch volck bisher geslickt und gelapt mit den konigen; hab ich yhen zu zeitten ein frommen könig erwecket als Ezechiam, so haben sie zehen böße dargegen gehabt. Ich wil ein mal ein könig auffrichten und setzen, der sol bleiben. Ich wil yhn aber nicht auffrichten, das er yemand anfechte, sondern er sol angesochten und angetast werden von der welt, vom teuffel und von allem was da gros und mechtig ist ynn der welt; aber ich wil yhn setzen, er sol starck und gewis stehen, die feinde sollen yhn nicht überweldigen.

Und sagt, Er wolle 'dem David auffrichten ein gerecht gewechß'. Also sagt auch Sacharias, das er gerecht komen werde, Cap. 9. 'Siehe', spricht er, 'Dein könig kömpt dir, das er sey ein rechtfertiger und ein Heyland'. Auff diese

11 dafur C	wurd CD	niergend B	stam CD	13 wüßten CD	Juden (so
stets) CD	14 Jüngsten CD	15 Drumb B	darumb CD	19 kompt CD	21 fest CD
22 Jüdisch D	23 geplagt CD	frumen (so	stets) B	erweckt CD	24 böß CD
26 ymant C	27 do D	28 gewiß C	29 überwältigen CD	31 Zacharias B	
32 kompt CD					

est regnum diaboli. Et caro et sanguis est diaboli hoßgefiind. Et Sancti conqueruntur super malo, quod nos semper impetit ut Ro. 7. Fuit ergo eorum ^{Röm. 7, 14 ff.} clamatio, ut viderent quandoque caput, de quo diceretur, quod instum esset, qui absorberet peccatum, mortem. Hoc etiam cupiunt omnia bona cogda, imo etiam mali: quis enim non libentius haberet vitam &c.

Caput epistolae, quod iste rex sit iustus i. e. sine omni peccato, per quod eximitur ab aliis omnibus. Si debet iustus esse, oportet habeat virginem matrem. De aliis omnibus canit propheta 'Ecce in iniquitatibus', ^{Ps. 51, 7} Ergo ille habeat alium meister. Qui sit hoc, ut sit purus et non obnoxius

4 bona] b

10 weiße haben die Propheten Christum gesehen, wie wir ihn auch also ansehen, nemlich ein könig, der die welt from mache; denn die welt ist nichts anders denn ein stall vol böser buhen. Die welt ist des Teuffels reich, und blut und fleisch ist ihr hoßgefiende. Aber das unglück, das uns aufricht, haben alle heiligen geklagt, und müssen auch alle heiligen klagen, wie es Paulus zum ^{Röm. 7, 14 ff.} 15 Römern am .vij. anzeigt. Derhalben haben die lieben veter und propheten on unterlas begert und geschriren nach dem gerechten gewechs, nach diesem Christo, der sie from und gerecht machete, der die sünde und den tod hinweg neme. Das begeren auch noch alle fromme gutte herhen, ja auch die bösen. Denn wer wolt nicht lieber das leben haben denn den tod, und lieber ge- 20 rechtikeit haben denn sünde? Darumb schreyet Sant Paul: 'Ich elender ^{Röm. 7, 21} mensch, wer wird mich erlösen von dem leibe dieses todes?' Aber also schreyen nicht alle menschen, denn es sülenz nicht alle; der Teuffel besitz vieler herhen und verfürst sie, das sie daran nicht können gedenken.

So ist nu das die Summa und der hentspruch dieser Epistel odder 25 Prophecey, das dieser könig from und gerecht sey, das ist on alle sünde, durch wilchs er abgefondert und außgeschloffen wird von allen andern menschen, die alle ungerecht, böß und sündler sind. Sol er nu gerecht seyn, so mus er yhe nicht geborn seyn auff die weiße, wie andere menschen kinder geborn werden. Drumb so folget, das seine mutter müsse eine Jungfrau seyn. Denn 30 es ist von allen andern menschen durch den Propheten David Psalm .51. also ^{Ps. 51, 7} gesagt: 'Sihe ich bin hyn nutugend gemacht, und meine mutter hat mich hyn sünden empfangen'. Drumb so mus dieser könig ein andern meister gehabt haben, das er ist one sünde empfangen und geborn. Denn sol er from und des todes nicht schuldig seyn, so mus er nicht wie wir von einem weibe durch

14 geklagt <i>CD</i>	15 anzeigt <i>BCD</i>	16 begeret <i>CD</i>	geschrien <i>CD</i>	17 machet <i>B</i>
18 gutte <i>fehlt B</i>	19 tode <i>CD</i>	20 Darumb <i>BCD</i>	21 leib <i>CD</i>	22 besitz <i>D</i>
23 sünden <i>CD</i>	24 hantspruch <i>BCD</i>	26 abgefondert <i>B</i>	27 nun <i>D</i>	28 nit
geborn <i>C</i>	29 Darumb <i>CD</i>	Jungfrau (<i>so stets</i>) <i>B</i>	32 Darumb <i>B</i>	Darumb <i>CD</i>
33 geporn <i>C</i>	34 schuldig <i>BCD</i>			

morti? Unde hoc? Es sol von David her kommen. Tamen Davidis tribus ist auch in maledictione. Bene, sed ibi sol nur ein jungfrau darzu gebraucht werden. habet ergo nomen prae omnibus regibus, daß er gerecht sol sein et aller ding gerecht. Et sic haec verba indicant eum natum ex virgine, quamquam aperte non.

3ei. 14, 22 'Zemima' wachsen, ut kraut, streuch et arbores. Non klingt vor unsern oren, sicut apud eos, ipsi vocant 'ein gewechß', 'ein frucht', ut in Esaia 'Extirpabo regem Babylonis'. Pueri veniunt ex parentibus ut ramusculi. Sie 3ei. 11, 1 Esai. XI. i. e. 'Suscitabo': filium vel puerum, qui erit gewechß daraus. Ethym zu gleich mit Esai. c. XI. 'Egredietur' .c. aus dem floss, ein alter stam, da 10

10 über floss: ein toder

zuthuen eines mannes geboren seyn, sondern er mus reyn seyn von dieser gepurt.

Wie gehet aber nu das zu, das er reyn ist und dem tode nicht unterworffen? Woher kommt ihm das? Er sol von David herkommen. Ist doch Davids geschlecht auch ihm der vermaledehung. Recht, aber hiez zu sol aus dem stam David nur eine Jungfrau gebraucht werden, das andere hat der heilige geist ausgericht, der hat diese gepurt reyn gemacht, wie der Engel zu 15 Maria der Jungfrauen sprach Luce .1. 'Der heilige geist wird über dich komen, und die krafft des höchsten wird dich überschatten, darumb auch das heilige, das geboren wird, wird Gottes son genennet werden'. Derhalben so haben wir ein solchen könig, der ein namen hat für allen andern königen, das er gerecht sey, und aller ding gerecht, so das er auch andere from und gerecht mache. Und also zwingen diese wort, das er mus Gott und mensch und von einer Jungfrauen geboren sein; wie wol es diese wort nicht öffentlich und klar sagen, doch bringen sie so viel mit, wo man sie im grunde anseheth. 25

Das ers aber nennet 'ein gewechß', redet er nach der weisse der Ebraitischen sprach, die heist die kinder 'gewechße', gleich wie kreutter, streuche und bawme wachsen; das klingt nu nicht so wol für unsern oren als für der Jüden 3ei. 14, 22 oren. Also sagt auch Gott im Jesaia Ca. 14. von dem Babilonischen reich: 'Ich wil den namen Babel auszrotten sampt seinen überbleiblingen und gewechß und geschlecht'. Denn die kinder komen aus den eltern wie die zweige und este aus den bawmen. Drumb sagt auch Jesaias am .11. cap. 3ei. 11, 11 'Von dem floss Jesse wird ein rütlein oder zweig entspringen'. Von dem floss, der nu tod ist, spricht er, wird ein gewechß wachsen, das ist aus dem alten

11 geporn C	12 geburt D	13 tod CD	16 ander D	17 heilig D	ge-
burt D	19 des aller höchsten B	des höchsten CD	darumb BCD	20 geboren CD	
23 macht B	24 geporn C	26 Ebraitischen CD	27 bawme D	28 nun D	für BCD
32 jaget CD	33 floss] stam (beidemal) B				

man sie nicht verſihet, daß etwas ymer mher etwas ſol heraus wachſen, quia David mortuus et tribus succumbebat, Pilatus tenebat vices regni Davidici et Phariſaci imperium, Maria Nazareth ꝛ.

Sed dicit: quando putant nunquam venturum, tum veniet. Vñdes, 5 quam bene zuſamen ſthymen die propheten. 'Et rex regnabit'. Immer lauten die wort, quasi indicet deus, nulla iustitia sit in terris. Non solum de iustitia dico coram deo, sed mundana iustitia, illa est ein bettlers mantel, quia mundus est mera schola huten des Teuffel. Est, inquit, mera iniustitia in terra, etiam in regno seculari, in spirituali mera blasphematio. 'Deus Ps. 14, 2

10 verloschenen ſtam, da man ſich nicht verſihet, daß etwas ymmer mehr ſolt herauſſer wachſſen. Denn David was geſtorben, und ſein geſchlecht lag gar unter, lag ynn der aſchen. Pilatus was zu Jeruſalem an ſtad des königreichs Davids, und die Römer hatten nu das Regiment ynn, ſo daß man von Davids geſchlecht und ſtam wenig mehr wußte und kaum ynn zweyen 15 odder dreyen perſonen noch verborgen lag, als ynn Joſeph und Maria, die waren zu Nazareth.

Nu ſpricht Gott: laß mir den ſtam wol alt werden und gar verdorren, ich wil yhn wol erwecken; wenn yhrs euch am wenigſten verſehet, daß er komen ſol, ſo wird er komen; wenn man meynet, es ſey mit Davids ſtamme 20 gar auß, er ſey verſallen und werde nu nichts drauß, da wil ich komen und wil yhn grunend machen, und er ſol außsproffen und fruchte von ſich geben. Da ſehet yhr, wie die Propheten mit einander uberein ſthymmen und alle auff den David gehen, daß auß des ſtam und geſchlecht David der fromme und gerechte König komen ſol, der die ſeinen errette von ſünde, tod, teuffel, helle 25 und von allem unglück und ſie ſelig mache ewiglich. Davon ſaget nu Jeremias weiter:

Und ſol ein König regieren, der klüglich ſare, recht und 3. 5 gerechtigkeit anrichte auff erden.

Immerdar lauten die wort dahyn, als zehge er an, daß keine gerechtigkeit 30 auff erden ſey; nicht allein ſage ich von der gerechtigkeit, die für Gott gilt, ſondern auch von der weltlichen eußerlichen gerechtigkeit, die da iſt lauter ein bettlers mantel. Denn die welt iſt ein rechte huten ſchule des teuffels. Drümb hat auch Gott das ſchwerdt außgericht und den hender verordnet, daß doch ein wenig von der gerechtigkeit auff erden ſeyn möchte; denn mit der 35 gerechtigkeit, die für Gott gilt, da wird nichts auß. Es iſt auff erden lauter ungerechtigkeit auch ym weltlichen Regiment, ym geiſtlichen Regiment iſt lauter Gottes leſterung. Denn alſo ſagt der Psalm 14. 'Der Herr ſahe vom hymel Ps. 14, 2 f.

11 ſage CD	12 aſchen CD	13 hetten CD	14 wüſte CD	15 verborgen C
20 nu fehlt D	21 grünēt CD	ſich] jnn D	22 vñ D	23 deß] dem Jen. Ausg.
24 keine B	25 ſagt CD	27 klüglich D	29 zehgt D	30 für] vor CD
33 Darumb CD	verordnet CD	35 vor CD		

prospexit de celo' ps. XIII. Er setz ein künig urteil, 'ne unus', quando man
da her sihet, tum mera videtur cecitas, stultitia. Et hoc paucissimi sentiunt,
nisi qui lege eruditissimi, ut tum liben patres et prophetae. Der vulgus
ghet ut pecus. Ille puer natus ex Davide sine peccato erit Rex. Si est
germen et radix ex Davide, oportet moriatur. **Leiplich** wird er geporen in
das heitlich leben et morietur. Hinc prophetae: Non erat possibile eum
teneri x. quare? quia er sol ein künig bleiben, regnabit. Vides in istis
verbis ubique resurrectionem Christi, quod nasci deberet et mori et tamen
regere semper, ergo oportet resurgat a mortuis.

1. Sam. 18, 5 'Er wird kluglich' heist 'mit verstand et ratione faren', ut de Davide 10

auff der menschen kinder, das er sehe, ob jemand verstendig were und nach
Gott fraget. Aber sie waren abgewichen und alle miteinander untüchtig.
Da war keiner der guts thette, auch nicht einer'. Da setz er ein künig urteyl
und sagt, das auch nicht einer from sey. Wolan, das ist gewis, wenn man
die welt daher, vom hymel herab, ansehen wil, so sihet man lauter blindheit, 15
bosheit, ungerechtigkeit und torheit und nichts anders denn ein stall voller
böser buhen, und nicht viel besser, denn wie sie zur zeit Noah gewesen ist,
da Gott durch die sündflut aus tilgen liess alle menschen bis auff achte.
Solche blindheit aber und ungerechtigkeit sülen ihr fast wenig, denn alleine
die so durch das gesetz geleret und unterweisset werden, als zu ihener zeit die 20
lieben veter und Propheten; das gemeyne volck gehet dahyn wie das viech.

Nu dieses kind, so von David geboren sol werden, gerecht und from one
sünde, das sol der künig seyn, der da stehen sol und ewig regieren. So er
denn nu ein gewechß und zweig ist aus Davids stam, so mus er yhe sterblich
seyn; denn leiblich wird er geborn hyn das zeitliche leben, und derhalben so 25
mus er sterben. Dieweil er aber stehen sol alweg und ewig regieren, so
mus er yhe unsterblich sein. Wie wil sichs denn schicken? So: Er mus wider=
umb aufferstehen von den toden. Das wil Sant Peter, da er hyn den ge=
schichten der Aposteln aus dem Propheten David sagt, das es unmöglich war,
30 das er solte von dem tode gehalten werden, Acto. 2. Psal. 16. Was war die
ursach? Denn er sol ein künig bleiben und ewig regieren. Also sihestu hyn
diesen worten allenthalben angezeigt die aufferstehung Christi, Das er hab
müssen geborn werden und sterben und doch alweg regieren, darumb hat er
müssen vom tode aufferstehen.

Ferner sagt der Prophet, das dieser künig werde kluglich faren, das ist: 35
er wird mit verstand und vernunft regieren, wie vom David stehet .1. Reg. 18.

16 vol B	18 sündflut BCD	ließe BCD	19 Sollische B	20 gesetzt C
22 geporen C	on D	24 zweige CD	25 geporen C	so fehlt B
den nach hyn fehlt B	30 sollt CD	tod B	32 allenthalben BCD	angezeigt B
vfferstehung C	33 geporen C	darumb BCD	35 kluglich D	

‘prudenter se egit in curia Saulis’, er war schleunig, aufrichtig i. e. er wird
 weißlich angreifen. Haetenus persona Regis. Homo habens matrem vir-
 ginem ex Davide, rex, et rex iustus, ghet als sein person an. Et quod habet
 et est, sol er anlegen et dare hominibus, non sibi servabit i. e. er wird mit
 5 lauter weißheit regiren i. e. wirt harnisch ꝛ. ligen lassen. Er wirt ein son-
 derlich weise ansehen die leut from zu machen. Non rat, sed Euangelio
 regnabit i. e. er wirt die menschen fassen, da bey sie am besten zu fassen sind
 i. e. corde, non collo, ut das sie sich im willig unterthan. Vides ideo regem,
 ut hominibus auxilio sit, et ideo surrexit a morte et praedicat Euangelium
 10 per spiritum ꝛ.

‘Recht’: sepiissime leguntur simul haec duo verba. Esa. 9. Nos ger-3es. 9, 7
 mani dicimus ‘recht richten’. Hebraeus utrunque dicit et meynnt doch nicht

‘Er hilt sich klüglich ynn alle seinem thun’, das ist, er war der schleunigste
 und aufrichtigste unter allen, die an Sauls hoff waren. Also sagt Jeremias
 15 hie auch von diesem künige, er werde klüglich faren, das ist: er wirds weißlich
 angreifen. Bis her haben wir gehört von der person des künigs, nemlich das
 er sol aus Davids stam herkomen, sol ein mensch sein und von einer Jung-
 frauen geboren werden und sol ein gerechter künig sein, wilchs alles auff
 seine person gehet. Nu folget weiter: das was der künig hat, das sol er nicht
 20 yhm selbst behalten, sondern sols anlegen und den menschen hyngeben. Und
 das heist der prophet hie, er werde klüglich faren, das ist: er wird mit lauter
 weißheit regiren. Als wolt er sprechen: Er wird harnisch, schwerter, büchsen,
 bogen und spisse lassen ligen. Er wird eine sonderliche weisse ansehen die
 leute from zu machen, nicht mit dem rad odder galgen, sondern mit odder
 25 durch das Euangelion. Er wird die leute fassen, dabey sie am besten zu
 fassen sind, Nemlich bey dem herzen und nicht bey dem halse, auff das sie
 sich willig unterthun und yhm gerne folgen. Da sihestu, das er darumb ein
 künig ist, das er den leuten helffe und dasselbige thue on schwerdschlege,
 allein durchs Euangelion, darumb er auch von den toden auferstanden ist
 30 und lezt sein Euangelion predigen durch den heiligen geist ynn alle welt.

Darnach sagt der Prophet, das dieser künig werde ‘Recht und Gerechtigkeit
 auff erden anrichten’. Diese zwey wörtlin ‘Recht und Gerechtigkeit’ liifestu
 seer oft beyhamme ynn der schrift, als ym Jesaja am 9. ‘Auff den thron 3es. 9, 7
 David und seinem künigreiche, das ers zurichte und stercke mit gericht und
 35 gerechtigkeit von nu an bis ynn ewigkeit’, da er auch von dem künigreich
 Christi redet. Wir Deudschen sagens also aus: ‘Recht richten’. Die Jüden
 redens mit zweyen wörtern aus und meynen doch nicht mehr, denn das wir

13 hielt B hielt CD schleunigste CD 14 Sauls CD 15 klüglich C 18 ge-
 boren BCD 23 spisse BCD sonderliche B 26 jünde C 27 sihest du CD
 darumb BCD 29 toden BCD 31 Gerechtigkeit A 32 wörtlein BCD 36 Teutischen BCD

mer den iustitiam. Et significat duo: declina a malo et fac bonum. Duae partes iustitiae, dieteil die 2 stück darzugehoren, per recht deus strafft et hinwerfft quod est malum, er macht, das die leut from sein. Sie nos 'der ist frum'. Et ille rex non solum pro se iustus, bonus, sed efficit, quod mundus sua iustitia, operibus non potuit anrichten, das sie from werden. Et dicit: sol auff erden geschehen. Est quidem regnum Christi spirituale, et tamen ghet es auff erden, et ist doch nicht irdisch. Hoc nullus potuit rex efficere ergo hoc opus indicat, quod plus sit, quam merus homo, ut mihi Röm. 4, 5 veniat potestas, ut sim super peccatum. 'Deus iustificat impios, vivificat mortuos'. Ergo oportet sit verus deus, Si potest efficere, et homines e 10

1 bonum| b

1. Petri 3, 11 sagen 'Gerechtigkeit'. Aber es werden dadurch bedeuget diese zwey stück: Das vom bösen und thue guths. Denn das sind die zwey stück, die zu der gerechtigkeit gehören. Und dieteil nicht mehr sind denn diese zwey stücke, so gebraucht sich die schrift dieser zweyer wörter 'Juditium' und 'Iustitia'. Durchs gericht odder recht strafft Got, das ist er thut hienweg was böß ist; durch die gerechtigkeit macht er, das die leute from sind, erhelte und beschirmet die unschuld. 15

Nu dieser könig ist nicht allein für sich from und gerecht, sondern er richtet das aus, wilchs die welt mit yhrer gerechtigkeit und wercken nicht kan ausrichten, Nemlich das die leute from werden. Wer hat des gleichen könig mehr gesehen? Er sitzt zur rechten hand Gottes seines hymliſchen vaters und sol die leute from und gerecht machen, und das sol hie auff erden geschehen, wilchs noch wunderbarer ist? Wie gehet das aber zu? Also: Christus reich ist ein geistlich reich, gehet hie auff erden und ist doch nicht irdisch sondern hymliſch. Das hat kein könig nie können anrichten, das er ein reich hette zugericht, das da auff erden sey und doch nicht irdisch sondern hymliſch were. 25
Derhalben so zeiget dis werck an, das dieser könig mehr seyn muß denn ein schlechter pur lauter mensch.

Denn wer die kunst kan und die gewalt hat, das er über die sünde ist und die sünde rechtfertigen kan, der muß gewis Gott seyn. Denn Gott allein Röm. 4, 5 rechtfertigt die gottlosen, wie Paulus sagt Rom. 4. Dieteil aber dieser könig solchs thut und anricht, so folget, das er warer Gott ist, fintemal er die ehre hat und das werck thut, wilche Gott allein zu gebüren. Kan er denn nu zu wege bringen, das die leute von den sünden errettet werden, und sie also from machen, so kan er auch als balde von dem tode erretten; denn wo 35

11 bedeuget A	gedeuget B	stück CD	12 stück CD	13 nicht B	stücke CD
14 wörter B	15 strafft CD	hienweg BCD	21 seyns CD	25 sünden C	tunden D
26 nichts B	31 Roma. am A.	CD	32 sollichs CD	seintemal B	seytemal CD
33 gepüren CD	34 wegen CD	35 tod CD			

peccatis eripiantur, ergo etiam e morte, quia ubi peccatum non, ibi nec mors
1. Cor. 15. Hoc nemo potest facere, nec Maria ꝛ. sed deus. Et quamquam 1. Cor. 15, 56
non clare expressum, tamen est verus deus et homo. Ita seyn haben die
propheten können reden de Christo.

5 Tu iam dixisti, quod omnes oportet clamare cum Paulo 'Quis me Röm. 7, 24
eripiet?' Et videmus Christianos mori. Et quo tanto maiores Christiani,
tanto insigniori morte afficiuntur ꝛ. Dixi esse regnum spirituale et regnum
fidei, das bleibt quod mors uns verschluckt. Cesares, tyranni amputaverunt
apostolis capita, et inclinationes ad peccata manent. Sunt et rotterey. Ubi
10 iam vita, superatio mortis, quae est in hoc regno? Dico nos habere do-

keine sünde ist, da ist der tod auch hyn, denn des todes stachel ist die sünde,
wie Paulus zum Corinthern sagt, 1. Cor. 15. Denn wenn keine sünde were, 1 Cor. 15, 56
so hette der tod keine krafft noch gewalt. Also erlöset uns dieser könig von
sünd und tod, vom teuffel, von der helle und von allem unglück und gibt
15 uns die ewige gerechtikeit und das ewige leben, macht uns Gott zu ein vater
und gibt uns den hymel. Das kan nu kein mensch widder Engel noch heilige
thuen, auch Maria die mutter Gottes nicht, sondern allein Gott. Daraus
denn folget, das dieser könig müsse Gott sein. Und wiewol es nicht mit
deutlichen Worten ausgedruckt ist, so bringens doch die wort und der verstand
20 dieses spruchs mit sich, das er wahrhafter Gott und mensch ist. So sein
haben die Propheten können reden von Christo und uns den so hübsch ab-
gemalet, das es zu wundern ist, auff das wir seiner yhe nicht seyleten.

Alhie ist nu eine frage. Du hast yht gesagt, wie alle heiligen mit
Sant Paul schreyen müssen über die sünde und über den tod: 'Ich elender Röm. 7, 24
25 mensch, wer wird mich erlösen von dem leibe dieses todes?' So sehen wir
auch, das die Christen sterben, ja yhe grössere Christen, yhe schwerern tod sie
leiden. Was ist nur das? heist das aus dem tode und sünde erretten? Das
ists das ich gesagt habe: Es ist ein geistlich reich und ein reich des glaubens.
Es wil ym glauben stehen, und man mus es auch mit den augen des glaubens
30 ansehen, sonst wird es keiner nymer mehr verstehen. Denn das bleibt alda,
das uns der tod verschlinge. Die Keiser und Tyrannen haben den Aposteln
und heiligen Mertern die köpffe abgehawen, Sant Paul hat den kopff müssen
herhalten. So bleiben auch die lüste und zuneigungen zu sünden. Es sind
auch viel Rottereyen und Secten, die sich alle widder die Christen auflehnen.
35 Wo ist da das leben? Wo ist da die überwindung des todes, die ym diesem
reich gepredigt wird?

Dazu antworthe ich also. Wir haben die herrschafft und die gewalt über

11 stachel CD	14 unglück C	16 weder CD	heyiligen B	18 muß B
19 aufgedruckt CD	20 sich] im D	21 tönden CD	22 wunderen CD	wir yhe
seiner CD	seleten BCD	26 schwerern A	schwerer CD	27 nur] mir CD
tern D	35 do die D	37 herrschafft BCD		32 Mar-

minium super peccatum et mortem, sed non superavimus, quia dicit, quod adhuc stehe im werck, quia nicht noch stets fromckeyt an, quando saretor facit tunicam, non dicitur vere facta. Sic Christi opus, donec in terris ghet, nondum completum, die extremo videbimus completum. Christianus habet den forteyl, etsi peccatum sentiatur, tamen dominatur eius, sed dahin bringt ers nicht, ut omni careat peccato. Et Christus regnat suo spiritu hic, ut vincat. 5
 2. Cor. 2, 14 Christus ligt ergo in schlacht in dem werck. Paulus 2. Cor. triumphum helt got mit uns per Christum, quando etiam succumbimus, tamen dicit 'her, her, wider auff'. Sic mors quando adest, 'halt fest' dicit Christus, et quan-

die sünde und uber den tod; wir haben sie aber noch nicht überwunden, wir 10
 sind hhr aber noch nicht los; denn der Text sagt, das der könig noch hm wercke stehe, denn er nicht noch allzeit fromckeyt an, macht noch hmer from und gerecht. Gleich wie ein schneider, der ein rock macht; dieweil er am rock macht, so ist er hm wercke, und man darff nicht sagen, das der rock ganz und gar warhafftig gemacht ist. Also gehet auch noch hmer dar Christus 15
 reich auff erden hm wercke, er macht und nicht teglich noch daran, und wird weren bis an Jüngsten tag; da wird es allererst recht vollkommen seyn. Inn des fallen die Christen noch hmerdar hnn sünde, wie wol ungerne. Aber das forteil hat ein Christ, ab er wol die sünde sület, so ist er doch hhr herr: dahyn aber bringt ers nicht, das er allenthalben der sünde los sey, bis der 20
 allte schelm gar sterbe und untergehe.

Drumb wenn die Christen gleich fallen, so ist Christus da, der regirt durch seinen geist und überwindet die sünde und richt sie hmer widerumb auff und spricht: stehe auff, bruder, sey getrost, es hat kein not. Also ist Christus allweg hnn der schlacht und hm wercke und schlecht sich mit den 25
 feinden. Sie legen sich wol wider hhn, aber zu lezt gewint er, und sie müssen unterliegen. Also gehets auch zu mit den seinen, hnn wilchen Gott 1. Cor. 15, 57 triumphirt und sieget durch Christum. Drumb spricht Paulus .1. Corin. 15. 'Gott aber sey danck, der uns den sieg gegeben hat durch unsern Herrn Ihesum 2. Cor. 2, 14 Christum'. Und .2. Cor. 2. sagt er: 'Gott sey gedancket, der uns allezeit das 30
 selt behalten hilfft hnn Christo'. Ab wol nu einer zu zeitten unterligt, so ist Christus alda und richt hhn wider auff und spricht: auff, brüder, auff, es hat keine not; hmer wider dran; es mus hndurch gedrungen seyn, one fallen kans nicht zu gehen; sihe nur, das du nicht gar ligend bleibest. Da gilt fallen und wider auffstehens, weil wir hie leben. 35

Wie nu Christus die sünde hat überwunden, also überwindet er auch den tod; wenn der tod da ist und helt fest an und wil dich erwürgen, so ist

12 fromckeyt C	fromckeyt D	17 Jüngsten C	19 ob BCD	20 aber fehlt CD
bringet CD	jün D	22 Darum D	gleich C	24 getröst CD
29 Herren CD	30 gedanckt CD	31 Ob CD	32 brüder D	33 en D
34 kann es C	37 erwürgen D			

quam ita trucidatur, sit ei, ut si iret dormire. Sentitur quidem, mors amara est, sed triumphare non potest. Sic est heresibus et aliis x. Sic externae tentationes manent, sed manet illusa. Alioqui regnum est omnino apertum.

Christus alda und spricht: frisch dran, er kan dir nicht schaden, und ob er dich gleich erwürget, so geschihet dir nicht anders, als giengestu schlaffen; nur feck hyndurch, es ist umb ein kleines zuthun, umb ein kurzes stündlein wird es besser werden. Man jület wol, das der tod bitter und herb ist, aber er kan nicht obligen noch triumphiren uber dir; denn Christus hat ihn matt gemacht, seine stachel odder spies ist zu stumpff worden, er hat sich an Christo abgerant, der hat ihn überwunden und unter seine füsse getreten.

Also gehets auch zu mit den Rottereyen und Secten odder kehereyen und mit allem andern unglück; das kan uns alles nicht schaden; denn wir haben einen ihn hymel, der ist alles des dinges mechtig und kan uber uns halten, das uns nichts widerfare on seinen willen. Drumb sage ich, das die eufferlichen ansechtungen wol bleiben, aber doch unser glaub bleibet noch unzeret; denn es bleibet noch ihn unserm hertzen eine krafft widder die sünde und ein mutt widder den tod und alles unglück. Das heist, das Christus ihn seinem ampt bleibet und treibet sein werck, blewet sich mit den sünden und sichtet mit dem tode, bis sein reich volbracht wird, das ist bis an den Jüngsten tag.

5 geschicht BCD giengstu D 9 sein CD 11 Rottenreihen B 13 dings CD
14 Darumb CD 15 bleibt CD 16 bleibt CD 17 unserm D 19 tod CD Jung-
sten C Jüngsten D

70.

Zweite Predigt über die Epistel Jeremia 23, 5–8, gehalten am 26. Sonntag nach Trinitatis.

(25. November)

Vgl. die Einleitung zu Nr. 69.

20 Dominica XXVI. quae erat 25. Novemb. Luth.

Audistis prophetam praedicare Christum, qualis persona et quod officium juren sol, nemlich quod officium sit hin gericht, ut sapienter regat, et sic, ut anricht fromkeit in terris i. e. inter homines qui vivunt hic, ergo est regnum in fide. Hoc audistis.

25 Also haben wir nu gehört, wie der Prophet Jeremiaß Christum verkündigt hat, was seine person ist und was sein ampt sein sol, nemlich das sein ampt dahyn gericht ist, das er klüglich fare und weislich regire, und so, das er fromkeit und gerechtikeit anrichte auff erden. Und dis ampt oder regiment ist mit solchen wortten gefasset, daraus klerlich erscheinet, das sein

26 sein person CD 28 fromktait C fromkeit D
Luthers Werke. XX.

Sequitur 'Juda sol geholffen werden', zu des selben Davids gewechß. Sie germanice dicimus 'auff den tag wil ich dir aus aller not helfen, ut hoc sit auxilium de omni malo et periculo. 'Et Zsrael sicher wonen.' Ista verba etiam indicant non esse corporale regnum. Nam docti norunt regnum esse divisum in regnum Iudae et Israel. Nam populus se segregavit. Magnum regnum abiecit propter peccatum et ita sinit vastare, ut nunquam rediret, et manere in gentibus. Ideo non misit illis prophetas nec excitavit inter illos prophetas. Ita habuit in finem corporaliter et nunquam reversus. Iuda regnum etiam devastavit et in captivitatem deducit propter peccatum in Babyloniam. Sed hoc regnum penitus destituit. Pauperes, 10

königreich nicht sichtbar und leiblich sey, sondern müsse sein ein unsichtbar und geistlich reich; doch das es hie auff erden sey, das ist unter den menschen, die alhie leben. Derhalben so folget, das es ein reich des glaubens ist und kan nicht mit leiblichen augen gefasset werden. Davon habt ihr yht genug gehört; folget nu weiter im Propheten: 15

23. 6 Zu den selbigen zeiten sol Juda geholffen werden und Zsrael sicher wonen.

Das ist, zur selbigen zeit des gewechß Davids, wenn dieser könig regieren wird, da sol dem Juda rechtichaffen geholffen werden, es sol eine runde und schleunige hilffe furhanden seyn, wie wir auff deudisch sagen: 'Auff den odder 20 den tag, wil ich dir aus aller nott helfen', so das dis eine hilffe und errettung sey von allem unglück und von aller ferlichkeit.

Diese zween sprüche zeigen auch an, das dis königreich nicht sey ein leiblich reich; denn ihr wißet, das das Jüdische königreich zurteylt ist worden ynn zwey reich, Inns königreich Juda und ynnns königreich Zsrael. Die zehen 25 geschlecht hatten einen eygen könig und ward genant das königreich Zsrael; darnach war das kleine königreich Juda und Ben Zamin, das hies das königreich Juda. Denn das volck hatte sich geteylet, und ein yglichs hatte seinen eygen könig. Nu das groffe königreich hat Gott verworffen umb der sünde und abgötterey willen und hats so lassen verwüsten und zurstören, das ers 30 nie hat widerumb auffgericht, sondern hats lassen unter den Heiden, unter den Nidern und Ägyptiern, zurstrewet bleiben. Derhalben hat er yhn nie keine Propheten geschickt, hat auch keine unter yhn erwecket. Also hat dis königreich leiblich ein ende genomen und ist nie wider komen.

Das andere königreich Juda lies er auch verwüsten umb yhrer sünde 35 willen und lies sie gefangen füren gen Babylonien. Aber diesem königreich thet er die gnade, das ers nicht ganz und gar verstorete; er verliesse sie gar

11 sichtpar CD unsichtpar CD 14 lieblich A 19 würt D 20 schleunige C
 hilffe B hilff CD fürhanden B vorhanden CD teutsch B 23 zeichen D 26 hetē CD
 27 klain CD 28 hett CD yglichs BCD het CD 29 groß CD 30 abgötterey CD
 zerstoren CD 32 zerstrewet CD 33 kein (beidemal) CD erweckt CD 35 ander D

agricolas sivit in terra, potentes et divites abduxit rex ut Turca. Si reliquias
sinit in terra, et ad hoc hielt er in semper promissiones et fecit miracula
et conservavit regium stam, quamquam Iechonias erat in carcere, tamen
mansit rex, donec elatus et sedit eum rege x. Sie semper hielt got empör
5 istum tribum, quia promissiones fortes erant hunc duraturum usque ad Chri-
stum. Sie poterat tum dici 'Davidis tribus adhuc vivit', post 70 reduxit, et
propter has promissiones non promittit, ut dicatur Iudam ita destitutam ut
Israel. Sed quia hic locus dicit unum regem fore et populum, non factum

2 promissiones | p

nicht, sondern den armen gemeinen man und die bawerslentte ließ er ym
10 lande bleiben, das sie das land baweten. Die gewaltigen aber und die reichen,
die groffen haufen ließ er weg führen aus dem lande mit yhem gut und habe,
wie der Türcke thut. Das thet Gott darumb, das da jame bliebe ynn Juda,
und gab yhn allzeit Propheten, die sie trösteten und yhn sagten, Gott würde
seine zusage halten; thet auch wunderzeichen unter yhnen, desgleichen erhielt er
15 auch den königlichen stam; wiewol Iechonias der könig gefangen was, dennoch
bleib er könig, so das yhn der könig zu Babylonien widder aufrichtete und
sagt yhn an seinen tisch. Denn der spruch stunde stehß da, es solte Davids
stam, linien und königlich blut bleiben, daraus der Messias komen solt; das
bleib auch, ob sichs gleich anders anliesse und yederman dran verzweifelte.
20 Also hat Gott allweg dis geschlecht Juda empor gehalten. Denn sie hatten
starcke verheißungen fürhanden, das es bleiben solt bis auff Christum. Drumb
kunde man noch ymerdar sagen, Davids geschlecht lebet noch. Derhalben hat
er auch nach siebenzig jaren Juda widderumb aus der gefendnis errettet und
widder yuns land geführt; denn umb diejer zusage willen, das Christus aus
25 Davids geschlecht komen solt, hat Gott nicht gestatt, das man jagen solt,
Juda were so zurschlaudert und zurschöret wie Israel.

Die weil denn Juda und Israel von einander komen sind und nymmer
mehr zusammen komen werden, so das widder ein reich draus würde: Wie
sagt denn hic der Prophet 'Juda sol geholffen werden und Israel sol sicher
30 wonen', bindet also Juda und Israel zusamme, und lauttet der Text, als solt
es ein reich werden und ein volk? Das ist nicht leiblich zuverstehen, das Juda
und Israel widderumb beyde solten leiblich ym lande zusamme komen, sondern
unter Christo istz geschehen geistlich ym glauben, wenn er durchs Euangelion
verkündiget wird; denn da Christus zu Jerusalem gepredigt ward, wurden viel

9 bawerslentte BCD	10 lande] land CD	13 wurde CD	14 erhielt B
15 dennoch CD	16 blieb CD	17 stonde CD	18 königliche plüt CD
19 blieb CD	20 hetten CD	21 Drumb B Darumb CD	23 gefendnis C gefendniß D
28 wurde CD	29 jaget CD	jagt hic den B	32 zusammen D
34 verkündiget CD	geprediget CD	warde CD	wurden BCD

nisi sub Christo, quem nos praedicamus. Cum enim praedicaretur Christus, Iudaei multi credebant et ex Israele et adherebant tribui David i. e. Christo, ergo non potest intelligi hic textus tantum de Christo spirituali rege. Quando prophetae sic alligant Iuda et Israel, certissime intelligunt Christum. Redierunt ergo sub Christo, quia corporaliter nunquam rediit neque redibit. 'Juda geholfen.' q. d. dum haec regna stabant, impugnabantur et tandem vastabantur, etiam regina familia auferebatur. Sed tum auxilium habebit q. d. auxilium erigam, ut semper populus meus superior sit, etsi totus mundus tol und toricht werden. 'Geholfen' indicat regnum Christi subiectum esse sanctae cruci, das felt nymmer mher, ubi Christi regnum, sequitur statim

Juden bekant und glaubten an Christum beyde vom stam Juda und von Israhel; denn am pfingstage waren zu Jerusalem aus Assyrien, Cilicien, Persien, Medien und aus allen lendern, unter welchen auff ein tag drey tausent bekant waren und hingen sich an den namen David, an Christum. Drumb kan dieser Text nicht verstanden werden von dem leiblichen reich sondern von Christus geistlichem reich; denn das Juda und Israhel widerumb solt zusammen kommen und ein reich werden, hat unter keinem leiblichem konig kinnen geschehen. Wenn nu die Propheten diese zwey volcker Juda und Israhel zusammen setzen, so wollen sie allzeit Christus reich anzeigen. Also hie auch sagt der Prophet Jeremias, das dem Juda werd geholfen werden und Israhel werde sicher wonen, wilchs unter Christo geschehen ist, denn sonst sind sie nicht zusammen kommen, werden auch nymmer mehr widerumb zusammen kommen.

Warumb sagt er denn eben, Juda sol geholfen werden und Israhel sicher wonen? Darumb: Als wolt er sprechen, weil diese reich stehen, werden sie angefochten werden und zu lezt verwustet werden, auch wird das konigliche geschlecht hynweg genommen werden; aber sie sollen hülffe haben. Es ist dem Juda yht wehe, sie sind hynweg gefürt ynn ein frembd land, da müssen sie andern unterworffen sein und dienen; aber ich wil der mal eins eine hülffe auffrichten, das mein volck alzeit oben lige, und solt die ganze welt toll und toricht drüber werden. Das verstunden aber die Juden nicht. Dabey wird uns angezeigt, das Christus reich dem heiligen Creutz unterworffen ist; denn das fehlet nymmer mehr, wo Christus reich durch das Euangelion gepredigt wird, da folget von stunde an das creutz und verfolgung gewislich.

Luc. 11, 21 f. Das zeigt das gleichniß an ym Luca Capit. 11., da der Herr Christus also spricht: 'Wenn ein starcker gewappenter sein haus bewaret, so bleibt das seine mit frieden. Wenn aber ein stercker uber ihn kömpt und ubertwindet ihn, so nympt er ihm seinen harnisch, darauff er sich verlies, und tehlet den raub aus'.

11 bekert CD 13 wölchen CD 14 bekert CD 16/17 zusamen B 17 künden CD
 18 nun D 18/19 zusamen D 20 werde CD 22 zusamen (beidemal) D 23 Warumb
 BCD 24 Darumb BCD 26 geschlegt CD 32 felet BCD 34 gleichniß CD
 35 gewappenter CD bleibt CD 37 harnisch CD sich] sie B

erux. In Mar. 'Cum fortis armatus custodiat'. Quando Euangelium non ^{Luc. 11, 21}
 it, et Satan ubique regnat, est pax et quies, et omnes eunt dormientes ad
 inferos, ut vidimus sub Papa: erat externa pax. In Euangelio vera pax
 praedicatur, sub qua est mera unfrid propter tyrannos et sectas. Et haec
 5 facit Satan ideo: vos vultis meam pacem vastare, hinc ego iterum wil ich
 euch zerstoren et unfrid machen. In Euangelio suscipiendo habemus maxi-
 mam pacem et simul unfrid. Ubi ergo regnat Christus, per verbum suum
 regnat, da sol hulff ein. Potest quidem excitare Satan tyrannos, sectas,
 sinas eos toben. Huiusmodi promissiones plures. 'Consilia.' 'Principes' ^{Pl. 33, 10}

10 Wie gehet das zu? Also: Wenn das Euangelion nicht gehet, so ist
 der teuffel hyn der welt und regiert gewalticklich mit guttem fride und ruge,
 und alle menschen gehen schlaffend hyn die helle, wie wir bisher unter dem
 Bapstum gesehen haben; da war ein eusserlicher friede, aber es war nicht ein
 rechttschaffener friede. Im Euangelio aber wird der ware friede gepredigt,
 15 unter wilchem eytel unfrid ist umb der Thyraunen und Secten willen. Drumb
 dieweil nu das Euangelion auffgehet, das sich unterstehet des teuffels reich
 anzutasten und anzuzeigen, was der teuffel für ein gesel sey, wie schwarz er
 ist und das sein reich, wie heilig und from es ymmer scheint, nur zur helle
 und verdammis füret, da leget sich alle welt darwider; was gros und heilig
 20 ist, das hendt sich dran, und thut dem teuffel wehe, das man ihn und sein
 reich zu schanden mache. Drumb hebet er alles dran, was er nur kan auff-
 brengen und spricht: Ich schlaff und bin hyn guttem fride eine lange zeit
 geseffen, yhr aber wollet mir meinen schlaff zurstören; harre, ich wil euch
 widderumb etwen schlaff brechen und wil euch unfrid genug machen; habt
 25 yhr ja lust zu vnfride, yhr solt seiner genug bekomen. Das thut er auch
 gar wehdlich, wie wir sehen. Denn als bald, so wir das Euangelion an-
 nehmen, so haben wir fried und zu gleich auch unfriede. Es predigt friede,
 und ist doch der höchste unfried da.

Wo nu Christus regiert durch sein Euangelion und wort, da sol hulffe
 30 seyn, das lest er uns predigen und ansagen. Es kan der Teuffel wol Thyraunen
 und Secten erwecken, und das sich die ganze welt widder das Euangelion
 lege; las sie wileten und toben, sie werden wider das selbige nichts vermügen,
 des sey gewis; denn dieser sprüche und verheissungen sind die schrift vol, als
 da der .33. psalm sagt: 'Der HERR macht zu nicht den rad der Heyden und ^{Pl. 33, 10}
 35 hyndert die gedanken der völker'. Und ym andern psalm spricht David, das ^{Pl. 2, 1ff.}
 'die Heyden toben und die leute reden, die könige ym lande lehnen sich auff,
 und die radherren radtschlagen mit einander widder den HERRN und seinen

11 rñwe <i>CD</i>	12 schlaffen <i>D</i>	13 Bapstum <i>B</i>	14 rechttschaffner <i>CD</i>
15 vnfrid <i>B</i>	19 verdammis <i>D</i>	21 22 auffbringen <i>CD</i>	29 nun <i>D</i>
32 laßt <i>D</i>	33 sprüche <i>CD</i>	34 da fehlt <i>B</i>	35 andern] 2. <i>B</i>
36 könig <i>B</i>	leynen <i>B</i>	37 radtherren <i>CD</i>	

ſi 2, 1; 33, 10 reprobat' ps. 2. Sed ſthet dabey 'frustra', 'inane' &c. Sed ad hoc pertinet fides firma. Ideo iſta treffliche wort. Nisi fide respicias iſta verba, invenies contrarium. Num haec pax: Chriſtum regem ipſum occidi, apoſtolis caput
 Matth. 10, 16 amputari, et ipſe 'Ecce emitto vos'. Ja, eſt aliud regnum, quod apparet
 extra, quaſi damnatum, et tamen intus halten ſie triumphum, ſieg per fidem. 5
 Et contra impii ſubmergentur et doctrina impiorum wirt vergeſſen &c. Ut
 Arrius &c. vix 3 epiſcopi, qui recte praedicaverunt. Erat ſpecies, quaſi

geſalbten'. Aber er ſetzt ein wörtlin dabey, das heiſt 'vergeblich', und ſpricht:
 'der ym hymel wonet, wird yhr lachen, und der HERR wird yhr ſpotten'.
 Warum? Oh, er iſt yhn zu ſtarck und mechtig, er kan yhn wol ein zorn 10
 entſigen; wenn yhr auch noch tauſent mal ſo viel weren, ſie werden yhm
 frehlich nichts angewynnen. Aber dazu gehört ein ſtarcker glaub und ein
 ſcharffes geſicht, das ſolchs erkenne.

Drumb ſind das treffliche wort, das der Prophet ſagt: 'Juda ſol ge-
 holffen werden und Iſrael ſol ſicher wonen'. Wenn du ſie nicht mit dem 15
 glauben anſieheſt, ſo wirſtu gewiſſlich das widerſpiel finden. Denn heiſt das
 'geholffen' odder iſt das 'fride', wenn man Chriſtum den König ſelbs aus
 Creutz hengeſt? Wenn man den Apoſteln die köpffe abhawet und die Chriſten
 von hauß und hoff treibet und von einer ſtad zur andern jaget? Item wenn
 Matth. 10, 16 Chriſtus, wie er ſelbs ym Mattheo ſagt Capit. 10., die Apoſteln und prediger 20
 'ſchicket wie die ſchaff unter die wolffe'? da ſolt warlich ein ſeyner fride ſeyn;
 knüttel und ſpiſſe odder hunde ſolt man unter ſie ſenden. Ich meyne auch,
 das heiſſe ein reich des friedes und dar ynne geholffen wird. Es möcht wol
 heiſſen ein reich des unfriedes, da nichts iſt denn würgen und tödten. Ja
 das iſts, das ich geſagt habe: Es iſt ein ander reich, denn das man für augen 25
 ſihet; von auswendig ſcheinets, als ſey es verdampt, als ſey es verlaſſen und
 entholffen, aber ynnwendig iſt eytel friede und helffen, da überkömpt man
 den ſieg durch den glauben. Für der welt augen ſcheinets wol, als liegen
 die Chriſten unter; denn man tödtet ſie und würgt ſie dahyn wie das
 ſchlachtvieh, und die gottloſen ſchweben oben, die Kotten und Secten behalten 30
 recht und triumphieren. Aber was iſts? Es weret nicht lang, ſo keret ſichs
 alles umb, da werden die gottloſen untergehen und die lere der Kottengeiſter
 wird vergeſſen werden. Da wird man denn wol ſehen, wie Chriſtus den ſeinen
 habe geholffen, und wie ſie herren geweſen ſind des todes, der ſünde und des
 Teuffels, wiſchs yht gar nichts ſcheinets.

Alſo gieng es zu den zeitten Arrii; da waren kaum drey Biſchöffe ynn 35
 der ganzen Chriſtenheit, die da recht predigten, da was die ganze welt mit

8 wörtleyn CD	10 Warum CD	12 abgewinen D	13 ſcharpffes BC
14 Warum CD	jaget CD	16 wirſt du B	18 ſendet D
22 ſpiſſe BCD	23 darinn B	24 unfryds CD	28 vor CD
35 nicht B			34 tödtz CD

Christus succubisset et Arius superasset. Et tamen Christus et fides mansit, Et Arrius cum Cesare Constantino periit, ut nomen eorum feteat et doctrina eorum non giste amplius. Sie werden nicht springen über den spruch heretici 'Juda sol.' Ich wil sich¹ wol anlauffen lassen. 'Secure', quae fiducia sub cruce? mundus quaerit vitam, Satan auferre vult fidem, et tamen fiducia, quia ubi Euangelium est, talis murus est, qui est igneus et ferreus et spissior celo et terra, et 100 duces non possunt umbstossen Christiano hunc murum, quia verbum dei manet in eternum i. e. habent letas conscientias et quanto plus sevit mundus, audaciores tanto fiunt. Ita tyrannis mundi et

¹) sich f. sie, wie 567, 27 ergibt. Vgl. oben 221, 26. P. P.

- 10 dieser Keheren verführt, auch der Keyser selbst. Da ward ein große verfolgung der Christen umb dieser Keheren willen, so das ihr viel allenthalben aus den steden und lenden verjagt und vertrieben wurden, so seer das man von keiner größern verfolgung lasset denn von der, die zu Arrius zeitten ist gewesen. Da lies es sich ansehen, als lege Christus unten und Arrius lege oben, da
15 dachte man: nu ist's aus mit Christo und mit seinen Christen, das Euangelion ist da hyn, es ist nu aus mit ihn. Ja wol aus! Es bleybe dennoch Christus und der glaube. Wo sind hüt die selbigen Keher? Arrius mit dem Keyser gieng unter, so das ihr namen nu mehr auch für der welt stincke und ihr lere nicht mehr gelte. Sie sind alle zum Teuffel darzu gefaren, Christus aber
20 lebet noch und sein reich stehet auch noch feste.

Also auff den heutigen tag, wenn man spricht: 'Es sind viel Secten, Es sind viel Kottereyen wider das Euangelion, und ist zu befürchten, das Euangelion werde untergehen'. Lieber las sie gehen, sie werden mir nicht über den spruch springen: 'Juda wird geholffen werden und Israel sicher
25 wonen'. Der spruch mus war seyn, es stelle sich wie es wölle, der Satan und die welt wollens hyndern, wollen den glauben wegnehmen, aber er spricht: Ich wil sie wol lassen anlauffen, dennoch wil ich ihn helfen, und sie sollen mir sicher wonen, trotz der mirs were. Ab gleich keine sicherheit da ist (denn was ist für eine sicherheit unter dem Creutz?) und die welt nach eins so
30 genaw das leben sucht und der Satan den glauben wil hyntweg nehmen, noch sollen sie mir sicher wonen. Und das geschihet auch gewislich. Denn wo das Euangelion ist, da ist eine solche matver, die da feurig und eysern ist und dicker denn hymel und erden, und tausent Keyser mügen diese matver einem Christen nicht umbstossen, denn das wort Gottes bleibet ewiglich. Daher die
35 Christen fröliche gewissen haben, und ihe ferrer die welt wüetet, ihe künner und troziger sie werden, ihe gewisser diese sicherheit und der trotz stehet. Also stercket die tyranney der welt und die Secten die herzen der Christen.

Petri 1, 25

10 verführt B verführt CD 15 nun CD 16 es bis ihn fehlt B nun CD
dennoch CD 18 nun CD auch fehlt CD vor CD 19 feind C 20 lebt CD
21 seyndt CD 22 feind CD beschränken B 27 dennoch CD 28 Es CD 29 für C noch CD
30 glauben CD 31 geschicht B 33 matver CD 35 frölich CD seerer BCD wüetet P

sectae fortificant animum eorum. Ergo urget locus, ut loquatur de spiritali regno. Nullum regnum tam forte gladio, quod talem securitatem faceret. Rhomani fortissimi gladio, et tamen sepe percussi, et nunquam huc brachten, ut haberent securitatem. Iam 4 millia occidebantur.

‘Et vocabunt eum dominus.’ Habetis personam, officium, fructum ⁵ ex officio, quod anrichtet iustitiam, ut homo hilff habeat, sed sub cruce. ‘Her’, haec vox in hebraea lingua habet maximam distinctionem et Iudei non eloquuntur nec nominant, in tanto honore habent, nec potest nominari, non scribunt in papyrus, nec sinunt, ut videatur a Christianis scriptum. Et hinc multi Christiani a Iudeis discentes, in auro gestaverunt in collo, ¹⁰ contra $\gamma\lambda\delta\theta\sigma$ α . ergo attribuitur vero deo. Nullibi invenies hoc nomen in

7 maximam distinctionem] max dif

Drumb zwinget dieser Text aber ein, daß er rede von ein geistlichen reich. Denn es ist kein reich so mechtig, daß seinen unterthanen mit dem schwerd hat können eine solche sicherheit und fried verschaffen. Die Römer ¹⁵ sind die allermchtigsten herrn gewesen, nach sind sie offten geschlagen und habens nie können dahyn bringen, daß sie frie und sicherheit hetten gehabt; yzt wurden yhr vier tausent, yzt zehen tausent erschlagen, und hatten also allzeit unfriede und anstöße. Folget nu weiter ym Propheten:

^{23. 6} Und man wird yhn heissen ‘Herr Unser gerechter’.

Die Person hat er beschrieben, darzu auch das ampt und die frucht des ²⁰ ampts, nemlich daß er anrichten werde Recht und gerechtikeit, und daß die leute hilffe haben und sicher wonen werden, doch unter dem Creutz und verfolgung. Yzt sagt der Prophet nu, wie sein nahme heissen sol, und spricht ‘man wird yhn heissen $\text{HERR, UNSER GERECHTER}$ ’. Die Jüden hatten viel von dem nahmen ynn der Chreischen sprache, da wir ‘Herr’ verdeutschet haben, ²⁵ und sagen, man künde yhn nicht nennen, und sie nennen yhn auch nicht, so ynn grossen ehren halten sie yhn, sie schreiben yhn auff kein papyr, und wenn sie yhn drauff schreiben, verwandeln sie die buchstaben und machen kaum zween buchstaben und gestatten nicht, daß yhn die Christen geschrieben ³⁰ sehen. Es haben auch etliche böse huten unter den Jüden mit diesem namen viel Fürsten und Herrn betrogen, denen sie yhn geschrieben geben haben und gesagt, wer yhn bey sich trage, der könne nicht geschossen werden, und diene zu andern dergleichen ding mehr. Wie auch viel Christen, die es von den Jüden gelernt haben, diesen namen pflegen ynn gold odder silber gegraben am halse zu tragen, daß sie nicht sollen geschossen odder verwundet werden α . ³⁵

Das aber nu die Jüden so viel von diesem nahmen halten und so gros

12 zwingt D	14 künden CD	15 herren CD	noch CD	16 künden CD
17 hetten CD	18 nun CD	22 hilff CD	23 nun CD	namen D
25 ver- deutsch D	28 darauff CD	31 Fürsten B	Herrn CD	32 sich] im D
33 ander B	36 nun C] fehlt D			künde CD

scriptura, ubi non significet maiestatem divinam in uesten sua, habet ferme haec lingua 10 nomina dei et plura nomina, quibus complectuntur opera dei, auff deutsch non potest reddi. Euangelistae vocant dominum sic, eos sequimur. Alia nomina Heloym attribuuntur aliis, sed iste tantum deo
 5 vero. Cum ergo scriptura sacra et Iudaei et patres et scribentes consentiant hoc nomen peculiare dei, ergo est potens stös contra Iudeos et consolatio pro Christianis. Ergo hic firmissime fundatur articulus Christum esse verum naturalem deum. Ego locutus cum Iudaeis de hoc, et doctissimis, et opposui hunc locum. Hoc respondebant, quod Thalmut crederent i. e. expositioni,
 10 auff dem text bleiben sie nicht, alias victi essent, quia hic Christus filius

eheren, kömpt daher, denn wo der nahme HERR ynn der schrift stehet, da bedeut er Gott ynn seinem Göttlichen wesen und Maiestet und wird von dem waren Gott gesagt. Es hat die Ebreische sprach fast bey zehen nahmen, damit sie Gott nennet, unter welchen yhr viel sind, damit sie Gott von seinen
 15 wercken nennet; aber dieser nahme 'Jehovah', 'HERR', bedeut allein Gott, wie er ist ynn seinem Göttlichen wesen. Diese unterscheid können wir ynn unser sprache nicht halten; wir Deudischen heissens alles 'Herr' und können das wort 'Herr' nicht zwingen, das es Gott alleine heisse; denn wir heissen ein Fürsten herr, ein hausvater heist man auch ein herrn, ist uns Deudischen fast
 20 gemeyn. Das wir aber Gott auch ein Herrn nennen, haben wir aus den Euangelisten, die heissen yhn 'Dominum', Herr, den folgen wir nach und lassens auch dabey bleiben. Die andern nahmen ym Ebreischen werden nicht allein Gotte zu geschriben, sondern werden auch zu andern leuten gesagt; aber dieser nahme 'Jehovah', Herr, gehört alleine dem waren Gott zu.

25 Die weil nu die heilige schrift und die Jüden selbst, dazu auch die heiligen Veter und alle Schreiber uberein stymmen, das dieser nahme allein und eygentlich der Göttlichen Maiestet und wesen zugehört, So haben wir hic ym Propheten Jeremia ein mechtigen starcken stös wider die Jüden und gar ein trefflichen grossen trost für uns Christen; denn da wird ganz freywilliglich
 30 gegründet dieser articel unsers glaubens, das Christus ein warer natürlicher Gott sey. Ich hab selbst mit den Jüden davon geredt, auch mit den aller-geleertesten, welche die Bibel so wol wusten, das auch kein buchstaben drynne was, sie verstundens, und hab yhn diesen spruch fürgehalten. Aber sie kundten nichts widder mich auffbringen. Zu lezt gaben sie diese antwort und sagten,
 35 sie gleubten yhrem Talmud, das ist yhrer auslegung, die sagte nichts von Christo, und der selbigen auslegung müsten sie folgen. Drumb bleiben sie nicht bey dem Text, suchen außfluchte; denn wo sie bey diesem Text allein

12 Maiestat B	13 gesagt CD	16 tünden CD	17 Teutschen heissen B
tünden CD	19 herren CD	Teutschen B	20 herren CD
22 dabey C	23 Gott CD		
24 waren] vater B	25 nun CD	darhū CD	27 Maiestat B
29 treffelichen C			
fur C	30 gegründet BCD	32 -geleertesten BCD	32 wüßte CD
33 fur C	36 mußten BC	darumb CD	37 außflucht CD

2. Moſe 22, 28 Davidis et verus et naturalis deus. In deuteronomio dicuntur iudices dei,
 Joh. 10, 34 quod Ioh. c. X. anzihet. Sic omnes Christiani sunt dei filii. Iudaei, quod
 dei ministri. Sed hoc verbum nullibi reperies, quam divinae maiestati attri-
 1. Moſe 31, 54 butum. Iudaei dicunt habere rationem nomina, 'Bachat', daß man in fürcht,
 'bey der fürcht meines vater'. 'Schadai', quod omnia nutriat et proenret, quod
 mit ſich bringen alia nomina ein opus, quod fecit. Sicut nos 'ipse est veritas
 ipsa', quod est fidelis &c. accepto, inquiunt Iudaei, nomine isto, quia non
 potest reperiri eyn ethimologia. Quando ergo legunt ipsi hunc textum,
 dicunt 'Adonai'. Ex hoc loco concludere possumus Christiani, quod Chri-

blieben, weren ſie überwunden. Denn dieſer ſpruch ſchleußt zu ſtarck, daß
 dieſer ſame Davids ſey ein warer und natürlicher Gott; denn er ſol mit dem
 nahmen genant werden, damit der ware rechte Got genent wird.

2. Moſe 22, 18 Im andern buch Moſe, Exodi. 22., werden die Richter 'Elohim', Götter,
 genant von yhres ampts wegen, Darumb das ſie an Gottes ſtat ſitzen und
 ſind Gottes diener; des gleichen werden auch alle Chriſten Götter genant, wie
 15
 Pf. 82, 6 es Chriſtus aus dem 82. Pſalm ym Johanne am 10. anzeuhet, da er zu den
 3. Joh. 10, 34 Jüden ſprach: 'Eſchet nicht geſchrieben ynn ewrem geſez: Ich habe geſagt, yhr
 ſeyt Götter?' Aber diß wort 'Jehovah' wirſtu nirgend finden einem andern
 denn der Göttlichen Maieſtet alleine zugeehgent. Die andern nahmen, damit
 man Gott auch nennet ynn der Ebreiſchen ſprach, wie die Jüden ſelbs ſagen, 20
 haben urſach yrgend von ein werck, das Gott thut. Als 'Bahad' heiſt er
 1. Moſe 31, 54 von der fürcht, daß man yhn fürchtet. Also ſchwor Jacob 'bey ſeines vaters
 fürcht'. Item Gott wird auch genant 'Schadai', von des wegen das er alle
 ding erneeret und verſorget, und wie die andern nahmen mehr heiſſen. Daß
 also ein iglicher nahme ein werck mit ſich bringe, das er thut, davon er also
 genant wird. Wie wir auch ſagen und yhn nennen 'ein Gott der warheit',
 25
 drumb das er warhaftig iſt, ja er iſt die warheit ſelbs und macht war-
 haſtige rechtſchaffene leute. Item 'ein getreuer Gott', das er trew iſt und
 helt was er zuſagt. Item 'ein Gott des friedes', 'ein Gott der gedult', 'ein
 Gott des troſtes', wie yhn oft Sant Paul also von ſeinem wercke, nach
 30
 gelegenheit der ſache, davon er redet, nennet. Aber dieſes nahmens, da er
 Jehovah genant wird, (ſprechen die Jüden ſelbs) weyß man keine urſach noch
 ankunfft anzuzeigen, wird auch kein werck ausgedruckt, davon er also heiſſe,
 denn allein das er die bloße Gottheit und Göttliche Maieſtat begreiffe. Und
 darumb, wenn die Jüden dieſen Text hie leſen, ſo leſen ſie nicht 'Jehovah' 35
 iondern 'Adonai'.

Also können wir Chriſten hie aus dieſem ſpruch Jeremie getröſtlich

14 Darumb BCD	16 anzeiget D	18 nieregend CD	19 Maieſtat B	alleine
fehlt B	zu geehget C	darmit CD	22 fürcht CD	fürchtet B
23 jorcht BCD				
25 beglicher BCD	27 darumb CD	27/28 warhaftig B	32 ipre en A	33 auß-
getruct CD	daruon CD	35 darumb BCD	37 künden CD	

stus agnoscere debet verus deus. Sed quando exurgent heretici, qui his articulis impugnant, heretici thomen nicht leichtlich widder, pisces elapsi ex rethi x. cum timore nobis audiendum verbum x. posses citius cadere in omnia peccata, quam in den eigen dünnel, verbo dei ist nicht zu scherzen.

5 Si non potes intelligere, depone pileum, non patitur iocum, sed merum serium, et honorari vult. Iudaei non poterunt hic capi, quia sunt verstorckt, audientes non audientes Esa. 5. quando proponitur hereticis, ut palpare pos-

36j. 6. 10

schließen, daß Christus solle erkant werden als ein warer und natürlicher Got. Drum laß uns diesen Text hie wol mercken, wenn nu die Keker und Secten

10 aufstehen werden und diesen artikel unsers glaubens anfechten, daß Christus nicht ein warer und natürlicher Gott ist (wie denn gewis diese Keker noch komen wird), daß wir denn gerüst sind und yhen diesen spruch können für die nasen halten, da widder sie nichts leichtlich werden können auffbringen.

Mit solchen gewissen starcken sprüchen mus man sie sehen, sonst entwischen

15 sie uns und faren durch hyn, wie die fische durch ein netz wischen. Es ist ein schlipferig ding umb ein Keker, man kan sie schwerlich halten, und sind leichtfertig ynn Göttlicher schrift zu handeln; das macht alles, das sie yhren gutdünnel ynn die schrift tragen, und die schrift mus sich nach yhem kopff und verstand richten, beugen und lencken lassen. Der halben sollen wir Gottes

20 wort mit furcht hören und mit demut drynne handeln und nicht mit unserm gutdünnel drein plumpen. Du möchst lieber ynn alle sünden fallen denn ynn dein eygen dünnel, so ein sehrlich schendlichs ding ist es. Denn es ist mit Gottes wort nicht zu scherzen: kanst du es nicht verstehen, so zueh den hut für yhm ab; es leidet keinen schimpff noch keiner menschlichen denttung,

25 sonderu es ist ein lanter ernst da, und wil geerhet und verhalten seyn, und hute dich bey leibe, das du nicht mit deinem dünnel drein jellest; denn kömpstu mit deinem dünnel drein, so wirstu dich versteigen wie unser Rottengeister und nicht wissen, ob du hinten oder vorne drynne bist, und wird dir schwerlich zu radten sein. Denn wenn einer ynn sein dünnel sett, dem kan man nicht

30 leichtlich widder heraus helfen.

Also ist es den Jüden auch widerfahren; die kunden das nicht vernemen und können auch noch heuttigs tags nicht vernemen, das Christus sol ein natürlicher warer got seyn; denn sie sind verstorckt und des teuffels gefangene, der heft sie wol verwaret ynn seiner gewalt; mit hörenden oren hören sie es

35 nicht, und mit sehenden augen sehen sie es nicht, wie Jesaias am .6. Cap. von 36j. 6. 10

9 Darumb D	nun D	12 sünden CD	13 tünden CD	14 sollichen CD
17 handeln CD	18 gütdünnel CD	20 forcht BCD	21 gütdünnel CD	dareyn CD
22 dünnel B	23 kanstu B	24 für B vor CD	26 dünnel BCD	jellest D
27 dünnel BCD	wirst du B	28 hinden CD	drinne D	29 dünnel BCD
den CD	32 und bis vernemen	fehlt D	tünden C	tag B
es Jaias Wie Jesaias CD			33 gefangne D	35 Wie

Ps. 109, 10 sint, non vident. Sic faciunt sectarii. Sicut intravit oleum in os, sic eum illis. Quando aquam bibisti et versa in sanguinem et carnem, extrahe illam. Cave die rottereh, non tam facile elaberis, ut incideris i. e. warhafftiger got. Non dicendum, quod deus ei participet hoc nomen ut homini iuxta imaginem, sed ut verus deus dicatur, non fit, quia 'gloriam meam alteri'. Hoc nomen vero dat huic homini, quia est naturalis deus. Ein herr red von dem andern herrn i. e. unus verus deus loquitur de alio. Ergo dominus

ihn geweißaget hat. Also ist's allen ketzern gangen, wenn man ihn die warheit hat so klar und deutlich fürgelegt, daß sie es haben greiffen mügen, dennoch haben sie es nicht gesehen noch verstehen wollen. Also thun auch alle Secten und Kottengeister, so viel ihr sind, sie lassen sich nicht bereden, wenns noch so klar hnn der schrift stünde. Ist das nicht der teuffel, das einer das nicht höret noch sihet, das ihm für den augen stehet? Aber das ist's, das Ps. 109, 18 der .109. Psalm sagt: 'Es ist ihm wie öl durch marck und gebehrne gangen und wie wasser hnn ihr hnnwendigs'. Wenn du wasser getruncken hast, und ist dir hnn fleisch und blut verwandelt, kanstu, so bringe es heraus. So auch mit dem öle; wenn das yrgend ein geflossen ist, so kan mans nicht leichtlich erausser bringen. Also gehets auch mit der Kotterey und Ketzerey zu, mit unserm gutdünnel; wenn diese seuche eingewurkelt, so reiße sie der Tefiffel eraus, ich nicht. Drumb spricht S. Paul wol zu Tito Cap. 3. 'Ein abtrünnigen menschen meide, wenn er ein mal und aber mal vermanet ist, und wisse, das ein solcher verkeret ist und sündiget als der sich selbst verurthelet hat'. Derhalben so hüte dich für den secten, es ist bald hynein zu komen, aber schwerlich widder heraus; gleub mir, du kanst nicht so leichtlich widder heraus komen als hynein. Das alles hab ich umb der Jüden willen gesagt, die sich mit diesem öffentlichen text nicht wollen bereden lassen, das Christus natürlicher und warhafftiger Gott sey.

Man kan auch nicht sagen, das ihm Got diesen nahmen mittheyle als 1. Moie 1, 26 den menschen, wie hm ersten buch Mose stehet, Gen. 1. 'Laß uns menschen machen, ein bild, das uns gleich sey'; aber das der mensch ein warhafftiger natürlicher Got genant werde, das geschihet nicht; denn Got spricht hm Jesaia Cap. 42, 8 'Meine ehre wil ich keinem andern geben'. Diesen nahmen aber gibt er warhafftig diesem menschen Christo, dem samen odder gewechs David, davon er zuvorgesagt hat, drumb das er auch natürlicher Got ist. Und also redet ein Herr von dem andern HERN, das ist ein warer natürlicher Got von ein andern waren natürlichen Gotte (denn der Prophet redet hie von

8 geweißagt C gewißagt D 9 griffen D 10 auch fehlt B 13 hört CD
vor CD 14 gebain CD 16 plüt C kanst du C erauß C eruß D 17 öl CD yrgend
fehlt D 18 erausser CD 19 gutdünnel CD ingewurkelt D 20 Darü CD
E.] Sant B Sant D 22 der] er B 23 vor CD 26 öffentlichen CD 29 Mose CD
31 geschicht B' D 36 Gott B

suscitabit, qui vocabitur dominus. Da gehort nun glauben zu, det gratia, ne vivamus hereses.

‘Unser gerechter’ vel iustitia. 1. nomen ghet sein gotlich person an, in qua nihil dat. Sed 2. quod ‘noster’, in hoc comprehensum suum totum
 5 officium et fructus. Habemus talem regem, qui verus deus est, et non solum deus verus, sed ghet uns an, quia ‘noster iustus’. Haec nostra consolatio, noster dominus per humanitatem, quam induit, qui ita sol sich unser annehmen. Ista nomina sunt scribenda auro, sed etiam in cor. Vides non solum deum, sed iustitiam esse, ut Paulus exponit sepe et praesertim
 10 1. Cor. 1. Christiana vita consistit in hoc. 1. ut peccatum sit penitus remis- 1. Cor. 1, 30 sum, quod fecimus, et hoc propter Christum, si credimus in eum. Ultra

14r zweyen) und spricht, Ich HERR und warer Got wil dem David auff-
 richten ein gewechs, der sol auch HERR und warer Gott heissen. Da gehört
 nu ein glauben zu, der solchs fasse. Es ist, wie ich gesagt habe, nach die
 15 Ketzerey da forne widder diesen articel unsers glaubens, das Christus war-
 hafftiger und natürlicher Gott ist; Gott gebe, das wir sie nicht erleben.

Ferner jagt der Prophet, das dieser jame Davids werde auch genant
 werden UNSER GERECHTER odder gerechtigkeit. Der erste nam, das er
 20 ‘Herr’ heist, gehet seine Göttliche person an, ynn welcher er nichts gibt nach
 uns mittenlet. Der andere nahme aber, das er ‘unser gerechter’ heist, gehet
 sein ampt an, damit er uns dienet. Denn ynn diesem nahmen ist sein ganz
 ampt begriffen und die frucht odder nutz dieses Königes. Wir haben ein
 solchen König, der warhafftiger Gott ist, und nicht allein warhafftiger Gott,
 sondern er gehet uns an, denn er ist unser gerechter, das ist unser gröster
 25 trost, das dieser könig und HERR unser ist. Er ist aber unser worden durch
 die menschheit, die er angezogen hat, auff das er sich unser als seines fleischs
 annehme. Solche namen solt man mit gülden buchstaben schreiben; ja nicht
 allein mit gülden buchstaben, sondern mit bluts tropffen ynn grund des
 30 herzens. Alhie sihestu, das dieser könig Christus nicht allein Gott ist, sondern
 auch unser gerechter odder unser gerechtigkeit, der uns from und gerecht macht.
 Wie es auch Paulus an viel enden auslegt und sonderlich zum Corin.
 (1. Cor. 1.), da er spricht: ‘Christus ist uns gemacht von Gott zur weisheit 1. Cor. 1, 30
 und zur gerechtigkeit und zur heiligung und zur erlösung’.

Ich hab oft gesagt, das ein Christlich leben ynn diesen Zweyen stücken
 35 stehe. Erstlich das uns unsere sünden, die wir gethan haben, ganz und gar
 vergeben sind und verziehen durch Christum, wenn ich ynn ihn glaube. Dar-
 nach das uns nicht alleine die sünden vergeben sind und eine gerechtigkeit da
 sey, sondern es ist auch alhie eine heiligung von den ubrigen sünden, so das

14 nun D	19 gibet CD	noch CD	27 guldenen CD	28 guldenen CD
29 sihest du B	31 auch fehlt D	hunderlich B	33 und nach gerechtigkeit fehlt B	
34 stücken CD	37 nicht fehlt AB	sünden D		

hoc non solum remissio peccatorum adest et iustitia, sed etiam sanctificatio, ut peccatum reliquum non obsit, quia Christus adest, iustitia verissima, et illa est nostra. Sic quando credo in Christum, so sol in conspectu dei in celis sein iustitia treten et mich verantworten, ergo sol wir uns seiner an-
 5 nhemen ut nostrae. Vide, quas divitias habeat Christianus, quae nunquam possunt inverti, quia ipsum Christum. Quid faciet mors, peccatum Christiano morienti? nihil, es wirt ein lecherey zc. Christianus fidens dicit 'quid vis, o mors? nescis, quid habeam? Christus est mea iustitia. Riber, ghe
 1. Cor. 15, 55 et aufer eam mihi, si mihi abstuleris, obediam'. Ergo dicunt 'Mors, ubi
 Phil. 1, 21 stimulus tuus' zc. Paulus 'Mori mihi luerum', si vixerim, so hab ich luerum, 10

3 conspectu] 9

4 uns seiner] unser

mir die ubrigen sünden nicht schaden; denn Christus ist alda die aller war-
 hafftigste gerechtikeit, der ist ganz gerecht und reyn und reyniget mich auch
 von den sünden, die nachynn meinem fleische sticken. Denn diese gerechtikeit
 Christi ist mein und wird mir zugerechnet, so das ich one sünde bin, nicht
 15 meinet halben sondern von wegen der gerechtikeit Christi. Wenn ich nuynn Christum glaube, so sol Christus mit seiner gerechtikeit für Gottes angesicht
 ym hymel daher treten und mich verantworten. Drumb sollen und müssen
 wir uns seiner gerechtikeit also annehmen, als sey sie unser eygen, und drauff
 trohen als auff unser erbtheyl. Denn diese wort hie, das er heist 'Unser
 Gerechter', sind nicht scherh. 20

Da sihe nu, was ein Christ für reichthümer habe, der da nymer mehr
 sterben kan, denn er hat Christum selbst. Was wil nu der tod odder die
 sünde einem Christen ynn tods nöthen anhaben? Nichts, der tod wird ein
 geleschter für yhm. Er fragt auch nach der sünde nicht, denn widder sünde
 nach tod, widder teuffel nach helle kan etwas auffbringen wider Christum, 25
 den ein Christ bey sich hat. Wenn nu der tod an ein glaubigen Christen
 kömpt, so spricht der Christ: 'Veneveneritis, lieber tod, was bringt yhr guts?
 Was sucht yhr hie? Weystu nicht, wen ich bey mir habe? Christus ist meine
 gerechtikeit. Lieber gehe her und nym sie mir; wenn du mir sie nympst, so
 wil ich dir folgen, du wirfst aber wol lassen'. Also trohen die Christen den 30
 tod und sprechen mit S. Paul .1. Cor. 15. 'Tod, wo ist deine stachel? Helle,
 1. Cor. 15, 55 wo ist dein sieg?' Und wie er an ein andern ort sagt, Phil. 2. 'Christus
 Phil. 1, 21 ist mein leben, und sterben ist mein gewyn', sterbe ich, so hab ich gewyn, denn
 ich kome bester ehe zum leben. Da sihestu, was der tod bey den Christen

13 noch BCD	stecken BCD	15 nuu D	ynn fehlt CD	17 Darüb D
21 für CD	reichthümer CD	habe] mer habe B	22 nun D	24 vor CD
fraget BCD	weder D	25 noch CD	weder CD	noch C
28 sucht BCD	29 mirs sie B	31 Sant C	Sanct D	dein D
				34 siehest du C

quia citius venio ad vitam. Vides, quid efficiat mors, nempe Christianorum luerum. Sic ergo peccatum reliquum non potest nos damnare. Sed de die in diem finis sanctiores et peccatis feinder et cupimus saltem. Hoc est sanctificatio. Ergo si est mea iustitia Christi, non sehet, sed semper purgat, 5 donec vivamus, dum erimus iusti et puri, ut ipse. Sed omnia ab eo. Sic indicavit propheta his brevibus verbis, quomodo sit noster rex, pontifex, iustitia &c. ergo redemptor ab omnibus peccatis, ergo nostra vita et salus. Er heft fest, modo adheramus illi iustitiae.

‘Non dicetur ultra.’ Er wil rund et durch et durch rechtichaffen

10 ausrichte; er ist nur yhr gewyn, sie verlieren nichts an yhm, er aber heist sich an yhnen zu tode.

Also gehets auch zu mit der sünde, die nach ubrig ist und uns noch anhanget, die kan uns nicht schaden, kan uns auch nicht verdammen; denn Christus ist bey uns, der seget und reyniget uns, so das wir von tage zu 15 tage yhe lenger und heiliger und den sünden yhe lenger yhe feinder werden, begere also zu sterben und trachten nach der seligkeit und nach dem ewigen leben. Das heist denn unsere heiligung. Drum die weil Christus gerechtigkeit unfer ist, so sehet sie nicht, sondern sie seget und reyniget uns, so lang wir hie leben, bis das wir auch reyn und heilig werden, wie Christus heilig ist. 20 Aber das alles kömpt von yhm her.

Also hat der Prophet mit diesen Worten angezeigt das ampt Christi, nemlich das er unfer könig, unfer Bischoff odder Pfaff und unfer gerechtigkeit sey, darzu auch unfer erlöser von sünden, tod, teuffel und helle, und errette uns aus allen nöten und sey unfer leben, heyl und seligkeit. Darumb wenn 25 ich den hab durch den glauben, so kan die ganze welt nichts widder mich auffbringen, nach mir vrgend ein schaden thun; denn er ist zu gros und sihet zu der rechten hand Gottes, da wird er wol für yederman bleiben. Trotz der mir yhn herab stöße! Er heft fest, laßt uns nur fest an yhm und an seiner gerechtigkeit halten, so wird es keine not haben. Folget nu weiter ym Jeremia:

30 Darumb sihe, die zeit kömpt, spricht der Herr, da man nicht 8. 7. 8. mehr sagen wird: ‘so war der Herr lebet, der die kinder Israhel aus Egypten land gefürt hat’, sondern also: ‘So war der Herr lebet, der den jamen vom haus Israhel herauff und herzu bracht hat aus dem lande der mitternacht und aus allen landen, dahyn 35 ich sie verstoßen habe, und sollen auff yhrem lande wonen’.

Der Prophet wil gar nichts vergessen sondern wil gang rund und durch und durch rechtichaffen leren, was ym neuen Testament zu predigen

12 noch CD vberig B 13 anhangt CD 14 der uns seget CD 24 unsre .I
unfer BUD leben vnd hail CD Darumb B Drum CD 26 noch BCD 27 vor CD
28 herab CD stoß BCD 29 nun CD 30 Darumb B 35 hab CD land CD
36 nichts C 37 durch und fehlt B

leren, quid praedicandum in novo testamento. Vult dicere: non satis nobis, si ista praedicaretur, quia possent inveniri infirmæ conscientiae, quae vellent credere veteri testamento. Ergo dicit iam de libertate Christiana et abrogat vetus testamentum penitus, quia novum docet, et doceri non potest novum, nisi abrogetur vetus, ut Eb. In novo testamento wird nicht mher gelten 5
praedicatio veteris testamenti, sed abrogabitur. Haec est sententia.

Haec est doctrina, quam nos docemus et a Paulo habemus. Paulus Gal. 2, 19 'per legem novam legi veteri', quae habebat in se, ut Iudaei musten halten praecepta data in monte Sina, festos dies hielten, in his terris wonen, fuerunt omnia eorum ding gefast an person, sthet, geperd, fuit ergo regimen gefast. 10

Jeh, Und wil also sagen: Es were noch nicht genug, wenn man dis gleich also predigte, wie yhr gehört habt; denn man möchte noch yrgend schwache gewissen finden, die noch wolten am alten Testament hangen und dem selbigen gleuben. Denen kömpt hic der Prophet zuvor, sagt von der Christlichen freyheit und hebt das alte Testament gar auff, denn er wil ein neues leren. 15
So kan man nu das neue nicht leren, es sey denn das alte auff gehabt, wie die Epistel zu Ebreern sagt am .8. Cap. Als wolt der Prophet sagen: Es wird eine neue predigt auffgehen. Moses und das alte testament wird ym neuen Testament nicht mehr gelten, sondern wird auffhören und weg gethan werden. Das wil der Prophet ynn diesem letzten spruch. 20

Das ist denn nu die lere, die wir leren und die wir von Paulo empfangen haben, nemlich das bey den Christen kein gesetz odder gepot eusserlich seyn sol. Denn also spricht er Gal. 2. 'Ich bin durchs gesetz dem gesetz gestorben'. Das ist, durch das neue gesetz ym neuen testament bin ich dem alten gesetz ym alten testament gestorben. Moses gilt bey mir nichts mehr, 25
jyntemal das ich Christum habe. Das alte testament hilt ynn sich, das die Juden müsten halten die gesetz, die Gott dem Mose gab auff dem berg Sinai, nemlich wie sie solten die feyer tage oder fest halten, wie sie ynn dem und dem lande wonen solten, wie sie sich mit speisse und kleydern solten halten, und was der gesetz und gepot mehr waren, so das all yhr ding gefasset und 30
gebunden war an person, zeit, stet und geberde; Das sie also ein gefast regiment gehabt haben, gleich wie andere Reich yhre ordenungen und geseze haben, als die Sachssen den Sachssenspiegel haben, darnach sie sich richten und halten. Aber ein solchen zwang, wie der Juden was, sollen die Christen nicht haben, denn sie sollen an kein gesetz gebunden seyn, so das sie etwas gezwungen 35
und gedrungen thun müsten und an zeit, person, stet und geberde verknüpft

11 sy D 14/15 freyheit CD 15 alt CD vff D neuß CD 16 nu fehlt D
neuwe (ebenso i. Folg.) D alt CD 17 zun B] zu den CD 18 prebig CD vff D
alt CD 21 nun CD 23 durch das gesetz B 25 bey fehlt CD 26 helt CD
27 müsten BCD 28 syrbag D 31 geperde CD 32 ordnungen C gesetz CD
36 getrungen B geperde CD

Ein solchen Züchtwang sollen Christiani nicht haben et nulli legi addicti. Ratio: quia iste rex iustitiam anrichtet in terris, ad quid ergo leges? Si probi homines, non opus, ut iustificentur. 'Sanus non opus habet medico.' ^{Matth. 9, 12} Sie, quando bonum volo docere &c. Sed quia praeceedit iustum facere iustum, ergo non ligati. Si mundus esset probus, non indigeremus Cesare, principe, consule, quia quisque faceret sua sponte &c. Sie edimus sponte. Sed quia mundus plenum stabulum nebulonum, ideo opus legibus et magistratibus. Sed in Christianitate est from, ibi nulla dominatio, sed veri fratres, et alter

weren wie die Juden, sondern es sol ein freyes und ungebundenes volck seyn, mit lust und liebe alles willig thun. Darnumb spricht der .110. Psalm: 'Dein ^{Ps. 110, 3} volck wird williglich da seyn'.

Was ist aber die ursach, das die Christen nicht sollen an das gesetz gebunden sein? Das ist die ursach: denn dieser König ist komen gerechtigkeit anzurichten auff erden, Das ist die leute from zu machen. Wenn er nu wil die leute from machen, was darff man des gesetzes? Wenn die leute gerecht und from werden, so dürfft man sie nicht gerecht noch from machen. 'Wer ^{Matth. 9, 12} gesund ist, der bedarff keines arztes', spricht Christus im Euangelio. Dieweil nu der Prophet zuvor gesagt hat, das dieser König ein gerechter und fromer könig sey, nicht allein für sich, sondern das er auch andere from und gerecht mache, so sind wir, die wir ynn seinem reich sind, an kein gesetz gebunden, durffen auch keines, das wir dadurch from werden. Denn wenn die welt from were, so durfften wir keines Keyfers noch furstens noch Bürgermeisters noch Richters noch henders noch rad noch galgen noch feuer noch wasser noch schwerd noch spisse; denn ein yglicher thet williglich von yhm selbst, was er thun solt, wie einer isset und trinctet willig und ungezwungen. Dieweil sie aber ein stal voller böser buben ist, so mus man gesetze und obirkeit haben, Richter, Hender, schwerd, galgen und was des dings mehr ist, damit man den bösen buben könne weren. Denn wie Paulus sagt .1. Tim. 1. ^{1. Tim. 1, 9 f.} 'dem gerechten ist kein gesetz gegeben, sondern den ungerechten und ungehorsamen, den gotlosen und sündern, den unheiligen und unreynen, den vatermördern und muttermördern, den todtschlegern, den bültern'. Aber ynn der Christenheit da sind sie from und gerecht, ein iglicher thut, was er thun solt, willig und gerne, da ist keine gewalt odder hirschaft eines uber den andern; sondern es sind eytel brüder da, und einer dienet dem andern, hilfft yhm, redt yhm und nympt sich des nehisten an wie seines brudern, ja wie sein selbst, schweig denn das einer dem andern solt beleidigen; da darff man widder

9 ungebundes <i>CD</i>	10 Darnumb <i>CD</i>	14 nun <i>CD</i>	15 dürfft <i>D</i>	gesetz <i>D</i>	
16 weren <i>CD</i>	sie fehlt <i>D</i>	18 nun <i>CD</i>	19 für <i>C</i>	20 seind wir <i>C</i>	21 dürffen
<i>BCD</i>	22 dürfften <i>BCD</i>	Fürstens <i>BCD</i>	Bürgermeisters <i>BCD</i>	24 spisse <i>BCD</i>	
yglicher <i>CD</i>	25 trinct <i>B</i>	26 Oberstet <i>BCD</i>	28 tönd <i>CD</i>	32 yglicher <i>CD</i>	
33 hirschaft <i>BCD</i>	35 nehisten <i>BCD</i>	36 weder <i>BC</i>			

alteri servit. Et Christus non erubescit. Dicit ergo 'Es wirt des Mose lex nicht mher gelten', et hoc sic dicit 'Vivit', bey dem lebendigen got. Iste eid Iudaeorum significat hoc, quod sub nomine dei docent, das ist die warheyt bey dem. Sic praedicatores debent certificare &c. Sic mos fuit proprius. Bey dem lebendigen wort, das ist das dei verbum, quando ego praedico verbum, est so viel ac iurem. Vult dicere 'non amplius praedicabitur vetus testamentum, das binden sol, sed exempla fidei inde petuntur, sed praedicabitur iste, qui abrogavit vetus testamentum, 'et adduxit' i. e. praedicabitur, quod nemo per legem salvabitur, ut Iudaei, sed Christus solus iustificat per

Nichter noch hendet, widder schwerd noch galgen. Es gehet alles brüderlich zu. Denn auch Christus sich nicht schemet uns seine brüder zu heissen, da er nach seiner aufferstehung zu Marien Magdalenen sprach Johan. 20. 'Gehe hyn zu meinen brüdern und sage hyn: Ich fare auff zu meinem vater und zu ewrem vater, zu meinem Gott und zu ewrem Got'.

Drumb sagt nu hie der Prophet, das zu der zeit, wenn dieser gerechte und frome König regieret, wird das gesetz Mose nicht mehr gelten, wilchs er mit diesen worten ausdrückt, da er spricht: 'Man wird nicht mehr sagen: So war der Herr lebt, der die kinder Israel aus Egypten land geführt hat'. Denn das was der eyd odder schwur bey den Jüden, das sie sagten: 'Bey dem lebendigen Gott, der uns aus Egypten geführt hat'. Das ist auch die weisse der schrift zu schweren, wie wir hyn und widder hyn den Propheten sehen, damit sie die leute wollen gewis machen und sicher, das sie unter Gottes namen und hyn seinem befehl leren und predigen; als wolten sie sagen, das ist die warheit und Gottes wort bey dem lebendigen Gott, odder, so war Gott der Herr lebet. Also sollen auch alle prediger gewis seyn, das sie können: Got spricht, das ist Gottes wort, und wenn ich das wort Gottes predige, so ist so viel als ich schwüre. Wer nu des nicht gewis ist und nicht könne sagen: 'Gott redets', der mag das predigen wol lassen anstehen, denn er wird nichts guts schaffen.

So ist nu die meynung des Propheten: Man wird das alte testament nicht mehr predigen noch leren, das es binden solle, sondern nur darumb das man exempel des glaubens daraus nehme, dadurch wir gewis werden, wie Gott seine verheissungen halte. Aber von dem wird man nu predigen, der das alte testament aufgehoben hat, und das niemand from noch selig werde durch geseze wie die Jüden, sondern Christus alleine sey der, der da from und gerecht mache durch seine gerechtikeit.

Nud diese predigt wird nicht hyn Juda alleine oder hyn einem odder zweyen landen gepredigt werden, sondern durch und durch über die ganzen

10 weder <i>CD</i>	13 vff <i>D</i>	15 nun <i>CD</i>	17 außdrückt <i>CD</i>	20 dem] den <i>B</i>
23 besetz <i>C</i> beset <i>D</i>	26 tünden <i>CD</i>	27 nun <i>D</i>	28 künde <i>CD</i>	30 nun <i>CD</i>
31 darumb <i>BCD</i>	33 nun <i>CD</i>	37 predig <i>B</i> predige <i>CD</i>	38 geprediget <i>CD</i>	

suam iustitiam, quae praedicabitur per totum mundum i. e. Summa summarum: vetus non praedicabitur amplius, sed solum novum.

Haec sunt nostrae literae et sigilla, sed pro Christianis. Non debemus facere ut rustici superiore anno. Ubi sunt, qui serviunt proximo, ubi, qui libenter crucem ferunt? Libertas consistit ergo in hoc, quod scis, secundum cor et conscientiam nichts reyn, bitt, ut iustificeris, sed agnoscas hunc regem te salvare per sanguinem summi. Lex Mosis, Caesaris non facit liberum.

Quando sic praedico, non dico: non obediendum potestati. Libertas ghet den leib nicht an, sed animam. Quando obedis potestati, tantum est ac si des nudo tunicam, est opus charitatis. Summa summarum: nihil reus

welt. Summa Summarum: Das alte testament wird nicht mehr gepredigt werden, sondern nur das neue, so das diese gerechtikeit werde ausgebreit, als weht die ganze welt ist.

Das sind unsere brieff und siegel, das wir ein frey volck sind, one geset und ungezwungen. Aber allein für die Christen, die wissen der Christlichen freyheit wol zu gebrauchen. Wir sollen nicht thun, wie die bawern thetten ynn vergangnem jare. Aber wo sind solche Christen, die der Christlichen freyheit recht gebrauchen, die alles willig und gerne thuen, die also dem nechsten dienen und ein andern die güter mit theilen und thuen, wie yhnen von Gott gethan und widerfahren ist? Wo sind sie, die gerne das creutz leiden? Es ist ein selthamer vogel ein Christ. Wenig sind yhr, die da wissen, was recht sey Christliche freyheit; der meyste hauß zeuhets heraus auff den leib und weys nicht, das es eine freyheit ist des gewissens und ynn der seele, nemlich das du nach dem hertzen und gewissen nicht reyn noch gerecht sehest, sondern solstu reyn und gerecht werden, so mustu erkennen, das du durch diesen König Christum Ihesum allein reyn, gerecht und selig werdest, vermittelst seinem blut, das er für dich am Creutze vergossen hat, das macht dich frey. Aber das geset Mose, des Keyzers und ander ding mehr machen dich nicht frey.

Wenn ich also predige, so meyne ich nicht, das man der obirkeit nicht sol gehorsam seyn, yhr dienen und geben was yhr gebüret; denn die Christliche freyheit gehet den leib und das eusserliche wesen nicht an, sondern die seele. Drumb wenn du der obirkeit dieneest und gehorsam bist, so ist es gleich so viel, als gebeistu einem nacketen ein rock odder speissets ein hungerigen; denn es ist auch ein werck der liebe, wilchs aus dem glauben herfleusst, nicht das du durch das werck wollest from werden, sondern das es deinen glauben beweisse. So ist nu das die Summa: Für Gott soltu from seyn one werck, on alle geset allein durch Christum Ihesum.

11 geprediget CD 14 seindt C geset CD 15 für D [Christlichen] Christen B
16 bawern BCD 17 ynn vergangene CD solliche CD 18 nechsten BCD 20 gern B
27 plüt C creutz B 28 Mose CD 29 Obirkeit BCD 31 eusserlich B 32 Dar-
umb CD Obirkeit BCD 33 speisset CD 36 nun D Für CD solt du B

deo zu thun, quod salveris, sed per Christum. Vides, quam egregie loqui potest de rege Christo.

Da siehestu, wie meisterlich und gewaltig die Propheten haben können Christum und sein reich abmahlen, auff das sie uns hie sicher und gewis machten, warhynne unser seligkeit stünde. Gott gebe, das wirs also fassen und gleuben!

GOTT LOB.

3 künden *CD*

6 glauben, Amen. *B*

7 GOTT LOB fehlt *B*

71.

Predigt am 2. Adventsonntag.

(9. Dezember)

Diese bisher ungedruckte Predigt liegt uns in Hörers Nachschrift Cod. Bos. o. 17^d, Bl. 175^b—176^b vor.

Do: 2. Adventus Luth:

Luc. 21, 25 ff. In hoc Euangelio habemus prophetiam Christi met, quomodo venturus sit dies extremus et omnes creaturae finem habeant et ein verenderung in illis. Et indicat, quae signa futura, quando hoc instat. Et sonant verba *3. 32* sua, quasi dies extremus fuerit tum vicinus, quia dicit 'Haec generatio' *2c.* *3. 33* Et tam certo pronunciat, ut dicat 'Coelum et terra', q. d. Es wird sich so anlassen, quasi falsa sint verba mea, sed certissime fient. Docti legant postillam, pro ignorantibus dico.

1. Ista praedicatio non fit propter impios, quia isti nhemmen sichs nicht an. Ideo istam praedicationem non fecit publice Christus, sed in monte olivarum. Si nos zu tod schrien de isto serio et adventu, mundus nihil curat, sed praedicatur hoc Christianis, quanquam paucissimi sunt, sicut Christus tantum suis discipulis, quorum pauci erant in olivarum monte. Ita paucissimi erunt, qui hanc praedicationem intelligent, qui audituri sunt eum, ut consolationem habeant, ut fides eorum confirmetur, quia dicit 'quando *3. 28* haec videbitis, levate' q. d. letamini, nolite terreri, quia haec signa gelten euch, ut gaudium habeatis, alii non curabunt, sed vos, quia liberabimini, aliis gilsts auch, sed ut damnentur, vobis, ut liberemini in corpore et anima', *25* *Matth. 24, 32 ff.* ut praedixit. Vide Matth. 24. dat consolationis plenissimam similitudinem de ficu, 'dicitis: dura hyems abiit, Sic et eum videritis, quod vestra hyems abiit et ver accesserit'. Est ergo gaudiosum Euangelium pro Christianis, horrendum pro impiis, qui contemnunt. Hic scopus Euangelii. Christus

zu 9 21. Luc. r zu 12/13 Verba mea non transibunt r zu 23 Levate capita *2c.* r zu 26/27 Similitudo de ficu r

- has duas stucc̃ annunciat, quod ventura dies improvise, et tamen ista signa debent praeire, quae hic vides. Nam Luc. c. XVII. dicit 'Veniet regnum ^{Luc. 17, 20 ff.} dei non cum observatione, et libenter videretis unum diem. Tum praedicabitur: Ecce hic est, illie ꝛ. nolite credere, quia tanquam fulgur hoc unum'
- ⁵ i. e. in mundo ita stabit, quod nullibi Euangelium reperta erit et loco illius Euangelii, daß einer so, der ander anderẽ lere et disrumpent Euangelii doctrinam simplicem in mille partes. Hoc habebimus certissime, hactenus habuimus annum aureum, Sed vide, quis spiritus per baptismum, imagines, sacramentum *schwermet*, post mortem nostram infestabunt omnes articulos fidei.
- ¹⁰ Hoc non penitus videmus, sed veniet, et hic erit, ubi Euangelium habemus pulcherrime, ibi erit horrendissimus error. Sic post Pauli mortem apud Galatas. 1. doctrina et fides auferetur et loco illius *zertrennung* fidei et doctrinae. Hoc factum Rhomanis, et non credo unquam illuc venturum. Vide, ubi Euangelium fuit, ibi mera *rotterey*, inter graecos, et Papa, unde
- ¹⁵ tot sectae monachorum. 2. etiam charitas sequitur. 'Sicut temporibus Noe, Edebant' ꝛ. 'Loth' i. e. vivebant *hym fauß* et non curabant pauperes, *waren* ^{3. 26 ff.} *sol und sat*, magna edificia, donec veniret insperata hora, quae eorum extremus dies erat. Sic erit in mundo, doctrina et fides *wird verferscht sein*, nulla charitas, sed quisque quaeret sua, ut extincta sit charitas. Tum discipuli in angulis latebunt, non in civitatibus. Et dominus sustentabit paucos, ut sub Papa. Et nemo *wird* ad verbum sanum *kommen*, sed *rotter*¹ geister habebunt dominium. Illi rependent vicem in grato mundo q. d. vos vultis verbo meo non credere ꝛ. et faciunt illis magna ꝛ. nos habemus partem de aureo anno, sed non manebit, ingratitudo nostra punietur.
- ²⁵ In Euangelio tandem dicit 'Videte, ne corde vestra' ꝛ. et dies ꝛ. ^{Luc. 21, 34} repentine veniet dies et magnis signis. Haec videntur contraria, quomodo secrete et ubring veniet, cum signa videbuntur? Nemo curabit haec signa. Rotter praedicabunt, ut non curabunt signa Christiani in angulis, ergo veniet super omnes *unversehen*, et pulchra similitudo, nota diligenter, non curat finem,
- ³⁰ sed vult dicere: quid deest avibus? *es ist beflissen auff den hauch*, ut laqueum non videat, sic mundus erit 2. Pet. 3. magnis signis venit non occultus ^{2. Petri 3, 10} Christianis, quia illi semper expectant et gaudent, ut veniat, 'adveniat regnum'. Sed alii contemnent et cogitabunt 'post 1000 annos fiet'. Diceret quis 'num non ducendae uxores, plantandum ꝛ. eiusmodi haec peccata, cum
- ³⁵ tamen nobis data terra Gen. 1. ergo impositus labor, quare non dicit de ^{1. Moise 1, 28} adulterio, furto?' Vide diligentius verba Christi 'ne graventur', inquit, Deus vult, ut labores et victum ex terra *kräft*, ut habeatis domos, sed non vult, vide Exo. 8. et 9. Pharaonis cor gravatum, *verstoßt*. Si maneremus, ut ^{2. Moise 8, 9} haberemus omnia ista, et tantum *außenbleib* obduratum cor. Non solum

zu 2 Luc. XVII. r zu 8 über imagines steht peccato originali zu 25 ne corda vestra graventur r

¹⁾ Schreibversen für rotten? Oder schwebte rottterey vor? P. P.

meinet peccatum luxuriae cibi, quod vicium est Germanorum. Sed Euangelium ghet ad totum mundum, qui vix panem habent ad edendum und kofent, sunt obnoxii hoc peccato: quam plus gravatur cor, quando dives est in hoc peccato i. e. mundus ita stabit, ut propter edere et bibere et ducere uxorem

Matth. 6, 8 habebit ein verftoßts herts herh. Oportet vivamus in mundo Matth. 6. 5
 'novit, quid opus', ita creavit ventrem, ut pascat et vestiat, sed fac daß herh da von. Hoc videmus iam, sed wird groffer werden, ut quisque euret pro divitiis. Vivimus ut bestiae invicem, si quis potest decipere alium, putat scientiam et iurat pro denario, audit contrarium per Euangelium, tantum est, ac si lapidibus, truncis praedicaretur. Haec sunt excecata et obdurata corda 10
 propter victum, qui deum ita contemnant, ut pro denario in stercus conculcent. Tamen prius ista vitia fuerunt? bene, sed papa ita ursit, ut se homines stelten ut Christiani. Iam revelato Euangelio videtur, quid mundus sit, prius eque tam mali, ut iam, sed Euangelium neminem urget, ideo iam videtur, quam probi fuerint prius. Mali monachi in cenobiis coguntur probi esse, 15
 extra non. Iam videtur, quid mundus sit. Iam non possunt grossum dare proximo, prius dederunt 4 florenos papae. Et hoc vocat signum sui adventus, quod mundus ita adfectus x. conqueror etiam deteriores reddi homines, quia der zwang hat auffgehört sub Papa, iam non urget Euangelium, ergo nemo curat. Tum cogebantur ire ad sacramentum, confiteri et dare pecuniam ad vigiliis. 20
 Indicatur ergo Christus, quod homines post Euangelium tieffer verftoßt werden de victu, ergo magnum verbum post hanc praedicationem 'Cavete, ne corda' x. Luc. 21, 34
 Non sic ut rustici, quando bibunt 4 stüßche et evomit, sed quando quis curat semper, ut vivat x. Hoc, inquit Christus, plus fiet post Euangelium, quam antea, et sic ut nulla praedicatio iuvet, sive de 10 praeceptis, igni 25
 eterno x. quando videbitis ita discindi doctrinam et homines scharren et fragen pro bonis, videte x. deus det gratiam, ne videamus hoc tempus. Vel det gratiam, ut in fide maneamus et cum parva manu.

28. 25 Percurremus Euangelium breviter. 'Erunt'. Mat. et Marc. deuten haec signa, ut sol, luna perdat x. haec signa scitis sepe fuisse etiam ante Christi 30
 nativitatem et post. Et mundus incredulus non movebitur, si viderit eclipsim solis, dicit, quia ante Christi nativitatem x. non frustra ergo dixit Christus 28. 33
 'celum et terra', quia paucissimi credent haec verba vera. Haec signa sepe fiunt, wen sunst ungluck vorhanden sein. Et certissimum est, quando signa haec fiunt, quod magnum sit periculum futurum, ut iam factum. Utinam 35
 ista signassetus, quae brevi tempore visa. Vide, quid dominus faciat cum regibus Ungariae, Francorum, Daniae, qui vivunt mundo, den gelten haec signa, pii haben hhr gut nicht hic.

Ex experientia doctus sum, quod solis eclipsis regnorum et regum sit periculum, stellarum populorum. In vicinia extremi diei maiora erunt signa, 40

9 denario] d 11 denario] d zu 15 über monachi steht Exemplum 16 gros-
 sum] gꝥ 17 florenos] fꝥ 27 fragen] f: zu 29/30 Sol r

Si non essem in functione Euangelistae, sperarem me victurum, sed oportet me prius mori. Sepe visa eclipsis bis in anno, quidam viderunt 6 soles, 3 soles, irides, traves ardentes et auff ein hauffen und furh uber ein ander. Cometa plerumque galt ein fursten, nos magno cumulo videmus, ut non
 5 significet peritiam unius principis vel duorum, sed extremi diei. Haec in celo. Iam venit in terram. Et hoc continget paucis. Vulgus hominum saltabit, geißen, sorgen, scharren, fragen, sed aliquibus erit bang i. e. timebunt iudicium futurum, ut visi multi, praesertim in cenobiis, qui in tanta diffi-
 10 dentia vivebant, ut sibi ipsis consciscerent mortem, noluerunt edere, hoc non vident mundani et si vident x. sed edit, bibit. Sed ante extremum diem sollens uber ein hauffen einer plagen¹. Non solum intelligit mare magnum, sed scriptura vocat omnes aquas stantes, maria, ut teiche, jumpffe et 2. fluentes aquae, in celo erit motio, in terra et mari i. e. magnus erit ventus et efferet fluctus.

‘Verschmachten’, non omnes, sed quidam, ut ossa et medullae tabescent, ²⁸
 15 horum vidi aliquot, mundus si etiam videt, non curat, sed habet obduratum cor. ‘Et virtutes’, planetae quae sua illustratione illuminant mundum. Sed quando planetae werden zusamentretten. Homines tum maxime agnoverunt stellas, nos vix solem, non erit ut art, ut diem extremum ferant, sed erunt nobis signum, quod dies extremus non sit procul. Quando rex Francorum
 20 Ungariae victi, non vidimus scriptum in sole hoc venturum, sed habent naturam ut signa. Tum videbunt, non quando signa haec stehen, sed quando signa furuber ist, ut statim sequatur extremus dies. Et tum erit apertus adventus, et omnes oculi videant corporaliter Christum filium Mariae, Et omnes creaturae, stabunt homines ex mortuis, himel und erden zusammen
 25 bringen et is homo in medio, magna certe potestas. Alibi ‘In illo die, qui in tecto est’ x. ‘et qui in Iudea’ x. quomodo hoc? quando haec signa viden- ^{Luc. 17, 34}
 tur, las faren was faren wil, heng nicht an deinem gut. Si quid habes, ^{Matth. 24, 16}
 stels als das, ut expectes extremum diem. Summa Summarum: indicant mundum obduratum futurum propter victum, ut propter tunicam negligant
 30 haec signa. Die fromen neuen sich des an, contra quando videbitis hoc, so laßt die rett² und heußer faren et nolite terreri, sinite impios, ‘vos autem levate’ x. quia dominus vos vult liberare ex morte x. ‘ficus’, quando haec signa videtis, putate ficus florere. Sed diu durat, domine? Celum et gens ista manebit, coram illo breve tempus, semel peribunt, sed certissime verba mea manebunt.

zu 12 Maria r zu 16 Virt: r

¹) einer kann nicht = einher genommen werden, der könnte das einere der alteren Sprache = ‘Funken-, Glutmasche’ in Betracht kommen, das aber bei Luther sonst nur als immer (Dietz I, 66b) vorzukommen scheint. Es ist wohl einer zu lesen und dies = einher zu nehmen, plagen aber in der Bedeutung ‘mit Schall und Schlag stürzen, fallen’. P. P.
²) Könnte das nd, nl, rick, reek sein in der Bedeutung der ‘Acker und Wiesen einschliessenden Dornhecke’, hier vielleicht zur Bezeichnung des Grundbesitzes selbst gebraucht. Oder für rōd(e)? vgl. Matth. 21, 18 (der fere nicht umb seine Kleider zu holen). P. P.

72.

Predigt am 3. Advents-sonntag.

(16. Dezember)

Diese bisher ungedruckte Predigt liegt uns in Hörers Nachschrift Cod. Bos. o. 17^d, Bl. 176^b — 178^b vor.

Matth. 11, 2ff.

Dominica 3. Matth. 11. Luth.

Summa huius Euangelii est haec, quod Iohannis officium est, discipulos von sich zu weisen auff Christum et totum populum, non solum discipulos, quia Iohannes ideo venit, ut praecederet alium dominum, et ei parare viam, nicht daß volck an sich zihen, sed domino parare ꝛ. Hoc facit und weist et discipulos et omnes in Christum. Daß ander stücke, quod Christus hoc opus und ampt an nimbt et confirmat, quod rectum sit, ut homines an im hangen Et a Iohanne weichen. 3. daß not ist und muß und soll allen sein. Videtur facile Euangelium, sed trefflich.

1. Iohannis officium est homines weisen auff Christum, quia nullus homo est, de quo praedicari debeat, quod de Christo, de aliis praedicatur, quod pleni gratia, miracula, sed es ghe sein weg, sed de nullo praedicatur, quod suam vitam det pro hominibus et redimat. Ad hoc venit Iohannes, ut daret testimonium personae, quae est Christus, et dicit 'Non sum, quem putatis esse, sanctus sum et sponsi amicus, sed hic venit, qui est agnus' ꝛ. Hunc titulum nemo furt, quod sit agnus dei, qui tollat. Hae Summa est, quod Christus der man allein sey, et ad hoc servit praedicatio Iohannis et aliorum. Sed da bey kan mans nicht lassen bleiben. Ideo ein trefflich Euangelium, ut permittatur Christus solus sanctus, potens, nobis zu gut, 2. contra hoc opponit se totus mundus. Hoc est, quod dicit 'Cum audiret opera' q. d. Hactenus praedicavi, quod sim praeursor tuus, ut urgeam ad te homines et ideo docui homines, sed hactenus tacuisti nihil docens, non aperuisti te esse Messiam et in humili forma incedis. Ideo homines wollen dich lassen faren, non moventur, post me veniet ꝛ. Ergo cum audiam te facere miracula, bin fro und wil dir trost darzu helfen, et in signum mitto tibi discipulos. Torserunt se doctores. Ite mei discipuli et videte met, ut sciatis aliud docere, weisen digito et aliud facere. Ego quoque doceo Christum calcare pedibus mortem, num ideo possum facere? oportet ergo non solum hoc habeamus, sed etiam opus redemptionis in Christo. Iohannes non dicebat, quia baptisavit eum, Et testimonium de celis hic, sed propter discipulos.

2. confirmat hoc et fatetur se hunc esse et vult daß volck an sich zihen, 3. quod sit Magister et dominus. Et ideo dicit 'Ite, dicite Iohanni' q. d. 'dicite,

zu 1 Do. 3. r zu 2 1. r zu 6 2. r zu 10 Officium Iohannis 1. r zu 20
cum audisset r zu 32 2. r zu 33 Ite dicite Iohanni r

num Magister vester tale quid fecerit, oportet videatis mea opera weit ghen
über Magistri vestri, quid facit? edit x. hircinum tegmen x. hoc potest
etiam nebulo facere, sed excitare mortuos est dei potentia, per hoc indico,
quod non solum docere possum, sed et iuvare? Sic respondet non solum
5 verbis, sed etiam factis, sed nihil iuvit. Lucas indicat Christum multa fecisse ^{Luc. 7, 21}
miracula, ut non solum dicerent, quid audierint ex eo, sed etiam facta. Ita
Iohannis officium confirmatum est.

3. zeugt selber, cum dicit 'beatus qui non' q. d. 'Iohannes vere docuit ^{Matth. 11, 6}
et recte vos huc misit, sed auditis eius verbum et videtis meum opus, sed
10 neque Iohannis testimonio creditis nec meis factis, quia heug vol ergernis,
sum homo, qui miracula facere et heissen kan', sed Christianae formae tam
multae, ut non videatur quae? Paulus ad Cor. 1. 'praedicamus Christum ^{1. Cor. 1, 23}
offendiculum Iudeis', quia Iudei signum postulant, 'Nos dei sapientiam'. ^{3. 21}
Scandalum est, quando Christus anghet, so wil die ratio sich nicht dargeben.
15 Christus nimbt solche weis fur sich, per quem vult rationem dempffen et
mundum humiliare, ut dicat Ego non possum me iuvare, do me in tuam
sapientiam, vult mortificare Christus unsern dunckeln. Sed servamus hunc
et iudicamus Christum, ut nos volumus. Ideo invenimus in Christo mera
scandala, Iudei quaerunt, inquit Paulus, signa. Sic dicebant: Christus certe ^{3. 21}
20 venturus est et nos redempturus. Ratio incipit: quomodo autem faciet?
Veniet ut rex et 20 milia equitum habebit et pompa erit maxima et gentes
perdet et subiiciet et nos faciet principes, comites, et sic subiicietur nobis
orbis, hunc morem schlagen sie in fur. Sed videbant carpentarium ser-
vus, non dominus erat, non habuit, ubi caput x. sol der unser khonig sein?
25 Hic plenus scandalis Christus. Ipsi dicere debebant 'si vis ita venire,
placet nobis', sed non, rationem vult deus dempffen, sed ipsa non permittit.
Iudei non habent exensationem, contra haec scandala multis miraculis utitur,
ut os obturaret. 1. praemittit Iohannem, qui tanta sanctitate praeditus, ut
haberetur pro propheta et is de Christo x. ergo dicit Christus 'habuistis
30 hunc virum, ergo coacti docere aliquid excellentis adesse. 2. Vidistis, quod
praedicavi ita, ut populus diceret vos non ita praedicasse', et per hoc erant
multa miracula et fassi dei virtutem esse. Et scriptura sacra sthynnen mit
ein, ita ut nullam habeam exensationem. Postea hat Christus den heiden
gewest scandalum, ut Paulus. Ita praedicatum de eo, Christus genitus ex
35 Iudaeis iuvit mundum ex peccatis. Bona praedicatio. Si Christus ex apoteke
accepisset emplastrum et imposuisset mortuo, tum respexissent in eum. Sed
quia praedicatur mortuus hoc impetrasse, ratio 'eh quomodo alios iuvaret,
qui ipse mortuus?' oriuntur scandala, weil ins got nicht surlegt, ut ratio vult.
Sie fit semper. Summa Summarum: man verlaecht's noch darzu, quando

zu 4 Collatio operum Iohannis et Christi r zu 8 3. r zu 9 Beatus qui non r
zu 12 1. Cor. 1. r zu 19 1. Cor. 1. r zu 20'22 Quid somniarint Iudaei de Christi
adventu r zu 23 über carpentarium steht fabrum lignarium zu 28 Ioh: praemissus r 3et. 35,
zu 32 Esa 35. r

Christus praedicatur salvator. Sic Arriani: Credimus Christum verum filium dei et creaturam nobilem super omnes creaturas, non tamen naturalis deus. Summa Summarum: es muß da bey nicht bleiben, sicut ipse sinit se praedicari. Sic Pelagius dixit: Christus pro nobis mortuus, ideo ut doceret nos scripturam et legem, quod vero per mortem eius liberaremini, non opus habemus, quia habemus liberum arbitrium. Sic nostri rotten. Christus, baptismus sit, inquit scriptura, bad, in quo peccata abluuntur. Et Paulus
 Tit. 3, 5 'lavachrum' i. e. inquit: est externum signum eorum, qui neu geporen sind. Illis mentitur Christus, quia non Christus proposuit, ut volunt, Sic de sacramento: Christus non bene intellexit. Sie siht juncker hans in der roten gopen. 10
 Sic fit semper, ut Iohannes fans nicht hinbringen, ut Christus suscipiatur, quia damnatus dunckel wil sich nicht unter geben et cogitare, quod Christus melius intelligat. Ergo Christus plenus scandalis, non culpa sua, sed meretricis rationis, qui dunckel non potest zu frieden, ut se subderet Christo, sed muß sich lassen schinden, ut ipsi fingunt. Christus sehetz an, ut stultam faciat 15
 rationem et sinat se duci a Christo, et dicit: tu plus nosti, quam ego et angeli omnes comprehendere possunt. Ideo dicit 'Beatus' x. da leitiz als
 Matth. 11, 6 an, non ut praedicer a Iohanne, unangesehen quod praedico, miracula facio et prophetae concordant. Als wenig Iudei victi miraculis, als wenig moventur heretici. Si Christus fecisset aureos celos Iudeis et quia nolebat 20
 abicere vestem vilem et equitare. Nulla heresis tam fortis, quae non victa verbo dei, ut Paulus Tit. et 6. Ro. die durren wort sein da, sed faciunt illis nasum. Hic dixit eorum sententiam, quomodo faciendum? Mitte vadere. Christus minatur illis et dicit 'Beatus', si multa non possumus facere. Pau-
 Tit. 3, 10 lus 'post unam et alteram monitionem'. Si velis cera obtundere, non poteris. 25
 Paulus, Christus non potest hoc facere, nos dabimus in lucem scripturae, qui stat, stet x. Ergo ut sequamur Christum, wie ers uns fur schlegt et sinamus rationem occumbere? Ut in nullo homine hercamus nisi in eo.
 Matth. 11, 7 Laudem quam dat Iohanni et officio illius, gehort auch hie her. 'Existis' vult dicere: 'Extra Iohannem, qui solus testimonium forte et constans de me dat, 30
 sicut me depingit, ita sum, ergo illum audite, qui extra hunc doctores sunt, tantum sunt harundo, quae expectat ventum. Si flat ex meridie, movetur in aquilonem. Sic cupitis, ut Iohannes lencet sein testimonium nach euern dunckel, postea venirent gentes et aliud testimonium cuperent, postea heretici. Sed wird nichts drauß, nisi Christus wirt gefast, ut scriptura indicat. Se- 35
 quitur Iohannis testimonium. Nihil fit et sequimur alias doctrinas, quoties venit, ergo moneo, ut last faren euern dunckel et herete in forti petra i. e. testimonio Iohannis.

B. 8 'Steider', 'ite ad aulas' x. i. e. 'vultis, ut testimonium de me stellet,

zu 1 Arri r zu 4 Pelag: r 10 roten] rot, was kaum rot gelesen werden kann
 zu 13 Christus plenus scandalis r zu 14/15 Beatus x. r 18 } ein Wort un-
 lesbar zu 29 Quid existis r zu 39 Mollia x. r

wie irs gern het'. Et Iohannes sol zusehen i. e. officium suum und sol ein
 ißlichen nach sein kugel testari. Sed it in ledergürtel x. i. e. testimonium
 ist scharff und hard, ergo sinite vobis hoc placere des und kein ander.
 3. 'plus'. Utinam Iohannes testimonium suum zugß auß ein ander person^{88. 9}
 5 vel Christus aliam vestem indueret, vel adhuc alius veniret post. Summa
 Summarum: non vult habere Christum in hoc modo. Paulus: sunt qui prae-
 dicant Christo non veniente. Ergo dicit 'plus', non dicit de futuro Christo, ^{Phil. 1. 15}
 sed Iohannes non wirt weichen ab isto tempore, weiß, quia est talis, de quo
 scriptum 'Ecce' i. e. eius officium est tale, quale huius, qui praecedit prin-^{Matth. 11. 10}
 10 cipem, qui habet cecos, illos praemittet, sed non sunt vernus, sed die trometter.
 Sic Iohannes se praeconem ostendit Christi. Ergo nolite videre in alium
 Christum. Vides, quam varius sit dunckel, ad maximus labor servare Chri-
 stum pure, quia Satan non cessat, cui Christus est tanquam cera mollis, et
 semper dat ei aliam et aliam formam, et excitat rotterey und schinden Chri-
 15 stiani nach hrem dunckel. Sed nos debemus esse eius cera et lutum, ut ipse
 nos faciat. Ergo dicitur 'Beatus', q. d. 'auxilium et gratia adest, sed wie
 ichs furichlage, so wil mans nicht'. Summa Summarum: wie ich gepredigt
 werde, so wil mans nicht haben; et hoc in simplicibus verbis, tum videbis
 multa miracula, in scriptura, quae te werden erhalten.

zu 5 plus quam propheta r

zu 16 Beatus r

73.

Predigt am 4. Adventsounntag.

(23. Dezember)

Diese bisher ungedruckte Predigt ist uns in Rörers Nachschrift Cod. Bos.
 o. 17^d, Bl. 178^b—180^b erhalten.

20 Dominica 4. adventus Ioh. 1. Miserunt sacerdotes
 et levitas Luth:

3oh. 1. 19ff.

Summa huius Euangelii est fere ea, quam dominica proxima diximus.
 Ioh. Evangelista sondert personam et officium Iohannis a Christi et dicit
 Iohannem quidem venisse, sed non porro, quam ut testimonium daret, non
 25 esse lucem, Christus vero non venit dare testimonium, sed ut etiam daret
 lucem et vitam. Iohannes tantum monstravit super hanc lucem. Iohannis
 officium est praedicandi et Euangelii. Audistis dominica proxima, wie viel
 dran seht, ut testimonium hoc permaneat, non est arundo, non gestat molles x.
 Mundus semper ghet mit uns, ut verbum dei lenke und zige, ut placet illi,
 30 man stelt Euangelio nach mitt gewalt und list, ut non habeat die form, quam

zu 20 23. decembris r
 Ioannis officium r

zu 24 über porro steht weiter

zu 24/25 Christi et

habet. Ideo Euangelista multis verbis utitur, quibus eius constantiam laudat, ut Christus Matth. XI. Summa Summarum: daß nur das wort fest stehe, quia omnes rotten volunt Christum anders machen, quam Euangelium proponit. Ergo debeo manere cum simplici Euangelio et non simus magistri, scriptura wil ungemeistert sein, si vero tentas, servas die schalen, et amittis nucleum. Solis splendorem nunquam wirstu bergen, obfuscare potes. Cavendae nobis huiusmodi rottae et noster dunkel.

30b. 1. 19

Percurramus Euangelium. 'Hoc est testimonium Iohannis' i. e. praedicatio, verbum dei, Euangelium, in quo ostendit Christum. 'Quando Iudaei', da habts hrs die gesellen, qui Euangelium volunt meistern. Tyranni hoc non tentant, sed penitus dempffen, sed quando Satan videt se nihil efficere gladio, impugnat alia via et nimbt fur falsos praedicatores et fratres, qui etiam docent Euangelium et scribunt libros et putant se optimos Christianos. Illi wollen lassen bleiben und wollen marterer drüber werden et sanguinem effundere. Vides, quomodo moliantur, ut Iohannem vincant, illi fiunt topffer et faciunt ex scriptura imagines, quasi scriptura esset cera vel lutum. Scriptura potest pati, daß du speculirst mit deinen gedanken et manebit immaculata, sed vide, ubi manebimus in fide. Vides, quod stellen sich so freundlich, quasi prae charitate velint vorare et pro Christo suscipere crucem. Cave tales, nos monemur, ut caveamus tales, sed non possumus. Christus wußts et novit eos et tamen Christus Iudam habuit. Sic Paulus

Gal. 2. 4;
2. Petri 2. 1

de falsis fratribus. Sic 2. Pet. Unde venit, quod non potest fieri cautio, quia veniunt in ovium vestibibus. Nemo cogitat, ubi Euangelium scit, quod penitus purum sit, ergo nemo edificet super hominem, utcumque doctum, sanctum, sed quatenus praedicat Euangelium, haecenus crede. Cras possum ego et tu cadere et ex scriptura facere imagines. Si vult, ut fidamus soli

30b. 2. 4

deo, ut et ipse Ioh. 2. et praecipue, quando veniunt et ostendunt se amicissimos, ut quando regem facturi. Caveatur ab illis, qui am höchsten die sach treiben, ut hic Iohannem facere volunt Christum. Hi sunt, qui maximis verbis Euangelium possunt preisen, sed Satan tibi credat. Paulus Act. 20.

Apg. 20, 28 ff.

'Cavete' x. 'qui trahent ad se' x. daß ists, et ibi habebitis tales, imo nobis viventibus reissen sich ein, quia 'oportet fieri scandala' Matth. quia doctores et auditores non recte capiunt Euangelium, ut penitus mortificentur, quia superest der dunkel, bene dicitur biblia esse librum heresium, quia est veritas, quando der dunkel vult meistern, tum fit seductio. 2. nos thesaurum illum

30b. 1. 19

quales hic. 'Sacerdotes et Levitae' x. Libenter habuissent, ut Iohannes sich zu in gesellet het et suscepisset honorem hunc et adiunxissent se eis,

zu 1.2 Constantia Ioannis r
stum perseq; r 20 crucem] X

zu 5 über servas steht retines

zu 10 Qui Chri-

zu 30 Act. 20. r

zu 34 Biblia r

tum acquisivissent plus honoris und ansehen, quam ante, tum Christus factus
 fuisset seductor et nihil, quia eorum dignitas confirmata fuisset per Iohannem,
 et sic maximus peccator factus, si decessisset a testimonio. Non est hor-
 rendius peccatum quam scripturae dare nasum, nemo curatur, quando Chri-
 5 stus est verſelſcht, tum aperta ianua et fenestra Satanae und leſt yhus machen,
 sicut volunt, et tamen volunt sanctissimi videri et haberi, ergo posset liben-
 tius vigesies ein huren wirt ſein. Non est leve officium nostrum, non be-
 trifft leiB und gut, sed salutem animae, quando aliquis ita perdit animas,
 quando totam regionem, taceo, ideo non est magis venenata res quam uni-
 10 cum os tale, et melius, ut praedicarentur fabulae ut Monachi. Iac. 'nolite Jac. 3, 1
 magistri fieri' x. Sed quando Satan aliquem obsedit, sinit solvere, disputare
 non movetur x. Daß ſind die fromen ſchelt, qui volunt ex Iohanne Chri-
 stum facere. 'Iohannes fatetur' i. e. Euangelium leſt die rotten ſchuren und Job. 1, 20
 erbeiten, sed nihil efficiunt, ergo Iohannes est constans i. e. officium et
 15 Euangelium eius manet. Sed non desistunt, quando semel getenbt, Satan
 excitat aliam rotten, non inspicit ceu rottengeiſter, quando semel percussus
 et, quando non possunt Iohannem facere Christum, volunt Heliam facere,
 sic quando vincentur nostri spiritus de sacramento, aliud machinabuntur.
 Libenter ergo vellent, ut fateretur se Heliam. Si dixisset se Heliam, fecisset
 20 den ſchaden. Helias enim erat propheta, qui de futuro Christo, sed Iohannes
 ut Matth. XI. digito monstravit, oportet credamus in Christum, qui passus Matth. 11, 13
 sub Pilato, quia audio multos Christos, et Pilatus muß auch in den glauben,
 ut credam istum Christum sub Pontio passum verum esse, ergo non sinit
 se Heliam facere, ut sit Christus auff ein ander zeit. Si etiam praedicaret,
 25 quae praedicanda de Christo. Si pono alium Christum, quam qui fuit sub
 Pontio, actum est mecum, iſt ergo ein ander griß. Sic Marcion praedicabat
 spiritum sanctum non venisse ad apostolos, sed ad se. Ita Christus est
 negatus, sed man muß den Chriſtum nicht zißen.

3. 'Prophet.' Quare non? quia prophetae fuerunt minores Iohanne, Job. 1, 21
 30 qui de venturo Christo, sed Iohannes dixit 'Ibi habetis eum', ergo Iohannis
 officium est maius prophetae, quia maius est, quod Christus personaliter
 adest, quam quod verbo tantum proponatur, ergo, inquit Iohannes, non adest
 tantum in scriptura et verbo, sed praesenter. Illi volunt aliud tempus, ne
 sit ille Christus verus Christus.

35 Haec sunt 3 tentationes, per quas indicatur, quod ratio quaerat, ut
 Christum anderß mache, per pseudopphetas semper doctrina wirt gemeiſtert,
 sed non moveatur. Augustinus dicit, quod tieß yun Chriſten gepild ſey
 Heliam venturum ante diem extremum, sed dicant illi, quid velint, non
 credo. Haec mea est urſach, quia locum hunc Christus exponit Matth. 11, 14

zu 10 Iaco: r zu 22 Pilatus r zu 26 Marcion r zu 30/31 Iohannis
 officium r zu 38/39 Eliae adventus r

Vos audistis, quod Helias, dico vobis venisse ꝛ. cum ergo Christus ipse met deut auff Johannem. Sic Angelus, 2. Christus et apostoli fuerunt praecursores diei extremi. Quid amplius praedicaret Helias? Num praedicaret Christum venturum die extremo? Ipse 'Vigilate et quod nihil reliquum mihi, quod venturus in gloria patris, quid ergo novi?' Sed dies debet 5
 Ap. 1, 8 nominari. Sed hoc praevидit Christus de die ꝛ. et Act. 1. Et, inquit, erunt signa, per quae agnoscitis non procul, ergo nihil posset novi praedicare, ergo non possunt dicere 'eras veniet', quia Christus veniet plötzlich, ergo Helias et Iohannes et Euangelium indicat, ut semper simus parati ꝛ. Vi-
 deamus, ne seducant nos pseudoprophetae 1. non sinit se bewegen die listigen anleuffe. Du werden sie zornig, quia rottengeister werden endlich zornig, 10
 Joh. 1, 22 quanquam in speciem se sanctissimos et zihen dran. 'Quid dicis te ipse' ꝛ. non nominant eos, qui miserint eos, q. d. tu senties ꝛ. sed Iohannes ist zu stolz, non curat eos a maximis missos, sed novit se habere dominum
 3. 23 et dicit 'Sum vox clamantis in deserto' ꝛ. q. d. Ergo simplex creatura, 15
 sed testimonium et vox trifft etwas groß, et mirum est, quod dicitur vox vel clamator, et talis, qui clamat i. e. praedicat non in civitate, sed in deserto, et nihil aliud scio, quam quod praedico, et talem vocem fur ich, quae sonat 'Parate', sicut Isaias, haec vox sum. Per hoc Johannes het gehen mal verdrint, ut caput ꝛ. audi, quid sonet, ut parent viam i. e. vos sollt euch richten, ut detis den herrn raum, venit princeps, Ego sum die poßann, qua praecedo et dico 'gebt raum', ut nihil sit obstaculi, 'fert die gassen'. Ex his verbis sequitur, quod viam non pararint et dominum non habeant. Si hunc non habent, habent Satanam, ergo pessimi nebulones. Si dicerem ad spiritus nostros, quod viam non parassent et Christum non novissent, quid? Sunt meri Christiani et Christum penitus vorarunt. Stulta ergo praedicatio Iohannis, quod Satan habitet in eis. 2. praedicatores, quod peccatores eupantur et deum non habent. 2. quod omnia, ergo muß mau in zihen zung und den kopff abschlag, ut amplius taceat. Ipsi dicunt se habere dominum et volunt den herrn machen. Hoc testimonium, verbum, 30
 praedicatio Iohannis.

Hoc docet, ut totus mundus dicat 'sum damnatus penitus et quod facio ex ratione, est nihil, o Christe, ne sinas aliquid fieri per me', ut nemo dicat 'daß ist mein dunckel et sic intelligo', quia dominus sol in dir gehen i. e. omnia in te facere, in te operari, loqui, ergo praedicatur mundo, ut agnoscat se, sine Christo omnia mendacium et hypoerisin, quae mundus docet, 35
 qui hoc agnoscunt ex corde, hi parant viam et obstacula abiciunt, per hos solos potest praedicare et operari. Nolite putare dictum de lapidibus et lignis abiiciendis, ut solus ipse in nobis versetur, loquatur, operetur. 'Ego sum tantum vox, non manus, quae tales faciat homines, sed tantum sum 40

- vox' i. e. 'testor, sed qui sequitur, der solß thun, qui statim sequitur'.
 Quando tantum manent bei dem testimonio Iohannis, ut non faciant ut He-
 rodes et Pharisei et Levitae, Iam irascuntur 'Cur baptizas?' non vides, quod Joh. 1, 25
 nos sumus magistratus et facis officium sine nostra' x. Iohannes antwort
 5 weiter et non timet und list ein gut Caput in caput 'Ego aqua' i. e. 'do ver- 3. 26
 bum, non spiritum, aquam, non virtutem, qui sequetur, dabit spiritum et
 virtutem et ignem'. Et 'non novistis', ey daß ist zu viel, quod audiant se
 non agnoscere. Si dicerem hoc concilio 'excecati, obdurati homines, qui
 nihil scitis de veritate', ita sol man den groffen haufen für yhr henchlei sagen.
 10 Ipsi putant se parasse viam, ipse dicit 'in medio, et non ignoratis'. Et 'talīs 3. 27
 est, ut indignus sim' x. daß wort sollen sich¹ werlich gefast haben et oculos
 aperuisse, ad ubi ille erit esse, certe non debuissent locum reliquisse, in
 quo non quaesivissent. Si nostri spiritus loquuntur et wachsen davon, sed
 ignorant quid dicat. 'Venturus', hoc dictum non de nativitate, sed utro-
 15 rumque officio, quia venire est aliud quam nasci, sed trifft daß Evangelii
 officium, ut Iohan: 10. i. e. 'ich bin eher auff treten zu predigen et fuit ante Joh. 10, 41
 me, quia 30 annorum natus, et habuit den beſel praedicandi, ego non, donec
 vocarer, sivit me praecurrere et ipse sequitur. Ego praedico de eo, qui
 adest etiam diu'. Et digito monstravit in eum, ut certo hunc suseiperent.
 20 Summa Summarum: ne sinamus aliud fundamentum poni, quam hunc Chri-
 stum, quia rottengeister non cessabunt. Oportet patiamur illam tentationem
 sed pati

zu 5,6 über verbum steht vocem zu 16/17 Io: 1. Qui cum sequeretur r 21 roffen-
 geister] rotten: 22] das letzte Wort ist verwischt und unlesbar

¹) = sie

Vorlesung über den 1. Johannisbrief.

1527.

Vor der Pest waren Lehrer und Hörer an der Universität von Wittenberg am Anfang August 1527 nach Jena geflüchtet. Luther hielt in der Gefahr aus, mußte aber die Vorlesung über Jesaja abbrechen. Für das Häuflein der zurückgebliebenen Studenten las er an den für ihn herkömmlichen Tagen (Montag, Dienstag, Mittwoch) den 1. Brief des Johannes. Seine eigene immer noch angegriffene Gesundheit, die Unruhe daheim (Bugenhagens Frau sah in Luthers Hause ihrer Entbindung entgegen), die Todesfälle in der Stadt bewirkten zwar manche Störung, doch kam er in etwa 28 Lektionen vom 19. August bis 7. November zu Ende. Die Erwähnung der Pest ist in dieser Vorlesung ebenso häufig als die Ausfälle gegen die Schwärmer.

Ob schon Luther diesmal so wenig Hörer hatte, müssen wir doch von fünf Überlieferungen handeln, die mit dieser Vorlesung zusammenhängen. Es sind dies 1. Rörsers Nachschrift, 2. Abschrift von nr. 1. durch Matthesius, 3. Wolfenbütteler Bearbeitung, 4. die Jakob Propst zugeschriebene Aufzeichnung, 5. Luthers eigenes Heft nach Walchs Meinung.

1. Rörsers war als Kaplan gewiß durch die Krankheiten und Sterbefälle während der Pest sehr in Anspruch genommen, ja im eigenen Hause erfuhr er Schmerzlichcs: sein Weib starb. Gleichwohl hat er sämtliche Stunden getrennlich dagelesen, sein Heft ist lückenlos. Es umfaßt in der Jenaer Handschrift Bos. q. 24^m die Blätter 201—259^a. Die Nachschrift ist ebenso geartet, wie wir sie oben bei der Ecclesiastesvorlesung beschrieben haben.

2. Matthesius erzählt: „den Studenten, so bei ihm verharrten, las er die Epistel Johannis, die mir hernach M. Georg Rörsers abzuschreiben gab“. Dies 'gab' wird im Sinne von 'überließ' zu verstehen sein. Die Abschrift ist verschollen, wenn sie nicht der folgenden etwa zu Grunde lag.

3. In Wolfenbüttel liegen Scholia ex praelectionibus D. Martini Lutheri anno 1531, die Augusti 17. Sie sind auf S. 1—154 folgender Schrift gedruckt:

Martini Lutheri Scholia et Sermones in primam Iohannis epistolam atque Annotationes in epistolas Paulinas ad Timotheum et Titum. Ex codicibus manuscriptis Bibliothecae Academicae Helmstadiensis nunc primum edidit D. Paulus Iacobus Bruns Lubecae, impensis Ioh. Fried. Bohn. MDCCXCVII. 262 Seiten in Oktav.

Röstlin (M. Luther II S. 648 Anm. zu S. 157) hat schon gesehen, daß hier auf S. 120—154 nicht eine Vorlesung sondern eine Predigt von 1532 (Gr. 2 18 S. 306f.) lateinisch gegeben wird. Er meint, daß somit das Datum 17. August 1531 sich nicht auf die Vorlesung sondern auf deren Abschrift beziehen müsse. Allein auch das geht nicht an. Denn wenn eine Predigt von 1532 hier verarbeitet ist, so geht 17. August 1531 auf die aus einem nachgeschriebenen Hefte (vielleicht durch Matthesius, s. o.) an diesem Tage begonnene Abschrift, welche für den Text der Wolfenbütteler Handschrift die eine Vorlage wurde; die andere bitden jene Predigten von 1532. Angenommen haben wir es bei dieser Wolfenbütteler Handschrift mit einer freieren Bearbeitung zu thun: die Bibelstellen und die klassischen Citate sind weitläufiger angeführt, das 're.' und das eingeprengte Deutsch ist fast verschwunden, der Stil ist geglättet und die Übergänge in den abgerissenen Gedanken vermittelt. Wenn wir aber diese Zuthaten wegnehmen, bleiben nur die Sachen, welche wir schon in Körers Hefte lesen. Da wir noch eine zweite Nachschrift in verhältnißmäßiger Treue haben (s. unten), so können wir beobachten, was freilich jeder Erfahrene ohnehin weiß, wie verschieden zwei Hörer auffassen und nachschreiben. Die erkennbare Vorlage von 1531 müßte nun dem Körerschen Hefte und der andern Nachschrift gleich nahe und gleich fern stehen, rührte sie von einem dritten Hörer her. Statt dessen gibt sie nichts Ursprüngliches, nichts, worin sie gegen Körer mit der zweiten Nachschrift ginge. Immer kehren nur die Schlagworte und Kraftstellen aus dem Körerschen Hefte wieder. Bei der Verarbeitung jener Predigten von 1532 ist ebenfalls nicht peinlich ins Lateinische übersezt, sondern mit Freiheit verfahren.¹

Die Streichungen und Nachbesserungen in der Wolfenbütteler Handschrift weisen überdies darauf hin, daß der Urheber seine Vorlage, während des Abschreibens stilistisch noch glätten wollte. Hierbei ist an Stellen wie 614, 23 (*sectas*); 635, 29 (*ultra*); 694, 19 (*loco poenae* für *pro poena*, wie auch Körer hat); 739, 23 (*nullus*) und 3. 26 (*peccata*) u. a. ersichtlich, daß die Vorlage ihm Ausdrücke darbot, die er zunächst hinschrieb, dann aber verbesserte. Diese Wendungen der Vorlage stimmen nun mit Körers Hefte überein. So stammt offenbar die Wolfenbütteler Handschrift aus einer Abschrift, die 1531 aus Körers Hefte gemacht wurde.

Da die Handschrift in Wolfenbüttel als Helmst. nr. 786 noch vorhanden ist (kurz nach Bruns a. a. O. S. IV beschrieben bei v. Heinemann die Handschr. d. Bibl. 3. Wolfenbüttel, 1, 2. S. 219 nr. 878), so kann es vielleicht noch einmal gelingen, den Verfasser festzustellen. Murißaber scheint es nicht zu sein, auch nicht

¹) Daß der Druck jener Predigten, nicht eine anderweitige Nachschrift derselben vorlag, bleibt aber sicher. Ob die Abschrift von 1531 unvollständig war oder welche Ursache das Abbrechen der Wolfenbütteler Handschrift bei Kap. 4, 16 bedingte, bleibt ungewiß.

Schaarschmidt, der die Vorlesungen zum Titusbrieft (f. Bruns p. VI) abschrieb. Unsichere Spuren weisen auf Flacius.

4. Dagegen sind auf einen zweiten Hörer die Aufzeichnungen zurückzuführen, die Georg Neumann 1708 veröffentlichte unter dem Titel:

D. Martini Lutheri Commentarius in S. Iohannis, evangelistae et apostoli, epistolam catholicam, a Iacobo Praeposito, ss. theol. licentiatu et ecclesiae Bremensis antistite, quondam exceptus, ac primum nunc editus ex Bibliotheca Wittenbergensi, cum aliquot D. Lutheri ad eundem epistolis, et praefatione Ioannis Georgii Neumannii, . . . Lipsiae, apud heredes Ioann. Grossii, et Io. Frider. Braunium, A. MDCCCVIII.“ 80 unbezifferte Seiten (Vorrede) 192 bezifferte Seiten in Oktav.

Die der Ausgabe zu Grunde liegende Handschrift enthielt am Schlusse Briefe Luthers an Jakob Propst in Bremen. Offenbar hat derselbe, wie er ja auch den Wolfenbütteler Psalter Luthers besaß (f. Unsere Ausgabe Bd. 3 S. 3), sich eine Niederschrift der Vorlesung verschafft und ihr die Briefe Luthers angefügt. Ob die letzteren in Urschrift vorlagen, sagt Neumann nicht; weil aber die Texte, die Neumann gibt, sehr verderbt sind und die wenigen Briefe auch anderweitig eine Überlieferung haben, ist es schwerlich der Fall gewesen. Auch die Vorlesung lag nicht in Nachschrift, sondern in Abschrift vor: nicht dem Herausgeber fällt jene Umstellung auf S. 683, 14 zur Last, sondern dem Abschreiber, der vielleicht eine Randbemerkung oder ein loses Blatt an falschem Orte einbezog. Die Handschrift ist heute verschollen.

Wie dem aber auch sei, Propst hat jedenfalls selbst die Vorlesung ex ore Lutheri 1522—24 etwa am Tische gehört, wie Neumann und nach ihm Andere¹ meinen. Der Wortlaut der Aufzeichnungen spricht gegen diese Jahre, wo allerdings Propst in Wittenberg weilte, was 1527 nicht der Fall war. Schon werden die Schwärmer erwähnt neben den Unruhen der Bauern, der Eingang des Propstischen Textes gibt dieselbe Stimmung Luthers wieder wie die Nachschrift Rörers. Wo dieser in seinem Heft das Datum am Rande hat, beginnen auch hier erkennbare Abschnitte, z. B. am 10. September (heri 653, 31) und 5. November. Luther müßte denn als rechter Schulfuchser bei der zweiten Vorlesung in jeder Stunde gleich viel bewältigt haben als bei jener Vorlesung von 1523, über die wir auch sonst nichts wissen. Dazu kommt die Übereinstimmung an den Stellen, wo Luther deutsch sprach. Die Schlagworte sind auch im Lateinischen hier die gleichen wie bei Römer, ebenso der Gedankengang. Nur hat hier der Hörer nicht so viel nachschreiben können. Manches abgerissene Wort mag auch der Abschreiber oder Neumann weggelassen haben; Rörers beliebtes 'e.' fehlt fast ganz. Wohl erst der Herausgeber Neumann hat hingegen die Bibelverse bezeichnet und ihrem ganzen Wortlaute nach abgedruckt. Ein offener Zusatz Neumanns begegnet auf S. 708, 32; er läßt auf andere Zuthaten schließen.

5. Die Lutherausgabe von Walch bringt Bd. 9, S. 1080—1251 eine Auslegung des Johannisbriefs aus Luthers eigenhändigem Manuskript. Rambach hat

¹) z. B. Meise in: Zeitschrift f. d. historische Theologie 1860 S. 294. Der Artikel 'Propst' in Herzogs Realenc.² 12, 291 läßt Propst die Vorlesung Luthers über die erste Johannisepistel herausgeben!

die Übersetzung gefertigt. Wenn hier 1. Joh. 5, 7 als echt behandelt wird, was Luther nie that, so beschwichtigt Walch etwaige Bedenken mit der Anmerkung (S. 1227), dem Reformator müsse diesmal ein solches Exemplar des griechischen Testaments vorgelegen haben, in welchem dieser Spruch gestanden. So hat Walchs Ausgabe dieser Auslegung bislang keine Beanstandung erfahren; Köstlin (M. Luther II S. 648) behilft sich mit der Annahme, daß die Nachschrift aus einer andern Vorlesung stamme: „Luther mag an diesem Brief bis ins Jahr 1531 gelesen haben“. Aber Röhrs Daten zeigen das Ende der Vorlesung im November 1527 und 1531 trug Luther über andere Bücher vor.

Wenn Zweifel an der Echtheit bisher nicht aufgestiegen waren, so tag das an dem Zeugnisse von Walch, der viel von Luthers Hand gesehen hat, die Vorlesung sei von Luther selbst geschrieben (S. 1226, Vorrede S. 20. 21). Seine Behauptung, die innere Beschaffenheit ließe Luther erkennen, möge man auf die Sachen oder die Ausdrücke oder auf die Art des Vortrags sehen, gilt uns nicht viel. Ausschlaggebend scheint eine Stelle, wo Luther von sich selbst redet (S. 1182): Von diesem Spruch kann aus zwei Stellen meiner Schriften eine Erklärung nachgelesen werden. Erstlich in der Predigt, die den Titel führt „Heerpredigt wider die Türken“, der andere Ort ist zu finden in der Postill am Tage Johannis des Täufers. Dies Selbstzeugniß ist aber gerade verdächtig. In der „Heerpredigt“ (Erl. 31, 109) hat Luther im Hinblick auf Christen, die etwa in die Gefangenschaft der Türken fallen könnten, gerathen: Wo du in die Türkei kommst, da du keine Prediger noch Bücher haben kannst, da erzähle bei dir selbst Vater Unser, den Glauben und die zehn Gebot. Und wenn du auf diesen Artikel (2. Artikel des 2. Hauptstücks) kommst, so drücke mit dem Daumen auf einen Finger oder gib dir sonst etwa ein Zeichen mit der Hand oder Fuß, auf daß du diesen Artikel dir wohl einbildest, sonderlich wo du etwa wirst ein türkisch Argernis sehen“. Wenn der Gefangene sehe, wie die Türken mäßiger seien als die Deutschen und am Glauben irre würde „drücke abermal den Finger mit dem Daumen“. Hier aber wird daraus: „Alldu bei der Erklärung des andern Gebots gedacht wird, daß die in der Türkei gefangene Christensklaven dieses Artikels gedacht 'an Jesum Christum seinen eingeborenen Sohn, unsern Herrn', wobei sie mit Vermeidung aller Scheinheiligkeit mit dem Daumen die Hand drücken und sagen: „Jesum Christus ist mein Glanz und meine Heiligkeit“. Gerade bei Anführung einer eigenen Schrift nimmt es ein Schriftsteller mit den Worten nicht genau, aber hier ist der Sinn gröblich verdreht, wie es nur ein Fremder thun kann. Luther gibt einen Rath für die Zukunft, hier wird die Sache als bestehend gedacht; bei Luther ist das Drücken mit dem Daumen ein gedächtnißstärkendes Mittel, hier eine etwa das Händefalten (Vermeidung aller Scheinheiligkeit, um den Türken nicht aufzufallen) ersetzende feierliche Handlung; der Lobpreis ist freie That. Die Anführung aus der Postille ist ungeschickt und verfehlt. Stillschweigend sind auch die Annotationes zum Deuteronomium (Unsere Ausgabe 14, 674 fg.) benützt, peinlich ausführlich und doch mit Mißverständnis. Die Form dieser Anzeichnungen hindert, sie als Predigtstudien Luthers aufzufassen: so oft Luther nach 1531¹ über Texte aus diesem bibli-

¹) Da die Heerpredigt 1529 erschien, so muß die in Rede stehende Schrift nach dieser Zeit zusammengetragen sein.

sehen Buche predigt, hat er sie niemals verwendet. Es läßt sich andererseits auch nicht begreifen, daß die Schrift voller gelehrter Citate, langer Abschweifungen und logischer Begriffsspaltungen die Nachschrift gehörter Predigten sein könnte. Für eine Vorlesung aber enthält sie zu viel fremdartige Bestandtheile. Luther erörtert gelegentlich auch einmal eine fremde Schriftstelle, hier aber finden sich eingesprengte Stücke mit besonderen Aufschriften und geschlossener Beweisführung; sie nehmen zwei Drittel der ganzen Schrift ein. Von 13 großen Einschaltungen nenne ich nur den Canon poenitentiae (Walch S. 1148—52), die Beschreibung, wie uns unser Herz verdammt und nicht verdammt (elf Seiten!), Aufzählung einiger Zeugnisse von der Prüfung der Geister (9 Seiten). Die ganze Schrift zeigt durch scharfes, künstliches Eintheilen, daß sie der Unterweisung von Schülern dienen will. Für eine Lutherschrift muthet es sonderbar an, daß nur einmal (S. 1225) in der ersten Person der Einzahl geredet wird, noch sonderbarer, daß es heißt: „Und diejenigen, die keinen Unterschied zwischen Luthers und Decolampadii Schriften finden, haben auch nichts vom heiligen Geist“, nach dem ganzen Zusammenhange konnte nicht von Luther selbst so objektiv geredet werden. Eine Reihe von Sachertklärungen steht gegen Luthers Geist und Wissen. Die Stelle 1. Joh. 5, 7 ist als echt angenommen; hiergegen halte man Luthers Worte (S. unten 780, 21 und 34). Stellen wie bei Walch S. 1083 über die ersten Verse des 1. Johannisbriefes, über das *κατα* 2, 7, über 5, 6, über die „letzte Stunde“ 2, 18 sind gegen die von Luther 1527 wie später vorgebrachten Auslegungen.

Mögen also auch einige Gedanken Luthers aufgenommen und verarbeitet sein, die leitenden Grundgedanken und charakteristischen Auslegungen, die Anlage der Schrift ist nicht von Luther, lehrt ihn nicht als Gegebenen kennen; die Schrift ist von einer kritischen Gesamtausgabe auszuschließen. Wir haben ausführlicher die hier angedeuteten Gründe geltend gemacht und die Zustimmung Sachverständiger erhalten¹. Der Verfasser dieses Festes wird Agritola sein. Die Beweise hierfür sind zahlreich, hier ist nicht der Ort, sie alle vorzuführen. Wir heben nur hervor, daß der Antinomismus hier überaus stark auftritt, wie nur je bei Agritola, S. 1134—36 steht hierzu ein lehrreiches Einschiesel über die Buße mit der Kraftstelle: „Halt das Herz gegen das Evangelium, so wirst du Buße thun“ (s. weiter S. 1168; 1089; 1194). Den Urheber der 'minorischen' Sekte hört man deutlich S. 1219: Mit dem maiore hats also seine Nichtigkeit, aber es fehlt am minore. Die Bibelstellen für die antinomistische Lehre führen in dem für Agritola feststellbaren engen Umfang und in derselben Folge und Verbindung hier wieder. Als der „Biel-Citator“, wie schon die Zeitgenossen ihn nannten, tritt Agritola auch hier auf. In den beiden Nachschriften zu unserer Vorlesung hat Luther nicht den vierten Theil der Ausführungen, die sich hier breit machen (über 70). Was dabei besonders für den Gislebener Schulmann spricht, der bekanntlich mehrere Sprüchwörter-sammlungen herausgab, ist das häufige Anführen deutscher Sprüchwörter. Sein Lehrgeheim, die Gabe seiner Eintheilung verleugnet er auch hier nicht. Wie

¹) Koffmane in: Theologische Studien, Festschrift zum 70. Geburtstage d. D. Weiß. Göttingen, 1897 S. 30—51. Dazu Theolog. Literaturzeitung 1898 nr. 9 S. 239, wo über vergebliche Nachforschungen nach jenem Autograph Luthers in den Bibliotheken von Halle und Jena berichtet wird.

er einst 21 Predigten Luthers mit seinen eigenen Gedanken durchsehte (Grf. 2 19 S. 292 ff. und dazu Kauteran in Zeitschr. f. Kirchengesch. V, 502 ff.), so mochte er einen Kommentar planen ähnlich seinen 1530 erschienenen „In Epistolam Pauli ad Titum Scholia“. Zwischen jenen 21 Predigten und der in Rede stehenden sogenannten Vorlesung bestehen nun sehr viele Ähnlichkeiten und Berührungspunkte. Gewiß trug er sich allmählich zum 1. Johannisbrief Bemerkungen zusammen, eigene und fremde. Er citirte vielleicht Luthers Postille und die Heerpredigt ohne Namen Luthers: vide Heerpredigt usw. Man könnte dann annehmen, daß seine Handschrift von einem Abschreiber umgestaltet wurde. Hielt dieser das Heft für eine Arbeit Luthers, so lag es ihm nahe, aus 'vide Heerpredigt' ein Selbsttitel Luthers zu machen.

Unsere Ausgabe der Vorlesungen bringt zunächst die Nachschrift Mörrers (= R). Bei den Lesarten sind die früher angewendeten Bezeichnungen beibehalten (vgl. unsere Ausg. 14, 496), außerdem die ersichtlich späteren Zusätze durch *sp*, also die übergeschriebenen durch *osp*, die am Rande stehenden durch *r:sp* bezeichnet.

Man konnte schwanken, ob die Wolfenbütteler Handschrift überhaupt zu berücksichtigen sei, da die ihr zu Grunde liegende Abschrift von 1531 aus R geklaffen ist und an den Zuthaten des Bearbeiters nichts liegt. Nur um den Leser in Stand zu setzen, unser Urtheil über den Unwerth dieser Handschrift nachzuprüfen, haben wir unter R einzelne Abschnitte als Proben in kleiner Schrift mitgetheilt, aber nicht nach Bruns, sondern nach einer Vergleichung der Handschrift selbst, die uns von befreundeter Hand zur Verfügung gestellt wurde. Dafür sei hier herzlich gedankt. So ist es möglich geworden, die für das Zustandekommen der Arbeit so bezeichnenden Streichungen und Randbemerkungen, über die Bruns keine Angaben macht, mitzugeben; wir haben sie in den Text selbst eingefügt, weil diese Mittheilungen aus der Wolfenbütteler Handschrift doch gewissermaßen selbst nur als Lesarten zu R anzusehen sind und dazu nun wieder Lesarten zu geben nicht angemessen wäre. Die Schreibung der Handschrift ist beibehalten, nur in der Interpunction haben wir dem schnelleren Verständniß Rechnung getragen.

Zunächst steht der Text jener auf Propst zurückgeführten Überlieferung (= P). Wo wir ein Versehen des Herausgebers Neumann annehmen müssen, ist dessen Lesung am Fuße vermerkt, oder wenn nur Druckfehler, stillschweigend berichtigt. Am liebsten hätten wir den erklärten Bibeltext nicht voll ausgedruckt, aber die Wahl der Stichworte wäre Willkür; nur die Versüberschriften (z. B. ad comma XVII) blieben fort, ebenso die Verse bei den Bibelcitaten und folglich auch einmal ein ibidem. Hier hat Neumann ja offenbar Zusätze gemacht. Wie weit er sonst eingriff, entzieht sich dem Urtheil. Diplomatisch treu ist er nach der Sitte seiner Zeit nicht verfahren. Dies zeigt sich schon darin, daß er Luthers einleitende Worte, die doch eine bemerkenswerthe Seelenstimmung widerspiegeln, nicht im Zusammenhange gibt, sondern nur zwei Sätze daraus in der Vorrede anführt (s. unten S. 599 Lesart 27.30). So mag er auch Schwierigkeiten der Lesungen kurzer Hand gewalttham abgethan haben. Vielleicht änderte er auch an dem eingeprengten Deutsch (s. unten 706, 25, wo vielleicht brad spieß). Hier haben wir unsere Vermuthungen dem Leser nicht aufdrängen wollen; doch s. S. 701, 23; 746, 33.

Unsere Vorlesung fehlt also in den Wittenberger, Jenaer, Altenburger und bis jetzt auch in der Erlanger Ausgabe ganz. Neumanns Text von P steht

deutlich nach der Übersetzung des Joh. Jacob Greiff in der Leipziger Ausgabe, Bd. 11, S. 572 ff. und bei Walch Bd. 9 S. 906 ff. Den angeblich aus Luthers eigenhändigem Manuskript herrührenden Text bei Walch Bd. 9 S. 1080 ff. dürfen wir nach dem oben Gesagten als unecht bei Seite lassen.

Körers Nachschrift erscheint in unsrer Ausgabe zum ersten Male. Wie bei der Vorlesung zum Ecclesiastes haben wir auch hier den Tag der Vorlesung, der bei Körer am Rande oder in der Zeile, zuweilen an beiden Stellen steht, verzeichnet. Da der Umfang der Nachschrift jedes einzelnen Tages so ziemlich sich gleich bleibt, ergibt sich die Möglichkeit, bei anderer Tinte und sich abhebenden Schriftzügen auch da den Beginn einer neuen Lektion festzustellen, wo Körer einmal das Datum zu setzen vergaß (s. unten S. 730, 8). Persönliche Bemerkungen Körers zu einem ihm wichtigen Tage haben wir der Kürze halber in die Lesarten gewiesen.

G. Hoffmann.

23] 19. Aug. anno 27.]

Anno: D. M. in Epis: Ioan.

Quod fuit ab initio. Satan ubique nos impugnât et 'nos posuit deus'¹ 1 Cor. 4[10], 2
 1. Cor. 5. Ibi impugnât nos mundus, Satan, cor, caro, Schwermeri,
 ut non habeamus pacem, nihil boni, per quod videmus deum velle
 5 nos tentare. Dedit verbum, quod prædicari sinit x. Iam fect ex unâ hñ,
 ut experiamur, quam potens sit sanctum eius verbum et plus possit quam
 peccatum, mors. 'In medio, inquit, luporum.' Cum ergo ita impugnâmur a Matth. 19, 15
 morte, peccato, hereticis, proposui mihi legere hanc epistolam, ut nos invicem
 solaremur, precaremur contra leibigen teufel, qui non una via nos infestat.
 10 Et scio, quod deus nobiscum. 'Non deseram te', Ep. Ebr. Ergo Epistolam Hebr. 13, 5
 quam simplicissime tractabo, ut tantum in usu habeamus verbum. Et tunc
 habemus promissionem 'ubi duo vel x.' Sic hic speramus, quando ego Matth. 18, 20
 loquor in nomine dei et vos auditis, quod adsit dominus sicut et Satan.
 Es ist anfermaffen pulcher text cum articulis, numeris.

2 1. Cor. 5. o 3 Schwermeri] Sch 4 velle o 6 (et) quam 7 in-
 quit o zu 13 Inter filios dei r 14 numeris o

15 599, 1 — 14 Scitis nos ita positos a Deo in hanc vitam, ut omnibus telis Satanae pateamus. Nec vero solus Satan oppugnat nos sed (habet) mundus quoque. (tum) item cor et caro nostra, ut desperandum sit de pace, dum hic vivimus. Dedit autem nobis Deus contra tot mala nihil nisi verbum suum, quod predicari sinit nobis, qui in medio luporum vivimus [c aus sumus positi], ut experiamur quod potencia verbi maior sit quam potencia mundi et
 20 Sathanae, et quod verbum [quod verbum x] superet peccatum et mortem una cum omnibus aliis periculis. Quare cum iam experiamur pericula illa, mortem, peccatum, hereticos et totum Sathanam, proposui mihi hanc epistolam enarrandam, qua nos invicem consolemur et confirmemus, et certus sum Deum affuturum per gratiam suam. Habemus enim promissionem, quod cum duo vel tres congregati fuerint in nomine eius, ipse (sic) velit adesse in medio
 25 ipsorum. Quando igitur ego in nomine domini verbum Dei loquor et vos in nomine domini id auditis, aderit dominus Ihesus et erit efficax in nobis per verbum suum.

p] Quia video diabolum nos undique petere et nusquam nobis pacem esse, ideo cogitemus Deum nos velle retinere in Ecclesia sua, in qua dedit suum verbum, et intelligamus hoc eius verbum fortius esse omnibus diabolis. Est enim haec Dei ratio, ut ad verbum suum crucem et persecutionem adiungat x.

27/30 Quia bis adiungat x. gibt Neumann in der Vorrede mit dem Vermerk: sub initium Ms. leguntur hand dubie quoque ex ore Lutheri notata. Wahrscheinlich folgten noch einige Sätze.

3] Iohannis haec Epistula habet filum et stylum et omnino consolatione plenissima Epistola, quae solari potest cor inquietum. Beati qui audiunt haec verba et herent in eis, quia sunt verba vitae. Occasio Epistolae, quod tempore Iohannis heretici sind eingerißen, 2. pigritia apud Christianos. Regulare, quando verbum auffgset, Satan non quiescit sed erigit sectas. Ideo 5 nec nos sinit esse alacres, ferventes sed pigros, stertentes facit in operibus. Heretici verbum amputant, nos quietos, securos facit, hat zu für nostram carnem. Sic Iohannis tempore Cherintus erat et alii heretici, qui negabant Christi divinitatem. Et pigri erant Christiani, qui putabant sat esse audire verbum et non 3c. Contra utrumque hic agit, ut caveamus hereticos, postea 10 reigt uns allicit ad mutuam charitatem, ut mutuo diligamus, sicut Christus nos dilexit. Hoc scimus sed nunquam tam bene quam maneant necessitates ruminandi verbum. Ratio: quia si bene scit homo, habet diabolum in collo,

1 haec Epla o	6 ferventes o	stert über pigros	7 securos o	8 erat o
heretici o	9 esse o	11 allicit o	13 scit c aus	sit oder stat homo o

600,1 — 601,7 Porro habet haec epistola stilum et filum Iohannis, ut nemo possit in dubium vocare eam a Iohanne apostolo scriptam esse. Est autem plena optimis consolationibus, 15 quibus corda possunt erigi. Occasio autem eius scribendae fuit haec, quod tempore S. Iohannis haeretici quidam falsa doctrina turbaverant ecclesias, tum singularis inter Christianos erat pigritia. Ita enim fere accidit, ut cum Euangelion oritur, Sathan excitet sectas et homines in illis opibus gratiae et pigriciam et negligenciam adducat, ut simul et verbum in doctoribus corrumpatur et vita in auditoribus et doctoribus simul negligens et segura sit. 20 Adinatur autem ad utrumque cicius conficiendum a carne nostra. Haec quia Iohannis temporibus acciderant, ut et Christi divinitatem negarent alii et Christiani contenti, quod verbum audirent, secure vivebant omnibus officiis caritatis praetermissis, agit Iohannes in hac epistola contra utrumque, ut et heretica dogmata caveantur et alliciamur ad bona opera et ad caritatem, ut, sicut Christus nos dilexit, ita nos quoque mutuo diligamus. 25

Haec, etsi sunt vulgaria, quae omnes se scire existimant, nunquam tamen ita perfecte ea scimus, ut non summa necessitas sit verbi Dei tractandi, quia Sathan nunquam cessat, sed

p] **E**st haec egregia Epistola, quae erigere potest afflicta corda et habet stylum et filum Ioannis, adeo pulchre et suaviter depingit nobis Christum. Occasio scribendi fuit, quia eo tempore irruperant haeretici et 30 segnes Christiani, quod fit semper ad resuscitatum verbum, ibi continuo Diabolus agit et quaerit omnibus modis, ut deiciat nos, ut dimittamus sermones et bona opera. Tempore Ioannis erant Cerinthii, qui negabant divinitatem Christi, et segnes Christiani, qui putabant satis esse audivisse verbum Christi nec opus esse relinquere mundum et benefacere proximis. 35 Contra utrumque malum agit hic Apostolus et impellit nos ad custodiam verbi et mutuam charitatem. Sic nunquam discemus aut tam perfecti erimus, ut non remaneat necessitas verbi Dei, quia nunquam cessat Diabolus. Sic

3] si non in praesumptione tamen accidia, pigritia. Si enim non a sinistris, adoritur a dextris et facit pigrum, ergo semper necessaria tractatio verbi. Nemo cogitet sic: Ego scio hoc verbum vel possum. Sed est vivax ardens fervens vitae, salutis verbum, nos quotidie in morte peccato iustitiae. Sicut
 5 nunquam sumus otiosi a peccato, morte sic verbum salutis proponit. Summa summarum Epistolae: Docere puram fidem adversus hereticos, ardentem charitatem adversus tepidos. In genere exhortatorio est Epistola et didactica.

'Quod.' Simplicitas locutionis: et est inepta locutio et elliptica, deficit ^{L 1} enim verbum i. e. praedicamus hoc, quod erat ab initio, vel: Nos praedica-
 10 mus vobis de verbo vitae, quod fuit *ic*. Alioqui oratio est infantilis. Simplicio-rem dictionem nunquam audiui et tamen tanta maiestas occulta, ut sit incomprehensibilis. Est quasi balbutit et tamen iuncta summa maiestas. Nullus apostolus sic simplici phrasi usus. Hoc est nullius nisi spiritus sancti sic in simplicitate maiestatem efferre, eloqui. Audiamus ergo spiritum
 15 sanctum balbutientem et magis ad rem quam ad verba attendamus i. e. de hoc verbo, quod non est recens natum sed ab initio fuit. Prima dictione perentit Cherintum, qui docebat ante Mariam Christum nihil fuisse, contra

1 über praesūtionem steht et periculis, es sind dies die letzten Worte der späten Rand-
 glosse: Tractatio scripturarum semper necessaria in periculis 4 verbum o peccato o
 5,6 σσ. Eplae o 7 est Epla o zu 9 Aliquis nostrum sic diceret r 11 occulta o
 13 sic bis usus unter der Zeile 15 quam bis attendamus über der Zeile 16 non
 c aus nos

aut a sinistra aut a dextra nos tentat et de (media) via regia ad errorem vult inducere
 [in- c aus nos]. Iohannes igitur et didacticus est et adhortatorius. Didacticus, ut nos muniat
 20 contra hereses, adhortator (ut) est contra tepidos, ut ardentem caritatem in nobis excitet.

601, 8—602, 7 'Quod erat ab initio.' Simplicissima dictio est huius apostoli et tamen simplicitas ^{L 1} illa inenarrabilem maiestatem continet. Porro haec prima sententia obscurior est propter ellipsin, desideratur enim verbum 'Nos praedicamus vobis', quod erat ab initio, verbum scil. vitae etc. Petit autem Cherinthum hereticum statim initio, qui docebat Christum ante Mariam nihil

p] 25 ubique necessarius usus exhortatio, exercitatio verbi Dei. Est verbum vivax et efficax, nos autem stertimus et sumus pigri. Est verbum vitae, nos sumus quotidie in morte et quia nunquam sumus sine peccatis et periculo mortis, nunquam debemus cessare a ruminatone verbi. Estque haec Epistola in genere exhortatorio. Summa: Apostolus vult in hac Epistola docere fidem
 30 adversus haereticos et veram charitatem adversus vitiosos.

'Quod erat ab initio'. Videtis simplicitatem dictionis. Oratio est ^{L 1} elliptica sic implenda: Nos praedicamus vobis de verbo vitae, quod fuit ab initio. Est alioqui mera infantilis oratio, balbutit verius quam loquitur est-
 35 que summa maiestas rei cum summa simplicitate dicendi: Volumus audire Spiritum balbutientem, qui vult annuntiare de verbo vitae non recens nato sed quod fuit ab initio. Pereunt igitur Cerinthum, qui naturae Christi divi-

3] quem et Euangelium scripsit. Ego loquor de Christo sed sic, ut non coeperit per Mariam sed quod fuerit ab initio mundi, cum mundus institueretur, erat. Quid? Erat verbum. Quale? Vitae, fons vitae. Simplicissimis verbis exponit maxima. Natus quidem cum humanitate sed certe ab initio erat. 5
Non dicit ante initium sed ab initio et 'in principio' ut Mose. Id est, illum non formatum significat, cum omnia formarentur. Et hoc verbum tantum fuit tale, ut esset indutum carne, ut sequitur.

'Quod audivimus.' Descripsit verum et aeternum deum, iam verum et temporalem hominem. Quia divinitas non potest audiri, videri sed quod videtur est homo, perspeximus i. e. contemplati sumus, primum est simplex 10 visio sed posset aliquis falli visione et esse phantasma. Sed diligenter sumus intuiti et non falsi: non fuit Christus secundum hominem phantasma sed vere vidimus eius membra, personam, omnem familiaritatem, quam homo solet facere. Hoc dicit ad reddendos auditores attentos, de qua re sit dic- 15
turus, quasi dicat cum Petro: 'Non sumus secuti fabulas' 2. Pet. 1. Audite nos, quia quod loquimur certo loquimur, quia audivimus et perspeximus deum quod amplius i. e. palpavimus, ne quid dubitetur de nostro sermone, quia 20. Ibi est observatio digna pro nostro seculo, quod vitae verbum dicit visum, perspectum, contrectatum oculis et manibus. Nostri heretici incipiunt disputare, quomodo sit humanitas a divinitate separanda: Divinitas 20

1 scripsit o 4 exponit o 5 initio et o 6 hoc über {tale} 8 iam o
10 perspeximus o 11 et esse phantasma o zu 14 über de qua steht tum propouit sp
zu 20 über incipiunt steht de idiomatibus naturarum sp disputare {de} quomodo

fuisse. Nam contra hunc eciam Euangelion suum scripsit Iohannes. Sententia igitur haec est: predico verbum, non quod ceperit esse [r] in tempore sed quod erat ab initio ante creaturam. Est autem verbum vitae etc. Et tamen est tale verbum, quod indutum est carne, ut sequitur

602, 8—9 'Quod audivimus.' Sicut prior particula verum Deum describit, quod dicit 25 Christum esse ab initio, ita hic verum hominem describit. Divinitas enim non potest audiri et videri.

p]nitatem negabat. Ago de Christo, inquit, non qui coepit ex Maria sed 'qui fuit ab initio', de verbo vitae aeterno disputatur. Hoc verbum indutum est carne. 30

'Quod audivimus.' Dicit fuisse verum hominem et Deum. Divinitas neque audiri neque videri potuit, fuit ergo verus homo.

'Quod perspeximus' Est auxesis. Nos diligenter sumus intuiti, non sumus decepti sed certi, quod non esset phantasma. Hoc dicit auditores 35
volens reddere certos. Sic et Petrus 1. Ep. 1. 'oculis nostris aspeximus illius maiestatem'.

'Manus nostrae contrectaverunt.' Nihil dubitetis de sermone nostro.

3] non potest audiri sed humanitas. Sic incipiunt desipere novis erroribus et gloriantur se invenisse modum &c.

Manete vos in simplicitate et adulescite loqui de domino Iesu, quemad- Jac. 3, 1
modum loquitur scriptura. 'Nolite effici novi magistri' Et Paulus ad 1. Timoth. 1. Tim. 1, 6
5 Nemo potest melius loqui de Christo quam ipse de se. Christus dicit cap. 16.
Ioh. 'Philippe, qui videt me' &c. Philippus audiebat de patre dei et fin- Joh. 14 [16], 2
gebat sibi personam longe &c. separabat patrem a Christo. Quid facit Chri-
stus? Retrahit eum: quo spaciatur cogitationes tuae? huc vide istum
hominem. Si vides me, vides iam &c. Nonne creditis, quod ego &c. Ita
10 loquitur scriptura de non &c. Nos credimus Iesum Christum esse unam per-
sonam constitutam quidem ex duabus naturis sed unam personam sed dupli-
cem naturam: quicquid dicitur de Christi persona, ghet die ganze Person an.
Quod dicunt: Christus secundum divinitatem non potest pati. Si non re-
siperint, negabunt Christum deum. Illae duae naturae sunt una persona:
15 quicquid ergo contingit uni personae, dicitur toti incurrere. Praerupte dicit:
Iudei crucifixerunt filium dei non humanitatem Christi, pro nobis tradita est
humanitas sed filium suum unigenitum pro nobis. - Si cognovissent, 1. Cor. 2, 1. Cor. 2, 8
humanitatem gloriae? sed 'dominum gloriae', nimbt die ganze Person mit.
Angelus: 'Ideo quod ex te nascetur' et 'filius dei'. Sic quod attribuitur uni Luc. 1, 35
20 personae, toti personae attribuitur. Quando quis vulneratur in crure, dicitur:
canis Petrum momordit, involvitur tota persona: der hat hanfen ge-
hauen. Quod fit membro corporis, ducitur in totam personam. Ergo non

3 (dicit) Manete 4 et Pan ad 1. o zu 5 über ipse steht scriptura et zu 7 9
si mansisset in istis suis volatilibus cogitationibus, a veritate aberrasset r 9 quod
ego o 10 de non &c.] da non Nos (quoque) 17 cognovisset 18 gloriae (nach
dominum) o

603, 19 — 606, 14 Quod igitur uni idiomati attribuitur, recte dicitur de tota persona. Nam et

¶] Incipiunt haeretici disputare de communicatione idiomatum, quomodo unicui-
25 que sint attribuenda sua idiomata. Sic incidunt in novos errores. Ibi ca-
vete, assuescite loqui de Domino Iesu usu Scripturae, nolite effici novorum
vocabulorum inventores. Io. 14. 'Philippe, qui videt me, videt et patrem Joh. 14, 9
meum.' Philippus fingeat Patrem ab humanitate Christi. Volatiles istae
cogitationes facile separassent illum a Christo. Sed Christus revocat illum
30 ab illis cogitationibus volatilibus: 'tanto tempore vobiscum sum et non
cognovisti me. Philippe, qui vidit me, vidit Patrem'. Nos credimus Iesum
Christum unam esse personam, constitutam quidem ex duabus naturis. Quic-
quid nunc dicitur de persona, de tota persona dicitur. Quod vero Suermeri
dicunt Christum secundum humanitatem passum, falsum est. Scriptura dicit,
35 quod illae duae naturae sint in una persona, imo sic dicit Scriptura, quod

¶] trahamini in istam distinctionem scientificam. Qui crucifixerunt humanitatem Christi, vere dicuntur gloriae dominum crucifixisse. Filius datus est pro nobis, ut sit pretium inestimabile pro morte aeterna auferenda. Oportet sit pretium aeternum. 'Qui proprio' 2c. Ro. 8. Non credo in humanitatem Christi natam crucifixam. Ipsi vocant idiomota naturae et separare 2c. In substantia est verum, quia in se distinctae sunt naturae, sed quando ponitur mihi in obiectum et offertur mihi Christus, non divisus ab humana natura sed totus Christus arripiendus mihi. Sic ad Philippum: qui videt 2c. Vidit dicent humanitatem Schwermeri. Sed quando inquit Christus: vides me, non solum humanitatem 2c. Sic omnibus in speciem erat humanitas spectabilis sed tamen coniuncta cum divinitate 2c. Nemo potest attingere ab extra suo cultu studio opere divisas naturas sicut ab intra 2c. Si credo in humanitatem Christi, in totam personam credo. 'Caro mea est vere cibus' non frustra, quia humanitas nihil esset sed est dei caro. Non disputandum de dividendo Christo sed contrarium. Distinctae sunt naturae sed una persona

2 crucifixisse o 4 qui proprio 2c. o 5 (Si diceretur) In 6 sunt naturae o
 8 arripiendus mihi o qui videt o 8/9 Sch (= Schwermeri) steht über Vidit und noch-
 mals hinter humanita^{te} 12 naturas über (personas)

nos nostra lingua (utar enim crassa similitudine) totum hominem vulneratum dicimus cum pedes, digitus aut aliud membrum corporis vulnus acceperit. Si quid autem ratio non apprehendit, fides suppleat, quae sequi verbum debet: non debet illas res divinas fingere ex suo iudicio. Nam dum verbum sequimur, non possumus errare. Hic eciam

¶] Rö. 8, 3
 1. Cor. 2, 8 Indaei crucifixerunt 'filium Dei' non 'humanitatem' Ro. 8., item 1. Cor. 2. 'si cognovissent' non dicit 'humanitatem' sed 'nunquam Dominum gloriae crucifixissent'. Ita Luc. 1. 'Quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei' non dicit 'humanitas' propter personae unitatem. Quicquid uni tribuitur, idem et reliquis. Imo innuit totam personam: Ipse Christus, ipse Filius Dei pro nobis traditus est. Pro vita aeterna donanda aeternum et inestimabile pretium donandum erat, Ro. 8. 'Qui dedit unigenitum Filium suum pro nobis'. Hoc quidem verum est, quod in substantia sive quantum ad substantiam aliud est divinitas, aliud humanitas. In se quidem sunt distincta sed quoniam offeruntur ut obiectum, das ißt, womit man handelt u. soll, offertur totum obiectum, totus Christus. 'Philippe, qui videt me' Joh. 14., non videt solum meam humanitatem. Ipsa persona, quae ibi videbatur, erat verus Deus et Dei Filius. Nemo potest istas duas naturas ab extra attingere nec videre, sicuti ab intra sunt divisae. Qui credit in filium Dei, non credit tantum in humanitatem. 'Qui manducat meam carnem' hoc est, qui credit, quod sum Deus. Nemo potest bibere Filii Dei sanguinem nisi totum Christum. Distinctae sunt naturae sed una persona. Hoc dico,

R] est. Hoc dico, ut intelligatis simplicem formam loquendi in Iohanne, quod
 dicit se vidisse verbum vitae, quod α . Non secundum humanitatem, quae
 quidem est obiecta oculis sed tamen ibi est divinitas. Videntes Christum
 in terra viderunt verbum vitae, quod fuit ab initio i. e. filium dei, quia
 5 tetigerunt vivam personam constitutam ex deo et homine. Persona videtur,
 osculatur: omnia in personam et non in solam naturam. Nota verbum
 Philippi, oculi ipsius modum des nicht, qui astabat: cave, patrem non vides
 in me? quia ille est dei filius, quo cum loqueris. Hoc est insigne in sacris
 literis. Ego de nullo deo scio quam in hac humanitate. Si aberraveris
 10 ab ista persona, quae nata ex Maria, et quaeris alibi jo $\text{furst dich der heuſel}$.
 Ut dicere possis: Nescio de alio deo quam de illo. In Christo habitat tota ^{Col. 2, 9}
 plenitudo, die auctern speculationes sunt maiestatis et terrent nos. Simus
 potius pulli et sub alis gallinae maneamus, si a gallina fugimus, Vide simile
 in Vetere testamento. Noluît deus coli ullo loco, modo nisi ut habitans
 15 super Cherubim. Et nullum alium deum sciebant quam sedentem super
 Cherubim. Ubi hoc sciverunt, dicere potuerunt: est deus omnium. Sic cum
 Christo. Sive Iudei in terra sive extra, adorabant ad propiciatorium, ut
 corde et oculis essent versi α ., quia (promissio dei) 'hic sedabo'. Dicere
 posset quis: non dividamus propiciatorium a divinitate. Ut ps. 'Veritatis
 20 deus', 'noster deus salvos faciendi', $\text{iſt ex denn jo klein}$, pugnat pro nobis et ^{Ps. 68, 7}
 omnia facit qui iam in propiciatorio. Sic nobis non segreganda persona
 humanitatis Christi. Item ad Thomae 'Non possumus scire viam': Unde?
 Ego sum via, inspicie me, Imo sum veritas. Mira locutio: humanitas vide-
 tur et tamen filius dei et vita. Si alibi viam α ., quaesieris, actum est, quia

4 vitae o 9 (Noli) Ego 13 gallinae maneamus o 16 omnium (sedet)
 18 promissio dei o zu 19 sowohl über ps als auch über Veritatem steht proph. zu 20
 über jo klein steht ut tantum ibi inveniatur zu 24 über viam steht vitam veritatem

25 monendum erat, ne curiosis cogitationibus maiestatis involveremur. Vix enim ulla res
 plus periculi habet. Sed in unum Christum respiciendum est, cum de Deo cogitare

P] ut intelligatis simplicem formam loquendi Iohannis, qui ait se vidisse et
 audivisse, cum non viderit divinitatem, tamen quod vidit, erat filius Dei.
 Omnia cadunt in personam. Fingunt quoque quidam, quod humanitas
 30 Christi sit in uno loco et divinitas ubique. Ego vero hoc didici Dei gratia,
 quod ab ista persona, quae nata est ex Maria, non divertam oculos neque
 alium Deum requiram aut agnoscam. Defigendi sunt oculi in illam per-
 sonam, quae nata est de Maria virgine. Ubi est filius Dei, ibi Christus,
 ubi Christus, ibi Pater. Concludo: 'in ipso habitat tota plenitudo divinitatis' ^{Col. 2, 9}
 35 Col. 2. Sic omnia in veteri testamento eo spectant, ut adorent sedentem
 super Cherubim. Cogebantur semper orare versi ad propitiatorium, quod
 figura fuit. Christus sub illa figura se latuisse dicit Io. 14. 'Ego sum via, ^{Job. 14, 6}

23] Col. 1, 19 'complacuit deo habitare omnes divitias'. Ideo male Paulum habet, quod quisque quaerit proprium caput, ad Coloss. Hoc nesciunt nostri theologi et gloriantur. Ergo Iohannes se vidisse perspexisse tractasse verbum aeternum. Tamen solum eum? Ipsam personam palpavi, quae est verbum vitae. Quod Iudei videbant propiciatorium, non erat fides sed deum videre haec 5 est fides, quia solo verbo hic se allegavit. Sic tangere carnem Christi etc. Sed cor dicebat apostolorum: oculi, vos videtis, vos, manus, contrectatis divinam personam et filium dei. Sic in sacramento altaris fuit *ich* pro et *wein*, cor: sentio ipsum Christum et corpus et sanguinem Christi. Oremus pro invicem, ut deus sit nobis propicius, miserebitur nostri, quia sumus 10 opprobrium toti orbi terrarum.

20. Augu: Audivimus heri, quomodo sint istae locutiones diligenter observandae in sacris literis, ne discerpamus illas duas naturas sed simpliciter loquamur de tota persona, quia filius dei traditus est pro nobis.

1, 2 'Et vita manifestata'. Nos loquimur de vita. De qua? Quae non 15 est abscondita, sicut antea fuit sed toti mundo manifestata. Idem in Eu-
3ob. 1, 4 angelio: 'In ipso vita erat et vita lux hominum'. Item: 'Verbum caro. Vidimus gloriam eius, gloriam etc.' Sic quod Iohannes dicit annunciatum se nobis aliquem sermonem de vita manifestata. Ista verba opponuntur morti. Qui vivimus in carne sine illo verbo, sumus mors et peccatum. 20 Ergo ista vox opponitur morti totius mundi, qui non habet vitam. Satan regnat in eo, habet omnes homines sub se in peccato et morte. Illa miseria

1 Paulum o zu 5 über deum videre steht parentem in propiciatorio 6 hic se alligavit o 7 vos manus contrectatis o 8 ich o zu 14 über persona steht ut scriptura solet 18/19 annuncia: se über ann?um zu 22/607, 1 Quod quique potentissimi sapientissimi etc. sunt in morte resp

voles. Nam eum tibi Deus proposuit humana carne indutum, ut comprehendere et intelligere eum melius posses. Deum nec intelliget nec comprehendet extra Christum quisquam. Sed de hoc sepe alias. 25

1, 2 606, 15 -- 607, 7 'Et vita manifestata est.' Convenit enim illo Ioh. 'in ipso vita erat et vita erat lux hominum'. Sententia est: ego predicabo vobis de vita manifestata toti mundo. Sunt autem opponenda haec verba morti, quae mors in omnibus nobis dominatur, qui sine

p] veritas et vita'. Complacuit enim Patri universam plenitudinem in illo 30
Col. 1, 19 habitare, Col. 1.

'De verbo vitae', scilicet, est nobis sermo. Nos loquimur de vita, sed illa, quae amplius non est abscondita ante mundum sed manifestata, ut 3ob. 1, 4 Ioan. 1. 'Vita erat lux hominum.' Hic Ioannes dicit annunciatum se sermonem vitae contra mortem totius mundi, quia mundus non habet vitam. Diabolus princeps mundi habet omnes sub sua potestate. Hoc vero maior 35 est miseria, quod non solum non habet vitam sed etiam non agnoscit.

1, 2 'Vita manifestata est.' Ante non fuit in carne manifestata. Quicumque fuerunt in mundo ut tot Reges, Principes, Iustitiani, Sancti, illi fuerunt

23] tanto maior est, quod non solum habet mundus mortem sed ne cognoscat vitam. Ideo missa vita et ita, ut manifestetur, ut agnoscamus nos in morte et peccato esse et sub principe tenebrarum, et is, qui audit hanc annunciationem, confugiat ad hanc et intromittat vitam, quae manifestata est, ut vivificet nos. Vides, quomodo attentos reddat suos auditores. Sub simplicissimis verbis maxima dicit. Propter vilitatem verborum aliquis frigidus lector nihil tale quaereret in hoc contextu sed cordatus cogitat: num vita manifestatur, num prius non fuit? Iohannes: non, omni in mundo etiam sanctissimo &c. est mors et talis, quae non sentitur, quod minus damnum: primum est magnum incomodum, alterum maius, quod non intelligis et persequeris vitam, nostra vita est umbra volans respectu vitae. Ipsa vita, scilicet quae est Christus, est manifestata: Christus est verbum vitae et vita. Ubi ille est, ibi salus, gaudium, ubi plus per cognitionem adest, plus vitae, ubi abest, mera mors. Potentior est ista vita quam universae mortes &c. 15 Offertur et manifestatur, tantum aperiamus corda, tum habemus potentiorum morte et peccatis.

‘Et vidimus’ hanc manifestatam vitam, quia Christus resurrexit a mortuis victor mortis. Prius etiam viderunt vitam sed post resurrectionem manifestam, ubi declaratus Christus victor mortis, peccati: esse omnia cum 20 potentia et virtute. Est revelata nobis et vobis, ideo non possumus nos continere, ut vos sciatis, per verbum annunciantes vobis, ut et vos credatis.

I mundus o 3/4 hanc annunciationem o zu 4 über intromittat steht aperiat
ianuam et fenestras zu 6 über maxima steht maiestate plenissima 8 num o 13 per
cognitionem o 18 vitam o 19 victor his peccati o 20 nos o zu 21 über ut
vos sciatis steht quin per spiritum sanctum annunciemus vobis

verbo hoc vitae in carne vivimus. Eo autem maior est haec miseria nostra, quod ita in mortem sumus mersi, ut ne cognoscamus quidem vitam. Quare missam dicit vitam esse et manifestatam, ut primum agnosceremus nos sub morte et peccato captivos 25 teneri et esse sub principe tenebrarum, deinde confugeremus ad hanc vitam nobis ideo manifestatam, ut viveremus. Vides autem, quomodo incipio attentos faciat auditores et verbis simplicissimis maximas res plenissima maiestate complectatur, quas frigidus aliquis lector verborum vilitate motus non hic quaereret. At cordatus lector . . .

607, 17 — 609, 7 ‘Et vidimus et testamur et annunciamus vobis vitam aeternam.’ Vidi- 30 mus scilicet, cum victor mortis tertia die resurrexisset in novam et aeternam vitam. Quare

p] in morte nec habuerunt vitam. Christus autem est verbum vitae et ipsa vita, qui dedit nobis vitam. Per se Christus tam potens est vita, ut sit potentior morte et principe mortis.

‘Vidimus et testamur.’ Haec vita manifestata, quando Christus resurrexit. Declaratus est Christus ‘Filius Dei cum potentia’ Ro. 1. Ideo quia 35 haec vidimus, quia nobis revelata est, cupimus et vobis per verbum revelare, ut et vos credatis. Hoc agunt Apostoli omnibus viribus, ut perducant om-

3] Sic sancti apostoli non sunt contenti se salvos sed agunt, ut nos trahant, 5
 31. 116, 10 ut participes fiamus eorum salutis. Sic etiam Christianus. 'Credidi' psalmus.
 Soli resistunt, qui sunt pertinaces sapientia, afflicti moribundi autem illi
 omni gaudio recipiunt et illis mittitur.

'Annunciamus'. Exponit seipsum, quae sit illa vita: talis scilicet, quae 5
 amplius non moritur. 'In ipso vita' Ioan. 1. Potentissimus tyrannus est
 1. Cor. 15, 26 mors, novissimus hostis, ut Paulus 1. Cor. 15. Satan gloriatur se posse
 occidere, peccata multiplicare, perterrefacere, ut hic vides, cum adhuc nihil
 sit de peste¹, sed vix interne, ut non audeamus congregari et omittere opera
 charitatis. Haec sunt opera diaboli. Est opus Satanae: sedet in angulo et 10
 ridet nostram infirmitatem et suam potentiam, quod deicit in peccata, scor-
 tationem de fide, de spe. Haec sua arma, opera, studia experimur ipsi et tamen
 non credimus opera ipsius Satanae. Magno consilio ista operatur, non for-
 tuitu fiunt, ut nos putamus. Ideo Christiani est semper esse in timore
 coram domino, ut oremus, ut dominus non relinquat nos indignatione in- 15
 estimabili in ipsius potestate. Dominus est exercituum, pugnat fortiter, ut
 1. Petri 5, 6 Petrus c. 5. Sic deus est dominus x. Ergo misericordiae divinae est, quod
 non desperamus, alioquin statim caderemus in mortem, pestem. Nos, inquit

6 Ioan. 1. o 7 novissimus hostis o 13/14 non fortuita *bis* putamus o 15 ut
 oremus *und* nos o indignatione inestimabili o

¹) Ähnlich urtheilt Luther über diese Pest im Brief an Spalatin vom 19. August
 und an Hausmann vom 20. August (de Wette 3, 191. 193).

testamur quoque et annunciamus vobis vitam hanc. Neque enim contenti sunt apo-
 stoli, si ipsi salvi fiant, sed hoc agunt, ut nos quoque participes fiamus salutis. Qui 20
 igitur afflicti sunt et sentiunt peccata sua, cum cum gaudio hanc doctrinam accipiunt, reliqui
 negligunt. Diserte autem addit 'vitam aeternam', quae scilicet non amplius extinguitur.
 Facit autem hoc ad nos consolandos. Sciris enim mortem esse potentissimum tyrannum et
 1. Cor. 15, 26 novissimum hostem Christi 1. Cor. 15. Tum Sathan gloriatur, quod possit occidere, peccata
 multiplicare, perterrefacere metu mortis, (sicut iam nobiscum facit) deicere de spe, de fide x. 25
 Haec sunt arma et studia maligni, quibus nos assidue circumvenit. Contra haec mala,

p] nes ad eandem cognitionem, non contenti, quod ipsi sciant et viderint. Ita
 omnes Christiani dum credunt, loquuntur 'Credidi, propterea locutus sum',
 31. 116, 10 psal. 116.

'Et annuntiamus vobis vitam aeternam'. Exponit, qualis sit vita, 30
 quippe quae amplius non moritur. Diabolus gloriatur sese posse occidere,
 posse peccata multiplicare, imo facere peccatum, quod peccatum non est, et
 pavefacere corda hominum. Gloriatur de potentia mortis, item quod ille
 ruit in peccatum, hic in blasphemiam, quod deicitur de fide, spe x. Contra
 Christiani est esse semper in timore Domini, semper orare, ut defendat et 35
 31. 34, 8 castra metetur in circuitu timentium. Diabolus etiam castra metatur cum
 1. Petri 5, 8 exercitu suo, ut Petrus dicit 1. ep. 5. Si Deus retrahat manum, mox in-

3] Iohannes, habemus vitam veram: Christum, quem docemus. Est potentior morte, plus habet iustitiae armorum, plus vitae quam ille peccati, mortis. Ideo 'angelis praeceptum', castrametabitur circa nos. Angelis suis mandavit de te etc. Hoc dico ad praedicandam illam vitam, quae est infinita, quam mors et diabolus non possunt occidere, quia Christus non potest occidi amplius, Ro. 6. Hoc facit nos agnoscere, ut sciamus eum esse vitam. Contra Roman. 6, 9 tra eam potest nos tentare Satan, sed praevalere non potest.

'Quae erat apud patrem' in coelis, dum nondum esset incarnatus, 1, 2 aperuit nobis per incarnationem: verbum caro factum. Pulchra praefatio: 10 'Quod vidimus et andivimus'. Repetit quod in principio dixit, quasi dicat: 1, 3 nos audacter praedicamus, quia audivimus, vidimus, certi sumus, ergo eruegt euch mit ganzem Herzen drauff: quia vidimus, contrectavimus. Non ut monachi, qui habent voluntarias religiones, quas ipsi voluntate hominum elegerunt, quae nihil valent, quae sunt damnatae. Dat rationem Paulus: 15 'quae neque', weis nicht was er redt. Si quaeritur 'unde habes?' ita mihi Col. 2, 18 videtur. Et post ex praeceptis faciunt consilia. Quid curat Satan, qui est mortis dominus et auctor peccati, quod ieiunas, gestas nigram cappam, quod sis virgo superbus et immodicus. Sub Rhomano regno erant Vestales tam sanctae etc. Contra principem mundi: habet iram dei, quam timemus, pro se. 20 Ad deiiciendam nostram miseriam, infidelitatem gehört aliquid aliud quam nostra iusticia. Inculcat pavorem et infirmitatem animis nostris et iram

2 plus vitae o	mortis o	3 praeceptum o	circa nos o	7 nos o	Satan o
8 apud patrem r/h	9 nobis o	10 Quod bis audivimus o	11 audivimus vidimus o		
12 (wagt euch drauff) quia	13 religiones o	hominum o	14 Pau o	19 pro se o	

dicat Iohannes, nos habemus vitam aeternam, et Christus, quem docemus, est potentior morte plusque vitae quam Satan mortis, plus iustitiae quam Satan peccatorum habet. Haec scire necessarium est. Oportet enim Christianos tanquam milites in acie instructos esse talibus 25 sentiis contra tela diaboli.

p] idimus in omne malum. Breviter, plus habet Christus armorum iustitiae quam Satan iniquitatis, plus vitae quam ille mortis.

'Et manifestata est vita', quae erat abscondita in Patre in coelis ante 1, 2 conditum mundum. Hanc vobis nos audacter praedicamus, tantum vos eredatis. Quod vero tam audacter praedicamus, facit, quia sumus nimis certi.

'Quod vidimus et andivimus.' Repetit quod supra dicit. Non finximus 1, 3 nos illas voluntarias religiones, quae hominum voluntate sunt allatae, quas ipse neque vidit neque andivit. Ideo deserendae et conculcandae sunt istae religiones. Quid Diabolus auctor mortis curabit tuam Griseum cucullam, 35 quid tuam immundam virginitatem? Habuit et sub Romanorum imperio virgines, quia Satan habet iram Dei pro se contra te. Seit enim, quod omne peccatum displicet Deo. Inculcat pavorem animis nostris et conculcat nos.

3] dei et sic percusi ab eo timore mortis incurrunt in mortem. Nos vas
figulinum. Quod dominus deus disposuit per infirmitatem nostram vincere
robustissimum hostem, ut glorificetur ipsius divinitas, quod tam infirma vas-
2. Cor. 4, 7 [!] cula armat adversus tam potentem 2. Cor. 2. Et sic per nos triumphat in
Eph. 6, 11 Christo contra Satanam. Et Eph. 6. Quare? 5

1, 3 'Ut et vos'. Vellemus libenter vobiscum communicare istum thesaurum
inestimabilem. Non possumus aliter quam per annunciationem. Sumus
certi, quod vidimus, iam vellemus, ut vos x. Ergo quod possumus, facimus:
annunciamus vobis per verbum, ut illi credentes habeatis quod nos, licet
Joh. 20, 29 non videatis, Ioan. 20. Certe, inquit Ioannes, deum in Christi humanitate 10
non vidimus, sed credendum erat nobis esse. Id est, nobiscum vivetis in
aeternum et triumphatores eritis adversus peccatum, mortem. Et est eadem
cum illa 'ut societatem'. Sublimia verba, deus det gratiam, ut credamus et
conculcet Satanam sub pedibus nostris. Frigidus lector etiam hic transiret
et non inspiceret vocabulum 'societas'. Nonne inestimabilis gratia, quod 15
debemus gloriari nos miserrimi peccatores et sumus lutum, fex, quod idem
habemus quod Iohannes baptista, apostoli. Nihilo sunt nobis meliores fecibus
diaboli, quia est societas inter nos, inquit. Et qui audiunt verbum testi-
monii nostri, habent societatem cum nobis. Et ultra hoc cum patre x.

1 percusi ab eo o zu 2 über figulinum steht fictile zu 3 über infirma steht
vanissima 4 adversus bis Cor. 2. o zu 6/7 über communicare bis inesti: steht Magnum
est habere societatem cum apostolis, Ioh. bapt. x. zu 8 quia praeordinatis testibus x. ut
in Actis r 10 Ioan. 20. und inquit Ioannes o in bis humanitate o 12 eritis o
16 nos o et bis fex o 19 societatem o

610, 14 — 611, 7 Nam frigidus aliquis lector etiam hic transiret et non inspiceret nomen 20
'Societas'. An vero non est inaeestimabilis gratia, quod nos miserrimi peccatores, qui sumus
lutum et faex diaboli, idem habemus et possidemus, quod Iohannes Baptista, quod Apostoli
omnes habent. Sic enim dicit 'ut societatem nobiscum habeatis'. Quare qui audiunt et
accipiant verbum testimonii huius, habent societatem cum apostolis et ultra hoc cum Christo

p] Aliis certe rebus obviandum et pugnandum est quam istis stultis nostris 25
sectis et religionibus. Deus nos defendit in Christo adversus Satanam, cum
sinus infirma vascula. 'Non est nobis colluctatio adversus carnem, sed ad-
Eph. 6, 12 versus principatus et potestates', Eph. 6.

'Ut et vos societatem habeatis.' Libenter vellem vobis communicare
istum ingentem thesaurum, iam autem aliter non possum nisi verbo. Testi- 30
Joh. 3, 41 bus praeordinatis est visus et cognitus, ideo si audire et videre non potestis
illum ut nos, tamen credite et ostenditur vobis thesaurus meus.

'Et societas nostra sit cum patre'. Haec est inaeestimabilis charitas,
magna certe societas et communio. Nos vero vobis nihilo sumus meliores,
etsi viderimus, vos nihilo viliores, etiamsi non videritis, modo credatis. Sic 35

8] Petrus: Ut particeps essetis divinae naturae i. e. in Christo habemus omnia 2. Petri 1, 4
bona, quae est deus et habet deus, daß iſt verbum salutis, nostrae vitae.
Quare ergo sic iacere permisimus scripturam? Quantis vexationibus habet
unſ gematert cum sanctorum veneratione 2c. Christum iudicem fecimus,
5 Mariam et Sanctos intercessores. Hic per verbum, quod annunciat, habemus
societatem 2c. Ergo omnia frustranea priora studia peccata. 'Non tenet
caput', Coloss., fit per sese caput deserto capite et tum viciit Satan. Col. 2, 19

'Et filio eius'. Signanter exprimit filium, quia ista epistola signanter 1, 3
scribitur contra haereticos negantes Christum deum. Pater et filius habent
10 vitam aeternam, iusticiam, veritatem aeternam et omnia in se. Ex nostra
parte est mors, peccatum, desperatio. Conferamus in unum: pater et filius
communicant nobiscum et Iohannes ideo docet: venit cum verbo et facit, ac
ipse esset in morte et peccato, ut reducat 2c. Qui credit, ita cogitat: Ego
credo in Christum, verbum vitae, videbo, quid peccatum meum faciet cum
15 vita aeterna, oportet absorbeat in iusticia Christi, quae mea est, et sic
simul non solum cogitur nos illaesos relinquere, sed et triumphamus Satanam
per Christum.

'Gaudium'. Hoc quod praedicavimus vobis non contenti dixisse, sed 1, 4
etiam scribimus et signamus in papyro, ne obliviscamini. 'Ut gaudium',
20 coepit gaudium vestrum in ista cognitione cognoscentes, quod Christus est
vita vestra, quod peccatum non potest in vos, quia habetis remedium contra,
ablata est ira dei, mera est misericordia et societas, quis non gauderet

1 naturae] nŕe	2 nostrae vitae o	3 ergo o	4 unſ o	6 priora o
p[eccata] o	8 Et filio eius rh	zu 11/12 über filius bis venit steht	habet vitam, iusticiam et omnia bona, nos econtra	16 non solum bis sed et rh
				17 per Christum o

et deo patre. Sic 2. Pet. 1. 'ut particeps essetis divinae misericordiae'¹ hoc est, in Christo 2. Petri 1, 4
habetis omnia bona, quae Deus est et habet. Est ergo hoc vere verbum salutis. Quod quia
25 ante hoc saeculum negleximus, maceravimus nos inutili et abominabili veneratione sanctorum
et ex christo iudicem, ex Maria autem et sanctis intercessores fecimus. Fuerunt igitur
frustra omnia illa studia prioris vitae, quia non tenebant caput, sicut dicit Paulus 3. Coll.

¹) misericordiae] mīe [wohl verschrieben für nŕae = naturae]

p] Petrus 2. ep. 4. ait particeps nos esse divinae naturae, quia habemus omnia 2. Petri 1 [10], 4
bona, quae habet Deus. Miseros nos, qui his tam sanctis rebus neglectis
30 quaerimus alias scetas et mediatores. Per verbum, quod annuntiat, habemus
societatem cum Christo. Signanter exprimit filium, quia in Epistola
scribitur patrem et filium habere vitam, veritatem, salutem aeternam. Ex
nostra parte sunt mera peccata. Nos communicamus bonis illius, ille nostris
miseriis. Ego credo in Christum, ergo meum peccatum est in Christo.
35 'Et haec scribimus vobis, ut gaudium vestrum sit plenum.' Quibus 1, 4
modis satagimus vobis. Coepit gaudium vestrum in ista cognitione. De

2) de placato deo et communicante deo? 'Plenum.' Principium est gaudii et semiplenum, quando incipit Christianus credere, sed quando continuatur scribendo, meditando, augecit fides et fit plenum gaudium.

1, 5 21. Aug: 'Et haec est annuntiatio'. Vehementer repetit et inculcat Iohannes ferme eadem et licet simplicibus verbis, tamen res incomprehensibiles. 'Annun- 5
ciavimus' quoties, ut nos lubricos contineat in verbo audito. Vidit enim conditionem nostram: lubrici sumus, statim sinimus faren et adest Satan, qui nusquam non nos adoritur, ut necesse semper monere et verbum in das os 5
streichen. 'Quam audivimus'. Nos non solum perspeximus et. sed ipso mandante audivimus, ut omnibus modis sitis certi. Audiimus et praecepit, ut 10
annunciavimus. Repetitio et abundantia Euangelistae. Quae? 'Quoniam deus 3ob. 3, 19 lux est.' Eadem sunt in Euangelio c. 3. 'Venit lux et. iudicium, quia homines dilexerunt magis'. Ibi iterum Iohannes opponit deum toti mundo, quod in deo non sint tenebrae, sed lux sit, ergo mundus totus est in tenebris et errore, 15
stelt her omnes doctos, sapientes, religiosos, reges. Concludit Iohannes ipse, quod sint tenebrosi et ceci, quia Iohannes dicit: Nos annunciamus et audimus ab eo. Et mundus insuper nescit tenebras suas esse tenebras. Ut monachi et sapientes et. incedunt in sua opinione habentes eam pro luce et nesciunt coram deo esse tenebras. Quia ita occultum, 20
inquit Iohannes, de quo dicimus, nisi nos venissemus et annuntiaremus, nihil seiret mundus per suas speculationes, immo plus infatuaretur. Inspice Graecos: Plato, Aristoteles quid effecerunt, adsecuti sunt? quod deo non simus 25

2 Christiani o 4 Iohannes o zu 6 über quoties steht usus ista dictione, vidimus.
7/8 qui bis adoritur o 9 Quam audivimus r 12/13 quia bis magis o 15 stelt o
16 Iohannes o 20 inquit Iohannes o 22 adsecuti sunt o

612, 21 — 613, 11 Inspice grecos philosophos Platonem, Aristotelem et alios [c aus alij]. Quid

p]inaestimabili bono merito gaudetis. Quis non gauderet de placato Deo? 25
Quis non gauderet de communicante se Deo?

1, 5 'Et haec est annuntiatio.' Videtis sanctum virum vehementer repetere et eadem inculcare. Igitur sic urget 'testamur, annuntiamus', ut nos lubricos contineat in verbo certissimos. Videt enim sanctus vir conditionem nostram et Satanae astutiam, ut nobis omnino necessarium sit eum repetere. Ideo haec est nova repetitio 'et haec est annuntiatio'. Ipse praecepit, ut annun- 30
ciaremus, ut nullus de ipsa re dubitaret, quia res est magna, quae annuntiatur.

3ob. 3, 19 'Quemadmodum Deus lux est.' Sic alibi Ioannes: 'Lux venit in mundo et dilexerunt homines magis tenebras quam lucem'. Et opponit lucem mundo, quia omnes homines, etiam sancti et principes, concluduntur communibus tenebris. Ioannes ergo dicit: Annuntiamus vobis lucem, quam audivi- 35
mus, et nisi annuntiamus, non habetis. Monachi et prudentes huius seculi ambulantes in viis suis in tenebris ambulant. Aristoteles sic concludit: Si

8] curae. 12. Meth.¹ si deus omnia videret in terris, nunquam haberet ein frö-
 lichen mut. Ita metitur deum secundum cogitationes nostras, ergo concludit
 deum neminem videre quam seipsum, et caro habet gut tag. Num haec non
 est tenebra? et habita pro maxima sapientia. Vulgus Graecorum et omnium
 5 nationum fuit ergo sapientius ipsis philosophis, dixit deum treffen malos &c.
 Et ille sapiens? Ergo quanto plus homo est sapientior, tanto stultior. Sic
 monachi vilem rem habent fidem in Christum, quasi pertineret ad vulgus,
 sed effinxerunt tria illa vota: hic est, dixerunt, verus Christianus status et
 exellit generalem statum Christianorum. Communis homo ut laicus dicit:
 10 Iesu crucifixe, miserere mei. Illi non sinunt Christum esse caput et sunt
 stultiores aliis. Cum inspicis totum mundum, est verissimum adagium die
 gefekten die verfechten. Qui enim vult in re salutis sua ratione sapere, facit
 ex uno errore decem. Sicut et iam nostri Schwermeri dividere volunt naturas
 in Christo und wird da bei nicht bleiben.

15 'Quam audivimus ex eo.' Si debemus experiri, quod deus est lux,^{4, 5}
 oportet experiamur ab iis, qui norunt non per suam sapientiam sed ex verbo

3 deum o caro] c [ein über die Zeile gestelltes c gebraucht Rörer auch sonst öfter
 als Abk. von caro] 4/5 Graecorum bis nationum o 5 fuit bis philosophis rh 8 dixe-
 runt o 9 vt laicus o 11 Cum o 15 Quam bis eo r quod o und est c aus esse

¹⁾ Die *Meteorologica* des Aristoteles, als libri metheororum im Mittelalter oft kom-
 mentirt, umfassen nur vier Bücher.

effecerunt quam ut tandem statuerent Deum humana non curare? Si enim alia extra se posita
 inspiceret Deus (sic argumentantur), non posset esse Beatus: quare tantum est beatus in
 consideratione sui aliis omnibus rebus posthabitis. Hae an non sunt tenebrae in hominibus
 20 sapientissimis? Atqui has ipsi tenebras et ipsi et alii tanquam summam sapientiam sunt
 admirati. Sic monachi fidem tanquam rem vilem et omnibus christianis communem (post-
 habuerunt) neglexerunt [r] et ad quaedam inusitata sunt versi. Voverunt paupertatem, casti-
 tatem, obedientiam tanquam res singulares, quas extollebant supra communem statum Chri-
 stianorum. Sic si totum mundum inspicias, invenies nihil nisi tenebras et errores, quod ad
 25 doctrinam salutis attinet: et verum est, quod vulgo dicunt, Quod . . .

¶] Deus videret omnia, quae hic aguntur, nunquam esset pacato animo, ideo
 non respicit nostra. Sed quanto homines sunt subtiliores, tanto minus de
 Deo habent. Monachi volentes sequi rationem elegerunt propriam iustitiam,
 volunt propriis operibus in melius mutari, je flüger, je thöridhter. Simplex
 30 laicus quando moritur, iubet sibi afferri crucem et Christi memor orat et
 melius sentit quam illi. Quicquid homines inveniunt in causa salutis, id
 male vertit.

'Deus lux est.' Quod non est Christus, non est lux. Quoties audio
 'Patres, Augustinum, Hieronymum, concilia', interrogo: est ne etiam annun-
 35 tiatio? Si non, troß dich.

'Deus lux.' Si mundus et caro hoc non possit capere, nihil moramur.

¶] dei et Christi. Non est alia via hoc discere nisi per verbum, quod apostoli acceperunt a Christo. Quicquid ergo non est Christi verbum, est merae tenebrae, Gal. 1. 'Anathema sit.' Si monachorum pater Benedictus dicit gestandam cappam, confer cum hac praedicatione Iohannis: si non eadem, ergo est tenebrae, conclude. Caveamus ergo a falsis doctoribus et maneamus cum annunciatione, quam apostoli docent, quam ipsi a Christo audierunt: Deus est lux. Mundus non potest capere, quod Christus filius pro nobis sanguinem ꝛ., quod sola iusticia per hanc fidem sit, mundus ridet, Christiani sciunt lucem, per quam hoc vident, et eunt post mortem in vitam. Ipsi adversarii gratiae Evangelicae dicunt: oportet etiam faciamus ꝛ. Paulus Col. 2. Coloss. 'durch Iose verfürung'. Summa praedicationis, ut omnes agnoscant et fateantur se esse in tenebris, daß rad ich yn et accipiant hanc praedicationem, quae dicit illis, wo es in manglt.

1, 5 'Tenebrae.' Loquitur contra Schwermeros et sectas i. e. praedicamus simplicem lucem, quod dei filius venit in mundum, ut infra.¹ Haec est nostra praedictio, quanquam sit lux occulta, nisi verbum indicat. Neben dem liecht treten viel secten herein, ut Cherintus, qui Christi ꝛ., Nicolaitae, Papae, quisque voluit esse Christus et wollen daß liecht zertrennen, et ille sic, alius aliter loquitur. Christus est unica lux, vestrae doctrinae sunt tenebrae. Idololatria venit, quando cogitationem foris arripio de deo, quam non ex verbo dei, ut quando cogito: si facerem regulam ut Augustinus, puto deo placiturum. Pulchra cogitatio est, quia bonum opus et egregium servare

3 Anathema sit o monachorum pater o 5 Caveamus ꝛ 6 {deo} Christo
8 sit o 10 adversarii bis Eyae o 18 Christus] die undeutliche Kürzung kann auch Christ-
ianus bedeuten zu 19 über vestrae steht illorum 20 foris] fors 22 et egregium o

¹) nämlich 1. Joh. 1, 2.

614, 14 615, 8 'Et tenebrae non sunt in eo ullae.' Hic perstringit (sectas) Cherinthum, Nicolaium et alios hereticos, Q. d. Haec est simplex praedictio et vera lux, quod Christus venit in mundum: hanc lucem verbum revelat. Haeretici autem sua quaedam lumina habent et hanc lucem obscurant, dum sine verbo suis cogitationibus indulgent. Hic enim fons est omnis idolatriae arripere cogitationem de Deo sine verbo dei, ut cum monachus cogitat Deum delectari solitudine illa, vestitu, victu, orationibus certis. Sed quando verbum re-

¶] Scimus Dei filium carnem induisse et pro nobis crucifixum esse. Hoc caro irridet et mundus pro nihilo ducit. Summa, mundus universus debet agnoscere se esse in tenebris et convertere se ad istam praedicationem et agnoscere istam lucem.

'Et tenebrae in eo non sunt ullae.' Praedicamus lucem hanc. Etiam si nemo videat lucem, tamen verbo annuntiatur, cui si credimus, pervenimus certo ad illam lucem. Lucem hanc volunt discerpere Cerinthii. Diligenter tenendum, unde proveniant haereses. Ex propria ratione, quando caro incipit cogitare: Istud placet et bonum videtur mihi, ergo Deo placebit, Patres

3 tria vota, orare &c. Ratio fan hie nicht fur ubri sicut ergo ratio cogitat
 secum, ita concludit et deo placere dicens: Qui hoc facit, deo placet. Ita
 hat sie iren gedanken got an gehengt. Tum venit vera lux et dicit illum
 deum esse nullibi, quia abest verbum, non adest annuntiatio, ergo talis deus
 5 nullibi sed mera cogitatio et getrennt. Deus verus sic dicit: si vis salvari,
 facere voluntatem meam, audi verbum meum, crede in Iesum, quod tua
 iusticia et vita sit. Haec est annuntiatio, verbum, lux, hanc ego non finxi,
 non habet got an den halz gehengt sed venit a deo per apostolos, ist pbn
 nicht an geschickt et in coelum gheugt. Originem ergo habes idolorum. Sic
 10 Iudei erexerunt Baal. Non fuerunt tam stulti, non adoraverunt lignum, sed
 dixerunt: deus verus vocatur, qui eduxit &c. Der muß da bei sein habet bene-
 placitum an dem cultu &c. Tum prophetae: vos adoratis Satanam, illi contra.
 Ipsi enim placebant suae cogitationes et electiela opera et cum sibi pla-
 cerent, concludebant et deo placere et sic idololatria orta sub nomine dei.
 15 Sic nos fecimus. Debemus in Christum credere, ibi mea iusticia, et post
 benefaciendum proximo &c. Contra ego cum ratione mea, hoc novit etiam
 rusticus, nos aliquid sanctius statuamus. Hinc albae, griseae cappae &c.
 et postea diximus: haec est via salutis. Tales sunt, qui volunt tenebras
 suas schmieren in untern herzog bin ein.

20 'Et tenebrae in eo' i. e. ne cogitato, quod illud verum, quod aliter 1 5
 praedicatur quam nos. Si pseudoapostoli non illinerent nomen dei, Christi
 ad summ mendacium, nemo seduceretur. Es heist funternis in got tragen
 quae non sunt in eo, quia non sunt annuntiatio, quam ex eo audimus. Hoc
 notandum, ut nos armemus contra Satanam, ut sciamus: haec est annuntiatio
 25 nostra, quod Christus solus est via ad coelum. Si aliud est, quod eorum
 deo iustificet, nescimus. Si autem aliud excellentius adfertur, est tenebrae,
 quibus deo ein lügen an wird gegeben i. e. manete in simplici annuntiatione,
 alia sunt tenebrae.

8 Tum & aus Dum in 4. aliter annuntiatio stellt contraria op 5 sed
 10 Non Ihs stulti & 11. Der Ihs sein & 16 benefaciendum & cum ratione mea &
 17 statuamus & cappae & 19 suas & 20 Et Ihs eo & 24 nos &

velatur, tunc cognoscimus meras misse tenebras illas cogitationes. Und ein pbn, i
 50 nobis unicum Christum, qui sit iusticia et vita nostra. Haec est vera lux, quae tunc ego
 fingo, sed quae ad me coelitus defertur, non quam ego addere ad Deum, sicut mirachis suas
 cogitationes ad Deum adfert et fingit idolum ex suo corde et affectu. Hoc est tenebris de,
 illud, in quo tamen nullae tenebrae sunt, sed vera lux est et ius

p) dixerunt, ergo verum est. Si vis Deo placere, audi verba ipsius et crede
 55 in filium eius pro te mortuum. Haec non est mea ratio, ego non fingo hunc
 colorem, sed ipse Deus lux est. Sie wollen tenebras schmieren an untern
 herr Gott. Gott schmieren sie an die farre und flehen die göttliche wahrheit
 an die lügen. Hoc est ponere tenebras in luce. Sed non sunt tenebrae in
 eo, ne ullae quidem.

N] 1, 6 'Si dixerimus'. Ibi fatetur, quod illi sectarii sint *frecher* quam filii
 lucis, quia semper plus gloriantur et *brüsten sich* mit *got's* namen quam alii.
 Christiani enim semper agnoscunt se infirmos, vident lucem sed non tam
 potentem, ut libenter velint. Dicunt: Veritas est Christum esse veritatem,
 lucem, utinam hoc ex animo crederemus. Schwermeri: nos sumus filii lucis 5
 et pleni spiritu sancto. *Da's* rurt Johannes *hie*, quia dicunt: Nos socie-
 tatem *xc.* vide, an non hodierni Schwermeri. Iactantia est proprie haereti-
 corum et illorum, qui non agnoscunt suam infirmitatem et quam excellens
 res sit fides. Christianus vero semper humiliatur et diffidit suis viribus et
 Phil. 3, 12 dicit cum Paulo: nondum apprehendi, alii totum apprehenderint, et communi 10
 testimonio nostrum dicimus: ego gustavi, sed non penetravi, quia adest caro
 et sanguis, quae possunt auferre *xc.* Iohannes ergo etiam tales habuit
 scholasticos doctores, qui dixerunt: Qui credit in Iesum, habet societatem
 cum patre *xc.*, quando audiunt verbum hoc et possunt *nach* reden, statim *xc.*
 1, 6 'Et in tenebris ambulamus' i. e. si non manemus in ista annuntiatione, 15
 societatem habemus diabolorum. Horrendum iudicium, quia dicit 'mentimur'
 mendacium et cogitatio cordis: 1. *irren* *sie*, 2. dicunt errorem lucem.
 Duplex ergo iniquitas eorum. *Irren* non tam malum ut *liegen*, quia mentitus
 etiam vult defendere. Dicit ergo 'in tenebris' ambulant, habent errorem
 in corde et fides nihil est et ultra hoc faciunt *eint* veritatem *drau's*, *da's* *ist* 20
eint mendacium. 'Et veritatem non'. Quicquid faciunt (ut multa), *ist* *verloren*,
 quia cor est sinistrum, *fa'lsch*. Hoc horrendum, mentimur quo ad fidem,
 quia cor seductum. Et perditus labor (veritas *xc.*) quo ad opera. Si dico
 ad clericos: Vos ambulatis in tenebris, quia habetis potiore viam (ut
 putatis) pro vobis ad coelum, cum sit una via Christus, quando hoc audiunt, 25
 dicunt esse lucem suam statum et defendunt et carnis onera portant ut opera

4 libenter o 9 sit o 11 non(dum) 14 cum o statim o 15 ambulamus o
 16/17 mentimur o 17 *sie über* (iich) 18 eorum o mentitus o 21 Et verita: non r
 ut multa o 23 veritas *xc.* o 24/25 vt putatis o 26 suum statum o 26/617, 1 opera corporis o

P] 1, 6 'Si dixerimus, quod societatem habemus.' *Er* *gehet* *flugs* an die
*sich*wermer sui temporis. Videmus illos audaciores esse quam vere Christianos
 et gloriari quasi certos de sua communione cum Deo non agnoscentes suam
 infirmitatem. Christiani trepide loquuntur de sua fide et societate sancta et 30
 cupiunt augeri. Christiani dicunt *Herr hilf, herr hilf*. Paulus nondum
 Phil. 3, 13 se comprehendisse ait Phil. 3. Mancamus, dicit Ioannes, omnes in luce hac
 et dicamus: Haec est quidem vera lux, sed nondum agnoscimus illam. Uti-
 nam cognosceremus perfectius.

'Si in tenebris ambulamus.' Si non permanemus in annuntiatione, ver- 35
 bum in nobis non est sed mendacium et cogitatio fallax. Haeretici in tene-
 bris ambulant et lucem esse dicunt. Duo mala: iam errare, iam defendere
 errorem. Faciunt multa, sed sapiunt mendacia, mentiuntur quo ad fidem et

- 3) corporis; ist eytel verloren ding. Ante omnia videndum, ut cor habeat lucem, tum possunt sequi opera, quando lux adest, incendit et illuminat me, ut alteri benefaciam. Si non adest lux vera, utcumque sequantur opera, ist's eytel verloren ding. Si falsa fides, nulla sequuntur opera. Ergo omnia in hoc consistunt, ut maneamus in vera doctrina, quod non est secundum Christum, nihil est. Non video, quod sic lux luceat coram deo. Habemus tantum iam in annunciatione et verbo. Volumus in tenebris ambulare, wir feilen des wortes, haben im ein anders surgeschlagen, das sol besser sein. Qui ergo est in coenobio, deserat &c. Serpens aeneus in deserto erectus dei iussu, David permisit stare in signum miraculi, quod factum olim, et alii reges etiam pii. Ezechias fregit. Cur non tacuit, quod fregit serpentem iussu dei erectum? Ego non fuisset tam audax et tam multi reges fuerunt ante illum. Tamen frangit Ezechias in nomine dei, quia vidit deo erigi cultum contra ipsius verbum. Wolt ir des hören die causa? volebant tenebras in deum bringen. Sic pono, quod sancti, ut Augustinus, Benedictus &c., ordinassent pulchrum sic vivere. Si vero viderem abusum virginittatis, castitatis et aliorum votorum, omnia dissuenda, quia sunt tenebrae et contra dei verbum. Sed nolunt audire esse tenebras. Sive sit ordinatum a sanctissimis sive sapientissimis, si abusus adfuerit, zerreiß, dissue et damna umb des leidigen Zusatz, quod dei lux sol heißen, eum alia non sit quam Christi.

7 et verbo o ambulare o 9 in deserto o 10 über David steht et alii
reges, was dann in der Zeile wiederholt ist 11 etiam pii o 12 erectum o
13 Ezechias o 14 contra bis verbum o Wolt ir des über (Si huius vultis)
16/17 castitatis bis votorum o 19 dissue o

- 617, 4 — 20** Ergo in hoc consistunt omnia, ut doctrina sit pura; in ea si quid vitii est, omnia, quae postea fiunt, sunt vitiosa. Vide autem, quam multa haec complectatur sententia. Omnes enim religiones, studia omnia, omnia opera, quae non nituntur certo Dei verbo, pronuntiat esse tenebras et damnat tanquam rem adversam Deo. Hic monachatus, Missae, coelibatus, In summa totus papatus damnatus est, quia nihil aliud est quam religio conficta ab hominibus sine auctoritate verbi, quod verbum solum lux est. Extat in libris regum Ezechiam 2. Reg. 18, 4 serpentem illum dei iussu erectum fregisse et laudatur ideo. Si igitur pius rex serpentem divinitus erectum, postquam in idolatriam abiit, fregit, Quid de illis impiis cultibus sentiendum est, qui primo sine auctoritate Dei ex mera *ἐκείνων ἰδωμένων* sunt instituti, Deinde maximis idolatriis occasionem prebuerunt? Quare etsi a sanctis patribus Augustino, Bernhardo et aliis recte instituta esset monastica vita, tamen postquam in extremam impietatem et idolatriam abiit, Ezechiae exemplo recte damnaretur et aboleretur. Quia enim verbo dei caret, sunt tenebrae nec ferenda blasphemia est, ut tenebras lucem vocent.

- p) veritatem non faciunt, quo ad opera. Ante omnia videndum est, ut cor habeat hanc lucem, tum sequentur opera. Si vero lux impura est, mixta scilicet fides doctrinis hominum, operamur quidem multa sed gratis, quia non sunt lux. Christus vera lux nostra. Angeli vident hanc lucem, nos audimus.

N] 1, 7 Antithesis: 'Quod si in luce ambulamus', quae est deus et annuntiatur
 nobis in verbo, et non facimus novas sectas, si etiam simus vilissimi in
 terris, tum habemus societatem inter nos et concordem sumus. Si vos se-
 ctarii essetis concordem, vobiscum haberemus societatem, ut supra Iohannes.
 Sed quia contrarium, ideo habemus vos pro excommunicatis. Et habemus 5
 das̃s̃ forteil, quod 'sanguis' hoc est, solatium. Maximae tenebrae fuerunt,
 quod praedicavimus passionem et sanguinem Christi effusum ꝛ. et tamen
 tam multos ordines ereximus ꝛ. Et equavimus ordines baptismo et carni,
 sanguini Christi et deo met. Quomodo posset horrendior res excogitari,
 quam ut cogitationes nostrae sint Christus et deus? Id est, in illo uno 10
 verbo, quod annunciatum est nobis, habemus, quod Christi sanguis ꝛ., es̃ ist
 außdermaffeñ feiñ geredt. Iohannes alios impetit Schwermeros, qui nolunt
 habere peccata in terris ut et nostri Monachi. Apostoli viderunt multas
 infirmitates in Christianitate, ut Ro. 14. et Gala. 6. Sed Schwermeri wolless̃
 heiliger machen. Num isti sunt Christiani? Hic facit hoc, ille aliud et sic 15
 iudicarunt Christianos, ut et hodie ꝛ. Cogitaverunt ergo Schwermeri tum, tem-
 pore Iohannis: Ibimus in locum, ubi nullum peccatum et occasio peccati.
 Sic et hodie. Widd̃er die ghet Iohannes hic, qui nolunt ferre infirmitatem pec-
 catorum et tamen nullibi fit maior invidia, immundicia. Dicit ergo Iohannes:
 Videte, ut maneatis cum verbo, postea nolite curare de peccato. Si interdum 20
 sumus infirmi, non nocet. Qui enim verbum habet, statim agnoscit suum
 errorem, quia habet lucem. Et cogitat porro: sino Christum esse iusticiam
 meam, qui condonat. Sanguis est cum illis, qui manent in suo verbo, habent

Röm. 14, 1
 Gal. 6, 13

1 luce ambulamus rh	8 ereximus o	ordines o	13 nostri o	16/17 tum
bis Iohannis o	21 enim rh	21/22 suum errorem o	22 sino c aus scio	23 meam o

1, 7 618, 1 — 5 'Si autem in lumine ambulamus, sicut ipse est in lumine, societatem habemus
 cum eo.' Si, inquit, ambulamus in luce, quae lux Deus est et nobis in verbo annuntiatur 25
 et non facimus novos sectantes, etiamsi simus vilissimi in terris, tamen habemus societatem
 cum eo. Quae tribuit, ut sequitur. [*Dazu am Rande*: Commodissimum, si acceperis ubique
 'lumen' pro verbo. Neque enim intelligendum est lumen de metaphysico lumine aut de
 spiritu divino, sed loquitur, quomodo nobis sit lux, scilicet per solum verbum, quo nos
 illuminat. Iam quod dicit 'Deus est in lumine' simpliciter sic potest intelligi, quod Deus 30
 nobis nusquam sit nec inveniri aut queri possit nisi in lumine et in verbo, quod ipse de
 se revelavit. Wie wußten wir sonst von gott? Es wurd̃t uns̃ ja nit̃ treumen.]

P] 1, 7 'Et sanguis.' Mirum, quod singulis annis sanguinem Christi et pas-
 sionem praedicamus et tamen tot sectas erumpere videmus. O magnas
 praeteriti saeculi tenebras. Nos vero, si manemus in verbo nuntiato, habemus 35
 hunc thesaurum, qui Christi sanguis. Si peccatis urgemur, nihil nocet.
 Sanguis Christi effusus non pro diabolo aut angelis sed pro peccatoribus.
 Ubi igitur sentio peccatum, quare desperarem et quare non crederem remis-

- 3) remedium sanguinem, qui non sinit Christianos desperare. Maxima consolatio, quia agnoscimus peccata et consolationem, quod Iesus effudit &c., ut emundet non Gabrielem et alios angelos aut Satanam sed peccatores, modo agnoscamus eum lucem. Hoc est credere Ecclesiam sanctam, remissionem ~
 5 peccatorum. Regnum ergo Christi est nihil aliud quam Remissio peccatorum, quia peccatum est *drin*. Sectae vero non agnoscunt peccata sua, immo habent pro veritate, ergo non possunt veniam petere &c. Christiani vero mordentur a peccato et odiunt. Et sanguis Christi est super te, non damnaberis, Christus suscipit te, non potest te deserere. Vide, quantus thesaurus: filii dei sanguis.
 10 Summa summarum: ut simpliciter haereamus in verbo. Si hoc, utcumque sint magna peccata, scilicet haec est, dicit peccator, lux tua, quam permisisti nobis annunciari. Non habeo ergo occasionem desperandi sed fidendi et sperandi, quia vis emundare per sanguinem filii tui. Alii vero habent occasionem desperandi, quia non heserunt in verbo.
 15 Vides, quam diligenter laborarint Apostoli, ut conservent nos in veritatis simplicitate. 'Si dixerimus: peccatum non habemus?'. Pergit contra illos 1. Joh. 1, 8 sectarios, qui non permittere volunt Christianos esse peccatores, ut: nos certe faciemus, nolumus esse peccatores. Ideo tam sepe confessi sumus, huc volebamus pergere, ne malum motum sentiamus, nostro labore volumus expedire,
 20 ne essemus in peccatis. De aliis cogitavimus: Illi sunt in statu coniugii, quomodo sine peccatis essent? Ergo secedamus in coenobium &c. Christianus vero dicit: du hast gesagt und verkündigt &c. et non oberit mihi peccatum meum, quia credo tuo verbo, quod Iohannes tuus apostolus annuntiavit mihi, qui non mentitur, quia thesaurus adest: Sanguis scilicet. Si in luce
 25 manemus, agnoscimus peccata nostra. Si illa agnoscimus, adest Sanguis Christi. Semper orandum: 'Sanctificetur' et 'ne nos', ut purum verbum servaremus. Ideo excitat Satan tot sectas, ut purum verbum auferat, quia per hoc pluit merus Christi sanguis, hoc non potest Satan pati. Ideo petamus, ut nobis non auferatur verbum.
 30 26. Aug: 'Si dixerimus, quoniam peccatum non' &c. Hoc est iocundum et 1, 8

11 dicit peccator o 16 Si *bis* habemus *rh* 19 nostro *über* {suo} 21 22 Christianus vero *r* Im Texte Vero *über* {Chri}

- P] sum? Nam peccata abluit sanguis Christi. Tota summa est, ut simpliciter adhaereamus verbo, *fo hat's keine not*. Diligentissime cavent Apostoli, ut diligenter et sinceriter retineamus verbum. Si manemus in lumine, agnoscimus, quid sit peccatum, si cognoscimus, habemus sanguinem Christi, quo
 35 lavamur. Diabolus nihil aeque impugnat et agit, quam ut nobis abripiat hanc lucem. Quare nihil est nobis magis curandum, quam ut in illa maneamus.

'Si dixerimus: peccatum non habemus.' Iocundum et consolatorium 1, 8

3] consolatorium vocabulum, quod confitetur immo dicit confitendum peccata
 in nobis esse. Augustinus distinguit: aliud peccare et habere peccatum, et
 Röm. 7, 18, 17 non displicet, quia in nobis est peccatum, etiam quando sumus iusti, Ro. 7.
 Hebr. 12, 1 'Non habitat ꝛ., non ego operor illud.' Eb. 12. 'deponamus omne pondus
 et circumstans (adherens) peccatum'. Postquam ergo sumus initium creaturae
 dei, scilicet non sumus per totum expurgati, quoniam sit expurgandum de
 die in diem peccatum, crucifigendum et sepeliendum. Etenim Christianismus
 relinquitur talis, ut coram deo non possit gloriari, quoniam sit peccatum, sed
 humiliari et gemere: iustus non sum, nisi tu, ut praeter sanguinem Christi
 nihil sit, Hoc est peccatum habere, quod venenum est adhuc in nobis non
 Röm. 7, 18, 17 expurgatum. Hoc peccatum tandiu sollicitat ꝛ., Paulus Ro. 7; Petrus: 'mili-
 1. Petri 2, 11 tat' ꝛ. Hoc urgere, si tamen consenserimus, dicitur peccare. Exempli
 gratia, quando David cecidit in adulterium et homicidium, consensit peccato
 illi adherenti, peccatum internum dixit ei 'ama, utere'. Ibi resistendum fruc-
 tui huic, sed consensit. Ita Petrus post spiritum sanctum in Antiochia coe-
 pit simulare et cogere gentes ad edendum iudaice et non libere, ibi cecidit.
 Et amicissimi duo apostoli disiuncti forte propter hoc Paulus et Barnabas.
 Adversus ista duo peccata habetur hic consolatio. Sic sollicitant, utunque
 nos simus instructi verbo, habemus Christi sanguinem. Nihilominus est in

5 adherens o 9 sed o 11 Pet r 11/12 militat nicht militant 17 forte propter hoc o

620, 7 — 621, 4 Relinquitur enim christianismus primum coram Deo talis, ut non possit
 quidquam de propria iustitia gloriari, sed humiliari et gemere debemus et confiteri: Domine,
 non sum iustus, nisi in sanguine filii tui peccata abluor. Neque enim peccatum Originis
 expurgari potest, dum in hac carne vivimus.

Deinde sepe fit, ut huic peccato nobiscum nato non fortiter resistamus sed per infir-
 mitatem ei consenciamus, ita ut christiani coram mundo quoque sint peccatores. Sic David
 consentit in adulterium et cedem, Petrus in negationem christi &c. His igitur bonis contra
 utrunque peccatum nos consolatur, contra Originale et Actuale, et docet hanc vitam non

p] verbum hoc est. Augustinus annotavit: aliud est 'habere peccatum' et aliud
 Röm. 7, 17 'peccare'. Et placet, siquidem iustificatis Paulus ascribit peccatum inhabitans
 Hebr. 12, 1 Rom. 7. et Hebr. 12. Quamvis enim nova creatura facti sumus, tamen semper
 in nobis manent reliquiae peccati, peccatum habemus et venenum adhuc est
 in nobis et illud peccatum sollicitat nos ad fructus peccati, ut in Davide,
 cui dicebat inhaerens, circumstans, inhabitans peccatum: Uriam occide. Cui
 consentiens peccavit. Hoc pacto sollicitatus est Petrus, cum post acceptum
 Spiritum Euangelii coegit gentes iudaizare, Paulus et Barnabas ob illud
 peccatum in iram commoventur, et nos quoque nequaquam comparandi cum
 Apostolis, quamvis etiam Christiani simus aspersi sanguine Christi, tamen
 saepe erramus. Vera itaque Christi cognitio facit, ut sentiat se quis pec-
 catum habere, et facit, ut super eo ingeniscamus. Adversus hoc sunt
 Papistae et desperantes. Illi gloriantur de suis iustitiis, ordinibus volentes

3] carne nostra herens et pertinax peccatum, habet ergo Satan aliquod praesidium et foramen, per quod posset irrepere. Ideo vita Christiani est solitudinis plena. Sentit se esse peccatorem vel peccare et habere peccata et genere ad deum, ne fiat captivus huius peccati. Adversus hanc cognitionem ~
 5 volunt illi haeretici, qui institunt quasdam regulas vivendi, ut sint absque omnibus peccatis, et gloriantur de sanctis suis institutis: qui haec servant, sunt sine peccatis. Vocant peccatum reliquum morbum naturae, infirmitatem. Et Zwinglius vult hoc peccatum originale extenuare et vocat quendam defectum. Contra istos praesumptuosos homines fidentes sua iusticia, quasi amplius
 10 non egeant Christo, sic Nos: si confessi essemus et communicassemus, putabamus nos sine peccatis et nullum reliquum esse nisi infirmitatem, morbum naturae. Per hoc huiusmodi homines sic sentientes se liberant a timore dei, solitudine, vigilia, de qua Christus: orate et vigilate, quia &c. Das ist Matth. 26, 41
 15 primum erroris, quod per opiniones stultas nostras facimus praesumptiones, alterum est desperationis, quando sic quis peccato agitur, ut desperet. Neque vult praesumi neque desperari. Praesumentes fiunt dupliciter peccatores et dicunt peccatum coram deo vere esse Iusticiam et quod sordes mundiciam. Sunt etiam impii simul et peccatores, quia peccatum affirmant iusticiam, quae summa est blasphemia. Hi, qui sentiunt peccatum et mordentur in con-

zu 2 über posset steht potest 3 esse über (hīe) vel peccare o 10 Nos (putamus)
 12 huiusmodi bis sentientes o 13 vigilate quia o 19 summa o

20 posse sine peccatis transigi. Quare cum peccavimus, non (ideo?) desperemus. Hoc tantum agamus, ne captivi et servi peccati fiamus.

621, 9 — 623, 15 Quare hic locus docet nos contra praesumptuosos homines, qui fidunt in sua iustitia, quasi non amplius indigeant christo sed aut omni peccato careant aut id suis viribus possint vincere, Sicut monachi eam vitae regulam se sequi credunt, in qua si recte
 25 incedant, (nihil) ab omni peccato sint liberi. Dupliciter igitur peccant: primo, quod peccatum non agnoscunt et ideo gratiam aspernantur et non querunt, Secundo quod illud peccatum et

P] esse absque peccato, qualia Scholastici docent possibilia, et Cinglius docet peccatum originale tantum defectum esse. Desperantes sunt, qui sentiunt peccatum et in suis moriuntur conscientiiis atque sic undique torquentur, ut
 30 desperare cogantur. Neque tamen ob peccatum aut etiam fructus peccati desperandum est. Nam licet labamur, tamen resurgendum. Hoc denique firmissime teneamus neminem iustum esse aut fieri coram Deo nisi per sanguinem Iesu Christi. Solus enim Deus iustus, verax, sapiens. Quicquid fecerimus etiam ex fide, semper dicamus: Peccatum est, et 'servi inutiles sumus' Luc. 17. Sola autem Dei iustitia salutem acquirimus et illa salvamur. Luc. 17, 10
 35 'Si dixerimus, quod peccatum non habemus, nos ipsos fallimus.' Hoc 1, 6 dicitur contra praesumptuosos. Posse credere, quod sanguis Christi nos liberet ab omni peccato, res est necessaria sed Dei donum. Quando autem inhaeremus nostrae iustitiae et de illa gloriamur, tum divinae non subiciemur.

3] scientia sua, sive cognatum peccatum sit sive sentiant fructum, quod lapsi ad iracundiam x., hoc non potest fieri, quin fallat huiusmodi peccatum. Vel mox pavefacit conscientiam et constituit iram dei. Contra utrumque hoc est hic dilemma rhetoricum, ut neque desperes nec praesumas, ut homo sit instructus hac doctrina simplici: nemo est iustus coram deo nisi per sanguinem Iesu Christi, sine hoc quicquid est regularum, studii, ordinis, 5
 Röm. 3, 26 adhuc est in peccatis x., quia 'qui gloriatur, in domino gloriatur, ut ipse sit
 Röm. 16, 27 solus', Ro. 3. Nemo sibi arroget Iusticiam, sapientiam. 'Soli sapienti po-
 tenti', Paulus. Ista verba sunt tonitrua contra nostram iusticiam et adversus praesumptionem, qua putamus nos esse puros. 'Seducimus', daß ist ein jemer- 10
 lich ding, quod non habemus periculosiorem rem quam nostram opinionem. Grandis res: posse credere solo sanguine Christi nos iustificari. Sub papatu evidens impietas: Statuta Romanae ecclesiae aequipollent Euangelio, ut sit salus servantibus. Econtra Nicolaus¹ papa, tamen recedere a Papatu adeo difficile x. nisi dederit spiritus sanctus hanc cogitationem. Per Christi san- 15
 guinem facile est abiicere cappam, sed hoc facere conscientia certa et fideli, quod prorsus sit hoc peccatum. hoc gravissimum est factum, quia habemus inherentem iusticiam nostram nobis x. Quando huc veni, quod nihil iustificet coram deo sed manet in peccato praeter Christi sanguinem, tum statim concludo: ergo statuta papae, regulae patrum sunt impostura. Sed generalis 20
 iste Christianorum ordo est adeo perfectus, ut ne apostoli quidem sint ad-

1 sit o 5 doctrina o 6 hoc über (reglas) regularum o 7 gloriatur o
 11 rem fehlt 12 Christi o 14 papa o 15 cogitationem] cog: [was auch cogi-
 tionem sein könnte] 16 fideli oder fide(m) 21 iste Christianorum o ne o

¹) Luther dachte schwerlich an Papst Nicolaus (papa ist nachträglich zugesetzt), sondern an Nicolaus Panormitanus, dessen Satz er schon Unsere Ausg. 2, 10, 19 anführte.

sordes illas, in quibus vivunt, sentiunt iustitiam et munditiam esse. Nos autem sic sentiamus: neminem coram Deo esse iustum nisi per sanguinem Iesu Christi et quicquid est religionum, studiorum, ordinum, sine hoc sanguine esse peccatum, ut sic nemo gloriatur nisi in domino, 25
 Röm. 3, 26 'ut ipse solus sit iustus et iustificans impium'. Haec doctrina igitur iudicat omnia studia et religiones omnes. Nani quod quidam rident monachatum et alia stulta opera, nihil egregium est. Hoc autem est caput: scire ideo nihil valere ista, quia solus Christi sanguis peccata tollit. Eo autem est difficilior haec doctrina, quod natura nostra hoc malo laborat et non patitur facile abiicere fiducium propriae iustitiae sed vult suam iustitiam quoque aliquid esse

¶] Quam difficile sit hominum statuta descrere, exemplo Petri discimus et vide, 30
 in qualem iustitiam cadere cogat gentes suo exemplo in eorum magnam perniciem et damnationem. Recedere ergo a Papatu i. e. a fiducia suae perfectionis virtus est divina. Semper caro et ratio caeca reluctatur. Monachi docuerunt eorum statum esse perfectiorem, nos Christiani de nulla perfectione

- 23] secuti. Paulus sepiissime. 'Crescite in cognitione et gratia dei nostri' Petrus. 2. Petri 3, 19
 Ipsi: num nobis praedicanda fides, quam scimus? quod reliquum, potius.
 Habes exemplum ex Petro, quam difficile sit deficere ab institutis paternis,
 qui erat illuminatus et docuerat 'Non est nomen aliud' 2. et: meum os elegit 2. Petri 3, 19
 5 fide purificans verbum 2. Venit Antiochiam, videt venire a Iacobo 2. 15, 7
 Num non erat haec tentatio? Simulabat et Barnabas. Norunt non vere se
 agere, sed tamen victi carne edunt iudaice. Et fides iustificata in gentibus
 fit talis: Comedere Iudaice est iusticia. Econtra: Venenatam naturam
 habemus per iusticiam humanam, ergo recedere ab ea est virtutis divinae.
 11 Sic vivimus miserrimam vitam aut praesumentes aut desperantes. Ubi pri-
 mum volumus esse sine peccatis, si in peccatum cadimus, volumus desperare.
 Ideo meditandum, exercendum, verbum imbibendum, quod solus deus sit
 iustus et sanguis Christi nos emundet. Coniugium sanctum, sed non sequitur:
 sum in hoc statu, ergo sum iustus coram deo. Ego monachus, ergo 2.
 15 Immo docuerunt meliorem monachorum vitam esse sanguine Christi. Hoc non
 tantum est negare Christum et eius sanguinem sed etiam blasphemare et quan-
 quam tam evidens hoc, adhuc est tamen caro nostra tam infirma, ut nesciat,
 an recte fecerit exeundo monasterium 2. Ibi cogitet: non est alia via iusti-
 ficandi, Ro. 3. 'Iustificati gratis per sanguinem 2., ut ipse sit' 2., es heist 2. Petri 3, 24
 20 mundari per sanguinem Iesu Christi filii 2. Quid tamen dicemus de sanctis
 patribus, qui exempla multa scripserunt de iis, qui servantes statuta patrum
 salvati sunt et econtra? Ego soleo eos excusare, ut Paulus 'fundamentum 1. Cor. 3, 11
 aliud' 1. Cor. 3. Superaedificari potest stipula 2., sicut Petrus lapsus voluit
 stipulam 2. superaedificare, Paulus venit cum igne et combussit totum, tamen

1 Paulus sepiissime o 2 potius o 3 deficere bis paternis o 7 iustificata]
 instat [also iusticia möglich] 16 Christum bis sanguinem o 17 hoc o tamen o
 18 monasterium o 21/22 de eis bis econtra o

- 25 et gloriam, quae uni Christo debetur, in se transmovet. Quare est verbum assidue medi-
 tandum et exercendum, ut imbuantur animi hac opinione imo fide ac certo statuere discant
 uno sanguine christi nos mundari. Coniugium sanctum vitae genus est, non tamen ideo
 sequitur, quia in eo vitae genere sum, me ideo esse iustum. Idem de aliis iudicium est.
 623, 20 — 625, 2 Sed quid dicemus hic de sanctis patribus, quorum multa testimonia
 30 extant, quibus praedicant illam externam disciplinam et eam ad coelum usque efferunt? Item
 alia multa passim in eis reperiuntur, quae doctrinam fidei aut obscurant aut plane evertunt.
 (Responder) Ego eos excusare soleo, sicut Beatus Paulus 1. Cor. 3. 'Fundamentum aliud non potest
 poni praeter hoc, quod positum est Iesus Christus. Si quis autem super fundamentum hoc 1. Cor. 3,
 11-13

- p] gloriamur, sed semper petimus, 'ut crescamus in cognitione Dei et Christi', 2. Petri 3, 23
 35 ut Petrus admonet 2. ep. 3. Omnis enim nostra conversatio non iustificat.
 Gratis enim iustificamur, Rom. 3. Et hoc oportet inculcari, ne desperemus, 2. Petri 3, 24
 quando peccamus, qualicumque etiam occasione peccaverimus. Verum quando
 monachi Patribus nituntur, quid de illis dicemus? Ego soleo respondere:

2] mansit fundamentum. Sic Hieronymus, Gregorius, in fine vitae omnia combusta et fundamento soli innixi. Non iustificor, quod feci bona, sed in sola media via maneo, quod solus iustus sis. Bernardus: tempus meum peridi. Ibi est ignis, Christus habet regnum coelorum duplici iure: nativitatis et meriti, das heißt fundamentum manere et perire stipulam. Sed perniciosissimum (ut Simiae patrum), quando stulti veniunt cum istis stipulis et arripiunt et faciunt ex illis fundamentum, ut Monachi ex regulis faciunt fundamentum: qui fecerit haec, regnum habebit coelorum, das ist zu hart ponere remissionem peccatorum in regulam Benedicti 2c. Christianus inquit: regula quidem bona, sed non fudit ipsa regula sanguinem pro me, ego audiam illam regulam, qui dicit de uno, qui fuderit 2c. Et fundamenta varia posita sunt ut 2. Petri 2 [10], 1 Francisci, Dominici. Hoc est blasphemare sanguinem eius. Inducent sectas, 2. Pet. 1.

1, 8 'Si dixerimus' 'in peccatis sumus' ist ein. Ipsi: sententia et damnatio conscientis, et tamen ipsi putant se maxime veritatem habere et minime seduci et alios seducunt, damnant nos, qui docemus Christum, quia non sentimus cum doctoribus Pontificiis. Si sustinerent sua statuta esse stipulam 2c., quod non iustificent, obsequium tibi praestabo, et: tua decreta me non promoveant coram deo, tamen servabo tecum et laudabo. Sed: si servas, iustus es, si non, 2c., das gehört got allein. Ergo damnant veritatem et viam veritatis blasphemant et oportet nos esse mendaces, cum simus veraces, quia

2 soli innixi o 6 ut bis patrum o 8 habebit o 9 inquit o 10/11 regulam o 11 posita sunt o 12 Inducent sectas o

aedificaverit aurum argentum, lapides pretiosos, ligna, foenum, stipulam, uniuscuiusque opus manifestum fiet. Dies enim manifestabit, quia in igne revelatur et uniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit.' Hoc est, excuso eos per remissionem peccatorum. Nam fundamentum non posuerunt aliud quam Christum. Omnes enim sic docuerunt nos Christi sanguine munda- 25 dari a peccatis. Super hoc fundamentum, quod retinuerunt, edificarunt stipulas: traditiones et regulas suas. Sed Dies probavit tandem hoc edificium: in agone enim mortis, qui verus ignis est, periit haec fiducia traditionum et in solam misericordiam se reiecerunt. Sicut S. Bernardus clamavit se misere perdidisse vitam, quam totam vigiliis, ieiuniis et omni genere supersticiosorum operum misere [r] transegerat. Exiit autem se fiducia meriti Christi, quem 30 aiebat duplici iure habere regnum: primum ut Dei filium naturalem, secundo ex merito passionis, quam passionem pro peccatoribus liberandis subierit. Sic igni perierunt stipulae et fundamentum mansit incolume. Quare prudenter veterum dicta tractanda sunt et sic legenda, (quod) ut eos non excludamus a remissione peccatorum et ex communi hominum conditione, quos et fallere et falli saepe accidit. Insani autem sunt, qui ita nituntur auctoritate patrum, 35

p] Si Patres super Christi fundamentum struxerunt stipulas, foenum, lignum, quid tandem in morte cognoverunt? Dixerunt: Neque per haec iustificabor, quae feci bona, neque damnabor per ea, quae feci mala, sed Christi sanguine servabor. Sicut Bernardus dixit: Monachorum sunt incerta, nostra certissima. 'Et veritas in nobis non est.' Quamvis se maxime putent habere 40

23] dicimus: Tu, Christe, es noster rex. Non praesumimus nisi de sanguine Christi, de nobis desperamus. 2. pars:

'Si confiteamur', ut etiam non desperemus, sed in medio servemur. Si ^{1, 9} peccatum habeo, damnor: Ego te liberabo a peccato Satanae, quod est praesumptio. Etiam a desperatione, solum agnosce peccatum, jag got nur dein
5 peccatum. Dic: her, du bist got, ut David 'tibi soli peccavi', quasi dicat: Ps. 51, 6
Ego possum facile obtinere iusticiam coram hominibus, sed coram deo nemo innocens, ut et Mose 'nemo innocens'. Et 'ne intres'. Ego fund alle leut ^{2. Moise 34, 7}
bezalen sed coram te?, nam 'malum coram'. Et hoc 'ut tu solus sis iustus'. Ps. 51, 6 f. g.
10 'In sermonibus.' Quibus? Quibus dicis nos esse peccatores, ut per 10 praecepta dicit ubique nos peccatores. Ut ergo stes in veritate, fateor me peccatorem coram deo. Alioqui ille apportat saccum orationis, Ieiuniorum: hoc feci, ut reddas mihi coelum. Hoc est deo auferre dei gloriam, iusticiam et nobis tribuere. Monachi induerunt laicis cappas et donarunt ex charitatibus
15 illis sua merita. Haec est summa blasphemia, propter quam eradicanda omnia coenobia, ut homo miser det sua merita, hoc est esse deum velle, ut Satan ad Adam, et arrogare sibi divinitatem. Haec sunt peccata diabolica, ut omnium monachorum. Primi patres moget pflieben sein in fundamento, sed

4 te liberabor te

atque si essent canonicae scripturae, de quibus certum testimonium habemus eas a spiritu
20 sancto esse proditas &c.

625, 12 — 627, 2 Illi obtrudunt deo orationes, ieiunia et missas suas ac pro iis coelum tanquam debitam mercedem postulant. Hoc est gloriam iustitiae Deo eripere et eam transferre in nos ipsos, imo Deos quosdam ex nobis facere, sicut Monachi non contenti illa impietate et blasphemia sanguinis Christi etiam aliis merita et opera sua vendebant. Quo quid
25 dici potest horribilius? Haec igitur una abominatio satis magna causa esset, cur omnia monasteria funditus everterentur. Quare primos patres libenter credam in fide permansisse.

p] veritatem damnantes nos et nostram doctrinam ut haeresin, veritatem non habent, sed sunt contra veritatem.

'Si confiteamur peccata nostra, fidelis est et iustus, ut remittat nobis ^{1, 9} peccata.' Altera pars est, ut non desperes. Primo dicit: liberabo te a praesumptione, deinde a desperatione, quasi nullum peccatum habeas. Ut a peccato Satanae libereris, solum agnosce et confitere coram Deo et da illi gloriam cum Davide, psal. 51. 'Malum coram te feci, ut iustificeris in ser-
30 monibus tuis et vincas, cum iudicaris' hoc est, ut verbum tuum sit verum, confiteor me esse peccatorem et 'tibi soli peccavi', quandoquidem nullus coram te est mundus, et 'ne intres in iudicium meum' psal. 143. et 'tibi Domino Ps. 143, 2
Deo nostro iustitia, nobis autem confusio', Dan. 9. Illi praesumptuosi saccum ^{Dan. 9, 7} orationum et elemosynarum apportant fidentes propriae iustitiae, iactant dicentes: hoc feci, illud feci, ideo factus sum coram te iustus. Laicis induta
40 est cuculla ob fiduciam bonorum operum, quae fecerat is, cuius fuit cuculla.

3] certo recentiores amiserunt, quia desperatio facit monachum, quae est duplex.

I. e. ponam mea bona opera pro fundamento, in quo nitar, Hier. e. 17. Ista videmus in toto orbe fieri et regnum est Satanae. Nostra vero gloria, si dixi: tibi soli deo potestas, virtus et remissio peccatorum et potentia, sic vult influere. Fidelis, si potes dicere ex corde: hic nulla iusticia, tu es. Sicut 5
Dan. 9, 7 Danie. 3. 'Tibi domino iusticia, nobis', 'ut tu sis iustus', tum facit nos iustos, ut adferamus peccata non iusticiam.

1, 9 'Fidelis et iustus.' Tu debes certe tibi persuadere, quia veritas dei est, qua nitimur certo et infallibiliter, promittit tibi remissionem peccatorum. De hoc noli dubitare, ex *wirds thum*. Deinde est iustus, *wird dir nicht un-* 10 *recht thum*, quando toto corde tribuis ei iusticiam et remissionem peccatorum. Verissimus cultus tribuitur ei a me, nempe divinitatem, iusticiam, tum est mihi deus in corde, quando prostratus coram eo non invenio in me bonum, iusticiam. Si audit deus peccatorem confitentem peccata sua, ille permovet deum, ut sit fidelis, ut servet ei promissionem, remissionem peccatorum, et 15 deinde debes esse iustus, quia non possum pati, quin te reiusificeem, tu me iustificas e contra. Exemplum David eum peccasset fructum peccati, grande certe peccatum eum Bethsaba, ibi aderat adulterium, homieidium, blasphemia i. e. confessus est se peccatorem, Nathan transtulit: Iustus es et vives, quia

1 quae est duplex o 4 sic c aus et

Hi autem recentiores fidem omnino abiecerunt. Nos igitur Iohannem potius sequamur et 20 confiteamur peccata nostra et experiemur Deum fidelem esse, qui verbum suum impleat et remissionem peccatorum confitentibus peccata donet ac iustificet. Exemplum optimum habes Davidem, cum ad eum Nathan venit. Confitetur peccatum, ergo audit: non morieris.

p] Sed hoc ipso recesserant a fundamento Christo salutem statuentes eorum 3er. 17, 5 opera. 'Maledictus autem homo, qui ponit carnem fiduciam suam', Ier. 17. 25

'Si confiteamur.' Tantum hunc honorem Deo exhibe: tibi soli Deo iustitia, tibi soli Deo debetur haec gloria, quod dicaris iustus et iustifices eum, qui est ex fide.

'Fidelis est et iustus', fidelis Deus, quod servet promissa, iustus, dans iustitiam illi, qui eum iustum esse fatetur, quasi dicat Deus: Quia dicis me iustum esse, qui et sum, ideo tibi meam iustitiam exhibebo et iustificabo te. 30 Igitur si potes dicere: Nobis nulla est iustitia, certo tibi persuadeas, quod Deus fidelis sit et tenax promissionum se velle remittere peccata propter Christum, et iustus, qui suum cuique tribuat et confitenti peccata ac credenti iustitiam morte Christi acquisitam donet sicque faciat et iustum. David 35 confitetur peccatum, Saul vero excusat coram Samuele neque potuit dicere 'Ego peccavi' sicut David. Tantum enim eorum populo voluit honorari. Sic nos facimus in peccatis nostris defendendis, ne coram hominibus pude-

2] confessus peccata, ideo per dei fidelitatem et iusticiam remissa. Contra Saul: voluit esse iustus in suo peccato, quando vaccas. Stat et defendit suum 1. Sam. 15, 9 peccatum contra prophetam increpantem. Ibi deus non potuit misereri. Sic et nostri: Immo ordo mens est iusticia non error, ut tu dicis. Et ibi 5 sic defenditur peccatum et statuatur pro iusticia. 'Veni, honora', drum6 war v. 30 mir3 zu thun, hypocritice confessis peccatum.

Confiteri non dictum de stricta confessione, proprie dictum est de confessione coram deo. 'Et mundabit iniquitate'. Peccatum remitti est donari gratiam, ut sequatur pax conscientiae, ut peccatum me non mordeat. Habeo 10 peccatum, sed scio mihi deum elementem. Emundare ab iniquitate est donum addere. Nondum extinctum, sed propter istam humanitatem paratus est, ut non solum sit remissum, sed tandem expungetur. Remissio fit subito, Emundatio fit paulatim de die in diem, quia sanctificamur et non finis iustificandi, sanctificandi, nisi redigamur in cineres. Consolatio plenissima: primo dat 15 gratiam deus, ne addamus operibus nostris, quod iustificent, si niteris illis ceu fundamento, actum est.

2. Septemb. 'Non peccavimus.' Augustini audivistis distinctionem istam 1, 10 'aliud peccatum habere, aliud peccare', quia sine peccato non vivimus, quia caro nostra est peccati caro, trahit ergo in servitutem, Ro. 7. Non potest Rom. 7, 17

10 mihi] mi 13 iustificandi] iustif [was auch iustificatis sein könnte] zu 17
2 Septemb. .]. que erat do^{ca} XI natus Ioan: filiulus et Iesa mortua r

20 Contra Saul vult esse iustus in peccato suo, reiecitur igitur a Deo. Quomodo enim Deus potest remittere peccata ei, qui se peccatum habere negat? imo qui peccatum pro iusticia adorat?

627, 7 — 14 Porro non dicit Iohannes de confessione auriculari, sed de illa perpetua et quotidiana confessione, qua coram Deo nos agnoscimus peccatores. Facit autem duo membra: 25 remitti peccata et mundari a peccato. Remittere peccatum est donare gratiam, ut sequatur pax conscientiae nec amplius mordeat nos peccatum. Emundare a peccato est hoc donum spiritus sancti addere, ut peccatum, quod nondum extinctum est in hac natura, non solum remittatur, sed paulatim expurgetur de die in diem, donec tandem redigamur in cineres. Ibi sanctificatio erit perfecta.

30 627, 17 — 628, 7 'Si dicimus, quod non peccaverimus, mendacem facimus ipsum et ver- 1, 10

p] fiamus. Saul optabat, ut Propheta coram Senioribus Israel pro ipso oraret. 1. Sam. 15, 30 Omnino enim videri noluit, quod peccasset contra Dominum, sed ideo pudefactus coram Deo, cum omnibus hypocritis nostris. Deinde hoc dictum non potest intelligi de confessione auriculari, licet et illam non reiciam, sed de 35 confessione coram Deo, qua ipsi et peccata et fidem nostram confitemur. Sic demum peccatum remittit Deus, dat gratiam et pacatam conscientiam auferendo scrupulum et morsum conscientiae.

'Si dixerimus: non peccavimus.' Nos non tantum peccatum habemus, 1, 10 sed peccamus etiam ob impotentiam carnis peccati, vel dum sumus in carne 40 peccati, estque perpetua pugna inter carnem et spiritum, ut Rom. 7. 'Non Rom. 7, 18

3] fieri, quin caro adversus non reget sich. Hoc est in omnibus Sanctis et ideo pauci credunt. Quando legitis legendas Sanctorum, ibi multum laudatur pro virtutibus, cum sint mere vitia. Peccatum est tam fraudulentum in corporibus nostris, ut simulet iusticiam, quod 2c. Hieronymus non extendit peccatum latius quam libidinem. Hinc scripserunt libellos multos de cogitatione, 5 consensu, delectatione et interim non vident se ieunasse, inflati mente. Hoc non potuerunt intelligere, illa externa statim intelliguntur. Sed quando vult
 9f. 91, 6 peccatum esse daemonium meridianum angelus lucis, ibi vigilandum, nihil iuvat nisi scriptura. Sed ita fuerunt occupati crassis peccatis restringendis, ut non viderint periculosissima peccata, quae peccarunt contra doctrinam et edificaverunt in fundamentum stipulam. Tentamur de fide et spe, illa odit 10 caro et quacrit aliam iusticiam et opera, non vult fidem. Hoc magnum peccatum, habemus ergo peccatum. Quod nos adhuc turbant, damnant, quid est quod nos potest reos facere? Ut Leo ad mortem traditus sententia lata, sed tamen adhuc vivit, tamen ablata illi arma. Sic in nostra carne peccatis 15 adiciemur, tamen damnatum, sed monstrum portamus in carne nostra, donec vivimus, et sic nondum mortuum. Si essem securus, laberer in scortationem 2c. Furit ergo non solum carnale peccatum, non solum fervor libidinis, ira, opinio sapientiae, carnalis adfectus fugitivus a spe et fide et semper

14 nos potest reos facere] nos potest reos nos

15 arma *oder* arena

hum eius non est in nobis.² Mihi magis placet, ut legas in presenti 'quod non peccamus'. 20 Nam id et hebreis est usitatissimum et convenit cum re. Videamus enim vitam nostram eiusmodi esse, ut nunquam simus vacui a peccatis. Monachi imo etiam multi [rh] sancti patres nullum noverunt peccatum quam illam miseram carnis voluptatem. Illa perpetua et capitalia peccata primae tabulae: esse vacuum timore Dei, fiducia in Deum, murmurare contra (crucem) Deum affligentem nos et alia, non intellexerunt. Iis igitur absurda potest (esse) videri [rh] 25 sententia, si legamus verbum in indicativo, sed non est absurda et prodest eam bene meditatum esse.

p] enim habitat in me, hoc est in carne mea bonum. Nam velle adest mihi, at ut faciam bonum, non reperio.³ Neque vero sola cupiditas carnis masculi in feminam et contra peccatum est, sed multa vitiosa sunt, quae boni moris in Legendis Sanctorum censentur, quae solum sanctitatis speciem induerunt. Patres tantum externa peccata intuiti sunt, non internam illam 30 carnis cupiditatem, invidiam, malevolentiam, cor inimicum, lapsum fidei et spei. Item nos quidem adhuc peccatum habemus, quod adhuc mordet et ad peccandum urget, non tamen regnat. Sed factum est nobis et peccato nostro ut ligato, qui ad mortem ducitur, cui omnia tela, quibus nocere possit, adempta sunt, non tamen adhuc mortuus est. Peccatum igitur est in 35 carne nostra, quod bullit, furit, non cessat. Semper enim diligimus nostra, viribus nostris nitimur non fidentes verbo neque Deo credentes. Talia vult caro nostra, non alia. Verum Patres et nos quoque huiusmodi res non videmus, sed externa opera, ieinnia, scilicet ieunio non curatur carnis cupi- 40

3] declinamus ad iram, haec graviora peccata quam carnis, quae sentiuntur. Sed quum trepido ad fidendum deo et quaero per me remedium, hoc non videmus, quod retrahit a verbo et vult adducere aliud remedium et consolationem. Istas sublimiores vires peccati pauci adverterunt etiam ex patribus.

5 Remedium praesentissimum contra peccatum est meditari verbum dei, sit in furoribus quibuscunque. Non melior pugna cum peccato quam per verbum dei. Illi vero sua castitate repleverunt mundum immundiciis et scortationibus. Naturam peccati intelligere vere est maxima res. 'Captivatem me' Paulus inquit. Si coeperit tentatio fidei, spei, ibi captivat peccatum
10 infidelitatem in infirmitatem ipsam &c. Et hoc non vident miseri illi putantes, si castitatem servaverint &c. Ista unica virtus laudata ab omnibus patribus monachis. Christianus habet alia et graviora peccata.

'Mendacem eum facimus.' Quidam sic, quod loquatur Iohannes de 1, 10 praeterito peccato, quia verbum est praeteriti temporis. Ego, ut intelligatur
15 simpliciter indicative. Et Ebraica lingua exprimit verbum praesentis temporis per praeteritum. Utrumque dicit: Nos peccamus et habemus peccatum, ut nostra tota vita sit conclusa sub peccatis. In Iacobo: 'multis offendimur' Jac. 3, 2 omnes' non in uno &c. Cum ergo utrumque dicat scriptura, placet legatur
indicative. Galat. 'spiritus resistit' &c. Ibi vides, quod peccamus: quod
20 volumus non facimus, ut Ro. 7. Caro repugnat contra spiritum, ut non
possit facere quae velit. Econtra spiritus carni, quae vult adulterari &c. Tum spiritus vellicat eum: camus ad verbum dei, meditemur illud. Ergo habemus peccatum et peccamus, quia peccatum movetur, sed tamen non regnat. Concupiscentias carnis habetis, inquit Paulus, 6. Ro. Impius obedit
25 concupiscentiae carnis, pius non. Concupiscere est peccare, Christianus con-

10 videt

16 utrumque dicit o

17 in Iaco o

¶] ditas, sed frangitur potius corporis valetudo, ut in Bernardo factum conspicimus. Optimum autem remedium contra peccatum est meditari verbum Domini. Ieiunio quidem iuvatur extinctio cupiditatis, sed ipsum solum non agit aut perficit, aliud melius et magis necessarium requiritur.

30 'Si dixerimus: non peccavimus.' Hoc alii exponunt de peccato praeterito, ego autem libenter indicative exponerem. Verbum enim praeteriti temporis exponit Hebraeus sermo per verbum praesentis temporis, imo ipsum Ioannem saepe hebraizantem intelligo. Vult dicere: Nos peccatum habemus et peccamus. 'In multis enim labimur omnes' Iacobus ait c. 3, et Paulus: Jac. 3, 2
35 'carnalis sum, inquit, et venditus sub peccatum. Non quod volo, hoc facio, sed quod odi, hoc ago, Rom. 7. Et sic caro non facit, quae vult spiritus. Non sic mortuum est peccatum, ut non moveatur. Habemus siquidem concupiscentiam carnis in nobis, sed non regnat. Atque in hoc tantum differt

N] cupiscit, diffidit, desperat, in hoc autem salvus est, quia non permittit peccatum regnare. Christianus ergo non stertat, quasi iam victor sit peccati, constitutus est in militia, ne ut Clerici faciamus, qui ubi legerunt missas &c., putarunt se sanctos et non intellexerunt, quid esset 'Et remitte' &c. Est valde fraudulentum malum et dolosum, quia occupatur praesumptione spiri-
 tuali, facit occultum deum in corde, quem non videt, vel diffidit et desperat, et hoc peccatum non vident, sed laetantur in suis operibus. Et sic trans-
 ferunt nos de spe dei regulae in praesumptiones. Diffini Christianum homi-
 nem: est homo iustus, pius et sanctus, scil. spiritu beatus, filius dei. Sed
 carne adhuc habet peccatum et peccat et quotidie debet deo. Sed per hoc,
 quod spiritu regnat et superior est peccato, non imputatur illi peccatum:
 'Mendacem' Quare? Horrenda esset res, hoc est blasphemare deum. Sunt
 qui in suis opinionibus et stultis opinionibus putant se talem vitam agere,
 ut prorsus peccatum non habeant. Deus autem conclusit omnes sub peccato:
 Et quod omnis mundus sit obnoxius et quia nemo gloriari in conscientia &c.
 Et sic etiam Christiani sunt peccatores sed secundum carnem. 'Omnis homo
 mendax', 'omnes conclusit'. Non propter te sed me, misericordia mea. Si
 ergo deus offert misericordiam tam impiis quam piis, ergo manifestum, quod
 omnes sumus peccatores, quia deus etiam piis, ut omnium misereatur, quia
 debetur misericordia peccatoribus, non iustis. Est gratia, quae datur iis,
 qui non meruerunt. 'In conspectu tuo non iustificabitur'. Apud quem nullus

13 das zweite opinionibus könnte operibus gelesen werden

630, 12 — 632, 7 Horribilem autem sententiam pronunciat Ioannes contra securos illos, qui
 nulla peccati conscientia aguntur. Mendacem faciunt Deum, inquit, hoc est, blasphemi sunt.
 Cur hoc? Quis (scriptura) Deus [rh] conclusit omnes sub peccatum. 'Omnis homo mendax.' Item
 'in conspectu tuo non iustificabitur omnis vivens' &c. Item Deus omnibus offert misericordiam,

P] Christianus a caeteris hominibus, quod in eo non regnat peccatum. Et ipsa
 praesumptio spiritualis peccatum quoque est, dum scilicet aestimas bonum
 opus, quod feceris hodie, item quando contristaris, quando desperas tantum,
 quod incestum committis. Itaque peccatum accusandum est et contra hoc
 pugnandum toto tempore vitae. Ne ergo stertat et dormitet Christianus ut
 Monachi lectis missis. Christianus igitur homo est iustus, sanctus, pius,
 homo beatus et filius Dei spiritu scilicet, carne autem adhuc habet peccatum.
 Sed tamen quia per spiritum regeneratur et credit, peccatum ideo non im-
 putatur ei.

'Mendacem facimus eum.' Illi sunt, qui studiis et operibus suis se
 sanctos et iustos putant. Deus enim 'conclusit omnes sub peccato, ut totus
 mundus obnoxius fieret Deo', Rom. 3. Conclusit omnes sub incredulitate, ut
 omnium misereatur, ibid. XI. Deus offert misericordiam tam piis quam
 impiis. Igitur omnes sunt sub peccato. Misericordia enim debetur iniustis

3] per se innocens. Ergo omnes promissiones divinae sunt hoc verbum dei, quo concludit nos esse peccatores et peccare. Quando ergo videt necessarium nobis offerri misericordiam, sinit miseriam, ergo dedit propiciatorium Christum, 'praetende misericordiam' psalmus. Fuerunt ergo tum tempore statim Io- 25, 8, 8
 5 hannis, qui pugnaverunt contra gratiam dei: habet ir das Evangelium also gefe-
 10 gesehet, quod sitis absque peccato, certe non habetis eius verbum et menda-
 15 cem ꝛ. Quid est in causa? quod excogitamus, hoc faciemus, tantum operum
 20 facere possumus ꝛ. Nam si respicit peccatum, sic etiam opera bona. Sed
 conclusit neminem posse diluere peccatum, nisi ipse solus. Tales fuerunt
 25 Schwermeri de circumcisione, de quibus Paulus in omnibus Epistolis conqueri-
 tur, hoc est operibus legis iustificari, et postea iam sumus sancti ut Pharisci.
 Contra hos sanctus Iohannes: o miseri, nos apostoli pleni spiritu sancto
 habemus peccatum. Qui vere Christiani agunt, norunt se plenos peccatis
 et crassis et concupiscentiis iis peccati spiritualis. Quid facit? Suspirat
 15 et non sinit averti oculos a propiciatorio, quod est Christus, et semper:
 Remitte debita, spes, quod propter peccatum veneris auferendum. Simplex
 est locutor Sanctus Iohannes, sed horrenda verba loquitur. Mendacem, inquit,
 tales iusticiarii faciunt, das ist der leidlich teuffel. Quod maius peccatum,
 ut creatura suum deum? Ita sanctitatem illorum exponit blasphemiam
 20 dei, quid dicturus de monachorum nostrorum statu? qui non inspicunt in eor,
 in quo est ista opinio: Non peccavi. Sic ipsi iusti, deus mendax. Ergo
 quanto plus sunt sanctiores homines, tanto magis blasphemii. Si ita non

14 iis o

ergo omnes sunt peccatores et sine misericordia non possunt salvari. Vides ergo temporibus
 S. Iohannis eciā fuisse, qui contra gratiam Dei docuerint et in illa securitate diabolica
 25 obambularunt, quasi nullum habeant peccatum nec indigeant gracia, cum tamen ipsi apostoli
 pleni spiritu sancto de peccatis conquerantur et respiciant ad propiciatorium scilicet Christum
 et semper orent: dimitte nobis debita nostra. Quanquam igitur simplicia sint verba Iohannis,
 tamen multa complectuntur et satis sunt horrenda, quod illos iustos in tantam impietatem
 prolabi dicit, ut blasphement Deum et mendacii arguant creatorem suum. Quare eorum
 30 sanctitas nihil aliud est quam blasphemia et quo sunt sanctiores, eo sunt magis blasphemii.

p] et non iustis. In conspectu enim Dei nemo iustificatur, ideo omnibus ne-
 cessario offertur misericordia. A tempore Ioannis Apostoli coepit haeresis,
 quae pugnat contra gratiam Dei volens esse absque peccato, propriam vi-
 vendi normam instituens, secundum quam sancti esse praesumebant. Abs-
 35 que dubio praedicatores circumcisionis ex Iudaismo fuerunt, quos Paulus
 plerumque circumcissores vocat. Illis sancti sese opponunt Apostoli et hic
 praecipue Iohannes. Christianus semper clamat: Remitte nobis peccata.
 Semper ipsi pugna cum illis, ideo licet adhuc adhaereant, non tamen im-
 putantur illi. Magnum enim peccatum est blasphemia, sed qui iustitiae suae
 40 confidunt, blasphemant Deum. Tales nostri monachi fuerunt, qui, si abessent

¶] sunt praesumentes, sunt desperabundi et insaniunt, quia peccant peccata desperationis et diffidentiae nescientes remedium. Ergo qui maxime volunt
 Num. 9, 31 esse iusti, sunt in summis peccatis, Ro. 9. 'sectantes' &c. Ergo maxima illu-
 minatio adherere simplici verbo. In quo nemo purus, Nec Hieronymus
 Augustinus Cyprianus. In omnibus illis et aliis vides aliquid tribui operibus. 5
 Apostoli: Nos sumus peccatores, habemus Christum Verbum. Num hoc?
 tamen sumus doctores maximi? Verbum habent non revera, sed die schalen.

Cap. II.

2, 1 Detis mihi hic theologum, qui hoc zu famen reym. Iohannes dixit
 'peccatum habemus' et 'peccamus' Et hic 'scribo, ut non'. Quis potest com- 10
 ponere? Quare dicit 'ut non peccetis' et tamen scribit, quod habemus pecca-
 tum? Hoc dixi: Ista declaratio peccati non fit ideo, ut stertamus et securi
 simus. Alii secure eunt, nobis Christianis revelatur natura peccati, ut simus
 solliciti et ambulemus in timore dei. Non ut stertas &c., declaramus natu-
 ram peccati, ut caveas tibi. Et si hoc feceris, manebis in registro, quod 15
 peccatum habeas et pecces. Daß ist tapffer geredt contra Sanctulos, qui
 putant se sanctos, possunt omnibus peccatis &c. et non vident praesumptionem:

zu 4 Et in Petro fuit simulatio r 5 Aug o et aliis o 7 nō reuera sed undeutlich
 8 Cap. II fehlt

Quique volunt esse sanctissimi, in summis peccatis sunt, sicut Paulus de suis Iudeis quoque
 Num. 9, 31 dicit Rom. 9. 'sectantes legem iusticiae ad eam non pervenerunt'. Verbum Dei, inquit, non
 est in eis: vult dicere, quod tantum umbram habeant, verum corpus et nucleum verbi non 20
 habeant, sicut Papistae nostri.

2, 1 632, 9 — 633, 12 Da mihi hic aliquem bonum theologum, qui illa duo conciliat inter se,
 quod supra dixit peccatum omnes et semper habere et tamen hic praecipit, ne peccemus.
 Hoc est, quod saepe auditis, peccatum revelari per Euangelion, non ut securi stertamus sed
 ut cognita peccati natura excitemur et contra peccatum pugnemus. Petit enim hic oblique 25
 sanctulos illos, qui securi de peccato in maximis peccatis volutantur. Sic nullus monachus

¶] crassa peccata tantum, securissime vivebant peccantes scilicet praesumptione.
 Vide et alios, qui desperatione peccarunt. Magnum ergo Dei donum est
 habere verbum ipsius, agnoscere peccatum ex lege et credere Euangelio.
 Alterutrum si absit, Deus mendacii arguitur et blasphematur. 30

Cap. II.

2, 1 'Filioli mei, haec scribo vobis, ut non peccetis.' Dicatur hic theologus,
 qui hunc nobis conciliat textum. Peccamus in mundo, peccatum habemus.
 Quis non aliquando in fide trepidet, ut Petrus Antiochiae? Quare dicit
 apostolus 'ut non peccemus'? Hoc vult Apostolus, ut simus solliciti atque 35
 in timore Domini ambulemus. Ne dicamus: si ita est res, peccabo. Nam
 dicit Ioannes: Non regnet peccati concupiscentia in vobis sed vigilare debetis.

23] quod missarit, ibi peccat subtilissime, concupiscit securitatem, hoc est dicere: se non esse peccatorem. Sic, Iohannes inquit, non docemus, sed quod habetis peccatum et peccatis, sed ut sitis in timore. Cum ita sit, ut vigilem et pugnem adversus peccatum. Gal. 5. ad hoc praedicamus, ut crucifigatis vos, Gal. 5, 24
5 ut studeatis non peccare et tamen wird euch feilen, Ut corrumpatur vetus homo et alatur in spiritu. Haec est Christianorum pugna. Vos peccatis et. sed scribo haec, ut pugnetis et strenui sitis sub domino et agone et vexillo. Christiana vita est non sacerdotalis sed solícite ambulare et orare 'remitte et., libera nos', ut discamus nos intelligere. Illa cogitatio est valde salutaris.
10 Qui vero corde dicit ut publicanus, habet promissionem: humilibus dat 1. Petri 5, 5 gratiam. Praesumptio vero est peccatum in spiritum sanctum.

'Ne peccetis' i. e. ne detis habenas peccato, ne sitis securi, Ro. 7., sed 966m. 7, 18 frenetis ipsum. 'Si quis', si dicat: Tu dicis habere me peccatum et peccare in multis, quid faciendum? Num diffidendum? es fëßt mir an dem glauben,
15 spem, gedult. Scribitur quidem, ut non pecees sed pugnes, et si cadis, noli desperare, alioqui negares deum. Nam utrumque negatio dei est: praesumptio ut supra, et desperatio. Utraque non habet deum. Nam desperans dicit: misericordia dei non pertinet ad me, daß ißt got ingengestraift, quia verbum dei: sum misericors invocantibus peccantibus. Sic econtra nulla iustitia
20 tam magna, quae misericordiam meam zu schanden macht. Iohannes: ob einer fëß, ne addat pondus: desperationem scilicet, quia aufert deum. Sata-

3 peccatum fehlt 4 crucifigatis] < 12 Ne peccetis o 17 ut supra o
18/19 vñ dei o

illam impietatem et abominationes, in quibus incedit, videt sed eas pro iusticia amplectitur et adorat in summa praesumptione iustitiae ac simpliciter dicit se non esse peccatorem. Iohannes autem diversum docet: primum, quod nunquam careamus peccatis, secundo, ut
25 contra peccatum vigilemus ac pugnemus nec pareamus ei tanquam servi sed dominemur ac refrenemus nostras cupiditates, ut paulatim corrumpatur vetus homo et alatur novus homo. Hoc enim est, quod dicit 'ne peccetis' i. e. ne detis habenas peccato, ne sitis securi &c.

p] Quamvis autem te maxime munieris, tamen manet peccatum et peccas de die in diem. Hinc prospiciendum. Alendi enim sumus semper spiritu,
30 relegendi quoque psalmi et scriptura sacra, haec nostra armatura est.

'Ne peccetis': ut militetis contra peccatum et ambuletis solíciti, non ut sacerdotes et monachi perhibe, sed pugnato contra peccatum. Haec ideo dico, ut quis se ipsum discat cognoscere. Cor enim contritum et humile Ps. 51, 19 Deo non displicet.

35 'Et si quis peccaverit.' Quis aliquando non excedit? Es fëßt mir und einen jeden am löbe. Non desperare debemus de misericordia Dei. Praesumens de meritis et diffidens de misericordia Dei aequale peccatum committit. Deus enim dicit: Misericors sum omnibus peccantibus et invocantibus me, psal. 86. Nulla iustitia tam magna, ut mihi placeat. Sic Ps. 86, 5

3] nas non fortiter pugnat in libidinibus, sed ut hoc servant, ut cogat in desperationem, quia vult cor pavescere et auferre dei misericordiam, e3 leit im gar dran, ut vel cor praesumat vel desperet. Si verbum misericordiae abstulit, vicit vel in praesumptione vel in diffidentia. Et iuvat suos monachos, ut vincant sine omni tentatione libidinem. Et quando facit probos suos homines, multo probiores facit quam deus et sic ducit ad praesumptionem, ex qua non possunt extrahi. Econtra ducit ad desperationem solum peccata obliiciens. Contra hoc Iohannes: Si quis peccat, caveat sibi tam multum a desperatione quantum illi a praesumptione, de quibus supra. Bene intellexit cogitationes Satanae. Regia via incessit, sanctos hat er zu sundern gemacht, 10 peccatores econtra sanctos. Per quid? num opera? Non. Sed

Gal. 6, 2

‘Advocatum 3c.’ Paulus Gal. 6. ein patron, ein pfaffen, bischoff, qui est coram deo und vertritt uns. Qui ergo terretur propter peccatum, non consentiat carni, quae ex timore peccati instituit omnes ordines (Brunonis et Carthusianos) sed non desperet, non quaerat suum opus sed credat coram 15 deo stare, qui vocatur Iesus Christus. Diligenter memineris huius loci. Quid facit advocatus? Ist ein fursprecher, non ludunt coram eo angeli, sed eius officium: esse paracletum, troster und fursprecher. Pater, dem genad, sey im barmherzig, quia effudi pro illo sanguinem. Quis non letaretur, si cre-

634, 12 — 635, 16 Advocatum vocat patronum, sacerdotem, intercessorem pro nobis coram Deo. Qui ergo terrentur vel suis vel alienis peccatis, non desperent nec carni consenciant, quae peccatorum sensu commota tot ordines Monachorum, tot opera et religiones instituit, sed credat coram Deo stare Dominum Iesum Christum advocatum suum. Quid potuit suavius dici? Non (est) sedet [rh] ociosus in angulo quodam nec ludunt coram eo angeli sed agit advocatum et nostrum advocatum et apud patrem iniquens: pater, ignosce huic peccatori, pro quo effudi 25

p] si quis erret et peccet, tamen non addat illud peccatum, ut desperet. Diabolus post peccatum semper pavescit cor et tremere nos facit. Ideo enim hominem in peccatum coniecit, ut tandem in desperationem cogat. Econtra aliquos sine tentatione sinit securos vivere, ut se sanctos existiment et credant. Et quando alicubi eripit verbum ex corde, tum vicit. Haec eius astutia sanctos vult facere peccatores, peccatores confidentes sanctos. Noli desperare post peccatum, sed oculos attolle sursum, ubi Christus interpellat pro nobis. Advocatus enim noster est, interpellat pro nobis et dicit: Pater, pro hoc passus sum, des neme ich mich an. Preces illae non possunt esse irritae, Hebr. 5. ‘Habemus magnum Pontificem’. At quamvis habuimus Christum Pontificem, advocatum, mediatorem, reconciliatorem et paracletum nostrum, tamen confugimus ad Divos et Christum habuimus velut iudicem. Hic igitur textus literis aureis scribendus et in corde depingendus. Itaque concipias et dicas: Christi, te solum advocatum, paracletum et mediatorem scio et talem te mihi esse non dubito, sed firmiter adhaereo corde et credo. Christus 40 pro nobis nascitur, patitur, ascendit in coelum nostri causa, sedet ad dextram

Hebr. 4, 14

3] deremus? quod imperfecte credimus, est peccatum nostrum. Hoc totus mundus non intelligit, etiamsi audierit, sed fugit ad opera.

3. Septemb. Declarat s. Iohannes, qualis sit status Christianitatis. Est admirabilis, qui nulla ratione comprehenditur sed sola fide creditur, quia
 5 ratio non capit, quod idem homo sit sanctus et peccet. Sed sic dicit: aut est sine peccato aut iusticia, quia ignorat, unde constet iustitia Christiana. Peccat quo ad carnem suam, quae adhuc est infecta usque ad mortem. Sed duplex remedium, donum, quod datur ei: ut credat et primitias, spiritum accipiat, et dicitur filius dei. Ultra hoc donum habet propiciatorem Christum, quod est magis, qui interpellat pro nobis, Ro. 8. Sic Petrus Episco-
 10 pum animarum nostrarum vocat. Ebraeos: habemus pontificem, qui introivit &c. 1. Petr. 2, 25 Hebr. 9, 12 Haec est magna gloria credentium, caro trahit, ne rapiatur in hanc cognitionem, ideo orandum, veritas est et non dubium, sed huic adhere, hoc est donum dei et spiritus sancti. I. e. consolatur et interpellat, der daß best für uns redt. Nos ex Christo fecimus iudicem ante diem extremum, ideo timemus eum et odimus, confugimus ad B. virginem: illam sine aculeo, ira, felle putamus et totus mundus sic fidem in eam posuit. Et in Summa: Ista cogitatio, quae cogitat de aliquo benigno &c., nulli debebatur nisi Christo. Ideo Iohannes facit talem, qui faciat pro nobis optima, qui interpellarit,
 15 amet nos. 'Ignosce illis, pater', ad nos: Confide deo. Una vox, qua placat

zu 3 3 Sep. quo Mgr. Io. Lub. mortuus r 9 accipiat fehlt

sanguinem meum, cuius peccata ego in me recepi et pro iis satisfeci &c. Quantum, quaeso, gaudium inde nobis nasceretur, si haec certo crederemus. Sed sic sumus: etiam cum
 25 audivimus, non patimur ea nobis persuaderi propter incredulitatem nostram. Neque enim ratione comprehendere hoc potest sed sola fide creditur, quod idem homo sit peccator et sit sanctus. Ratio enim non videt aliam iustitiam quam illam positivam operum nec scit iusticiam christianam aliunde ad nos afferri et totam extra nos esse positam [et bis positam rh]. Nam quod ad carnem attinet, sic infecti sumus, ut sine peccatis nunquam simus. Habemus autem duplex remedium contra peccatum: Donum videlicet et primicias spiritus, ut et credamus et peccato repugnemus et simus filii Dei. Et (ultra) praeter [rh] hoc donum habemus [rh]
 30 Propiciatorium Christum, qui interpellat pro nobis, Rom. 8., quem Petrus quoque fidelem episcopum animarum nostrarum vocat et Epist. ad Hebr. suavissima figura sacerdotem appellat, qui seipsum obtulit hostiam pro nobis &c. Haec igitur est gloria credentium, quam etiam in peccatis habent. Quia autem caro ab hac cognitione nos retrahit, ideo orandum est pro gratia, ut in hoc verbo servemur, quod nobis Christum proponit advocatum, hoc est, con-
 35 solatorem et interpellatorem. Papa ex Christo fecit iudicem ante diem extremum. Ideo accedit, ut ad nomen Christi trepidaremus et quereremus nobis alia praesidia et (inter) advocatos alios Mariam, Amam &c.

¶] Patris et interpellat pro nobis. Satan omnibus modis nititur excacare cor nostrum, ne credat, quod hic spiritus sanctus dicit per Ioannem. Admira-
 40 bilis status Christianorum. Nam idem homo est peccator et iustus: peccator ob carnem infectam, quam gestat, iustus propter spiritum retrahentem. Ille status nulla ratione comprehendere potest.

R] patrem, altera Christi vox, qua confortat nos. Talis opinio debet esse in
 cordibus nostris de Christo, in quibus est, illi moriuntur cum gaudio. Ut
 Ambrosius: Non sic vixi inter vos, ut pudeat mei, non turpiter, ut habeatis
 dedecus de me. Mori etiam non timeo, quia bonum deum habemus. Hanc
 concipere, de Christo concipere opinionem *ba helff uns got zu*. De his nec ⁵
 Sophistae nec scholae sciunt. Egregius et aureus textus. Non est talis
 Christus, quem finximus, ut Missis placaremus vel mitteremus ad eum ma-
 trem, qui ubera et *ſþoð*. Sed dicendum: non habeo Episcopum, doctorem,
 consolatorem, tu facis de te praedicari, quod sis omnia. Fac, ut haec cre-
 damus. Qui ergo tamen aliter imaginatur quam hic describitur, non habet, ¹⁰
 sed novum monstrum, ut nos finximus, qui esset placandus, sedentem ad
 dextram patris. Decies, centies, millies prius ad B. Virginem quam ipsum.
 Röm. 8, 34 Christus est autem, qui fudit sanguinem pro nobis, 8. Ro. non contra nos,
 ut imaginati sumus. Haec fuit falsa de Christo imaginatio. Cognitionem
 dei veram habere de Christo non facit nostra cogitatio. Quando Satan ¹⁵
 otiosos invenit nostris cogitationibus non verbo dei, semper fingit alium
 Christum. Imo habentes certissimum textum et depictum per spiritum
 sanctum. Et tantum hic opus sudor et labor, ut maneam in illa pictura
 suavi, quia caro facilius credit pessima quam haec. Qui vero Christum
 Joh. 14, 1 habet, habet incredibilem leticiam in corde, qui dicit: Non turbetur cor ²⁰
 16, 33 vestrum, Confidite, ego vici ꝛ. Confide, fides, vivo, ego solvi pro peccatis
 tuis. Sic sine intermissione loquitur in suis Euangelis, sed hoc non vide-
 mus, non credimus. Ubi?

'Apud patrem' in coelo, ubi maxime timemus iudicium dei. Sed alius
 quisquam adest, qui pro nobis loquitur meliora, cuius sanguis clamat: ²⁵
 remissio. Abel pronominavit iam Christi misericordiam et gratiam. Qui
 hoc novisset, quis induisset cappam? 'Iesum.' Qualis est? 'Iustus', noster
 advocatus et consolator, qui loquitur bona coram patre et dulcia ad nos.
 Est sine peccato, pater nihil potest ei denegare, quia in eo non est quod in
 nobis, terribilis est impiis, Christo non, quia innocens, sanctus, iustus, ³⁰
 immaculatus, medicus, det gratiam, ut agnoscamus, ut dicamus: habemus qui-

6 ne scholae

8 *ſþoð*] ☉

636, 24 — 637, 3 'Apud patrem' in coelo, ubi scilicet maxime timemus iudicium Dei, ibi
 habemus, cuius sanguis pro nobis clamat, ut habeamus remissionem peccatorum &c.

'Iesum iustum.' Diserte addidit hanc descriptionem personae, quod noster advocatus
 et consolator, qui loquitur bona pro nobis ad patrem et iucunda ad nos, est sine peccato, ³⁵
 cui pater nihil potest denegare, quia est innocens, sanctus, iustus et immaculatus. Sed hic
 rogemus nos dominum, ut det nobis gratiam, ut haec credamus et discamus dicere, quod

F] 'Iesum Christum iustum.' Iustus et immaculatus sine peccato est.
 Quicquid ego habeo iustitiae, hoc habet meus paracletus, qui pro me clamat

3] dem peccatum et ante et post agnitum Christum et peccatum ostendit iudicium. Sed quicquid ego iusticiae non habeo, ipse puto habet. Cum is pro me intercedit, tum exaudita eius oratio et quod dicit, ist ja, quando dicit: ignosce illi, ignotum est, parsum est, quia est coram eo iustus et sanctus.

5 Sic Paulus 2. Cor. 5. ut nos essemus idem. Si abundat peccatum in nobis 2. Cor. 5, 21 et pavescit, Iusticia Christi stat pro nobis. Hoc non solum satisfacere per misericordiam sed etiam per iusticiam et rigorem, hats recht, quia est iustus, ut stet, et non potest verwerffen werden. Et is dicit ad me, quod vult meus esse consolator. Sic venio per eum ire ad patrem, quia ipse per
10 ius eius venio, quia communicat per misericordiam, Ro. 5. 'Iustificati' et Röm. 5, 1 dicere audemus: pater, abba. Per misericordiam Christi venimus ad patrem. Iustus: den man nicht verwerffen mag, ut firma sit nostra fiducia et fides. Dominus det spiritum suum, ut credamus, res et veritas est ibi, infirmitas fidei in nobis.

15 'Et ipse est propiciatio.' Tam exilia et tenuia verba, tam magnas 2, 2 res loquitur, ut nemo possit ꝛ. Vix guttulam intelligimus de iis verbis. Plus eum depingit: primum est interpellator et iustus. Sis bono animo: remittitur tibi peccatum. Et est propiciatio nempe Christus. Non sedet ad dexteram patris ad terrendos nos, ut nos depinximus eum omnes
20 (Ah quanta miseria) Moſen. Sic et hodie illorum est ſtockmeyſter. Sed spiritus sanctus hic eum depingit, quod sit propiciatio pro peccatis nostris. Fulmina mera contra Papam et monachos. Nos constituentes Christum iudicem quaesivimus matrem paracletam ut et Bernardus, qui est unus ex electis illis, qui lapsi sunt in errorem. Spero eos in fine resipuisse. Sic et Anselmus,

17 interpellator *c aus* interbellator

zu 17 18 Eb cap. 7 in fine r

25 sumus peccatores et ante et post agnitum Christum, Quicquid autem iustitiae nos non habemus, id habere ipsum et intercedere pro nobis et eius intercessionem gratam Deo et exauditam esse, quia sit iustus et sanctus.

p] ad Patrem: Parce illi, et parsum est, Ignosce illi, iuva illum. Iustitia Iesu Christi stat pro nobis. Dei enim iustitia in illo nostra est.

30 'Et est propitiatio pro peccatis nostris.' Non sedet ad terrendum nos 2, 2 in dextera Patris sed propitiatio est. Et tamen alios advocatos quaesumus, alios satisfactores et propitiatores pro peccatis nostris. Peccata nostra nimis magna sunt, operibus nostris redimi non possunt sed sola Christi amara passione et sanguinis pretiosi effusione. Die jünde richtet das herße leid an
35 et aliter Christum nobis depingit, quam sit, ostendens nobis illum per pictum vitrum. Hoc quidam etiam Doctores fecerunt, etiam Cyprianus sanctissimus martyr. Sed haec pavementis et non praesumptuosis sunt praedicanda. Christus vult esse Dominus et autor vitae non peccati, qui cor contritum et humile non spernit.

3] qui dicitur Cancellarius Virginis. Et Bernardum mellifluum propter praedicationes eius de Virgine. Ego etiam queram mihi propiciationem, ubi paracletum habuimus, ut cappam. Mediatrix virgo, satisfactio nostra bona opera. Vocant nos profugos monachos. Cogimur exire, quia non volunt audire nos sic praedicantes. Cogor ergo a Papa deficere. Ergo manemus in ordine illo, quod non habemus abbatem, Episcopum, Papam quam Christum. Ipsi damnaverunt me in suis ordinibus, Papa abstulit a me sua, i. e. ordinem. Sumus ergo expulsi, quia non audiunt praelati nostri Christum esse consolatorem. Christus non exigit propiciationem, sed ipse est propiciatio. Si credis eum talem, est propiciatio. Peccata nostra sunt maiora, quam ut expiari possunt humana expiatione. Oportet Christus suo sanguine adsit et dicat ad peccatum: ille peccavit, sed ego vulneratus propter eum &c. Quod est istud officium suum. Si dominus daret gratiam, ut inculcatum hoc verbum cogitarem in fine vitae. In vita semper tractandum verbum, quia inexpressibilis 'fallacia peccati', Ebr. Carnis, serpentis sensus, ut dicamus: quid dixit Bernardus? Quid mihi, si scripsit bene. Voluit Christus clarificari per spiritum sanctum et apostolos: 'Et vos eritis testes'. Patres semper immiserunt humani aliquid, fallaciam peccati, praesertim Hieronymus. Augustinus per Pelagianos fuit exercitatus. Propiciatorium i. e. satisfactio. Studendum, ne hanc cognitionem accipiamus pro occasione carnis, ut Paulus Gal. 5., qui pigrescunt et illi non sunt Christiani, ut sequetur. Oportet ita praedicetur, quod Christus solus faciat propter conscientias pavefactas. Qui vero sic non conterriti et suscipiunt Christianitatem aut, quasi licentia peccati sit, cum remedium sit peccati, quod revelatur, ut medearis illi. Pauperes evangelizantur. Doctrina Christiana prodest contritis, frigidi vertunt gratiam in licentiam peccandi. Es heißt: si peccasti, habes propiciationem domini, non ut sit auctor ad peccandum sed iusticiam. Indas: gratiam in luxum, i. e. in licentiam quandam libere vivendi et dant iam in occasionem carnis. Deberent pro Mediatore. 'Nostris non', nota, daß ist tröstlich geredt. 'Totius.' Dicere enim possum: Ego sum et tu pars mundi. Erigit omnium corda. Non relinquit cogitare: Est propiciatio pro peccatis Petri, Pauli, si etiam pro meis

7 a me o	8 praelati nostri o	10/11 quam bis expiatione rñ	12 ad petum
und propter eum o	zu 13 über suum steht Christi	15 peti Eb: o	quid] quis
18 fallaciam peti o	20 Gal. 5. o	25 in über et	

638, 29 — 639, 6 Uberrima haec est consolatio, qua excludit illam cogitationem particularitatis. Quod sic cogitamus: Credo quidem Christum esse propiciationem sed pro [o] Petro, pro Paulo et aliis sanctis, pro me [c aus mihi] autem, qui sum tam [tam sum u] magnus pec-

p] 'Sed etiam totius mundi.' Certum est te quoque partem mundi esse. Ne cor te decipiat: Dominus pro Petro atque Paulo mortuus est, illis satisfecit, non pro me. Huc igitur unusquisque advocetur, qui habet peccatum.

3] esset! 'Pro totius.' In Christo satis est propiciationis, si etiam mundus adhuc maior, quia sic effudit sanguinem, ut sit tam copiosa, ut sufficeret multis mundis. Sed defectus, quod non suscipit hanc propiciationem sed aliam quaerit avertens se ab illa. In Christo habere cognitionem propiciationis
 5 omnium. Si te premit peccatum, non est quod dicas: mihi non gñt, sed 'pro totius' inquit, quod tollat peccatum mundi. Tamen non omnes agnoscunt. 'Lapis factus est iis, qui non credunt verbo', in quo positi sumus i. e. Omnes, 1. Petri 2, 7 etiam impii et increduli sunt vocati et ordinati ad verbum, ut audirent sed non accipiunt. Sic hic: est abundans propiciatio pro omnibus sed non omnes
 10 suscipiunt, Ro. 5. 'Multo plus abundabit' scilicet quo ad se, sed non omnes 2c. Röm. 5, 20 'Frustra fortitudinem meam consumpsi, in vanum laboravi'. Posset omnes 3c. 49, 1 salvos facere sed non omnes volunt salvi fieri. Dolet, compatitur et si esset possibile, flet pro unoquoque suo membro. Si potes depingere in mundo benignissimum hominem, tum conclude vix esse guttulam ad mare Christum.
 15 Si das freundlichst herz Pauli inspicis, diceres: O incomparabilis maior charitas in Christo, qui pro se crucifixus. Cypriano apparuit dominus Iesus cuidam. Sic fecit in terris: flevit woß nicht recht zu gñg. Qui sic Christum arripit, recte, alias idolum habet et fictum. Anselmus dedit hanc similitudinem: Arripe aliquem hominem insigniter misericordem et postea dic: est scintilla
 20 hoc in eo, aridet mihi.

1 esset! in *IIs* 4 zu habere fehlt debet 12 salvi *c aus* salvos 15 dicere
 zu 16,18 Ibi hat er den Xn ein wenig tröffen r

eor, non est propiciatio. Contra hanc cogitationem addit 'pro peccatis totius mundi', ut, sicut negare non possumus nos in mundo esse et partem aliquam mundi esse, ita etiam certo statuamus Christi sanguinem pro nobis fustum et precium pro nostris peccatis [*c aus* peccatum] esse factum. Quod precium tam est magnum, ut, si plures essent mundi, tamen
 25 pro omnibus omnium peccatis satis esset, si modo credant. In eo autem solum est defectus, quod mundus aliam propiciationem querit et ab hac se avertit, non est defectus in sanguine Christi. Quanquam enim Christus sua passione tollit peccata totius mundi, tamen hoc sacrificium non agnoscunt nec accipiunt nisi (ij) hi, qui credunt.

P] quia pro totius mundi peccatis propitiatio factus est et totius mundi peccata
 30 tollit. Omnes enim impii in unum positi sunt et vocati, sed nolunt accipere. Hinc Esa. 49. dicitur 'In vacuum laboravi'. Tam misericors et benignus 3c. 49, 1 est Christus, ut, si possibile esset, ipse pro unoquoque peccatore laborante fleret. Omnium hominum mitissimus, omnium mansuetissimus, compatiens cuilibet membro magis quam sub virga aut sub vibicibus Petrus. Accipe
 35 aliquem hominem insigniter benignum et mansuetum, tum scias multo benigniorem erga te Christum. Sicut enim in terris erat, sic est in coelis. Christus sic episcopus constitutus et salvator animarum nostrarum, at suo venit tempore iudex. Haec cum videamus, ne demus occasionem libidinandi.

'Et in hoc scimus.' Contra duo hominum genera scribit Apostolus, ut 2, 3
 40 diximus a principio: contra praesumptuosos scilicet et operarios, atque contra

2. Tim. 4, 13] Si sic, tum contemnamus mundum, mortem et omnia. De S. Dionisio, sic scribit ad monachum, qui apud Carpum, de quo Paulus. Is fuit incensus adversus duos, ut oraret contra eos, ut occiderentur. Christus ei apparuit in visione ei oranti, dixit: mi Carpe, non veni ꝛ., antequam vellem unum 5
perdi, adhuc vellem pati. Haec dicit se audisse ex Carpo Dionisius. Huiusmodi historiae concordant cum Bibliis, ergo notandae sententiae. Iam est episcopus non iudex, suo tempore veniet, modo rex advocatus misericordiae. Sic tamen licentiosis illis non detur occasio ad peccandum. Dixi hac epistula contra duo genera hominum i. e. contra hereticos, secundo contra licentiosos, quos iam taxat. Christum praedicamus benignum sed illis, qui cupiunt sanari, 10
vivere non in peccatis, qui vero vertere gratiam in luxuriam volunt, illi abutuntur Christo et eius misericordia. Q. d. Vos auditis quidem, sed si est cognitio vera, non erit infrugifera. Regnum hoc non stat in sermone sed virtute.
- 2, 3] 4. Septemb. 'Quoniam cognovimus.' Hactenus audistis Iohannem docentem 15
summam nostrae religionis, quae est cognitio Christi, ut pugnet contra errorem peccati, quae sunt opiniones pugnautes contra simplicitatem fidei. Cum ergo summa religionis sita sit in cognitione non in studiis ꝛ., iam requiritur altera pars hominum, ut examinentur, quia duplex lapsus et error: Primum ignorare Christum. Ignorant, qui non cogitant propiciationem et suis studiis 20
purgant, quae ignorantia est regnum Satanae. Secunda in dextro latere: qui simulant istam cogitationem. Audierunt Christi regnum, in quo est remissio peccatorum per misericordiam sine meritis. Ista verba discunt, praedicant et tamen non est vivax, solida cognitio sed sicut spuma super

8 Dixi oder Dixit

640, 15—641, 4 Hactenus audivimus Iohannem docentem de (centru) summa [c aus summum] 25
religionis nostrae, quae tota posita est in cognitione Christi, ut pugnet contra opiniones, quae à simplicitate fidei discedunt, et contra peccata, desperationem et praesumptionem. Quia autem tota haec doctrina in cognitione est posita, non in studiis aut operibus, requiritur, ut de altera quoque parte homines doceantur, de operibus scilicet. Est enim duplex lapsus seu error: quod quidam hanc cognitionem non habent nec sciunt Christum esse propiciationem sed suis studiis 30
et operibus propiciationem querunt, deinde, quod alii hanc cognitionem se habere simulant et magnifice iactare possunt se esse Christianos, habere remissionem peccatorum per Christum &c. et non habent solidam cognitionem sed est quasi spuma aquae. Contra hos hoc

- p] licentiosos seu acediosos. Vult dicere: Si vera adsit cognitio Christi, non erit infrugifera seu absque vere bonis operibus. Hactenus audivimus Ioannem 35
dicentem summam Christianismi, nempe veram cognitionem Dei et ipsius Christi. Iam admonet etiam hoc videndum, ne ipsa cognitio ficta et simulata sit, id quod in multis conspicimus, in quibus solida non est sed inconstans et velut spuma super aquam. Illi quidem meliores sunt persecutoribus verbi, tamen nihil inde sequitur nec vere credere censentur, nisi 40

3] aquam, est verboritas in lingua eorum. Et tamen meliores illis, qui impugnant. Pro illis etiam dicit in isto latere peccantes, qui gloriantur de Christi cognitione et nihil sequitur. Est quidem talis Christus ut supra, sed ut sequatur, ut sit vera cognitio, quae sit sita in vivendo et afficiendo non speculando.

5 Cognovimus et quod cognovimus eum, crit hoc signum: 'Si observemus mandata'. Generaliter loquitur contra omnes fictos Christianos, qui 'non ambulant', in erroribus habent veram lucem in verbo, speculationibus sed non in cordis penetralibus et manent in prisca vita, in odio, avaritia, superbia, licentiosa vita, prorsus nihil immutantur, non fiunt misericordes, humiles.

10 Est ergo infructuosa cognitio in ipsis, quia traditur ideo, ut impleamus mandata dei. Credere, quae est prima pars cognitionis nostrae, quod solus Christus auferat peccata. Altera pars est diligere fratrem. Ille implet legem, ut Ro. 3. Christus: 'quaecunque vultis', 'haec est lex' Matth. 7. Prima Matth. 7, 12

15 In libertatem vocati estis', Gal. 5. Ro. 13. Non nocet eius rebus: si Gal. 5, 1 egrotat, visitat, si pusillanimis, consolatur. Iam sic vivere, ut alteri similis utilis, daß wird signum sein, quod 1c. Quod inimicum tuum non odias et fratrem diligas, est signum cognoscere te Christum et haec cognitio est salus. Et si incidis in malam cogitationem, redis rursus. Si credo Christum stare

20 pro me apud patrem, ne damner, statim naturaliter fluit charitas: Animi

2 peccates 5 eum o über signum steht per quod 6 mandato 20 Animi
c aus qui

loco docet Iohannes et dicit veram cognitionem non esse infrugiferam, sed sequi eam certos fructus obedienciae erga Deum et dilectionis erga proximum. Non enim esse ociosam doctrinam, quae in speculatione quadam sit posita, sed afferre novam vitam et motus novos. Quare ipsi se probent, num vere iacent se Christum cognoscere, cum tamen non sequatur

25 vita illa cognitione digna.

P] fidem bonis operibus probent. Non enim in speculando consistit vera cognitio sed pergit ad operationem.

'Quoniam cognovimus eum, si iussa illius observamus.' Generaliter loquitur contra omnes Christianos, praesertim licentiosos, qui manent in priori vita, avaritia, ambitione, seortatione. Ideo nobis est tradita cognitio Christi, ut impleamus mandata Dei. Prima enim Christianismi pars lex, altera dilectio fratris, Ro. 13. 'Nemini quicquam debeatis nisi hoc, ut invicem Rom. 13, 8 vos diligatis.' Et Matth. 7. 'Omnia, quaecunque vultis, ut faciant vobis Matth. 7, 12 homines, ita et vos facite illis.' Primum liberamur a peccato et tum proximo inservimus omnibus viribus. Atque per hoc cognoscis in te esse regnum Dei, si fratrem non odis. Nam etsi nonnunquam irascaris, tamen remittendum et cogitandum tibi est, quod male egeris. Si inciderit sollicitatio concupiscentiae ad peccatum, nec desperandum neque etiam desistendum a pugna. Christianus pugnat contra ignorantes Christi et contra male vigi-

3) sunt blandicordes et expositi omnibus, tolerant infirmos, ii sunt, de quibus Iohannes: implemus mandata eius. Tum peccatum quidem sollicitat, sed non triumphat et caput serpentis contero. Totus est in pugna Christianus, sed habet fortem propugnatorem Christum in celis. Contra fictos et hypocriticos Christianos ergo loquitur hic. Quando vero quis sentit se paratum ad amandum propter Christum, gratias agat. Hoc quod non facio, dicat, Iesu, tu fac et da spiritum, ut plus faciam. Christianismus ergo habet semper tentationes, pugnat contra fictos et falsos. Illis resistendum impugnantibus et illuminandum, qui audiunt. Ibi exhortatio et continua sollicitatio, ita currit doctrina, quia Satan non quiescit et manebit usque in finem: tempore apostoli fuit, videmus hodie multos praedicatores, qui egregie docent sed avari sunt et quaerunt gloriam, et apparet Satan potentius regnare quam antea. Prius nausea monachorum alita, plus est solitudinis pro ista misera vita quam ante. Quae causa? Satan. Ante Euangelium non habuimus tot hostes, iam totus mundus adversatur, hic apud nos per desidiam, avariciam. Ibi non desistendum, quia signum, quod verbum efficax sit, quia si non esset, non impeteret. Videt sibi eripi animam, alibi aliam, hoc videns facit duplo deteriores, tum desperare volumus. Si in ista civitate duo sunt, qui serio suscipiunt Euangelium, non frustra docuimus, qui pii nos 2c. Apparent res post Euangelium semper esse peiores, sed non est, quia Satan est iracundus, quod auferuntur ei spolia. Id ne nos pateremur. Certe si collum

642, 5 — 643, 2 Qui igitur sic se invenit, quod sit paratus ad iuvandum proximum, is Deo agat pro tanto dono gracias et dicat: quod adhuc mihi deest et non facio, hoc tu fac, domine Iesu, et da spiritum, ut adhuc amplius faciam. Sic Christianismus semper habet tentationes. Aut enim pugnandum est contra fictos et falsos fratres et *[c aus aut/* contra impugnantes doctrinam hanc aut illuminandi sunt qui nondum audiverunt Euangelion. Antequam audiverint, sunt exhortandi, quia Sathan nunquam quiescit ecclesiam sollicitare. Hoc apostolis ita accidit. Quare nos quoque hanc fortunam aequo animo feramus et cum videmus multa enasci nunc mala, quae ante Euangelii doctrinam non sentiebantur, cogitemus id esse signum verae doctrinae. Quia enim Sathan, qui sub Papa in ocio erat, nunc per verbum se peti sentit, omnia conatur, ut Euangelion et fidem extinguat. Hinc sunt hereses illae, bella et seditiones. Imo apud nos ipsos maior est sollicitudo pro vita, minor ardor ad bona opera, quam antea fuit sub papatu. Unde? nimirum, quia Sathan nobis iratus est et omni genere insidiarum nos petit, ut duplo peiores facti incipiamus abiicere Euangelion et fidem, ut ministri verbi, cum vident hanc in auditoribus ingratitude, avariciam, iniurias &c., fracti tedio desperent de fructu verbi et cessent ab officio. Sed contra haec erigendus est animus et satis magnum operae pretium debemus existimare, si in hac¹ urbe viginti sunt Christiani, qui verbum serio amplectuntur &c. Atque haec causa est, cur tam vehemens sit Iohannes in hac exhortatione. Repetit enim sententiam negative.

¹) hac hat Bruns gesetzt für ein unleserliches Wort der Hdschr.: viar (?)

p]lautes, qui docendi sunt, ut in sana doctrina permaneant, atque exhortandi sunt diligenter quamvis in utraque defectuosi. Non tamen desistendum a praedicatione, sed ficti et negligentes Christiani monendi et hortandi sunt, ignorantibus vero et errantibus docendi quacunque opportunitate.

23] mihi una hora posset vigesies frangere, faceret. Semper exhortandi pigri, alii convincendi. Si non facimus, est signum 2c., ut sequitur.

‘Qui dicit se nosse.’ Habuit negotium certe Iohannes cum falsis Chri-2, 4
stianis fratribus, qui dicunt se habere cognitum Euangelium, Christum.
5 Cognitio dei scire, quod Christus sit salvator et paracletus noster, quem
acceptet et non intueatur tantum oculis iracundis. Interponit sanguinem
suum inter deum et hominem, per quem vult respicere deus. Si istius sanguine
alius venit 2c. Ista noverunt doceri, sed, inquit: ‘et non’, mentitur, tamen sciunt,
quia aliter loquuntur quam adfecti. Locuti sunt istam doctrinam ad meram
10 iactantiam. Hoc faciunt et nostri Rottenses, fructus sequuntur: negabant eius
divinitatem et humanitatem. Verba audiunt ex eo, didicerunt a nobis hoc
doceri, iam gloriam ipsi volunt habere, quaerunt sub nomine Christi et verbi
eius gloriam et ventrem. Sed illorum gloria est nihil, quia sunt mendaces
et ostentatio mera. ‘Veritas’ quare addit, cum sint idem? Supra: deus est 1. Joh. 1, 5
15 lux, sed ungläub fingit sibi deum et format sibi opiniones de deo mendaces.
Sic hic: qui sine mandatorum dei observatione cognitionem dei iactat, primo
est mendax, non habet cognitionem Christi, secundo veritatem: hoc contra
speciem, qua volunt esse Christiani i. e. quicquid jurwendet, quod vultis
simpliciter esse veraces, ißt nicht war. Donatistae contra Augustinum: Tu
20 contumelia nos adficiis. Deinde ipsi occidebantur mutuo et alii praecipitabant

4 dicunt] dt [sonst = dicit/ 10 fructus sequuntur o 15 ungläub] vng:
18 (dr) vultis

p] ‘Qui dicit se nosse deum et praecepta eius non servat.’ Contra osten-2, 4
tatores loquitur, qui in omnibus suis negotiis nihil aliud quaerunt nisi nomen
et gloriam. Agit Ioannes cum filiis et filiabus. Tales nostri Syvermeri, qui
fatentur se nosse deum et praecepta servare, cum tamen ea non servant nec
25 sermonem eius seu credant, quae Ioanni eadem sunt 2c. ut sequitur, wer
aber ein anders redet, als er gefinnet ißt, der ißt ein lügner.

‘Et veritas non est in eo’ hoc est, quod supra dixit: Deus lux est et
tenebrae in eo non sunt ullae. In istis sunt tenebrae ignorantiae, errores et
haereses, unusquisque cogitationibus suis proprium sibi Dei cultum fingit,
30 fie maßen ihren Gott anders ab denn er ißt. Vult dicere: alles was ihr
vowendet, das ißt nicht wahr, jagt und thut, was ihr wollet. Et vide, ut
tamen distinguat inter mendacem esse et veritatem in aliquo non esse. Pro-
prie enim perecelluntur haeretici, qui fidem salvificam mentiebantur, imo ne
quidem ad veritatis cognitionem pervenerant. Donatistae tetrici multum
35 gloriabantur de fide, vita et continentia atque *avtozeia*, propria seu inter
ipsum assumpta morte. Primo enim mane cum alter alterum convenisset,
post salutationem continuo subintulit: Interfice me. Quod si is noluisse,
ille se praecipitando interemit. Haec inter ipsos praeclearissima facinora,

2] se. Ibi iactabant ꝛ. Non estis solum, inquit Augustinus, mendaces et quic-
 quid pro vestra specie extollitis, nihil est, sed est vana species. Oportet sit
 Matth. 5, 10 poena et causa mortis, Matth. 5. Sic nostri Rottenses: gloriantur de cruce.
 Quærimus: quæ est causa? Error, et ista causa est furoris.
 2, 5 'Qui autem servat verbum eius vere.' Dilemma: qui mandata eius 5
 non, et econtra (duæ partes). Iam conclusio. Ibi vides, de quo praecepto dei
 Num. 13, 9 loquatur: Paulus vocat charitatem, in qua recapitulatur tota lex. Tamen
 diximus heri, quod non sumus perfecti. Haec duo privilegia habemus: Cog-
 nitio Christi et non odimus fratres non querentes eius ꝛ. da heiẞt: donum
 quod nisi adesset, raperemus ꝛ. Alterum, quod habemus propiciatorem 10
 Christum, qui stat cum sua iusticia. Si tantum servemus eius verbum,
 est perfecta charitas, si etiam non est perfecta, quia Christus mach̃t sua
 iustitia tantam nebulam deo fur augen, ut nullum possit videre peccatorem.
 Tam magna iustitia Christi, ut tegat peccata hominum in conspectu dei, ut
 nulla videat. Negligentes Christiani, licet vivant in avaricia, morbis et vitiis, 15
 agnoscunt peccata, quia sunt denotata peccata, die fan man hin an bringen.

1 2 et quicquid bis nihil est rh 6 duæ ptes o

644, 5 — 645, 2 Hic vides, de quo praecepto loquatur. Sic Paulus vocat charitatem, in
 qua recapituletur tota lex. Sed quomodo convenit haec sententia cum superioribus? Diximus
 enim supra, quod nemo sit perfectus. Respondeo: christiani habent duo privilegia: primum
 et summum est cognitio Christi seu ipse Christus, in quo habent non solum charitatem per- 20
 fectam, sed perfectas omnes alias virtutes christianas. In Christo enim nullum est peccatum,
 sed omnia summe sancta et pura. Deinde habent etiam primicias spiritus et donum faciendae
 legis aliquousque. Etsi autem, dum in hac carne vivimus, haec posterior iusticia, qua legi
 satisfacimus, nunquam possit esse perfecta, sicut supra in 1. cap. Iohannes dixit, tamen
 quia habemus praeter hanc nostram [rh] legis iusticiam aliam iusticiam extra nos positam 25
 [extra nos positam rh] nempe iusticiam Christi, quæ per fidem nostra sit, ideo etiam illa
 nostra imperfecta iusticia reputatur pro perfecta iusticia: Quia Christus cum sua iusticia
 quasi nebulam oculis dei offendit, ut peccata, quæ in nobis sunt, non videat prae magni-
 tudine iusticiae Christi, qua suos, qui in ipsum credunt, obumbrat ac tegit. Est igitur
 utrumque verum: primum quod Christiani [rh] sint perfecti et sine omni peccato, si scilicet 30
 eos consideres, quales sint in Christo. Deinde quod sint pleni peccatis et habeant opus
 remissione peccatorum perpetua, si scilicet eos consideres, quales sint in se extra Christum.
 Ergo Fratres, qui per negligenciam aut infirmitatem labuntur in peccata carnis, ut sunt
 avaricia, libido, ambicio, invidia &c., illis adhuc potest consuli. Sunt enim eiusmodi peccata,

p] sed tamen veritas in ipsis non erat. Augustinus enim contra illos scribens 35
 dicit ad martyrium requiri causam et poenam et deiecit omnem eorum gloriam.

2, 5 'Qui autem servat sermonem eius' conclusio est, siquidem quod prae-
 cessit et iam proxime expositum est, dilemma fuit. Ego intelligo loqui
 Ioannem non de praeceptis sed de verbo Euangelii, quod servat is, qui
 Joh. 8, 55 Deum novit. Ioann. 8. 'Ego scio eum et sermonem eius servo.' 40

'Vere in hoc charitas Dei perfecta est.' Ille habet consolationem in
 corde, quod Deum et proximum amat.

3] Sed qui contra verbum pugnant, si amiserunt verbum, ibi nulla spes resipiscientiae, nulla charitas. Loquitur hic simpliciter de verbo Evangelii. Videte, inquit, ut cognitionem de Christo veram habeamus, ut servemus eius verbum, ne auferri sinamus, quia Satan, Sectae, pigritia veteris hominis, et vult
 5 reddere inutile. Ergo orandum, vigilandum, ut in toto verbum retineamus. Tum manet et cognitio, quam sequitur charitas et quod illi defuerit, supplebitur per Christum, cuius verbo adhaeremus. Vides, quid apostoli praedicarint. Satan horrendo nobiscum agit, vult auferre verbum. Orandum propter hoc, quod Satan non cessat insectari omnibus viribus suis. Iam coepit nos dis-
 10 pergere propter verbum, nomen dei conservandum et non auferat hanc lucem tam subito. Debemus orare et sciat quisque sic orationem exaudiri. Quamquam Christi mors est luerum. 300 personas hat ex zu ruck getrieben, ne audirent verbum dei, ex quibus aliqui promovissent. Princeps est in domo eius, non potest pati etc. Id est, habet testimonium, quod deum vere diligit
 15 et proximum. 'In hoc': propria phrasis Iohannis. Et per hoc cognoscimus. Christus: 'ex fructibus eorum'. Ibi vitam aliis declarat cognitionem Christi ^{Matth. 7, 16} quae est, ut Ioh. 6. 'in me manet et ego'. Nos scimus tanquam per signum, ^{Ioh. 6, 56} quod simus in ipso, qui est aeterna sanctitas, bonitas, potentia. Ergo in eo conclusi et moramur tanquam in horto, qui est aeterna iustitia. Magna ergo
 20 res, quod peccator habitare in aeterna iustitia debeat. Si quis in paradiso, ego Christum pro centum milibus paradisis. Qui est in verbo eius, potest se solari, quia habet eius propiciationem, neminem scit, cui male faveat, ergo credit, quod sit in eo.

'Debet, sicut ille ambulavit.' Das macht er auch ad charitatem et 2, 6

1 si c aus ibi 1/2 resipiscientiae o 5 redde zu 9/10 Et sicut Satan dispersit dei regnum, ita ipse Satanae dispergat et sicut ipse in morte peste gloriatur, deus in vita etc. r
 10 nomen o 14 vere o

25 quae ipsa ratio agnoscere cogitur ut peccata nec potest ea pro iusticia defendere. Qui autem contra verbum pugnant, de illis nulla spes est resipiscenciae . . .

645, 24 — 646, 15 Pertinent haec quoque contra falsos Christianos, qui gloriantur de more¹

¹) more] nore *Schreibfehler*; *Bruns setzt* morte

p] 'Per hoc scimus, quod in ipso sumus' propria phrasis Ioanni. Christus diceret: qui manet in me et ego in eo, hic fert fructum multum, Ioann. 15, 3 ^{Ioh. 15, 5}
 30 Ego miser Christianus circumfoveor a Christo, aeterna iustitia, nec sinam peccatum in me regnare, ideo spero, imo credo, quod sim in eo.

'In hoc scimus, quod in ipso sumus.' Audivimus Ioannem hic agere, ut fidem nostram testemur bonis operibus et fructibus charitatis. Ut diligas fratrem, non satis est non odisse illum, sed oportet etiam benefacere illi.

35 'Qui dicit se in ipso manere.' Cum ait 'qui dicit se', semper suggillat 2, 6

23] contra fictos Christianos, quia multi sunt, qui dicunt, inquit, in Christo et non ambulant ut Christus. Prius accepit pro se totum Christum non solum ambulasse in charitate sed etiam traditum ad mortem pro nobis. Ergo sic quisque Christianus ambulet ut Christus, quia ubi Christus habitat, illum reddit sibi conformem, ut Satan plenum omnibus malis reddit suum. Mansuetum, paratum pati, mori pro proximo, sicut Christus ipse fecit. Ergo omnes morientes pro verbo pro Christianis moriuntur, ut confirmentur alii, daß heißt ambulare ut Christus, quia ita loquitur 'Dicit'. Quando sic loquitur, perstringit fictos Christianos, daß ist in genere gereth, postea in specie: Si Christus pro nobis, debemus et nos ponere. Rottenses sunt pleni invidia et nos dicunt tales. Quare? Quia damnamus eorum scripta. 5

9. Septemb:] 'Ambulare'. Audistis sanctum Iohannem hoc agere, ut fidem nostram testemur operibus et fructibus charitatis. Qui fructus sint, ipse se exponit, ita ut charitatem tractet affirmative et negative: Quia non est 2, 7 diligere fratrem, si non oderis, si etiam non benefeceris &c. 'Novum.' Hic per modum praecupationis scribit. Quia Iohannes contra novos doctores scribit et illos tangit, quasi dicat: nihil mandati a me expectetis, quia multi, 15
3ac. 3, 1 qui nova mandata docent. Sic Iacobus: 'nolite fieri magistri', quoniam fundamentum est iactum doctrinae, tamen quisque vult melius facere. Dia-

4 ubi Christus] vbi X—9 [d. i. sonst Christianus]
17 mandati e aus novi

8 Quando sic loquitur o

Christi et tamen non ambulant sicut Christiani. Intuetur autem Iohannes totum Christum, 20 qui non solum in charitate ambulavit, sed etiam in [o] mortem se tradidit pro nobis. Ergo Christiani quoque sic debent vivere, ut praeter charitatis officia, quae debent fratribus, sustineant crucem et paciantur se conformes fieri Imagini filii Dei, ut sint mansueti et parati mortem sustinere pro proximo, sicut Christus mortem pro nobis sustinuit. Quanquam faciendum hic discrimen est nostrae mortis et mortis Christi. Unius Christi mors nos liberat ab aeterna morte et reatu peccati. Nostra autem mors, quam sustinemus propter fidem et confessionem verbi, alium finem longe inferiorem habet, nempe ut confirmentur per nos sancti fideles et consolationem accipiant, ut ipsi quoque nostro exemplo verbo credant et propter verbum omnia pacienter ferant. Summa igitur tocins huius loci est, ut fidem nostram testemur bonis operibus. Atque hic vides Iohannem longe alio modo ad bona opera hortari, quam adversarii solent. Ponit enim bona opera signa fidei, illi fidei opera anteponunt (Hic) et eis tribuunt salutem. Fractat autem charitatem affirmative et negative. Neque enim hoc est diligere fratrem: non odisse eum, sed debet etiam alterum fieri: ut ei prosis, ubicunque possis. 25 30

p] iactatores et fictos Christianos. Daß sol daß wahrzeichen seyn, daran sie zu erkennen, an veri Christiani sint nec ne. Ubi Christus per fidem inhabitat, 35 ibi reddit hominem illum conformem sibi nempe humilem, mansuetum, paratum iuvare proximum in quavis necessitate.

2, 7 'Carissimi, non novum mandatum scribo vobis.' Sanctus vir hoc scribit per modum praecupationis, quia Ioannes scribit contra novos doctores. Deinde suggillat eos dicens: Nolite putare, quod nova scribam vobis, imo 40

3] bolus imitatur semper hanc lucem et suscitatur suos magistros. Ego in hoc ergo scribo, ut conservem vos in doctrina, quam suscepistis. Sic Paulus sollicitus, ut ecclesiae maneat in doctrina. Sic nostra pugna est, ut doctrina maneat in eis. Iactum est fundamentum, i. e. ortus est sol iustitiae. Iam
 5 tam multi novi doctores insurgunt, ut sat nobis negotii, ut conservetur dogma. Id est, nolite habere vñ cogitationes, quod velim novi quid, sed 'fides et charitas'. Ideo scribo priora, ut custodiam a novis vos. Sic nobis faciendum: quod prius docuimus, reiterandum nobis. Iam *Schwermet* sit contra Sacramentum et baptismum, sed post contra fidem &c. Id est, vos volo in
 10 simplicitate retinere in Christo contra novos, ut non suspicietis ad nova dogmata sed manete. Sic deus nos custodiat, Satan non dormit, deus custodiat nos a vana gloria in doctrinam. Nemo gloriatur de hac doctrina quam deus. Si gloriatur, est diabolica tentatio. Magno consilio et divino fecit deus, ut Euangelium sit verbum crucis, ut premit bestiam vanam gloriam,
 15 subiicit Satanae persecutionibus, ut sciamus esse non vanum &c. Sectarii inspicunt praemium.

'Ab initio' Euangelii praedicati, a nobis auditi. Haec Epistola scripta ferme in fine vitae Ioannis. Non mirum, quod vivens usque ad resurrectionem
 20 sectarum, cum ipsi apostoli viventes non potuerunt invenire. Id est, antiquum, prius, ab initio. Summa summarum: *hüt euch für neuer lere* et retinete vetus. Iterum conerit pestilentes doctores. Si volunt novam habere, quare 2, s

8 nobis] nos 16 praemium *verwischen* 20 initii

647, 21 — 648, 6 Conerit hic iterum pestilentes doctores, quod idem vetus et novum man-

p] plus satis novi habetis. Ubique oritur lux veritatis, adest diabolus et suscitatur alios novos magistros. Imo vero, fratres, haec scribo, ut conservem
 25 vos in doctrina, quam accepistis. Sic Paulus ubique in suis Epistolis idem monet. Sic et nobis omnis pugna debet, ut conservemus doctrinam adversus novos doctores. Fratres, nolite cogitare aliquid novi me docturum. Tantum laboro, ut conservem vos in priori tradita doctrina. Ego volo vos in simplicitate retinere contra novos doctores. Manete in simplicitate et veteri
 30 doctrina, quam accepistis. Cavete ante omnia, ne gloriemini, ne petatis gloriam. In sacris literis Diabolica tentatio est velle gloriari. Ideo sic disposuit Deus, ut verbum Euangelii esset verbum crucis, ut opprimeret istam vanam gloriam.

'Sed mandatum vetus, quod habuistis ab initio', scilicet praedicati
 35 Euangelii. Ex hoc loco colligi licet hanc Epistolam esse scriptam sub finem vitae Ioannis, sicuti etiam secundum Petri. Ipsi Apostoli dum viverent, coacti sunt ferre istos magistros novos, nihil mirum, si et hodie nos ferre cogamur.

'Mandatum novum scribo vobis, quod verum est in ipso et in vobis', 2, s
 40 Est vere nova doctrina, imo est sola doctrina. Iterum contra novos doctores

3] non arripiunt illam et videbunt eam novam, quia nunquam est mundo cognita, quia Euangelium sapientia manet nova, quia vetus homo non intelligit, quae ad tempus est nova. Quod secundum adfectum et rem semper nova, quia nos semper renovamur, et Rottensibus est semper nova et mundo. Rottenses scribunt de fide, sed non in corde habent, alioqui non innovarent 5 novas doctrinas. Quare nova? Quod verum est, est 'novum' sed non cognoscitur nisi apud vos. Ipsi nostis: et deus Christus. Vos scitis esse verum Christum, etiam alii ignorant et damnant tanquam tenebras et errorem sua somnia erigunt. Sicque probat, quia 'tenebrae'. Ergo ante hoc mandatum 5ob. 1, 5 novum erant tenebrae et non lux. Ergo novum mandatum Lux: 'lucet in', 10 Ioh. 1. Est illis absconditum, non vident. Summa summarum: Cavete a Eph. 4, 14 novis, quod scripsi prius vobis iſt neu ſat, 'ne circumferamini omni vento doctrinae'. Haec natura nostra, ubi spiritus non est, quando quis rem audit 1 annum, putat se scire. Natura sic facit: Cito fastidit, quod semel recepit. Iesus Christus est iusticia, das ſan iſt. Si alia opinio venit, pſump hin ein, 15 omnes saturi contemnunt doctrinam iustificationis et fructum spiritus. Sapit vero, quod in sacramento sit panis. Post illam opinionem sequetur alia. Si iam ad nos veniret novus praedicator, hiengs im alls an.

Id est, Christus lucet per verbum suum in vobis. Iterum damnat adversariorum doctores: In vobis lucet, in eis tenebrae nondum abierunt. 20

7 et deus] ob est deus? 16 iustificationis

datum dicit. Q. D. si volunt habere novum mandatum et doctrinam novam, quare non arripiunt illam veterem, quam nos ab initio tradidimus [quam bis tradidimus rh], et videbunt eam vere novam esse, quia mundo plane est incognita, et Euangelion semper manet novum, neque enim a veteri homine intelligitur. Quod ad tempus igitur attinet, est vetus doctrina iam olim sparsa per Apostolos in mundum. Sed quod attinet ad Aspectum et rem seu effectum, est nova doctrina, per quam nos quotidie renovamur. Nostri adversarii tam Papistae quam Rottenses etiam de fide clamare norunt, sed si eam vere intelligerent, quid esset, non quaererent nova dogmata sed in hac una viderent sibi toto tempore vitae discendum et sudandum neque tamen eam perdisci posse. 25

p] et haereticos. Si velint habere aliquid novi, accipiant hanc doctrinam, quae certe est nova nunquam mundo cognita et iis, quibus est cognita, ideo nova, quod eos in dies renovat, qui illam suscipiunt. Mandatum est novum in Christo, qui nunc revelatus est et novum nobis, quos illuminat. Ergo hanc doctrinam servate. Reliquae doctrinae erunt tenebrae et non lux. Summa, caveto a nova doctrina, sicut Paulus ait, 'Nec circumferamini omni vento 35 Eph. 4, 14 doctrinae', Eph. IV.

'Quia tenebrae transierunt, et verbum iam lucet.' Iterum damnat adversarios, in quibus tenebrae nondum abierant, habebant fallax lumen, non

33 novum nobis] no(vum) || nobis

3] Iactant quidem tenebrarum abitionem, habent quidem lumen sed fallax, transfigurant se in angelum lucis. Horrendum est, quod nomen habent doctorum Christi. Satan non loquitur ut Satan, sed sic insinuat se mentibus, ut videatur ipsa maiestas vel Gabriel. Sic eius angeli, ut Paulus: 'ministri Christi' 2. Cor. 11, 23
 5 sunt, et ego', sed operarii subdoli. Quis ergo securus, quando pugnandum cum illis, qui iactant gloriam dei et ministerium Christi. Ego auderem me quidem vocare servum dei, sed non, ne fiat opereculum hoc nomen. Lucet. Ubi? in ipso. In illis etiam sed fallax sub nomine Christi et dei.

'Qui dicit se in luce esse.' Heretici hoc non possunt omittere, quia 2, 9
 10 sicut est spiritus ita vita. Teterrimo odio persequuntur Christianos, qui sunt in simplicitate, qui habent veram lucem. Tenemur studio insectari eorum doctrinam, adeo oderam illos. Non est satis odisse sed toto corde, sed tamen diligimus, ut revertantur. Quod placeret hoc 'significat' cordibus. Si bona guttula sanguinis in me, non possum pati propter Christum. Tum
 15 arguimur immodestiae, tum dicimus ipsos cecos, quis Iudex hic? Iudicium est illius, cuius est verbum. Species adest, quasi modesti et charitativi. Sed

16 species] spes [*Verschen für spēs*]

649, 9 — 650, 15 Haec est nota certissima haereticorum, quod oderunt et persequuntur veram ecclesiam, quae in simplicitate verbi ambulat. Quod autem nos quoque eorum doctrinam publice insectamur et damnamus, non fit odio ipsorum: cuperemus enim ipsos, quoquo
 20 modo fieri posset, in viam reduci, sed quia sic exigit nostrum ministerium. Quis enim vere pius minister aequo animo paciatur Dominum suum Iesum Christum ab impiis sectis cum tanto ecclesiae incommodo non recte doceri? Cum igitur nos serio ipsis opponimus, immodestiae nos arguunt. Atqui in docendo modestos, in refutando acres esse convenit. Nec ibi est odium, sed iusta severitas, quam ministerium nobis imponit. Adversarii autem nostri sic

p] 25 verum, transfigurabant se in angelos lucis et doctores. Diabolus sic se insinuat in cordibus nostris, non, ut malus et falsus, sed, sicuti bonus et optimus, et ut angelus lucis. Sic etiam eius magistri 'servi Christi, ministri Christi', sub istis titulis imponunt hominibus. Sed verum lumen lucet in ipso, et in nobis, dabey bleiben wir. In ipsis vero fallax lumen.

30 'Qui dicit, se in luce esse, et fratrem suum odit.' Haeretici hoc non 2, 9 possunt committere, quia sicut sunt spiritus, sic fructificent. Nos tenemur odisse eorum dogmata et studia. 'Perfecto odio oderam illos, qui inimici sunt mihi', Ps. CXXXIX. Toto corde eos debeo odisse. Annon dolere 31. 139, 22 mihi debet propter Christum, quod sic depravant verba Christi, 'Est' hoc est, 35 'significat'. Quod cum facimus, illi nos oderunt, et clamant, nos esse contemptores charitatis. Simulant quidem modestiam et charitatem, sed intus sunt pleni odiis. Qui non est in lumine vero, non potest diligere fratrem, immo, extinctam vellet omnem charitatem. Tantum, ut maneat eorum dogmata, ipsi occultant sua odia, persecutiones et tyrannides: studium gloriae
 40 Dei, et zelum ardentem pro veritate. Sed, qui non manet in vero lumine,

R]atrocissimo odio laborant. Qui ergo non est simpliciter in luce, non potest
 sine odio esse, quia hereticus vellet extinctam Christianitatem, ut sua doctrina
 Gal. 5, 19 et opera carnis, Gal. Hoc odium eorum, inquit Iohannes, ornant et dicunt
 se in luce esse et odientes nos dicunt zelum et dicunt omnia facere pro
 gloria dei, ut et Papa, quando comburit x. Sie nemo potest eos facere 5
 peccatores. Studium gloriae dei est ipsorum iracundia, sed dicunt zelum
 ardentem pro veritate. Ergo hereticus non convertitur. Iohannes: qui non
 manet in lumine nec in charitate. Deinde fructus spiritus sunt certi. Qui
 ergo deficit a lumine, illius opera sunt hypocrisis et amarulentia, quia non
 adest spiritus sed diabolus, quia fructus spiritus non crescit nisi in spiritu. 10
 Luc. 6, 43 'Arbor mala', Luce, sicut faciunt novi spiritus et doctores. 'Odit' sicut cogun-
 tur odisse. 'In tenebris adhuc' sic loquitur: hoc facitis propter speciem con-
 versionis. Sed, o Iohannes, haec non creduntur nisi ab his, qui sunt in luce
 ut Christo et Christianis. 'Dicunt' ista iactare esse in luce. Sed Iohannes
 hat muß sein opprobrium, contemptus, tenebrae, ipsi: gloria, lux. Qui 15
 sunt in errore, oportet titulum habeant, quod sint verissimi, econtra pii
 doctores sunt seductores. Si apostoli tulerunt, et nos x.
 2, 10 'Qui diligit fratrem.' Antithesis. Signum et certitudo, quod sit in
 lumine, est charitas. Tamen sunt modesti et Christiani et rottae, ut dictum.

1 in o 12 adhuc sic loquitur o 16 in o

se nobis opponunt, ut cupiant (ex) nos una cum doctrina nostra in perpetuum extinctos 20
 idque agunt et quaerunt tot practicis, ut vocant, ut nemini possit esse dubium eos ad causam
 acerbissimum odium afferre et vere natos esse ex spiritu mendaci et homicida. Ornant autem
 hoc odium, ut Iohannes hic clare dicit, titulo lucis et gloriantur se esse in luce, vocant
 zelum non odium et studium gloriae Dei non iram. Quare impossibile est nos converti, cum
 peccatum suum tam honestis titulis ornent neque sinant se peccatores argui. Nos tamen 25
 scire debemus iudicium S. Iohannis esse verum, quod qui non manent in lumine, nec in
 charitate manent et quod fructus spiritus sunt recti. Qui ergo a lumine deficiunt, illorum
 opera sunt hypocrisis et mera amarulentia, quia non gubernantur a Spiritu sancto sed a
 diabolo, et quanquam iactent se esse in lumine, tamen sunt revera in maximis tenebris, sicut
 ostendunt opera tenebrarum. Sed non creduntur haec nisi ab his, qui sunt in lumine. 30
 Quare non dubium est, quin illi ipsi, contra quos haec scripsit Iohannes, (appellarint) duxerint
 eum (pro) tanquam opprobrium et tenebras, se autem admirati sint tanquam gloriam et lucem.

P]non manet in charitate, fructus Spiritus non crescunt, nisi in Spiritu. 'Non
 Matth. 8, 18 potest arbor mala fructus bonos facere', Matth. VIII.

'Qui dicit, se in luce esse.' Sicuti isti Rottenses usque adhuc hoc dicunt, 35
 ob speciem confessionis. Hoc illi non agnoscunt, immo dicunt, se esse in
 luce. Christus vero et sui vident, illos esse in tenebris, quia obscurant
 lucem Evangelicam. Habent gloriam, quod habent Evangelium, coram
 diabolo et mundo. Hoc accidit Apostolis, non mirum, quod et nobis.

2, 10 'Qui diligit fratrem suum, in lumine manet.' Antithesis est, Christiani 40

33] Verus Christianus nollet perire istos adversarios, sed odit doctrinam, verbum et seductionem eorum. Econtra adversarii vellent extirpatum adversariorum genus. Odium sanctum et malignum: sanctum in Christianis, malignum in Rottis.

5 'Et scandalum.' Quid hoc? Ambigua locutio potest intelligi de passivo et activo. Ego de passivo accipio: Et est, ipsi ambulant in lumine et non scandalizantur ista specie, pompa, iactantia novorum doctorum, sed perseverant in doctrina et non est illis scandalum, quia diligunt legem tuam, illi simpliciter adhaerent. Scandala quidem sunt, Matth. 18., tamen non Matth. 18, 7
10 offenduntur. Activa significatio: neminem offendat, Christus in suo regno habet multa scandala, deinde ipse etiam est Iudaeis et gentibus. Sed de 1. Cor. 1, 23 hoc puto eum non loqui, sed: Adversarii sunt pleni scandalis, offenduntur singulis verbis non aptis, Christianus econtra nihil offenditur doctrina impiorum, non corrumpitur infirmitate, impietate, non mutatur, sed simpliciter
15 manet in charitate, 1. Cor. 13. diligenter lege. Sive contemnat eum, maledicet, 1. Cor. 13, 4 7 non offenditur, sic perfectus est in cognitione luminis, quod eum conservat, novam doctrinam transit surda aure, malitia adversariorum nihil movetur, persequentes audit nihil etc. quia habet lumen et radicans per charitatem.

7 scandalizatur

14 impietate o

651, 5 — 652, 7 Quod addit 'et scandalum non est in ipso', est ambigua locutio. Potest
20 enim accipi active et passive. Ego tamen malo de passivo scandalo accipere, ut sit sententia: Si qui ambulant in lumine, non scandalizantur ista specie, pompa et iactantia novorum doctorum, sed perseverant in sacra doctrina nec offenduntur, quia diligunt legem tuam, cui simplici fide adhaerent. Activa significatio est: quod neminem offendit. Sed ego malo priorem illam sequi, Quia Christus in suo regno multa habet scandala, sicut et Matth. 18. dicitur, et Matth. 18, 7
25 ipse Christus est scandalum Iudaeis et gentibus. Sicut ut quoque sumus pleni scandalorum in oculis adversariorum nostrorum. Omnibus enim factis et dictis nostris offenduntur, sed nos non offendimur ipsorum doctrina aut vita, non corrumpimur aut imitamur propter ipsos, sed manemus immoti et constantes in nostro verbo et in charitate: (sicut et 1. Cor. 13.) ac [o] si quid ab ipsis male vivitur et docetur, transimus quasi surda aure et clausis oculis nec

p] 30 diligunt, et isti diligunt. Verum Christianus nollet illos perire, immo, vellet illis mederi, quanquam vehementer oderunt doctrinam. Utrum sit ex odio sancto et bono, iudicabit Christus.

'Et scandalum in eo non est.' Ambigua locutio, quae de 'passivo' et 'activo' scandalo potest intelligi, ego de passivo malim. Hoc est, ambulat
35 in lumine, et non scandalizatur ista specie luminis, sed constanter manet in lumine, non movetur ullo scandalo. 'Pax multa diligentibus legem tuam,' Psalm. CXIX. Sic neminem scandalizat. Sed, non credo, de ista illum loqui infirmitate fratrum, 'non irritatur charitas', 'non excidit', 1. Cor. XIII. Verus Christianus nihil offenditur, sed 1. Cor. 13, 6, 8
40 est constans in cognitione illius luminis, audit novam doctrinam, sed nihil

3] Contra adversarii sunt eradicati, feruntur omni doctrina venti et optimis verbis offenduntur. Sive fratres sive optimi nominentur, suspitio mera: quando etiam admirari volumus eos. Si arguuntur, gloriantur de cruce: Christus utrumque et malum et bonum patitur. Hoc vides in libellis ipsorum: blanditias nostras vertunt in duplex venenum, in glorias martyrii nostras increpationes. Ita Satan est suspicax et facit suspitiosos. Hoc

Tit. 3, 10 Iohannes expertus, et Paulus: 'hereticum hominem post alteram admonitionem', quia nec flectitur bono nec malo &c. Proverbiorum: Iusto si fuerit causa cum stulto, sive rideat sive ploret, Wie man's mit im macht, non invenitur quies. Experti sancti homines, quasi dicat: in aliis omnibus est merum scandalum et nihil nisi scandalum.

2, 11 'Qui autem odit, in tenebris.' Verbosus est qui tamen alioqui paucis, quia loquitur hic contra spiritus fulgentes, quia isti fulgentes Satanae ita fulgent, ~~flect~~ in tenebris i. e. cor suum est nihil nisi tenebrae i. e. credere et sentire tenebrosa, secundo etiam in tenebris ambulant. Eorum conversatio est in tenebris: quod faciunt, patiuntur, ist irrung, est ambulare in tenebris et hoc multominus credunt, quia nullus fructus charitatis. 'Eat.' Fides et charitas sunt in meris tenebris. Deinde putant se ire ad gloriam dei et regnum dei, sed nesciunt, quo vadant. Et insuper nesciunt &c., si scirent saltem. Metaphora a luce sumpta: qui ambulat in tenebris, nescit.

'Quia tenebrae' semper contra speciem: iactant se in media luce ambulare, sed obscuratio est oculorum, sed hoc non credunt. Haec est praec-

2 (suscipio) suspitio 13 spiritus] species ist auch möglich zu 14 über nihil steht opinio 17 nullu(m)s fructu(m)s charitat(em)is

ipsorum exemplo peccamus &c. Contra ipsi, si eos blande admoneamus, vertunt blandicias illas in duplex venenum. Si obiurgamus durius, interpretantur nostras increpationes in gloriam martyrii. Et cum Sathan sit suspicax, facit eos suspiciosos, ut etiam quae optimo animo [optimo animo rh] facta sunt, in deteriorem rapiant partem. Hoc expertus est Iohannes et Paulus . . .

P] movetur, audit persecutionem, sed surda aure. Contra, adversarii cogitant malum, sive blanda, sive dura, illis dicantur. Blanditias nostras vertunt in venenum et adulationes. Paulus ait, 'Haereticum hominem, post unam et secundam admonitionem, devita', Tit. III., quia non flectitur bono, nec movetur malo. 'Vir sapiens, si cum stulto contenderit, sive irascatur, sive rideat, non inveniet quietem', Prov. XXIX.

2, 11 'Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, et in tenebris ambulat.' Credere et sentire tenebrosa, 'esse in tenebris', quicquid in isto sensu cordis faciunt et patiuntur, tenebrae sunt. Putant, se ire ad regnum et gloriam, et vadunt ad infernum. Inhaeret metaphorae a lumine corporali desumptae. 'Quia tenebrae obcaecaverunt oculos eius.' Haeretici gloriantur, se habere lucem, sed sunt merae tenebrae. Estque hic praecoccupatio, ut videas,

23] occupatio contra istos doctores novos, qui non in semel tradito mandato manent. Ideo oremus, ut servemur in luce ista. Non potest dici, quantis viribus conetur Satan, ut Christus ex corde auferatur, ex cordibus, 1. Petri 5. 1. Petri 5, 8
Non est otiosa doctrina res, quia invenit imparatos, multos deiicit.

5 10. Septemb. Heri audistis de odio illo impiorum Sanctorum, quales sunt heretici et novi magistri. Illorum odium est speciosissimum et non cernitur a carne et sanguine et est spirituale et vestitum ornatumque optima specie sanctitatis. Ideo requiritur iudicium spiritus ad hoc cognoscendum. Exemplum sint nostri Schwermeri, qui insectantur nos maxime et velant hoc studio
10 zeli dei. Spectant oculi eos errare et in odio diabolico vivere. Nunc iterum tractabit de odio et aliis vitiis, quae sunt crassiora, et facit in nostrum commodum, qui servamus verbum et tamen sumus adhuc peccatores, qui facile possunt coargui, quia ibi non sunt sectae. Ideo apparet Iohannem loqui de odio illorum, qui sunt negligentes. Excursum ergo facit ad eos,
15 qui crediderunt.

‘Seribo.’ Nova exhortatio ad pios, ut exhortetur eos, ut fructificent, 2, 12
qui iam sunt in sana doctrina. Alii habent speciosa opera et tamen invidis-

2 manent]	non manent	servemu(s)r	3 ex corde und ex cordibus ohne
Korrektur	11 quae] q	17 speciosa] spōsa	[kaum in sponsa aufzulösen]

653, 5 — 654, 1 Tractavit supra de odio illo impiorum sanctorum, quales sunt haeretici, et novorum dogmatum autores: quod eorum odium sit speciosissimum nec cernatur a sanguine
20 et carne. Est enim ornatum et vestitum specie sanctitatis; quare iudicium spiritus requiritur, ut illud recte cognoscamus. Nunc pergit nos hortari ad bona opera et aspergit doctrinam maxime utilem nobis, qui habemus verbum et tamen adhuc sumus peccatores, sed eiusmodi peccatores, qui facile possimus coargui nec peccatum nostrum defendamus. Loquitur enim cum iis, qui crediderunt, et novam exhortationem instituit, ut ii, qui iam sunt in sana doc-

p] 25 quid sit, recedere a vero lumine. Nos non credimus, sed Christus novit, quantis studiis insidiisve molitur Satan, ut eradiet nobis hoc lumen ex cordibus. Parum curat speciosam vitam et conversationem, ‘circumit, quærens, quem devoret’, 1. Petr. V. Quia multos invenit non paratos, ideo 1. Petri 5, 8
multos deiicit. Magnus et procellosus est ventus diaboli, qui extinguat
30 lumen nostrum.

Heri audivimus de odio impiorum sanctorum. Haeretici sunt et novi magistri, qui introducunt sectas perditionis, quorum odium, quia habet speciosum ornatum optima specie sanctitatis et fidei, non cognoscitur a carne, nisi a Spiritu iuvetur. Appellant enim studium gloriae Dei, quod moluntur.
35 Ceterum agit de odio et vitiis crassioribus. Solet enim Scriptura primum eos taxare, qui sub sanctitatis specie peccant, deinde, qui crassius peccant. Igitur subinde ad illos pergit, qui sunt negligentes et pigri.

‘Seribo vobis, filioli, quoniam vobis remittuntur peccata, propter nomen 2, 12
eius.’ Nova exhortatio ad pios, et exhortatur eos, cum sint in sana doctrina,

3] simi. Gedenkt dran, vos, quod docuistis. Omnis generis greift er an. Filioli habent sanam doctrinam, quod eis remittuntur peccata propter nomen. Ad patres, quod cognoverunt. Idem est, nisi quod maioribus tribuit cognitionem, filiis remissionem peccatorum, quasi parentes debeant plus nosse quam filii. 'Remittuntur' per hoc nihilominus indicat, quod in Iunioribus plus fervoris ad peccata. Tamen omnes in unum sumpti sunt prout ad diffidentiam, tamen specialia vitia, quibus una aetas prae alia etc. Haec
 Job 13, 26 doctrina, quam audivimus, est, quod remittuntur peccata. 'Et consumere
 Ps. 25, 7 vis me peccatis adolescentiae'. 'Delicta iuventutis.' Ergo haec doctrina debet praedicari, quod regnum Christi est regnum gratiae, misericordiae, remissionis peccatorum, quod hi, qui peccarunt, habeant spem remissionis, ut in Simbolo. Impii idem docent, iactant, scribunt. Sed in spiritu est ardua cogitatio et sublimis fides, quia sumus nati in peccatis et haec pavesciunt conscientias, quando apparent, quia stimulus mortis peccatum est. Ideo conservandum diligenter, ut sciant summam doctrinae hanc Remissionem peccatorum esse. Si est hoc verum, tunc sequitur, quod sumus in peccatis,
 1. Job. 1, 8 ut supra: 'si dixerimus', c. 1. Ubi enim non peccatum, ibi nulla remissio, nec potest orare 'pater noster', in qua¹ confitentur omnes se peccata habere.
 Ps. 19, 13 'Ab meis occultis munda' etc. Hypocritae remissionem peccatorum praedicant, sed profecto non credunt, ergo nondum sanctificatur, ergo adhuc adest reg-

¹ quod oder quid 6 ad (vor peccata) o

¹⁾ in qua nämlich oratione Hs. sicher qua, nicht quo

trina, fructificent ac veros fructus pariant non sicut solent haeretici, qui in speciosis operibus incedunt et tamen sunt plenissimi invidia. Loquitur autem cum omnium aetatum hominibus. . . .
 654, 19 — 655, 15 Hypocritae igitur Remissionem peccatorum quidem docent, sed non credunt, alioqui neque nos oppugnarent nec ipsi sic securi essent et merita quoque a deo po-

p] ut etiam fructificent. Eadem est omnium ratio, nisi, quod parentibus tribuit cognitionem, quasi parentes debeant plus sapere, quam iuvenes. Significat Ioannes, plus esse fervoris in iuvenibus ad peccandum. Iuvenis pronus ad libidinem, vir ad avaritiam et gloriam. Sic sunt spiritualia vitia, quibus unus prae alio fervet. Sic David, 'delicta iuventutis meae, et ignorantias meas, ne memineris', Psalm. XXV. Sic Iobus, 'Consumere me vis peccatis adolescentiae meae', XIII. Hoc ergo praedicat, Regnum Christi esse regnum remissionis peccatorum, quod illi, qui lapsi sunt, habeant spem remissionis. Impii idem docent, sed non idem sentiunt et intelligunt. Ideo hoc est diligenter observandum, ut sciant omnes, hanc esse praedicationis summam, remissionem peccatorum. Si hoc verum est, sequitur, nos esse sub peccato et peccare. Non enim diceremus, 'Dimitte nobis debita nostra',
 Ps. 25, 7
 Job 13, 26
 Ps. 19, 13 Matth. VI. 'Ab occultis meis me munda', Psalm. XIX. Oratio Dominica facit nos reos peccati, et obnoxios multis peccatis. 'Sanctificatur

23] num Satanæ et cæteræ orationes et omnia non fiunt, ut debent &c. Certe
 hæc grandia peccata sunt, nisi habemus remissionem. Sed quia promisit
 exauditionem. Vita mundi est blasphemia, rapina, immundicia, profanatio
 nominis dei, ut pater noster: Pii soli orant 'sanctificetur' et tamen non pure
 5 faciunt et sentiunt non penitus adfectos &c. Heremitæ fugerunt mundum et
 putarunt se apprehendere vitam sanctam et hoc est tollere remissionem pecca-
 torum et orationem dominicam. Deus eripit nos primum, ut agnoscamus
 illud, oremus liberari ab eo, per hoc vult nobis indulgere per Christum.
 Medicus quando aperit infirmo morbum, non ideo, ut necetur et maneat in
 10 eo, sed ut suspiret et roget medium. Tum ille suspendit eum promissione.
 Sic suspirat et gemit et tamen nondum liberatus. Sanus eatenus, quod corde
 bono et fide heret in spe et fide promittentis medici et nihilominus iacet
 gemens et tamen putat aliquo modo sublatam infirmitatem. Sic est ecclesia
 hospitale, quando transferimur de tenebris in locum, ubi est curatio peccati.
 15 Ergo nondum ablatum. Christus: audi me, roga, ora, sequere me, liberabo te.
 Si, inquit Christianus, sum in blasphemia nominis tui, oro: sanctifica &c.
 Nemo ergo sit tam superbus ut novi magistri nullum adesse peccatum, suis
 studiis se velle liberari, &c. tæx gut, ut Hieronymi libri et aliorum patrum
 non venissent in mundum &c. Quia peccatum simpliciter remittitur per fidem,
 20 deinde curatur non nostra curatione sed quod gemo, oro. Monachi quanto

1 non o 3 rapina immundicia *steht hinter* faciunt Z. 5, *ist aber hinter* blasphemia *geriesen*

stularent. Revelat autem suis hanc immundiciam Deus per legem, ut confugiamus ad ipsum
 oremus liberari a peccato, sicut Medicus non ideo aegroto morbum aperit, ut moriatur aut
 maneat in morbo, sed ut ei spem faciat restituendæ valetudinis, ne desperet. Quemadmodum
 autem aegrotus promissionibus medici inductus spem valetudinis restituendæ concipit et in
 25 medio morbo ac doloribus certam incolumitatem animo concipit. Ita ecclesia quoque in ipsis
 peccatis spe remissionis peccatorum, quam verbum ei offert, erigitur et orat: Ecce domine
 Iesu, non sanctifico nomen tuum, adsis et fac, ut id [*fac ut id rh*] sanctificem. Sum ad-
 huc in regno diaboli, transfer me in tuum regnum &c.

p] nomen tuum? Ergo non sanctificamus illud. Hæc vita nihil aliud est, *Matth. 6, 9*
 30 quam profanatio nominis divini, et hinc amplificatur regnum Satanæ, plenum
 furtis, rapinis, adulteriis, aliisque scandalis. Soli pii dicunt, 'Libera nos ab
 isto regno'. Remissio autem peccatorum non est instituta, ut liceat peccare,
 vel, ut peccemus, sed ideo, ut cognoscamus peccatum, sciamus, nos esse in
 peccato, pugnemus contra peccatum. Medicus aperit morbum, non, quod
 35 delectetur morbo, sed potius, ut infirmus suspiret et roget liberari a morbo.
 Concipit vero spem sanitatis, ex fide promittentis medici. Sic et nos trans-
 ferimur in baptismo, a tenebris in lucem, et locum remissionis peccatorum.
 Bonum foret, Hieronymi et aliorum libros non venisse ad lucem, quia de
 propriis studiis nimium præcipiunt. Dedit occasionem monachis sese
 40 macerandi tanto plus, quanto plus illis insidet peccati. Si ieiunant multum,

Magis ieiunant, tanto plus insidet peccatum. Quando ieiunant, castigant guttur. Sed superbia sequitur: Ego ieiuno, alii non, ergo sum sanctus: ibi unum excluditur, alterum duplo ingreditur. Vivendum honeste, sed non ut profligantur peccata. Non sanatur per hoc cor, sed inflatur potius. Verus Christianus servat disciplinam, ut non scandalizetur. Sed ex corde oras: 5
 Fi. 119, 16 bonitatem et disciplinam doce me. Sic per gratiam purgatur cor, non per opera et studia.

‘Propter nomen eius’ heißt: non cappam, non vota tua, ordinem Francisci. Quia invoco nomen eius, praedico eum, confiteor esse propitiationem pro peccatis meis, ideo remittuntur peccata. Clara verba sunt haec sed Satan 10 effert opera, hic adsunt patres per fidem et propter nomen eius pugnaverunt peccata et non aliter. Propter nomen propiciaberis peccato meo, psalmus, non tuetur nostra studia. Quando oro, est externum signum promissionis, quam accipio. Potissima res in oratione est promissio ut in baptismo. Nemo ergo inhereat operibus contra peccatum, sed caro et natura non potest 15 facere sed cogitat: peccavi opere, ergo opere placabo, corde peccavi, corde converterar. Sed contra malam conscientiam non agendum operibus sed promissione illa: Remittuntur vobis peccata propter nomen eius. Si invocatur, sequitur remissio. Operibus est serviendum proximo et non offendendus, ‘ut Tit. 2, 12 sobrie’ Tit. Item non scribo solum filiis sed patribus, quia cognovistis. Nam 20 hoc Iudei non cognoscunt et tamen non habent remissionem peccatorum. Ps. 91, 14 Psalmus: ‘quoniam cognovit nomen meum’, psalm. 90. Idem est remissio peccati et cognoscere eum, qui ab initio est i. e. ab initio mundi. Et lo-

9 pro o 15 operibus] opbg [*verschrieben f. opbg*]

¶ bene quidem gutturi medentur, interim subrepat superbia, unum excluditur, duplum introducit. Valent quidem istae castigationes sed non per hoc 25 purgantur peccata. Prohibetur quidem cor, ne erumpat, sed non sanatur.

‘Quoniam remittuntur peccata propter nomen.’ Non propter studium operum peccata remittuntur, sed quando invoco nomen Domini Iesu Christi, quia credo illum esse propitiationem pro peccatis nostris. Haec est veritas, sed Diabolus non sinit nos manere in hac via, mox introducit nostra opera. 30 Nemo igitur inhaereat propriis operibus. Nostra natura est: ego peccavi opere, ergo placabo opere. Adest diabolus, qui confortat nostrum errorem. Contra hoc peccatum est agendum promissione illa ‘Remittuntur peccata propter nomen eius, psal. 39.

2, 13 ‘Scribo vobis, patres, quoniam cognovistis eum, qui ab initio est.’ 35 Nonne Iudaei etiam cognoverunt eum et tamen non habent remissionem peccatorum? Sed non agnoverunt nomen eius, in quo salus nostra est iuxta illud ‘Protegam eum, qui cognovit nomen meum’, psal. 90. Nec cognoverunt eum, ‘qui ab initio est’ id est, Filium Dei aeternum, sed alium et novum

23] quitur de esse divino non simpliciter in se sed etiam de suo cultu: 'Novi',
recentes, quos non coluerunt patres, 'non in te neque recens, neque adora- Ps. 81, 10
bis'. Haec est praedicatio in ecclesia dei, quod non novus deus sed verus
deus, et ubi ille praedicatur, vera cognitio. Hanc lucem non habuerunt nec
5 filii neque patres. Novi magistri faciunt novum deum, alienant se a deo,
qui fuit ab initio. Cum non peccasset Adam, nesciebat nisi deum ab initio,
non sectabatur sua opera. In ecclesia prima praedicatum, quod deus ab
initio misit filium. Magistri novi illi alium praedicant, qui placandus sit
nostris laboribus, studiis, operibus, ordinibus, generibus vitae, et talis deus
10 non est ab initio, sed fictus deus, qui respiciat me propter meum cucullum,
votum. Est mundi deus et Satanae, quia deus hoc non respicit sed fidem.
Ergo ista doctrina novum deum praedicat, novas religiones, cultus. Sed
Iohannes dicit credendam remissionem peccatorum in nomine eius. Generalis
regula: qui inducit novam doctrinam, deum novum inducit. Et ille negat
15 veterem, et qui novam doctrinam, inducit heresin. Ergo papa est Anti-
christus: est enim contra antiquum deum et colit novum deum i. e. Satan.
Deus prohibuit: Ego sum deus tuus, non habebis. Extra verbum ergo nobis
traditum est impietas et idolatria. Natura est adsueta idolatriae.

'Adolescentes' allegat, priusquam ad omnes ordines, homines scribat 2, 13
20 et ideo significatur, quod pueri sint participes gratiae. 'Tekna' filii, 'paes'
filius, sed proprie qui in die *īdūl għen*. Ergo ex isto loco haberi potest, quod
infantes baptizari possunt. Qui possunt scire, an parvuli non credant, prae-
sertim cum adducuntur ad Christum? Quare baptizas adultum? Distinguit nota

++
20 paes [so] zu 23/658,1 Tamen unus sicut alius. Et puer habet eū forteif, quia
ratione non nititur, et rationem dicunt promovere ad fidem, Ego dico: rationem habet ergo
non credit vel difficiliter credit etc. r

657, 19 — 658, 7 Notandum hoc loco id quoque est, quod sic distinguit aetates et facit
25 pueros participes gratiae. Non enim vocat *neides* qui proprie dicuntur, qui ad *neideur*

p] deum contra mandatum Dei: Israel, non erit in te Deus recens neque ad-
orabis Deum alienum, psal. 80. Novi doctores invenerunt Deum novum, Ps. 81, 10
eunt in cremum, ieiunia celebrant, monasteria extruunt, vota faciunt: si hoc
feceris, placebis Deo. Hoc non est vetus Deus sed recens. Vetus enim
30 Deus non respicit me propter mea opera. Novos Deos facere est novos
modos, novas religiones invenire serviendi Deo. Qui introducit novam doc-
trinam, introducit novum Deum, negat antiquum, qui fuit ab initio. Vera
est idololatria colere novum Deum, hoc est Satanam. Ergo contra verbum
nobis traditum est nihil nisi idololatria et impietas, nobis vero est difficile
35 hoc credere, qui sumus assueti ad idololatram.

'Scribo vobis, adolescentes.' Ioannes scribit ad omnium hominum
ordines, ergo etiam voluit adolescentes participes esse gratiae. Haud dubie

- N] hac adolescentes et paedia. Non novi locum, qui de pueris ut ille. Videtur scribere ad domum, ubi pueri, patres, adolescentes baptizati. Certum fuit apud apostolos: sicut peccatis omnes alienis sunt obnoxii, sic et gratiae. Apostoli urserunt caput doctrinae Christianae remissionem peccatorum, non multum urserunt sacramenta. Sed qui ex capitali capite cadunt, non sunt stabiles sed vagantur. Ratio illorum ergo frigida 'Parvuli non credunt', quia nesciunt etiam ullum adultum credere. Si edifico super verbum 'adultus', cur
 Marc. 10, 14 potius Christi promissioni non crederem, qui dicit 'Sinite'. Alloquitur ergo omnis generis homines in tota familia.
- 2, 13 'Vicistis.' Per quid? Quod adolescens vincat malignum. Adolescentia potius passione agitur, non est prudens. Ego, inquit, promitto, quod habet victoriam et insignem contra malignum vel maliciam, mundum vel diabolum. In Christo habemus victoriam contra diabolum, non solum sumus liberati a potestate eius, quae est peccatum, mors, pavor, mala conscientia, falsae doctrinae, opiniones. Per illa regnat (et contra eum potestatem habemus): Ut peccato (ut eius *Ἐπις*) habet desperationem, praesumptionem, errorem in ratione, (pavor in voluntate mors peccatum et omne malum), et inclinat voluntatem ad peccandum, quo vult, et occidit eam desperatione. Inde dicet de hac
 1. Cor 15, 56 gloria: qui credit, vicit mundum. Adolescens, qui credit, in Christo habet
 5, 4

12 mundum o

18 peccandum über *{votem}*

adhiberi per aetatem possint, sed *τετρα*. Etsi autem hoc loco non utamur pro baptismo parvulorum confirmando, tamen et vanae illae rationes sunt, quibus Baptismum parvulorum evertere homines fanatici conantur, et nos alia testimonia satis certa et clara habemus. Christus enim testatur parvulorum esse regnum coelorum. Necesse igitur est esse in ecclesia. Ecclesiae autem non possunt inseri nisi per verbum et sacramentum, et iubet Christus eos ad se adduci, ac succenset (iis qui) id impedire conantibus. Cur autem adultos Baptizandos esse docent, cum nolint pueros ideo baptizari, propterea quod falso sentiunt pueros non credere? Ratio, qua pueri adhuc carent, fidem sane (imped) non adiuvat, sed impedit magis in adultis, et Deus potest efficax esse per sacramentum et verbum suum in pueris modo nobis incognito, sicut per circumcisionem fuit efficax in Iudaeis, quae (signaculum) sigillum iustitiae a Paulo appellatur. Legimus quoque totas familias ab Apostolis baptizatas: non sunt autem a familia excludendi infantes, quos Christus ultro ad se afferri iussit et benedixit.

P] aetatem intelligit, quae a parentibus adhuc regenda est. Indiget enim illa vel maxime institutione nec ulla est ad peccandum proclivior.

'Quoniam vicistis malignum.' Adolescentes aguntur passionibus, non multum habent rationis. In Christo habemus victoriam super diabolum et contra potestatem diaboli. Potestas diaboli mors est, peccatum, mala conscientia, per quae regnat. Habet et clypeos, arma et morte pavefacit corda, inclinat voluntatem ad peccatum, quocunque vult. Ab illis omnibus non solum liberati sumus, sed etiam habemus victoriam. Qui mundum vicit, etiam diabolum vicit. Adolescens, qui credit in Christum, habet victoriam

3] victoriam supra peccatum, mortem, desperationem, errorem et omnia. Sed peccatum adest, mundus, mors. Sed non regnat, sed regnatur. Sentitur Satan in suis armis, sed eor dicit Christum esse maiorem, in quo vincit haec omnia. Est vinetus sed nondum extinctus. Morbus cepit sanari sed nōn
5 sublatus.

'Infantes' paedia, pueri heißen pueri auch, tantum Iohannes hic distincte 2, 11 ponit contra alios homines, ergo proprie pueri 5. 6. 7. Jare. 'Cognovistis'. Loquitur de inferioribus aetatis, qui herent sub prima cura et reguntur. Adolescentes regunt familiam. Quasi dicat: ihr habt nun ein rechten vater, 10 patrem Christi, eundem habetis quem vestri patres et adolescentes. Cognoscere patrem est aliud nihil cognoscere quam patrem, qui patrem, et filium. Sophistae doctrinam legis mosaicae et Evangelicae: Utraque, inquit, aliquando est facilius, difficilius. Ex Christo fecerunt Messias, Christus prohibuit concupiscentiam, Mose opus. Omnia inde, quod non agnovimus 15 Christum redemptorem. Deinde Hieronymo poenitentia est tabula secunda. Et Augustinum parentes noluerunt baptizare, ne laberetur in peccatum. Iam

13 Messias nicht Moses

659, 8 — 660, 2 Pueros vocat, qui sunt in prima aetate et reguntur cura parentum. Iuvenes autem vocat eos, qui regunt familiam. Q. D. vos pueri habetis iam verum patrem nempe patrem Christi, qui et vestrorum parentum et iuvenum pater est. Cognoscere patrem est 20 credere, quod sit misericors et gratis ignoscat nobis omnia peccata. Nota, quod in tercio membro victoriam et fortitudinem [et fortitudinem rh] tribuit soli verbo, quod fides apprehendit et credit. Ubi igitur verbum non est, ibi nec fides vera esse potest, et homines simpliciter reguntur a Sathana nec possunt se contra levissimum peccatum tueri.

p] super omnia, quibus valet aliquid Satanas. Sic habet victoriam: non ut non 25 sentiatur peccatum, mala conscientia, mors, sed quod vincuntur, quia Christus maior est. Victi quidem sunt sed non extincti, morbus coepit sanari, sed non est penitus sublatus.

'Scribo vobis, infantes, quia cognovistis Patrem.' Quoniam Iohannes 2, 11 discriminatim hic loquitur, tandem nominat infantes, qui in sinu foventur, 30 quasi diceret: Lieben kindergen, ihr habt auch einen himmlischen Vater. Quod autem dicunt infantes non credere, non probo. Aiunt se non videre in ipsis fidem, Respondeo: neque in senibus eam vident. Rursus obiciunt: scire adultos se credere et profiteri fidem, non infantes. Quaeso, unde constat verum eos dicere, cum Simon magus idem iactarit et tamen fuerit impostor. 35 Sicut autem peccatum dominatur in omnes, ita gratia per Christum, quia, sicut infans alieno peccato fit reus, sic aliena iustitia iustus. Ratio quidem pugnat contra fidem. Quo autem minus valida est in infantibus, hoc magis credunt. Christus speciatim parvulos hic invitat sicut et alibi 'Sinite parvulos ad me venire' Matth. 19., neminem autem admittit sine fide.

Matth. 19, 14

- 3] Christum cognoscere ut iudicem non est eum cognoscere nec patrem: qui Christum, cognoscunt patrem. Ergo, mei pueri, vos habetis verum patrem. 'Patribus' istorum filiorum, 'Iuvenes' mariti, vult omnes ordines consolari et hortari, ut maneant in puritate verbi et doctrinae et variis verbis idem agit.
35. 127, 4 Invenes sunt robor civitatis, Solomo: 'Sicut sagittae in manu'. Iuvenes viribus regunt, senes prudentia. Mediae aetati adscribit fortitudinem. Cum pueris pueriliter loquitur. Vos senes habetis veram sapientiam. Puerorum est dicere 'pater' et agnoscere eum. Iuvenes sunt fortes. Nunc viri estis, quia verbum dei manet in vobis, et trahit ista Epitheta in spiritualem sententiam: quod pugnatis et vincitis malum. Finis exhortationis. Iam incipiet exhortari alterum genus, quod habet verbum et tamen stertit et negligens est.
- 2, 15 11. Septemb: 'Nolite diligere mundum.' Audivimus illam commendationem potius, qua commendavit patres, adolescentes et pueros eos de iam accepta fide, ut meminerint, quantum habeant thesaurum, quod instituti per verbum et stent in vera fide. Domini mei, vos estis iam in vera cognitione vocati vocatione sancta. Nunc videte, ut perseveretis et ostendatis fructibus. Verbum dei est in vobis, vicistis, in statu vero estis. Altera pars vitae, ne sitis negligentes sed solliciti, ne stertentes vos Satan ꝛ.

zu 5 Bachurim ꝛ

6 adscribit] adscribi?

8 estis] est

18 est(is) in

- 2, 15 **660, 15 — 661, 11** Tota superior pars fuit quasi antecedens exhortationis ad christianam vitam, cui iam subiicit consequens. Q. D. videtis qualem thesaurum vobis dedit Deus, quod estis in vera et sancta [et sancta *rh*] vocatione vocati: nunc date operam, ut perseveretis in illa vocatione et eam comprobetis sequentibus fructibus. Est in vobis verbum Dei, vicistis malignum, estis in statu vero et sancto: nunc hoc eciam requiritur, ne sitis negligentes sed solliciti, unusquisque in sua vocatione, ut vita vestra respondeat vocationi et

¶] 'Scripsi vobis, patres, qui cognovistis eum, scripsi vobis, adolescentes, quoniam fortes estis.' Vult omnes consolari et hortari, ut maneant in puritate verbi Dei. Nominatis ante omnibus gradibus aetatis denuo compellat Patres et Adolescentes seu Iuvenes. Cuique vero aetati suum epitheton tribuit et transfert in sensum spiritualem. Patres aedificant, iuvenes propugnant et defendunt civitatem, pueri in ea conservantur, omnes vincunt Diabolum sed novo genere bellandi: per verbum.

- 2, 15 'Nolite diligere mundum neque ea, quae in mundo sunt.' Audivimus exhortationem vel commendationem. Ioannes Patres, adolescentes, pueros commendavit. Commendat autem de accepta fide, ut meminerint, quanta sit gratia ad hanc pervenisse et eam cognovisse, quasi dicerem ego: Domini mei, vos estis in vera cognitione, vocati estis vocatione sancta. Nunc demum videte, ut digne ambuletis ista vocatione, ut faciatis fructus dignos poenitentia. 'Nolite diligere mundum' simpliciter loquitur Ioannes ad infantulos, ut Eras-

- 3] 'Nolite.' Hic vides Iohannem simpliciter loqui, ut infantulus, ut Erasmus 2, 15
 infensus: crepat meros mundos. Sapientia debet offendi in simplicitate
 Christiana. Si scirent, quid esset mundus, in maiori honore Iohannis ver-
 bum haberent. Ergo ignorant, quid sit mundus. Ecclesiasten perverse
 5 interpretati sunt, Franciscani inde coeperunt contemnere pecuniam, das heißen
 fñe contemnere mundum¹. Intelligunt mundum rem creatam a deo, quae
 'omnia sunt bona et' 1. Tim. 4. Uxor, filius, familia, domus, aurum, agri 1. Tim. 4, 4
 res bona. Et Christus habuit panem, pecuniam, edebat, bibebat. Hieronymus
 de contemptu mundi et alii nescientes quid mundus, contemnere mundum:
 10 si esset consortia hominum fugere, tum Christus in medio mundi. Perversus
 usus donatarum rerum a deo est mundus. Est adfectus humanus depravatus
 prorsus a cognitione et usu creaturarum dei. Qui non recte cognoscit creaturas,
 utitur, amat, hoc est omnis homo. Homo non cognoscit se et alios ut crea-
 turam sed pro sua voluptate, gloria. Mundus sunt homines ipsi, in quantum
 15 student suis neglecto deo, Ro. 'Subiecta est vanitati' &c. Dedit boves, oves, Röm. 8, 20

6 fñe *c aus* fñd

11 hñā: depñatus

13 alios *c aus* aliquis

¹⁾ Vgl. in diesem Bde. z. B. S. 7, 29. Deutlicher ist Luthers Verweisung auf etwas, das er selbst in seiner Vorlesung über den Ecclesiasten ausgeführt hat, in P (unten Z. 29/30) überliefert.

- illis opibus, quas per Christum estis consecuti &c. Utitur autem Iohannes genere orationis
 mire simplici tanquam puer, adeo ut offendant haec simplicitas sapientes, qui dicunt eum
 meros mundos crepare. Sed debent sapientes in simplicitate christiana offendi, quia si
 scirent, quid vocabulum 'mundus' complecteretur, potius mirarentur uno verbo plus dictum
 20 esse quam (omnis) ulla [rh] eloquentia possit (assequi dici) consequi. Monachi quia voca-
 bulum 'mundus' non recte intellexerunt, ceperunt contemnere stulta imo perniciose religione
 non solum pecuniam, ut franciscani, sed omnia civilia officia eciam ea, ad quae divinitus
 erant vocati. Intelligebant enim mundum dici res in mundo a Deo creatas, cum tamen
 certum testimonium sit in Genesi omnia, quae a Deo creata sunt, esse valde bona et adhuc 1. Moïse 1
 25 hodie conservari divinitus tanquam res per se bonas. Nam [r] uxor, liberi, familia, vestes,
 victus, argentum, aurum &c. sunt res bonae. Nam et Christus cibo atque potu est usus,
 item pecunia &c.

- P] mus offensus videatur ipsius simplicitate. Sed spiritus sanctus est doctor
 simplicium, igitur simplicitate utitur. Multi ignorant, quid sit mundus, ut
 30 in Ecclesiaste satis auditum est, ubi aliqui intelligunt per mundum ipsas
 creaturas Dei ut Franciscani monachi pecunias, societatem. Sed errant, cum
 omnis creatura Dei bona sit et Christus ipse usus pecunia fuerit et in medio
 hominum consortio vixerit. Igitur mundus hoc loco est impietas ipsa, affec-
 tus humanus privatus vero usu creaturarum Dei in iis, qui creaturas Dei
 35 non recte cognoscunt neque recte sequuntur, qui pro sua voluptate et gloria
 utuntur rebus mundi. Mundus super omnia subiectus vanitati. homo ipse
 vanus utitur omnibus istis vane. Peccant ergo, qui sic fugiunt mundum,

N] aurum, sed donata non cognoscuntur donata. Ideo subiecta vanitati creatura,
 i.e. homines utuntur vane. Monachi duplex sunt mundus, quia peccatum consti-
 tuitur super cibum vestem locum tempus potum, ad quae omnia ista alligatus.
 Est hoc uti creatura dei? Imo amat vestem suam, quasi sit inde salus a
 deo. Duplex hic est abusus creaturae dei. Vetant corporalem abusus et 5
 incidunt in duplicem spirituales, fugientes mundum immerguntur recte mundo.
 Iohannes inquit: 'diligere': Respicite ad adfectum, quem debetis servare
 purum. In mundo eritis, quia dominus misit vos, Christus: 'ut sitis lucerna
 lucens' et videbitis multos abusus carnis, filiorum, creaturarum omnium, quia
 nulla res amatur a mundo ut a deo missa, sed omnia vertit in suum lucrum, 10
 gloriam, voluptatem, fur den hut eud. Aliud est esse in mundo, videre
 eum, palpare et 'diligere'. Aliud est sentire peccatum et adfieri, fidere. Aliud
 habere aurum, abundare, haerere. Ut Abraham et David usi potentia regno
 divitiis, usi in gloriam dei non in potentiam suam. 'Incola sum ego et pere-
 grinus.' David cum administrasset voluntati dei, defunctus est, in Actis. 15
 Ita pii. Esse principem bonus ordo a deo ordinatus, sed ille est mundus,
 quando opprimit pauperes, gloriatur de sua potentia, quia ipse sit dominus.
 Laus et gratiae agenda deo, quod intelligamus, quae patres non. Hierony-
 mus super Ecclesiasten hortatur ad monachatum. Per Christum sum missus
 in medium mundum ut Christus, ut per meum verbum erigantur, et tamen 20
 contrarium fulsit, ut totus mundus seductus sit. Mundus heißt nicht res
 creata a deo sed proprie est adfectus depravatus in rebus creatis a deo.

1 creatura o 2 vane e aus vana 5 (Impe) vetāt 11 est o 12 peccatum]
 pectum esp in victum 15 Acto. 13. 2. r

P] ut fugiant consortia hominum. Item qui creaturas Dei spernunt, non edunt
 carnem, non gestant talem vestem, hi utuntur creaturis Dei, ut per illas
 velint salvi fieri. Sed hic spiritualis est abusus mundi. Verum diligere 25
 mundum respicit ad mundanum affectum. In mundo eritis sicut lucerna
 ardens et lucens, ut ceteri accendantur. Esse in mundo, videre mundum,
 sentire mundum aliud est quam diligere mundum, sicut aliud habere pecca-
 tum, sentire peccatum et 'diligere' peccatum. Abrahamus habuit quidem
 substantiam, sed non dilexit, quoniam se dispensatorem exhibuit et cognovit
 voluntate Dei se constitutum esse oeconomum bonorum. David potens rex
 erat, sua non quaerebat sed administrabat voluntate Dei. Nam quod ad se
 30 pertinebat, 'advena, inquit, ego sum apud te et peregrinus sicut omnes patres
 mei' psal. 39. Cognovit se unum ex advenis, er ich eyn gäst. David ad-
 ministravit regnum ad voluntatem et gloriam Dei non suam et sic non
 dilexit mundum. Ceterum ubi quis affligit pauperes et aliorum bonis utitur
 quasi suis, ibi est mundus, daß ist unredt. Per Christum sum constitutus
 in medio mundi, scilicet per baptismum, ut meo exemplo ceteri confirmarentur
 et erigerentur. Impium est ergo fugere mundum ut illi. Christus inquit: 35

3] Homines aversi a deo ignorant eum et conversi ad creaturam pro sua gloria, voluptate ntes. Et ad istum mundum mittitur Evangelium, ut erigantur ad cognitionem dei et ad legitimum usum rerum. In mundo estis et in eum missi et debetis in eo versari, tantum abstinete vos ꝛ.

5 'Si quis diligit.' Non consentiunt sibi amor dei et mundi. Vides, 2, 15 quid mundum vocet: qui diligit creaturam ut creaturam, diligit deum. Iacob: 1. Moie 33, 5 filii mei sunt, quos donavit mihi dominus. Ecce hereditas domini filii, sunt quoddam donum. Impii accipiunt filios, sed ne semel cogitant a deo venire, Cogitantes: parabo illis domum, divitias. Nunquam cogitat, ut eum erudiat, 10 ut serviat deo et eum timeat. Ergo pauci agnoscunt, quid sit filius et uxor, nisi pii. Trahit naturaliter cognitio creaturarum ut donorum dei, ut deum agnoscam. Amor dei et mundi, qui quaerit sua, non ergo consentiunt. In charitate dei ambulare non in dilectione mundi. 'Si quis', Iacobus: Jac. 4. 4 'inimicus dei'. Vult rationem reddere, quare dilectio non consonet cum 15 charitate patris: quia concupiscentia carnis ꝛ. non est ex patre. Ibi vides, quid mundus sit, clare: scilicet concupiscentia. Ibi describit, quid sit mun- 2, 16 dus. Est 'concupiscentia carnis'. Hic accipit, ut distinguat concupiscentiam

5 Si *e aus* Qui 6 Iacob *o*

663, 5 — 15 'Si quis mundum diligit, in eo non est dilectio patris.' Hic vides, quid vocet mundum. Qui enim creaturam diligit ut creaturam, is etiam Creatorem potest diligere, sicut 20 Iacob de suis filiis: 'Hi sunt, inquit, quos mihi donavit Dominus' et Psalmus (Filii . . . fructus ventris) 127. [r] 'Ecce filii donum dei sunt.' Sed impii liberos sic habent, ut ne semel quidem cogitent eos a Deo donatos. Deinde cumulant eis opes: de institutione, ut ad timorem Dei et honestatem educentur, prorsus nulla cura. Monet igitur S. Iohannes christianos, ut ambulent in dilectione Dei non mundi. Iam rationem addit, cur dilectio mundi 25 et Patris non possint simul stare.

p] Spiritus sanctus arguet mundum de peccato, Io. 16. Sic mundus nihil Joh. 16, 8 aliud est quam homines aversi a Deo, ignorantes Dei, conversi ad creaturas pro suo commodo, pro sua gloria. 'Si quis diligit mundum, non est charitas Patris in eo.' Non enim consentiunt amor Dei et mundi. Una res est, 30 circa quam amor mundi ac Dei se exerit. Iacobus dicit: Parvuli sunt, quos donavit mihi Deus servo tuo, Gen. 33. Qui hoc modo amat, ut donum Dei sint, Deum quoque amat, qui vero sic amat, ut mundi filii evadant, et dicat: ecce, filius meus, egi illis thesaurum colligam, is diligit mundum. Qui uxorem amat, ut est donum Dei, non diligit mundum, quia Deus illam dedit, 35 et filii sunt donum Dei. Qui secus, diligit mundum. Wenn wir also nur das esse donum darbey in acht nemen, so ist's recht. Huc Iacobus respicit: Si quis voluerit amicus esse huius seculi, inimicus Dei constituitur, c. 4. Jac. 4. 4 Ratio est, concupiscentia carnis et oculorum. Ea non est ex Patre sed simpliciter ex mundo, ut sequitur.

40 'Concupiscentia carnis ex mundo est', scilicet illa voluptas, qua carni 2, 16

3] carnis contra oculorum. Concupiscentia est sordida voluptas, quod opto carnem wol pſſegen, ut est fornicatio, adulterium, immunditia, pollutio, deinde replere cibo et potu, otio et somno fovere carnem, daß macht mundum i. e. adfectui carnis servire neglecta cruce, timore dei. Caro vult suum agere, hoc non est ex patre sed ex mundo depravato adfectu. Abstinete ergo a 5 fornicatione, adulterio, Sodomitica pollutione. Qui non continere potest, ducat uxorem. Nam in coniugio vere servatur castitas plus quam in virginitate. Videlicet fornicatio, stupra, mollities ornatus fovebunt carnem in omnem usum et delectationem.

Concupiscentiam oculorum ego puto esse avaritiam, quia oculi sunt 10 insatiabiles, non saturantur auro, argento, instrumentis pretiosis, domibus, multitudine agrorum. Hoc est extra cupiditatem carnis sed extra. Impius avarus nihil habet nisi, ut Horatius, 'tanquam pictis gaudere tabellis'. Non potest edere aurum sed inspicit. Sic, si congreget multas domus. Quaerere et diligere multa nisi pascere oculos. Sic de aliis: quaerit fundos, pascit 15 oculos. David habuit totum regnum, sed non pascebat oculos sed aderat administratio dei. Cogitabat, ut hanc civitatem regeret, timorem dei doceret. 3j. 39, 14 Ipse 'incola sum et peregrinus'. Si principes ita facerent, optime viverent. Esse avaritiam, quae est alterum malum post carnis. Oculorum non est contenta in iis, quae corpus utitur, sed vult habere, si posset, totum mundum. 20 Ut Alexander habuit concupiscentiam oculorum: Non solum optat ea, quae potest uti, sed quae nunquam potest uti. Res sunt bonae, sed adfectus ille, quod contempto deo vellent his frui et non possunt. Nihil reliquum, nisi ut oculos pascat. Quid impio divitiae Solomonis? Est mala concupiscentia, quae non est contenta suis cupiditatibus, sed impedit, ut alii non possint 25

4 neglecta $\times$ timore o zu 17.18 congestis undique saccis r

P] mae cupio indulgere, ut adulterium, scortatio, gula, otium, somnus. Non est eadem ratio scortatorum et coniugum. Illi contempto Dei verbo indulgent carni et ex carnis furore agunt, hi verbum de institutione coniugii habent et norunt in statu divinitus ordinato se vivere. Illi ex mundo sunt, hi mundanis affectibus renuntiant. Furor est carnem fovere in omnem voluptatis 30 usum. Si autem verum et legitimum contrahis matrimonium, perit ille furor carnis.

'Concupiscentia oculorum.' Multae sunt oculorum illecebrae. Credo autem maxime hic intelligi avaritiam. Oculi enim aliis rebus satiantur sed non satiantur congregando auro, sed semper concupiscunt plura ut multitu- 35 dinem fundorum, agrorum, domorum. Avaritia non est contenta his, quibus utitur, sed optat etiam ea, quibus nunquam possit uti. Divitiae impiorum sunt: 'Tanquam pictis gaudere tabellis'. Tabellas non edo, non induo, non

3] frui. Hic est mundus, *pfu*. Iam mundus sunt monasteria, quia ibi mera voluptas. Pascunt egregie suos ventres sine omni cura, opere, non praedicant, in summa pace, securitate. Habet pollutiones et potest acquirere meritum. Et concupiscentia oculorum: egregias domos edificant et emunt pagos, *das* ist nicht concupiscentia oculorum gewesen sed fuit religio, cum tamen adfuerit mundus dupliciter. Nemo princeps thut^s ein Cardinal, Episcopo, Abbati nach, quia princeps habet negotia.

'Superbia vitae' facultas et substantia vitae, infra 'substantiam vitae'^{2, 16}_{1, 3oh. 3, 17} Indicia biotica, victualia, quae pertinent ad victum, substantiam, unde vivitur i. e. superbia victualium, facultatum, Luc. 12. 'in sublime tolli' sublimiter Luc. 12, 29 ferri, *das* ist aliud monstrum in mundo. Quando habet haec dona, vult esse praecipuus et supernatare super omnes. Non est facultatibus suis contentus, sed vult super omnes *schweben*. Iam si civis est, cleidet sich ut consul, torques aureos &c., nobilis comitem sequitur &c., nemo est sua sorte contentus, nemo manet in suo ordine, oben aus nirgend ein. Sic Episcopi, Monachus Franciscanus est supra Praedicatorem, Episcopus Maguntinensis super alium, Romanus Episcopus est super omnes. In sublimi ferri est superbia vitae, dicit Christus Eßet und trinf^s sed nolite &c., *ßaret nicht wie ein Jurist mit eßen und trincken*. Sic fit iam in mundo: quisque vult esse ut supremus. 20 Mercenarius vult vivere ut dominus, a summo ordine usque ad infimum est mundus. Superbia vitae tantum, quantum non potest caro, insumere. Omnis

zu 1 über monasteria steht vt et Cathedrales sp zu 3 über securitate steht vivere
11 12 esse p^{re}cipuus esse zu 18 Luc. 12. r 21 Omnis] 5 [vrohl = 05 nicht = Tertius]

665, 8 — 666, 6 Superbia vitae accipitur a quibusdam pro eo, quod est [accipitur bis est *rh*] facultas et substantia (virtus seu) vitae seu virtus. Nam (*ßtor* greci usurpant pro *ßtor*) *ßtos* et *ßtoros* grecis non multum differunt. Ego tamen malo accipere pro superbia ipsa. Est enim hoc praecipuum monstrum mundi, quod homines, cum sciunt magnitudinem suorum donorum, volunt extolli super omnes et eminere ac contemnunt alios omnes prae se; convenit igitur locus cum illo Luc. 12. *μὴ μετεωριζέσθε* [*μὴ μετεωριζέσθε r*]. Nolite in sublime tolli. Iam concludit Iohannes: Omne, quod est in mundo, non est ex Deo, Hoc est, quisque amat

¶] recumbo super illas. Hinc vide, quam non fugiant mundum, qui ab hominum consortio se separant, qui divitias emulant, palatia extruunt. Ita Cardinales, Episcopi, Abbates 'pictis gaudent tabellis' et oculos pascunt. *Das* ist ihnen nichts mehr denn eine Augen=Wehde. Annon ergo hi sunt ex mundo?

'Superbia vitae.' Magnum hoc scandalum est. Aliud substantia vitae, aliud superbia vitae. Illam quaerere licitum est Christiano, 1. Io. 3., sed hanc detestari debet, quia est abusus victus et facultatum, ut videmus in helluone apud Lucam 16. Nolit ergo sublimiter ferri sed iis, quae habet, sit contentus. At aliter est affectus mundus, qui semper quaerit sublimia, es wil ein ieder in die hohe *ßaren*, nemo est contentus sua sorte in vestibus,

- 2) vult esse summus in gloria, Tantum, quantum potest, insumere. Monachi
 Luc. 11, 26 ferunt mundum in coelum: qui hoc facit, fit beatus. Christus: expulso dae-
 mone fiunt novissima². Prius fuerunt simplices in mundo, iam septem dae-
 monia habent 2c. Concludit fortiter et bene: wër's lufft zu dem wesen, si vis
 carnem fovere et omnia vertere in voluptatem eius. Vult deus, utamur his 5
 ad fovendam carnem, non ut habeamus voluptatem in creatura: Caro, vade,
 ora, stude, iuva. Ibi est charitas patris et non concupiscentia. Non quod
 nulla adsit concupiscentia, sed non diligemus eam, non regnabit sed odiemus.
 1. Tim. 6, 8 Concupiscentia oculorum sollicitat, spiritus dicit 'habentes victum et amicum
 2c.' Qui hoc sentit in se, quod non quaerat quae sua sunt, agat gratias 10
 deo. Superbia vitae stoßt ein an: Cy wie hat der gebaut. Ut Iulius Cesar
 voluit superare Alexandrum gestis rebus et vocabantur virtutes heroicae,
 Iohannes: 'superbiam vitae' i. e. ex diabolo.
 2, 17 'Transit.' Hoc etiam non creditur et experimur quotidie. Nonne plaga,
 quod hoc non credimus, quod oculis videmus? Wir stellen uns, ac perpetuo 15
 maneret. Caro non potest docere es ist umb ein stund zu thun, so ist's außs.
 Multis adimitur concupiscentia carnis per morbos, et 'oculorum' captivitate,
 tandem morte. Hoc nemo capit. Si Iulius Cesar credidisset, non adeo
 stultus fuisset. Nemo tam stultus, ut aedificet domum super fluentem aquam.
 Sic omnia sunt transitoria. Quando Iohannes de mundo redt, sol leichtfertig 20

1 Tantum bis insumere durch Strich mit insumere 665, 21 verbunden

19 stulti fuisset

vel omnia illa simul vel quaedam ex illis, is non amat sed odit Deum. Vult Deus nos uti
 creaturis ad fovendam et sustentandam carnem, non vult iis uti ad voluptatem carnis et
 alendam concupiscentiam

666, 14 — 667, 7 Hoc non credit mundus, etsi quotidie experiatur. Est autem ingens
 haec plaga ne illa quidem credi, quae quotidie videmus ob oculos. Sic enim vivimus, ac 25
 si mundus perpetuo maneret, nec possumus nobis persuadere levi momento illa, quae nobis
 carissima sunt, eripi aut perire posse. Multis eripitur concupiscentia carnis per morbos,
 concupiscentia oculorum per captivitatem, incendia, furta, per mortem denique. Sic superbia
 vitae quam non est perpetua. Quot enim ex magnis imperiis et opibus ad extremam
 inopiam et cruciatus summos devenerunt. Sed nemo illa credit aut considerat. An vero 30
 quisquam tam demens esse potest, qui domum super fluentem aquam edificare optet? At
 quid facimus nos aliud nostris studiis, quae instituimus tanquam in rebus perpetuis et nullis

p]cibus et aliis. Sed talis non est ex patre sed ex mundo. Ubi est charitas
 Patris, ibi non est concupiscentia mundi et rerum sublimium. 'Habentes

1. Tim. 6, 8 alimentata et quibus tegamur, his contenti simus', 1. Tim. 6.

- 2, 17 'Et mundus transit et concupiscentia eius.' Magnum est mundi schema
 sed maius concupiscentiae, dum maiora concupiscimus, quam mundus habet.
 Sed utrumque transit. Ist ja ehni iammer, kaum ist's umb eine stunde zu
 thun, so ist der welt lufft dahin. Tam aiunt: wenn ich gewußt hätte, daß es

3] *sein*. Omnes sapientes in mundo non sciunt et credunt, quid sit 'mundus transit' *et*, alioqui non superbiam vitae.

'Qui': non transit ut mundus et concupiscentia eius, quia voluntas ^{2, 17} dei non transit. Voluntatem facit, qui non diligit mundum sed diligit proximum. Diligere voluntatem est agnoscere se esse victorem maligni, ut non stertant. Est adhortatio ista contra istos, qui habent verbum sed *et*. Iam novus paragraphus, in quo indicat, contra quos haereticos scripserit.

16. Septemb. 'Filioli, novissima hora est.' Hic incipit Iohannes aperire ^{2, 18} causam huius Epistolae, et contra quos scripserit: Extorserunt imprimis mali doctores, qui corrumpebant puritatem Christianae doctrinae, ut servaret fideles suos, compulsus est scribere et Euangelium et Epistolam. Hos hic palam appellat Antichristos. 'Novissima.' Sic omnes loquuntur, cum vident

5 victorē bis vt rh

8 16. Septemb: (quo conc) r

fortune casibus subiectis? Nullus igitur sapiens in toto mundo scit aut credit serio mundum transire, alioqui non sic caperentur concupiscentia carnis, oculorum et superbia ¹⁵ vitae. Qui autem voluntatem Dei facit, is, inquit, manet in aeternum, quia voluntas Dei non transit sicut mundus. Est autem voluntas Dei, sicut infra cap. tercio capite dicit, credere in Christi nomen et diligere proximum. Hoc qui facit, non videbit mortem, sed manebit in aeternum. Iam discedet aliquandiu ab exhortatione et docebit, qui nam ii sint, contra quos haec epistolam instituerit.

²⁰ **667, 8 — 668, 17** Hic incipit Iohannes, sicut dixi, aperire causam huius epistolae, contra quos eam scripserit, nempe quod extorserint eam sibi mali doctores, qui corrumpebant puritatem doctrinae Christianae. Ut igitur servaret suos integros ab hoc contagio, coactus est et Euangelion suum et has epistolas scribere et appellat tales doctores palam Antichristos. Notabis autem hoc apostolis commune esse, quod dixerunt novissimam horam instare, quando

P] ²⁵ *so bald ein ende hätte, wäre ich davon blieben*. Sic insipientes aedificant in arena.

'Qui autem facit voluntatem Dei, manet in aeternum.' Sic demum sapiunt, qui faciunt voluntatem Dei i. e. 'qui credunt in nomen filii Dei', ut alibi inquit, et diligunt se mutuo, 1. Io. 3. Hi non diligunt mundum sed ^{1. Joh. 3, 23} exercent se fructibus charitatis Dei et illi non transeunt. Nam quemadmodum voluntas Dei non transit, sic neque illi, qui faciunt voluntatem Dei, sed manent in aeternum. Egregia haec doctrina est ex altera parte, ut, qui sunt in cognitione Dei, sciant se non perire.

'Filioli, novissima hora est.' Hic incipit Ioannes aperire causam huius ^{2, 18} Epistolae et propter quos scripserit. Diximus, quod hanc Epistolam extorserint falsi doctores, qui falsis doctrinis omnia replebant. Cerinthii et Ebionitae novas revelationes expectabant et novum mundum. Hos nunc hic palam indigitat et appellat eos Antichristos et doctrinam Apostolicam inculcat: 'Filioli novissima hora est.' Sic enim omnes Apostoli loquuntur.

3] sic dissipari ecclesiam et oriri sectas, et mille 500 anni, cum semper dictum est 'veniet' et Euangelium vocatur coena. Et ego agitatus variis cogitationibus de isto loco, quare hora, cum non paulo minus duravit Christi regnum quam Mosi. Sed appellatur novissima hora non a brevitate temporis sed a qualitate doctrinae. Sic quod ista doctrina est novissima. Non est alia doctrina speranda, quam quae tradita per Christum et Apostolos. Post hanc sequetur revelatio Christi. Hoc non potuit dici de regno Mosi, quia adhuc praedicebatur alia hora, dies futurus, nempe Christi. Isto sic habito mox cogimur concludere instare horam novissimam, si illa doctrina cessaverit. Sed cum dissipantur in varias opiniones homines, mox colligeremus iam adesse novissimam horam, quia contra doctrinam insurrexerunt sectae, postquam dormierunt qui verbum habent. Nemo habet verbum veritatis et suborientes in suis doctrinis nesciunt, quid habituri impii post se, quia impii non credunt adesse horam, nobis autem i. e. Christianis est, quasi hodie aut cras ventura sit dies. Ergo loquitur de qualitate doctrinae: per finem huius est futura messis et aestas. Horrendum est videre sectas oriri in pura doctrina.

11 contra o

viderunt ecclesias turbari et sectas oriri. Ac me aliquandiu torsit, cur horam novissimam appellarint, cum tamen inter plus mille et quingenti [*et* aus quingentis] anni sint elapsi. Sed videtur plane eadem ratio esse, quod Christus Euangelion appellat coenam. Non enim dicitur hora a quantitate temporis sed a qualitate doctrinae, quod doctrina Euangelii sit novissima hora, hoc est, quod non sit speranda alia doctrina in hoc mundo futura, quam quae a Christo tradita est et ab apostolis postea in mundum sparsa. Finis enim huius praedicationis erit revelatio Christi venientis in maiestate. Tempus igitur Euangelii recte dicitur hora novissima. Lex autem non sic potuit dici, quia quum lex doceretur, praedicebatur alia hora et dies alius futurus nempe dies Euangelii, qui vere novissimus dies est, quia nulla alia doctrina Euangelion sequetur. Quocies igitur sectae oriuntur et doctrina Euangelii minatur ruinam, recte monentur homines, ut sibi caveant, esse hanc novissimam horam, non aliam doctrinam in mundum invulgandam esse, quare hanc retineant et sibi a novis doctoribus caveant. De qualitate igitur doctrinae intelliges hanc appellationem, quia cum haec doctrina fuerit finita, tunc sit futura messis.

¶] Ego aliquando variis cogitationibus agitatus, quomodo posset hoc tempus appellari novissima hora, cum tamen Christi regnum foret aeternum, cognovi tandem non a brevitate temporis sed a qualitate doctrinae appellari novissimam horam. Sic quia ista doctrina est novissima seu ultima, non est expectandum aliud genus doctrinae. Post hanc doctrinam sequitur revelatio illustris. Hoc non potest dici de regno Mosi, quia dicebatur adhuc futurum aliud regnum, Christi scilicet. Postquam ergo subsecutum hoc est, cogimur concludere istam horam novissimam esse. Et rursus quia doctrina Euangelii per Antichristum obscuratur et aboletur, ergo est novissima hora. Hinc enim Ioannes ultimum tempus cognoscit: Inde scimus novissimum tempus esse.

3] 'Et sicut audistis.' Ecceptica oratio, scilicet: ita verum est, ita factum 2, 18
 est. Vides apud primos fideles fuisse in usu Antichristi vocabulum. Et
 pulchrum indiderunt hereticis vocabulum: primus adversarius Christi. Ex istis
 enim principiis, Ut Paulus: mysterium iniquitatis, ex quo vaticinatus 2. Thess. 2, 7
 5 quod novum regnum, quod se opponeret Christo. Nemo stabilis ita mansit
 ut Papa, alii ad tempus. Ariani contra divinitatem, Manichaei contra
 humanitatem ut nostri contra carnem Christi, quam inutilem et verbum vocale,
 das sind partiales Antichristi. Nemo adhuc invasit caput doctrinae Evan-
 gelicae, quod est duplex iustitia humana et divina, propter quam venit, ut
 10 institueret i. e. propter donare iustitiam, vitam aeternam, ut faceret novum
 genus hominum. Ii, qui hoc caput angreifen, die sind veri Antichristi. Illi
 Arriani x. die greiffen Christum bei ein Stück an, illi totum Christum, das
 ist regnum Papae. Qui partialia tenet, nempe quod sit deus et homo, habet
 scripturam pro se, sed instituunt ordines, religiones et nova genera vitae,
 15 quibus sit paranda via ad coelum das sind duplicia peccata: quia mea ius-
 titia non est Christi, oportet melior sit Christus quam ego. Regnum Christi
 docet fundandos in iusticiam Christi non nostram, transplantari debeamus in
 Christi iusticiam. Iustificatur gratis, Ro. 3. Ego quidem sum peccator Röm. 3, 24
 sed baptisatus in Christum, ut iustus sim in eo, 1. Cor. 1. 'qui factus a 1. Cor. 1, 30
 20 deo'. Illa iusticia iacet sub papa. Nam si papa et episcopi doceret quae-

3 indider(itis)nt 4 vacitatus 9 quod e aus quae 15 via e aus vita
 18 gratis o sum e aus sunt

p] 'Et sicut audistis, quod Antichristus venit.' Elliptica oratio est, sub-
 audiendum: Ita evenit, ita factum est. Uti boni doctores praedixerunt, ita
 insurgunt haeretici ut Cerinthii, Ebionitae et alii, quos nominaverunt Anti-
 christos egregio vocabulo. Sic Paulus, cum inquit: 'Mysterium nunc opera-
 25 tur iniquitatis, 2. Thess. 2. significat brevi affore verum Antichristum et iam 2. Thess. 2, 7
 tum prodere suas haereses. Alius enim Antichristus pugnabat contra Per-
 sonam Christi, alius contra Humanitatem, alius contra Divinitatem Christi.
 Hi sunt Antichristi partiales ut Syvermeri, alius contra totum Christum et
 hic est Caput omnium ut Papatus. Nam doctrinae Christianae caput est
 30 Christum esse nostram iustitiam. Iam qui hoc aggreditur, totum nobis
 Christum eripit et est verus Antichristus, reliqui ei suppetias ferunt. Hae-
 reticus in personam Christi ist nicht so groß als in meritum Christi.

Duo genera iustitiae sunt: mea et Christi. Praedicat Evangelium nos
 esse collocandos in iustitia Christi et transferendos a nostra iustitia in iusti-
 35 tiam Christi. Sic Paulus ait: 'Iustificamur gratis per gratiam ipsius', Rom. 3. Röm. 3, 24
 'Ipse factus est nobis sapientia a Deo, iustitia et sanctificatio et redemptio', 1. Cor. 1, 30
 1. Cor. 1. Sed Papa nova genera vitae instituit, quibus sit paranda iustitia
 coram Deo, proprias scilicet satisfactiones. Si Papa hoc doceret nostram

3] rendam Christi iusticiam, sequeretur missas &c. et omnia esse damnata, ergo non fallendi homines operibus, meritis nostris, tum periret totum regnum Papae. Quis enim eos exultaret amplius? Et tamen dicit Christum mortuum, baptizat recte. Et tamen ultra illa verba instituit suam iustitiam ut: obedientia Rhomanae ecclesiae salvat &c. Ergo papae regnum est vere Anti- christi regnum, quia Christus: crede in me, Papa: in te. Christus: fundare
 Matth. 7, 26 te supra opera mea, Papa: super tua, et arenam Matth. 7. Pelagius est angularis omnium hereticorum, quia natura mox spectat opus. Inde secuti patres et elegerunt opera, quae postea confirmavit Papa. Nemo dixit: si peccasti, crede in Christum, sed simpliciter in opera nostra *geworffen*. Interim
 10 orta Carthusianorum religio. Non potes peccatum mortem Satanam vincere
 Gal. 4, 2 tuis operibus. Si peccasti, confuge sub alas misericordiae dei. 'Orietur
 11. 5, 13 vobis timentibus, Scuto circumdabit.' Ego confido tuo sanguine, iusticia, opere tuo. Tum dicunt: quare sum in Carthusia? Ita cum istis operibus pugnant contra misericordiam dei et conculcant sanguinem et reputant Chri-
 15 stum inter sceleratos i. e. Christus non est satis cum suo sanguine, meliore via eam ad coelum. Si nos qui quaerimus etiam ipsi, ergo minister, ergo idem est Christus, est peccator, est inter latrones depictus crucifixus. Fatalis lapsus, quia natura eo vertitur toto impetu, sed horrendissimus. Sic dicen-

3/4 mortuus 7 Matth. 7. o 13 vobis *e aus* subi 18 Fatalis *in* facilis zu
ändern versucht

670, 14 — 671, 5 Quid enim aliud est Christianum, qui baptisatus est, suis operibus salutem
 20 debere quaerere quam dicere: Christus est peccator, est latro &c. Est autem hic lapsus subtilis et valde facilis propter naturae nostrae vicium, quae toto impetu ad opera rapitur.

p] iustitiam nihil esse et solam iustitiam Christi, qua salvemur, tum diceret: ergo Missa nihil est, ergo vita monastica et satisfactiones propriae nihil prosunt, et sic totum Papae regnum everteretur. Dicunt quidem meritum
 25 Christi nos salvare sed commiscant propriam iustitiam. Hoc est vere Christum repudiare, imo Christum extinguere et ostentui habere Filium Dei,
 Hebr. 6, 6 Satisfacere pro peccatis est: absolvere, diaboli et inferni vim frangere. At, o miseros Carthusianos, qui vos tam graviter affligitis, quae vestra contra infernum victoria est? Si enim dico, Christianus quidem sum,
 30 et unctus, sed tamen volo ita et ita me affligere, illa et illa opera eligere, ut salver et satisfaciam pro peccatis meis, tantundem est ac dicerem: Christus cum suo sanguine pro me non satisfecit. Igitur Christus frustra mor-
 35 tuus est, Galat. 2. Natura fertur toto impetu, ut velit peccatum suis viribus delere, quod in Pelagio videmus, *der war der Grund und Eckstein aller Papisten*. Hinc monasteria sunt, illa Antichristi propugnacula. Hinc iustificatio per fidem Christi sensim evilit et prodiit Antichristus. Nunc in loco sancto sedet et cum Christus dixerit: crede in me, ille ait: crede in me. Sinit quidem Christum praedicari sed ita, ne contra regulas eius et traditiones

3] dum: peccasti, odito et cogita de satisfactione. Quam? Christum pro te passum, et postea fac tu similiter servitium fratri, funda sanguinem, gloriare in tribulatione. Si hoc praedicas, destruxisti papatum cum omnibus monasteriis, quae sunt Antichristi regna. Ipsi: fides sine operibus ꝛ. via est
5 maledictionis.

Fili Israel quando erant a serpentibus ꝛ., ubi Iudei serpentes herentes habnere in collo, nihil profuit, si fugerent sequentes serpentes, donec deus erigeret serpentem. Ibi a se avertabant vultum et in serpentem affixum figebant. Sic si adest peccatum, figimus aspectum in nostra opera, vires: ibi
10 avertendus vultus et figendus in Christum qui ꝛ. Qui¹ Christum sic agnosceret, semper gauderet. Si veniret peccatum, figeret in Christum. Sed Satan ivert et caro, ne hunc aspectum assequamur. Hinc venit Antichristus. Ego peccatum tuum, tu iusticia mea, olim dicere solebam, nescio quid iam.

6 erat serpent(is)es 8 affixum o 10 ꝛ. fehlt

¹) Wenn qui Qui der Hdschr. nicht als Doppelschreibung desselben Wortes anzusehen, lässt sich nur, wie geschehen, durch Einfügung eines ꝛ. helfen.

Sed est lapsus gravissimus et maxime horrendus. Quare ego non sine causa hunc locum
15 iustificationis ubique diligenter inuenio, ut homines alio modo doceantur quam Papa eos docet. Nempe si quis peccavit, ut incipiat serio odisse peccatum et de satisfactione cogitet non sua (ea enim nulla est) sed satisfactione Christi, qui pro omnium peccatis passus est et satisfecit, modo hanc satisfactionem fide apprehendant, deinde ut sciat operum nostrorum esse alium finem quam ut ad iusticiam valeant, nempe ut per opera testemur fidem nostram
20 eorum ecclesia et serviamus fratribus, ut laudetur Deus, qui in nobis per spiritum suum est efficax. Haec si (cum) si [o] doceantur, facile collabatur papatus cum omnibus monasteriis et cultibus sine ulla vi armorum. Et est una hec certa et recta docendi ratio, quae conscientie prodest.

671, 6 — 672, 6 Sicut enim quum Iudei a serpentibus in deserto lesi essent, nullo suo
25 opere, cura nulla mederi malo potuerint, postquam autem inssi essent aeneum serpentem erigere, solus (ille) aspectus serpentis sanabat malum, sic cum [über (contra)] peccatum nos premit, simpliciter avertamus oculos a nobis, a viribus et studiis nostris et [o] in Christum respiciamus factum pro nobis *artihvrop* et precium, quo a peccato et morte redempti sumus et sanabimur. Sed Sathan et caro prohibent, ne semper fixos oculos in Christum habeamus
30 et respiciamus in nos quoque. Quare non tam facile hic artienus discitur. Ego olim dicere solebam: Christe, tu es iusticia mea, ego sum peccatum tuum. Neque enim est alia ratio

p] praedicetur. Vereor maiorem partem sic mori, ut orent: Deus velit illis remittere, quod peccaverint in regulam, non quod peccaverint in verbum Euangelii, et hinc metuenda ipsorum damnatio. Miseri non agnoscent verum
35 medicum. Quando Moses erigebat serpentem aeneum, nemo poterat suo studio sanari, donec aspiceret serpentem illum, sic et nos, si mordet nos peccatum, non possumus liberari, usque dum Christum intuemur crucifixum. Ergo adhaerescendum est vulneribus et sanguini Iesu Christi, nisi aeternum velis perire.

R] Sic possum eicere peccatum et conscientiam meam, alioqui nunquam. Si cogito: si viverem adhuc annum, fecit statim Satan nebulam, ut Christum non possis videre, et talia opera Satan suggerit. Opera vera sunt: ex animo serviam proximo, praesentibus tamen exonerabor peccatis, quod scio Christum agnum dei, nescio de peccato. Si habeo, Christus habet. Qui ergo contra hanc pugnat doctrinam, est Antichristus: nullus tanta maiestate fecit ut Papa, ergo caput Antichristorum permittit Euangelium praedicare sed haecenus, ut non obsit illi, leguntur in scholis et coenobiis decretales Papae. Et monachi duplicem pugnam: quod ordinem non servavit, etsi servavit perfecte. Tibi orandum: condona mihi peccatum, quod in ordine vivens neglexi proximum, non praedicavi. Bernardus vivus et sanus urgebat ordinem, moriens: Tempus meum perdit¹, consolatio mea est, quod duplici iure x. Das heißt: 'etiam electi in errorem', quia Antichristi error est speciosus. Nihil magis agitur in doctrina Evangelica quam ut operibus. Inquit Iohannes: partiales Antichristi venerunt, sed verus veniet, qui sub nomine Christianae ecclesiae conculcabit omnem doctrinam Christi. Ego fui sine querela monachus, servavi tria vota devotus die et nocte et tamen non habui requiem, quod pure servassem ordinem, quia nullum aderat verbum dei sed doctorum sententiae. Ibi perdit¹ vixi et peius egi quam si in lupanari fuisset. Antichristus est, qui totum Christum invadit. Opus dei negant, utcumque ergo credant Christum filium dei. Cum opus eius neget, est capitalis Antichristus. Nostri Schwermeri negant partem et sunt heretici in partem personae. Ergo Schwermeri iam regnantes non sunt, quos vult Satan et aliam heresin. Ita solet angreifen partes, ut pedetentim labantur in opera.

'Venit' i. e. doctrina illa peribit, ergo est novissima hora, tum nihil est in mundo. Euangelium perit Rhomae, antequam Germania conversa. Boni-

6 vt o	9 pugnam <i>verwisch</i>	non servant [<i>c aus</i> servavit] etsi servavit
14 Antichristos	21 eius o	25 novissima <i>esp aus</i> omnia <i>oder</i> novissima

¹) *ergo*. vixi. *Sonst müsste man in perdit ändern.*

eiciendi peccati ex conscientia quam haec. Quisquis autem contra hanc doctrinam pugnat, est Antichristus.

672, 11 — 19 Ego fui monachus sine querela, id quod vere gloriari possum, et servavi tria vota, quae voveram. summo studio et cura die ac nocte, neque tamen ullam requiem habui, quia omnia illa solacia infirma erant, quae sumebam ex mea iusticia et meis operibus. Haec autem doctrina, quam hodie habemus, firmam affert consolationem in extremis vitae periculis. Et sane qui in Papae regno salvati sunt, eos oportuit tandem ad hanc unam regulam redire. Sicut de Bernardo legitur, qui in extremo vitae articulo primum conquestus dicitur, quod omnem suam vitam miserrime perdiderit, deinde se hoc modo consolatus est, quod Christus duplici iure teneat regnum. (primum naturali et haereditario, secundo iure meriti.) Notus est locus [Notus est locus *rh*].

p] 'Et sicut audivistis, quia Antichristus venit.' Sic concludit Ioannes: quia multi sunt Antichristi, ergo novissima hora est. Quae consequentia?

2) facius adduxit decretales Papae, tamen scriptura, sacramenta. Ut Ebionitae Cherinti. Dominus dicit, ut hereamus in summo capite Christo. Multi sunt Antichristi, ergo est cura, i. e. doctrina aufertur, ergo Christus hinwegf. Sicut in religione Turcae non est lux sed merum somnium (ut in regno Papae) 5 sed mors non vita, quando ista novissima doctrina cessavit, est hora novissima. Ita iam waß Germania sol werden, ist geschehen, quia hereses ortae, dispersio erit multarum sectarum. Tum conveniunt humana ratione, et consilium, et faciunt novam ecclesiam, ut Papa fecit.

‘Ex nobis prodierunt.’ Miserabile est et tamen consolatorium: Nobis 2, 19 10 gibt man schuld, quidquid mali fit in mundo, seditio, rottenses &c., peccatorum gravissimorum opprobrium: Si papa mansisset in regno suo. Certe, verum haeretici non occisi, postquam nos irrupimus et fecimus viam libertati &c., fallen die Schwermer drein. Verum est, num ideo timendum nobis? Non. Melius, ut quidam illuminentur ex papatu quam &c. Christus unde crucifixus? 15 ex suo heufflin: Si Iudas non adfuisset, non fuisset crucifixus. Sic nos habemus Iudas unter uns, qui dispergit nos. Inde venit quod culpamur. Non negare ergo possumus: Ex nobis prodierunt, sed consolatio nostra: sed ex nobis non sunt. ‘Hi, qui conturbant totum’, hoc audierunt Apostoli. Ubi 20 (Verg. 17, 6)

1 sacramenta o 3 hinweg] hinweg oder hinwegt 4 vt in regno pa o 12 litt
darüber libertati zu 18 über conturbant steht in Actis

673, 9 — 18 ‘Ex nobis prodierunt, sed ex nobis non fuerunt.’ Hoc est miserabile sed 2, 19 20 tamen consolatorium, quod nobis impingitur, quicquid peccatur in toto mundo: sediciones, sectae, bella, fames (&c.) et in summa omnia mala in nos tanquam in auctores congerunt. Negari autem non potest has sectas, quae hodie sunt ortae, non fuisse orituras, nisi doctrina Evangelii a nobis per beneficium Dei pure esset praedicata. Num igitur nostra culpa acci- 25 dit, ut essent sectae? Non. Prodierunt ex nobis, inquit Ioannes, sed ex nobis non fuerunt. Et multo praestat conversos esse per nostram doctrinam aliquos ad Christum, licet per hanc occasionem Satan excitavit sectas, quam totam doctrinam iacere obrutum multis impiis traditionibus et cultibus, sicut sub Papa iacuit. Ne Christus quidem Apostolos omnes habuit sanctos et fideles. Quid igitur mirum est inter nos quoque malos aliquot esse, qui doc- 30 trinam a nobis traditam corrumpant? esse inter nos Iudam quendam, qui Christi verbum crucifigat? Feramus igitur hoc falsum convicium, quod nobis imputant, quicquid a sectis

p) Postquam enim cessat doctrina, recedit Christus. Recedente Christo, quid aliud expectes, quam tenebras ignorantiae, et opera tenebrosa. Ingruente hac nocte, est novissima hora.

‘Ex nobis egressi sunt, sed non erant ex nobis.’ Deplorandum hoc 2, 19 35 et miserum est, sed tamen consolatorium. Triticum non est in culpa, quod zizania progerminant, nec veritas tot malorum est causa. Hodie nobis imputatur, quicquid mali oritur in orbe terrarum, et patimur inde gravissimum opprobrium. Si Papatum fecisset missum, aiunt, forte non surrexissent tot haeretici, nec forte tumultus ille rusticorum. Sed, cuius est culpa? non

3] Rottae, mußtens die Apostel hören: prius Romanum regnum fuit quietum, iam isti nequam richten mit dem Euangelio. Sic audimus hodie: was guts thombt drauß? monachi ducunt uxores et seductio orta. Sic etiam gentes scandalizatae, Iudei per fidem. Sic hodie maximum scandalum et maxime male me habet hoc scandalum, quod sumus inter nos discordes. Quis incepit? non nos. 5
Gloriatio nostra: non quaesivimus nostra. Ex nobis prodierunt ꝛ. quod ipsi scandalizantur, ipsi excusent et verantwort. Sic et Iohannes se solatur 'sed ex nobis', sie gehörten uns nicht an: 'Non manserunt'. Sic dicimus ad nos: si eandem sententiam, spiritum, dogma haberent, manerent nobiscum. Sed, inquit, 'ut manifesti' et ut gentes sciant, quod non omnes ad nos per- 10
tinent. Si ego non incepissem rem et ob oculos haberem tantum tumultum, certe nescirem ꝛ. Sed deus, ut Esaia, me duxit et abscondit, ut non putarem nisi transquilla ꝛ. fere omnia ꝛ.

17. Septemb: Audivimus de Antichristo, iam sequitur alius paragraphus, ubi S. Iohannes se submittit et reveretur spiritum sanctum in credentibus et non 15

zu 3/4 Muntzer, iam Sacramentarii meliorem spiritum habere voluit ꝛ 6 nos quae-
sivimus 9 haberent o 10 ad o 12 vt Esa o

peccatur. Siquidem Apostoli quoque ferre coacti sunt, quod in actis accusabantur, quod conturbarent totum populum.

2, 20 674, 2 — 13 Haec est ratio superioris sententiae satis bona, qua nos quoque utimur contra (nostros adversarios) sectas nostri temporis. Si eandem sententiam, eundem spiritum et dogma idem haberent, non dissentire a nobis coepissent. Sed accidit id, inquit, ut sciant 20
gentes, quod non omnes ad nos pertinent sed sint alieni a nobis. Videmus summo Apostolo hoc scandalum valde doluisse et sane, si ego hanc doctrinam, quam Deus mihi revelavit per gratiam suam, nondum sparsissem in mundum et ob oculos haberem tantos tumultus, qui secuti sunt, nescirem, an eam invulgarem motus magnitudine scandalorum. Sed Deus sicut Hieremiam [c aus Hieromiam] ad hoc officium me perpulit [c aus ?] et abscondit illa scan- 25
dala ab oculis meis, ut putarem omnia tranquilla fore neque crederem Satanam posse tot scandala excitare.

2, 20 674, 14 — 675, 16 Hic est novus paragraphus, in quo Apostolus se submittit Ecclesiae et reveretur spiritum sanctum in cordibus fidelium neque se dominum credencium constituit sed

p] veritatis et lucis, sed erroris et tenebrarum. Non qui fugit tenebras, sed 30
qui manet in illis, est Antichristus. Cum egrediuntur illi, nunquam illud fit sine tumultu. Thomas Munzerus erat inter nos. Ubi vero ille vellet sapere, et egrederetur ex nobis, factus est autor seditionis, et complices vene-
runt in hanc urbem, et omnia turbarunt. Wenn die Bußen mit einem neuen Euangelio kommen, so muß solch Unglück daraus folgen. Video hoc malum 35
et ingemisco. Et saepe cogitavi, an potius fuisset servandus Papatus, quam videre tot tumultus? Sed, melius est, aliquos eripere ex faucibus diaboli, quam omnes perire. Dies aperiet, qui fuerint ex nobis, et ex Euangelio veritatis, geniti, qui non. 'Nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum.'

2, 20 'Sed vos unctionem habetis a sancto.' Hic opponit 'unctionem' Anti-

23] constituit se dominum credentium sed potius fratrem. 'Sumus consortes gaudii' 2. Cor. 1, 23
 vestri' Paulus et 'omnia vestra' 1. Cor. 3. Quia ubi verbum dei iſt gängen, 1. Cor. 3, 22
 quisque doctor cogitat suos adesse aequales. Non faciunt ut Papistae, qui con-
 stituunt se superiores. Ubi Euangelium est, ibi promissio, quod aliqui ere-
 5 dunt, Esa. 55. Illuminat enim verbum sive legendo sive docendo. Ergo 3el. 55, 11
 Apostolus debet se submittere etiam propter 3 aut 4. Ipsi quidem con-
 creditum officium, sed nihil habet, unde praesumat prae reliquis. Sic in
 principio: ut nobiscum socii, non: ut nobis obedientes sitis. Et Petrus: 2. Cor. 1, 23
 'non dominantes super clerum' sed ipse solus est dominus, Ecclesia est regina 1. Petri 5, 3
 10 et 'dominus dominantium' ſie gehört Chriſtum an, qui est dominus. Paulus: 1. Tim. 6, 15
 'ut possimus esse particeps Euangelii' non caput Ecclesiae et super ecclesiam,
 eſ iſt der teuffel. Er ſol ein dispensator ſein und ſro, quod sit membrum in
 ecclesia. Sic quisque Christianus humiliat se erga alium et docens et doctus,
 quia unus spiritus sanctus, gratia. Et sic se submittit, non est tyrannus,
 15 sed facit se servum et fratrem omnium Christianorum. Sic Paulus ad
 Galatas: deus non respicit personas. Nicolaus Antiochenus erat diaconus Gal. 2, 6
 ſur auch zum teuffel unde venerat. 'Sed' waſ ſol ich vil reden und warnen 2, 20
 contra Antichristum, habetis idem quod nos: Habetis unctionem. Ego du redſt
 zu miſt, quia du biſt zu hoch erlencht. Et ita mihi faciendum, quanquam sciam
 20 me doctiorem alii tamen faciendum propter 2 vel 3, et submittendum mihi.

3, 4 constituunt *wiederholt r* 8 socii] socii *[oder soli = solliciti?]* 16 deus *über*
 (Pan) 17 unde venerat *unsicher, weil aus Unleserlichem verbessert* 18 idem *o*
 19 zu *o* 20 submittendus mihi *e aus oder in aig*

fratrem, sicut Paulus quoque dicit 'sumus consortes gaudii vestri' et 1. Cor. 3. 'omnia vestra
 sunt sive Paulus sive Apollo'. Nam ubicumque verbum est, ibi omnes credentes inter se
 aequales sunt, (et) quod ad gratiam attinet, sive sint discipuli sive doctores. (Non est dist)
 nec faciunt id, quod in [in *rh*] papatu fit, ut laicis se anteferant clerici. Ubi enim est
 25 Euangelion, ibi est promissio, quod aliqui sint, qui credant, Esa. 55. Illuminat enim verbum
 sive legendo sive docendo. Apostolus igitur seu doctor debet se submittere ecclesiae, etiamsi
 tres vel quatuor tantum sint, qui credant. Quanquam enim, quod ad ministerium attinet,
 differt doctor a discipulis, tamen nihil habet (quod) unde [*rh*] praesumat prae reliquis. sicut
 in primo capite Iohannes dixit 'ut habeatis communionem nobiscum', non ut nobis sitis sub-
 30 diti tanquam dominis [non *bis* dominis *rh*]. Et Petrus 'non dominantes super clerum'.
 Solus enim Christus est dominus et caput ecclesiae, Apostoli et doctores tantum sunt dis-
 pensatores. Debent igitur Christiani se mutuo honore afficere et de se humiliter sentire, sive
 doctores sint sive discipuli, quia unus spiritus, unus Deus, unum baptismum est, quod habent
 et quo participant omnes neque est apud Deum respectus personarum.

p] 35 christo et haereticis, qui alium Christum seu 'unctum', et aliam 'unctionem'
 expectabant. Ab his retrahit suos, 'Vos iam unctionem habetis, et nostis
 omnia', quae ad salutem sufficiunt. Hic forte dixissent auditores: Nimium
 nobis tribuis, Ioannes. Sed, etiamsi mysteria melius intelligat Doctor, forte
 tamen in congregatione duo aut tres sunt, qui omnia norunt de salute sua,

3] Interdum fit, ut auditor melius intelligat ex doctore doctum verbum quam ipse doctor. 'Omnia' non simpliciter quae sunt ad pietatem necessaria: quid Christus sit, quoniam ambulandum in charitate, ferendam crucem, iudicandum de malis spiritibus. Quia habuistis Euangelium, ad hoc venit unctio et ab eo, qui sanctus est, Rurt da mit wo her wir Christen heißen. In Ebreo 5
est heil vox unctio, non sonat wie man aliquas res salbt, sed proprie ein priester und k̄nig salben et sacerdotale et regale nomen. Hoc latinum grecum teutonicum bringt nicht mit¹, sed anders verbum, imaginor oleum rasoris. In Ebreo proprie heißt, wie man die priester und k̄nig hat gesalbt, die priester- 10
lich et levitice sind geweiht. Inde Papistae se solos vocarunt Christianos: 'Nolite tangere meos', Non cogitans esse vulgare nomen omnium Christianorum. Christianus dicitur inde, quod unctionem habet, quod unctus est et Messias. Haec unctio salben nihil est nisi spiritus sanctus. Spiritus domini super
ps. 45, 8 me eo, quod unxerit, psal. 44. 'propterea unxit' &c. Summa summarum: 15
Unctio est spiritus sanctus ille et spirituale unguentum facit sacerdotes et reges ut Christum, Sic adherentes Christo, a quo nomen habemus, es ist mir leyt, daß wir nicht geben konnten in aliis linguis. Quando sum Franciscanus a francisco &c. gloria. Sed non ideo sum Christianus, nec qui ieiunat. Et accipe omnia nomina, quae potes cogitare, non inde vocantur Christiani nisi ab opere Christi. Nomen hoc gihet uns Christus allein an. 20
Non vocatur ab opere sed solo Christo. Et hoc solo nomine damnantur omnia opera, coenobia. Christianus ist, der nicht auf den wercken stehet. Carthusianus potest dici ein C̄leußer, pertector cilicii. Certe conclusum: nemo venit ad deum nisi ut unctus et Christianus. Ex solo ergo nomine in-

13 salben oder saltem

¹) = dieses (das hebr. Wort f. 'salben') bringt das entsprechende lat., griech. u. deutsche nicht mit, d. h. während diese 3 Sprachen nur 1 (an die Badestube erinnerndes) Wort haben, hat das Hebräische 2 Worte: eins f. das gewöhnliche, eins f. das heilige Salben.

p] et habent Spiritum S. Propter hos debet se humiliare, et humiliter de se 25
sentire. Nostis enim, quae sunt ad pietatem necessaria. 'Unctio' alia Latinorum est, alia Christianorum. Nam Papa ex hoc loco suum ordinem 'unctum' vocat, non intelligens, quod omnes Christiani sint hoc modo 'uncti'. Haec vera 'unctio' nihil aliud est, quam Spiritus Sanctus, in tecto Pentecostes effusus. Hoc Christus quoad humanam naturam unctus est absque 30
mensura, consortes autem eius iuxta mensuram. Propterea dicitur, 'Unxit
ps. 45, 8 te Dens, Deus tuus, oleo laetitiae, prae consortibus tuis', Ps. 45. Haec spiritualis 'unctio' facit Reges et Sacerdotes. Quemadmodum illa Christum Regem et sacerdotem facit, ita et nos in conspectu Dei reges et sacerdotes facit, i. e. fideles et electos. Franciscani et Dominicastri a regulis hominum 35
dicuntur, nomen vero Christianum a nullo opere dicitur, nisi a solo Christo. Si enim forte aliquis ex me quaerat, an Christianus sim, statim, huic quaestioni satisfaciens, dico, 'Nullo opere, nisi fide in Christum, talis sum'. Sic etiam conclusum est, neminem salvandum, nisi Christianum, hoc est, qui

3) telligunt Christiani, quid verum sit doctum. Ergo utcumque Christianus sit gering, libenter eum honorabo et humiliabo me coram ipse. Ergo dicitur Christianus de unctione i. e. spiritu sancto. Christus ist sein herr, qui teilt im die selben salben et spiritum sanctum mit, et sic tranet ex auß yn, et unns
 5 fuch, eandem iusticiam habeo quam ille. Ergo ex sola fide Christiani finus, per quam induo eum et econtra ipse me et per hunc leg ich all mein ungluck auff ynn, econtra omnia bona ipse auff mich. Si hoc daret cappa, stultus Christus, qui effudisset sanguinem suum pro acquirendo spiritu sancto. Hergot vom himel wie sind die predig verloschen. Vestalis quando impugnata
 10 a Satan, semper sic respondit: Christiana sum. Si quis serio loquitur hoc verbum, certe diu non consistet Satan, quod novit was gilt, rendt den braten wol. Si dicis ex animo, non times tibi a morte. Si es Christianus, habes unctionem spiritum sanctum Christum cum omnibus i. e. herco in Christo, si vis me damnare propter peccata mea, de nullis scio, quia Christus
 15 in se tulit peccata mundi. Es ist nur dran, quod non credimus. Utinam contra maledictam naturam hoc recte praedicemus, quae semper suis operibus vult fugere mortem. Et interim canunt 'Veni creator spiritus'. Venit, quando

2 me(cum)

10 Si] Sie

677, 7 — 678, 4 Quod si cucullus haec tanta dona nobis offerret, certe extrema stulticia fuisset Christum effundere sanguinem et pati mortem, ut hac unctione per spiritum sanctum
 20 ungeremur, quae nos tantorum donorum faceret participes. Recte igitur monialis illa, quae tentata de peccato, nihil aliud Sathanae respondit quam se esse Christianam. Christianus enim habet unctionem illam, per quam Christus nobis donatur cum omnibus, quae habet. Quando igitur tentatur de peccato admissio, per unctionem hanc in Christum respicit, a quo sua peccata videt sublata in cruce. Sed hic sentimus incredulitatem nostram, quod haec
 25 non satis firmiter credimus. Quare nunquam cessandum est ab hac doctrina, ut assiduitate illa natura nostra, quae in metu peccati et mortis semper ad opera respicit, paulatim vincatur. Tum invocandus quoque est spiritus sanctus et canendum carmen: veni, sancte spiri-

p] operibus et meritis Christi fident. Dicitur ergo Christianus ab 'unctione' ista. Christus enim omnia sua tribuit suis, eundem Spiritum, eandem iustitiam,
 30 eandem sanctitatem, ex hoc opere imputationis et adoptionis dicuntur Christiani. Per fidem enim omnia recipimus, Cartheuser-Skappen geben es nicht. Stultissime fecisset Christus, si quis illis potuisset fieri Christianus. Praedicandus est Christus. Sic Mechtildis dicitur, quoties a diabolo impediretur, respondisse, 'Christiana sum. Credo enim.'¹ Qui hoc intimo animo dixerit, certus fit, diabolum non praevaliturum. Si enim Christianus sum, iam habeo
 35 'unctionem' et Spiritum sanctum, et iam Athleta sum. Quid vero contra hanc 'unctionem' valebit diabolus? Si et vos possetis sic dicere, nihil valeret daemon. Aber es steht uns am Glauben. Totus mundus fiduciam in se collocat, et suis se operibus salvare cupit, hinc totus mundus impletus
 40 est monasteriis. Canunt quidem, 'Veni, sancte Spiritus, et unge me', sed

¹) Vgl. Preger, *Gesch. d. deutschen Mystik* I, 113fg. In dem „Buch geistlicher gaden“ (Leipzig 1503) Bl. 58^b — 59^a. Aber auch von Mechtild v. Magdeburg wird Ähnliches berichtet.

¶] es desperans et cor diffidit et invocas Christi nomen vel audis praedicari
 2pg. 10, 44 Evangelium de Christo, ut Acto. X et alibi, quia spiritus sanctus non vult
 fließen nisi per Christum, non per tua opera, quando vero praedicatur: ipse
 Joh. 10, 17 vitam pro nobis Ioh. X, tum venit per hoc canale.

Admonet ergo nos, unde Christiani simus, deinde Christianum et iusticia- 5
 rum. Per nullum opus fit Christianus, possumus fieri speciosi &c. coram
 Röm. 4, 22 mundo sed non deo, ut Ro. 4. fecit opus, quo deo obedivit, et tamen non
 iuvit eum. Sed scriptum est 'Credidit Abraham'. Oportet unctionem habea-
 mus. Hoc nesciunt papae episcopi clerus, quid sit Christianus, qui habet
 unctionem spiritus sancti sine omni opere. Vocatur enim a sola fide Chri- 10
 stianus, quae facit participem Christi omniumque operum Christi, deinde a
 nullo opere, Ro. 4., iustificatus est coram mundo. Sic Carthusianus, Minorita,
 Ieiunator est frōm, sed er fhom fur got da mit nicht, sed gloriatur coram
 deo de Christo. Ergo, inquit Iohannes, quid opus, ut multis doceam vos,
 estis Christiani. Sic nos facimus: Ego sum tuus magister et tu, et tu meus 15
 discipulus et econtra ego.

'Sanctus' quare addit? Distinguit sanctos Satanae a dei. Satan dat
 etiam spiritum, quin plus iactant spiritum sanctum quam Christiani, qui non
 1. Cor. 2, 12 facile gloriatur, illi saepe: spiritus, Paulus: 'spiritus mundi'. Sed non est
 spiritus, qui veniat ab eo, qui sanctus est. Ille facit veros sanctos, alius 20
 inflat et facit duplo peccatores, quia inflantur et quod iniustum est, ornant

5 nos o 9 (est) habet

tus et vocatus aderit (et) ac cor desperans et pavidum per nomen Christi eriget et con-
 firmabit. Per opera tua non (provo) veniet ad te sed tantum per nomen Christi, qui eum
 praedicatur pro nobis passus et mortuus, spiritus sanctus per verbum euangelii [verbum
 euangelii rh] quasi per [o] canalem illabetur in corda.

25

¶] non veniet. Si autem tibi esset cor contritum et humiliatum, veniret, sicut
 2pg. 10, 44 in Actis c. 10. ad praedicationem Petri, 'cecidit Spiritus sanctus super
 omnes, qui audiebant verbum', ubi illi erant humiliati. Hic ergo admonet
 nos Ioannes, unde dicamur Christiani, von dem frōmmen Christo. Per
 nullum opus evadimus Christiani, sed per fidem. Per opera possumus qui- 30
 dem fieri sancti coram mundo, sed non coram Deo. Paulus dicit, Rom. c. 4.
 Röm. 1, 2 'Si Abraham ex operibus legis iustificatus est, habet gloriam, sed non apud
 Deum'. Debuit habere 'unctionem', i. e. donum fidei, sollte er frōmm werden.
 Per fidem enim et nullo opere efficiamur participes Christi. Cur dicit, 'Sancto?'
 Distinguit sanctos diaboli a sanctis Dei. Habet etiam daemon suos sanctos, 35
 immo, plus illi gloriantur de sanctitate, quam veri sancti. Nam, sancti Dei
 non facile gloriantur. Sed quosdam spiritus ille daemonum decuplo facit
 3er. 2, 13 peiores, et est spiritus superbiae. Ierem. cap. 2. Duo mala fecit populus

- 3] et dicunt verum. Hierc. 2. 'duplex peccatum peccavit populus, me dere- 3er. 2, 13
liquerunt' et manet unredt et illud etiam dicunt iustum. Exemplum:
Monachi, qui ambulant in speciosa vita. Illud opus non est frum opus, non
salvatur per hoc. Si fall drauf et dico deo placere, est duplex peccatum,
5 quia ibi desero vivam aquam et facio cisternam, quasi sit aqua vitae. Per
oppositum rurt: isti habent siccitatem a prophana, quamquam maiori specie.
Papa dicit nos habere diabolum omnem, conscientia nostra dicit: Christus
non frustra mortuus. Sapiencia patris est mortua non gratis, ergo sequitur:
manentibus nobis cum Christo x.
- 10 'Et nostis omnia.' Qui Christum novit, omnia novit. Qui enim
credit, quod Christianus dicitur ab habendo Christo exclusis omnibus studiis,
facile iudicabit omnia Carthusianorum et novit vitam Carthusianorum per-
spicue, ipse non. Et dico clericorum cultum esse diabolicum. Id quod
ipsi ignorant, hoc est 'spiritualis omnia diiudicat x.' Putant ipsi se Christianos, 1. Cor. 2, 15
15 sed ne nomen quidem noverunt. Student aliquam facere elemosinam, respon-
dent. Si fit ex fide, est bonum, quia suum iudicium est, sine Christo ist nihts
wolgethan, econtra in Christo omnia. Si itaque quis haec novit, omnia
novit, quae ad salutem. Si propositio manet 'ista opera non faciunt Chri-
stianum', tum concludit omnia. Ergo ordines et status, qui ordinantur ad
20 salutem consequendam, nihil sunt. Adhuc declarat suam humanitatem erga
Christianos. Ibi met confitentur, quod sciant, quae scribit. Quare ergo scribit?
Quia aliqui in turba Christi, illi nunquam satiantur et non satis habentes
etiam libenter audiunt, ut perfectiores sint. Sciatis die veritas in Christo,

14 ignorat 20 humanitatem] hu?m [was auch in das oft ebenso geschriebene humili-
tatem aufgelöst werden kann] 22 aliquid

- 679, 20 — 680, 6 Pergit declarare suam humilitatem erga Christianos ac iterum confitetur,
25 quod sciant, quid scribat. Querat autem aliquis: cur scribis igitur non necessaria? Re-
spondeo: quia Christiani etsi sciant illa, tamen nunquam saturantur ea audire et discere, ut
subinde magis fiant perfecti, sicut dicit sapiencia: 'qui me edit, esurit me adhuc magis' et
p] meus.' Sic duplex peccatum est, appellare iustitiam illud, quod non est
iustitia, et, derelinquere veram iustitiam. Sic faciunt omnes monachi, qui,
30 deserta fide in Christum, fiduciam collocant in sua opera. Hoc est, quod
Ioannes hic dicit, per antithesin, 'habere a Sancto illo Spiritum', et, 'non
habere Spiritum a Sancto illo'.

- 'Et nostis omnia.' Verus Ecclesiae N. T. character est, 'nosse omnia'.
Nam olim quidem norant, quae satis erant ad salutem, sed hodie 'novimus
35 omnia', nec opus est pluribus. Cerinthus novas iactabat revelationes, et
maiores scientiam, et hinc seducebat multos. Sed hunc vitare iubet, quia
aliud Euangelium praedicabat. Nostis hoc Euangelium, et omnia, sed, quae
ad fidem et Christianam vitam pertinent.

'Non scripsi vobis, quasi ignorantibus veritatem.' Hic fatetur Ioannes, 2, 21

3] sic ego facio. Habitibus existentibus in natura cessat motus, *hie nicht*. Vanus doctor loquitur eis, qui etiam tam bene norunt ut ipse. Et doctor tam libenter audit: 'Qui me edit, esurit adhuc.' Ut angeli non satis videre

1. Petri 1, 12 possunt, 1. Pet. 1. Infinitus thesaurus: quo magis discitur, magis desideratur.

2. Petri 3, 18 Qui contrarium, nihil noverunt ut hodie nostri Schwermeri 'Crescite in gratia 5 et cognitione salvatoris.' Magnum, ut quis mortificet suam iusticiam, damnet et habeat pro peccato et aliena niti, quam non videas, sed solum audias. Hoc scribit contra Antichristianos: Veritatem scilicet, quae iam impugnatur. 'Exierunt ex nobis', volunt veram doctrinam invertere, sed habetis unctionem, et *weiß das recht ist*. Hebraismus 'Ex veritate nullum venit mendacium'. 10 Simpliciter loquitur Er redt auff den *schcin*, quam Antichristiani praetendunt, qui florent, cum exorti fuerint peccatores et florent ut pereant, die rotten gehen *alheit oben und trucken die Christen unter*. Ipsorum est mendacium ariditas ipsorum veritas unctio. Sic fuit Arianus, Pelagianus, quia Satan macht ein *nebel für die veritatem*. Ut quando celum obducitur nubibus, non videtur sol sed tantum occultus latet: die *son hat so viel wolcken überlebt* et tamen nubes lassen nicht nach, aber sie fragt nicht darnach, Sic cum Evangelio: utcumque multi Schwermeri insurgant et illis credatur, interim Evangelium: noch *werd ich bleiben, die Son wird die wolcken der Sacramen-* 20 *tirer all weck treiben*. Consolatio est. Antichristi sunt hic, quid faciemus? 'Ex nobis': gratias agite deo, scimus veritatem et quod nullum mendacium est in ista veritate. Iactent ipsi certissimam veritatem sed *ghen cum un-* 25 *ctione umb a mendaci patre*. 'Quis est mendax' Vides, contra quem loquatur nempe Cherintum. Legitur, quod Iohannes venerit in balneum cum

1 existentibus *unsicher* zu 5 Pet. r 11 Anti über Chriani 16 occultu(m)s
19/20 Sacramentirer] Sac

sicut angeli non possunt saturari aspectu Dei, ita fideles tractatione verbi non possunt ex- 25 pleri. Est enim infinitus thesaurus, qui quo magis discitur, eo magis desideratur. Quare qui se tenere hanc doctrinam perfecte putant, illi nihil sciunt. Magnum enim [*rh*] et arduum negocium est mortificare, imo tanquam peccatum [*tanquam peccatum rh*] damnare suam iusticiam et niti aliena iusticia, quam non videat nec sentiat sed solum audiat sibi promitti.

Opus igitur est perpetuo illa adhortatione Petri: crescite in gracia et cognitione salvatoris. 30 2, 22 680, 23 — 681, 10 Hic ostendit, contra quos loquatur, nempe contra Cherinthum et eius

¶] quod sciant, veritatem, sed quam? quod Christus venerit in carnem. Haec enim ipsi praecipua veritas Evangelii est, ex qua tota reliqua sapientia pendet.

'Et quoniam omne mendacium ex veritate non est?' Hebraismus, 'Ex veritate nullum est, seu venit, mendacium'. Omnia contra fucum falsorum 35 doctorum, qui veritatem de incarnato Christo negabant, ideoque mendaces erant. 'Quis est mendax, nisi is, qui negat, esse Christum?' qui ergo ex veritate geniti sunt, et Christum confitentur, non sunt mendaces.

2, 22 'Quis est mendax.' Applicat illud generale elogium nostrae miseriae,

3] discipulis et Cherintus postea. Ubi habuit sein getwar 2c. Nescio tamen, an
verum. Sed iste primus, qui cepit negare Christi divinitatem, Sicut Pelagius
primus gratiam dei. Postea papatu non negarunt verbo dei gratiam sed
re, quia praedicant: liberum arbitrium est aliquid et opera facta ex libero
5 arbitrio placent deo, quando homo facit quod est in se. Pelagius cepit
crassis verbis negare dei gratiam. Contra papa ornavit rem: Nihil meremur
sed possumus nos praesertim. Sed cor contritum et humiliatum respicit
spiritus sanctus. Ebion macht ein fuchsen ex novo et vetere testamento, hoc
suscepit Turca ut papistae Pelagii errorem, Arrius Cherinti. Arius ging
10 aber feüberlicher da mit umb, Cherintus crassus fuit abnegator divinitatis
Christi et fuit, quando Euangelium adhuc fuit in voce, propter quem scripsit
Euangelium et Epistolam. Applicat miserum elogium, quod omnes sunt
mendaces. Qui dicimus Christum naturalem dei filium, muß stincken und
liegen sein. Illi extulerunt humanitatem Christi maxime, ut divinitatem
15 deprimerent. Sic Schwermeri iactant gloriam dei spiritualem manducationem,
ut prosternant veritatem corporis et sanguinis Christi. Pelagiani: Nos volu-
mus homines trahere ad iusticiam, vos ducitis ad desperationem. Sic Cherin-
tus: Est dei filius ut sanctus propheta, sed quod dei filius, hoc est Christum

1 Ubi *c aus* Ibi habuit] hab 3 papatu] pastatu 6 papae 9 Arrii Cherinthus
10 umb] unß zu 16 über corporis steht verum usum

complices. Ferunt Iohannem aliquando cum suis intrasse balneas publicas et eum forte con-
20 spexisse ibi sedentem Cherinthum, monuisse suos, ut cito fugerent, Deum enim expetiturum
poenas in impium hominem. Cumque una cum suis ex balneis fugisset, eas collapsas et
Cherinthum cum suis oppressum esse. Hoc sive verum sit sive non, hoc tamen constat
Cherinthum primum fuisse tempore Iohannis, qui divinitatem Christi negavit, sicut Pelagius
primus fuit, qui negavit gratiam. Papa licet verbo gratiam non neget, re tamen negat, quia
25 docet liberum arbitrium satis esse ad impetrandam gratiam (coram) a [r] Deo, seu quod
opera a libero arbitrio facta mereantur gratiam ex congruo, unde eciam sententia illa
celeberrima fuit hominem, si faciat quod in se est et non ponat obicem gratiae (certo)
salutem consequi. Ebion ille confudit novum et vetus testamentum. Sicut autem Papa
Pelagii, sic Turca Ebionis errorem secutus est, Arius autem Cherinthe, quanquam paulo
30 subtilius egerit causam suam quam Cherinthus.

p] 'Omnis homo mendax', Ps. 115. Boni Filioli, etiamsi illi gloriantur valde, 2te 115, 2
et fucum faciunt sibi, nunquid ideo nos mendaces sumus? Immo potius
illi sunt mendaces. Nos enim 'unctionem' habemus, illi expectant, nos iam
novimus omnia, illi salutis viam nesciunt.

35 'Nisi is, qui negat, Iesum Christum esse.' Notat Cerinthum, qui pri-
mus fuit, qui coepit negare, Christum esse Filium Dei, sicuti Pelagius pri-
mus erat, qui negabat gratiam Dei. Quod inceptum est a Pelagio, con-
summavit Papa et sui. Quod Cerinthus inceptit, Arius perfecit, quod coepit
Ebion, persecutus est Mahumeth. Sic omnes haereticorum et sectariorum

3] honorare, ut Iudei fecerunt, dant illi ein geringe ehr et auferunt verum. 'Qui negat, quod Iesus non': daß ist der Cherintus. Exponit Iohannes, quod Christus sol sein got's und menschen son: qui negat Christum esse deum, negat totam personam et totam trinitatem. Iohannes in Euangelio: 'Pater in me et ego', 'qui spernit me, et eum, qui misit' et 'honorificent filium ut patrem' et illo honore, quo ipse honoratur. Hoc concludit filium esse deum. Sive neges Christum humaniter sive diviniter, es Antichristus et tamen partialis. Syllogismus, quo probat, Daß ist unser trost: qui habet filium, habet patrem, ergo Iudei Christum negantes non habent deum. Sic Arriani twenn mans Christi felt, hat man got's gefelt. Sic Sacramentarii negant x. Negare eum in uno loco est eum ubique negare. Ipsi fingunt alium Christum esse quam est. Iudei: deus est, qui creavit omnia. Bene, et non habet filium. Schwermeri sic: Christus, qui redemit nos, qui dat spiritum sanctum nobis, sed nullus est Christus, qui habeat corpus et sanguinem in pane et vino. Et talis Christus, qui fingitur ab illis, non est, cuius caro sit inutilis.

2 Iohannes] Chrg [Christus nie so geschrieben, es sollte Cherintus werden] c in Iohs 10 felt] felt

2, 23 682, 9 — 15 Exponit autem Iohannes hic, (vocabulum) quid sit [quid sit o] Christus, nempe verus Deus ab aeterno et verus homo in tempore. Qui igitur Christum negat esse Deum, negat totam personam et consequenter etiam totam trinitatem. Sicut in Euangelio Iohannis dicitur: Pater in me est et ego in patre. Qui me spernit, spernit eum, qui misit me &c. Sunt (autem infinita ...) enim [o] plurima et firma testimonia divinitatis Christi. Qui igitur Christum negat, Deum negat, et qui Christum Deum non habet, nullum Deum habet nec in coelo nec in terra et est vere Antichristus et mendax.

Antichristus est, qui patrem et filium negat. 'Qui enim negat filium, negat et patrem.' Est clara sententia, quod extra Christum nullus sit deus, Item quod omnis cultus, qui sine cultu Christi est, sit mera idolatria et blasphemia Dei, item quod sine Christo sit nulla redemptio seu remissio peccatorum et insticia, quae nos omnia diligenter tractavimus in cap. 15. et [15 et rh] 16. Iohannis.

P] turmae, omnes nationes et gentes, insurgunt adversus Christum, 'tumultantur et loquuntur inania' Ps. 2. Sed omnes illi sunt Ioanni 'mendaces'.

'Qui negat, quod Iesus est Christus.' Ille quidem est Cerinthus, et plures, qui eius vestigia legunt. Christus constituitur ex Humanitate et Divinitate. Qui negat Humanitatem, negat totum Christum. Item, qui Divinitatem. Haec est 'Voluntas Patris, ut omnes honorificent' Filium, 'sicut honorificant' Patrem, Ioh. c. 5. Ex quo sequitur, Filium esse Deum. Omnis, qui negat Filium, negat et Patrem. Qui confitetur Filium, confitetur et Patrem. Si habemus Filium, et Patrem habemus. Magnum vero hoc solatium Christianis. Qui vero in uno loco negat Christum, ubique negat. Sic, qui dicunt, non est Christus, qui habet corpus in pane, et sanguinem in vino, illi non habent Christum, quin immo, idolum cordis sui. Negant enim summum Divinitatis attributum, praesentiam Christi.

'Omnis, qui negat filium, nec patrem habet.' Hoc ante iam explicatum.

R] 18. Septemb. Reges sumus, quia vincimus peccatum mortem infernum non nostris meritis α . sed quia Christus est victor, a quo vocamur Christiani, qui sicut est rex et victor, ita nos. Haec una est unctio et inferior, altera superior: esse mediatorem inter deum et homines regere corda in his, quae ad deum pertinent. 'Gloria est omnibus sanctis ad alligandos' psalmus. Divinitus est nobis datum, quod verbum nostrum est verbum vitae salutis, posuit Christus in os nostrum hoc verbum, quod suum, quo illuminemus in tenebris, erigimus deiectiones, iustificemus peccatores. Haec sunt officia sacerdotis. Cor. 'Posuit in medio nostri verbum reconciliationis'. Si spectes externam rem, non est gloria. Sed Euangelium est virtus dei. Satan novit, quod vitae pacis verbum sit. Et Christianus docens est verus deus in orbe terrarum. Constituit Mosen deum Pharaonis, quia constituit verbum in os eius, per quod omnia facit. Ergo quod sumus magistri mundi et oramus

1 Das Datum steht neben der vorhergehenden Zeile zu 12 Mose deus Aaronis *resp*

P] In spiritualibus rebus sumus Reges super Satanam, Sacerdotes in spiritualibus, quia vocamus homines ad nostrum consortium. Vides, quam non pigeat Apostolos, eadem repetere, quod tam magna sit haec gloria, ab istis non recedere. Ideo Satan non cessat, ut revocet nos ab isto verbo. Syvermeri recedunt a Christo, et relinquunt suas stationes. Dies et noctes non cessat Satan nobis insidiari, ut avocet a cognitione verbi. Das ist sein Berz 'Dirumpamus vincula eorum, et proiciamus a nobis iugum ipsorum', Ps. 2. Ibi Satan depictus est. Ipse enim sic fremit, ipse sic tumultuatur in ipsis regibus. Nos, qui sumus pars Christi, et vinulum illius verbi, quo Christus ligat nos, quaerit dirumpere. Non ergo cessandum, ut illius caveamus insidias. Christianismus continua 'colluctatio est, non adversus carnem et sanguinem, sed adversus Principes et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum', Eph. c. 6. Non est secure agendum. Haec est ratio, quare Apostoli eadem inculcant, quia sciunt illas insidias Satanae. Sumus constituti Reges et Sacerdotes, sed sic, ut utamur officio, bellemus contra adversarium. Res magna et ardua est, esse sacerdotem adversus Principem mundi et potestates diabolicas. Hoc ergo admonet Ioannes, nec satis admoneri possumus, tanta est malignitas diaboli. Habet quidem diabolus Antichristos, de quibus ante, sed non est contentus. Quanto plures habet, tanto plus habere vult, non est requies illi, quamdiu videt unum sincere

14 Das von hier bis 684,31 Stehende findet sich in Neumanns Text erst zwischen 688,28 und 29. Da offenbar nur Versehen oder Willkür des Schreibers von P vorliegt, haben wir in unserm Texte den Abschnitt an seinen ihm durch R zugewiesenen richtigen Platz gestellt.

¶] et interpellare, accedere ad deum et accipere verbum et spiritum et con-
 vertere ad homines et docere eos et rursus ad deum et opponere se contra
 peccatores, Satanam hoc maximum est, quod verbum habeat homo, quod
 fugit Satan, mors. Gloria misericordiae dei est, quae est inestimabilis. Ergo
 sunt dii in terris, domini, reges in spiritualibus rebus super diabolum. Do-
 mini in spiritualibus, quia erudimus et renovamus homines ad consortium ꝛ.
 Sic late patet hoc vocabulum Christianos esse. Solliciti sunt apostoli in-
 culcare et non piget unum et idem semper dicere, quia norunt periculum
 maximum, si a verbo deviarimus, quia unctio regnum sacerdotium h̄intwec̄.
 1. Petri 2, 9 Genus sacerdotale, Petrus: Regale sacerdotium. Ex quo iam grandis est res
 Christianus, ideo Satan non cessat sed aggreditur, nimbt die schrift et varias
 species fur sich, ut avertat. Ut nostri solum spiritum volunt habere ex-
 ternum¹. Ibi furit Satan penitus: spiritus, spiritus muß sein, externum ver-
 bum nihil, sunt suggestiones, sunt Satanae, quae auferunt Christum, unctionem.
 Istas insidias dies noctesque patimur. Manifeste facit per haereticos, priva-
 tim cum privato quoque 'dirumpamus vincula eorum' ist̄ sein Wers̄, frenunt
 gentes ꝛ. Quis est in istis regibus, gentibus contra Christum? Satan. Nos,
 qui sumus pars Christi, de qua dixit 'dirumpamus vincula eorum', quia
 sumus pars illius vinculi ꝛ. Ergo spectandum in omnes angulos. Chri-
 stianus procedit cum verbo in publicum, quia Matth. 5. et Christianus vult eum
 premere iugo et capere vinculis, certe non sat patitur. Ergo Christianis-
 mus est pugna (in Eph. 6.). Sine intermissione orandum ad dominum et
 non secure agendum ut Schwermeri, ut putet se non posse errare. Ibi
 Phil. 3, 1 'eadem scribere vobis necessarium', Paulus, quia novit insidias Satanae.
 Sumus ergo uncti constituti sacerdotes et reges non frustra, non est nobis
 otium. Si reges sumus, bellatores, habemus contra nos reges Satanae cum
 suis. Christus dicit ad nos: 'Confidite, ego vici'. Res magna est sacerdotem
 et regem adversus summas potestates in orbe terrarum et portas inferi. Et
 Phil. 2, 4 vult drum entzwei, die prediger erwurgt und zum Land hin auf̄. Sed domi-

zu 8 Apostoli idem sepe inculcant r

zu 10 1. Pet. 2. r

zu 16 ps. 2 r

¹) externum *hdschr. sicher; man erwartet* internum

p] confitentem doctrinam Christi. Nisi Christus constituisset suum regnum, 30
 dirumperet certe et Regem, et regnum.

2, 24 'Vos quod audistis ab initio, in vobis permaneat.' Natura nostra est
 talis, ut semper cupiamus nova, non contenti tradita et accepta doctrina,
 et, quia scit diabolus, talem esse nostram naturam, insidiis aggreditur illam,
 et lucem introducit, novas sectas et doctrinas excitat. 35

'Si in vobis permanserit, quod audistis ab initio, et vos in filio et
 patre manebitis.' Quasi dicat, si Antichristos admiseritis, vel eius assecclas,

2) nus irridebit. Viderunt sancti apostoli, quod haec satis non possunt inculcari, tantae diabolicae sunt insidiae.

‘Ab initio’ repetit. Quidquid videtis Antichristos insurgere, digressi 2, 21 sunt a puro verbo et invenerunt aliud. Nee contentus Satan, quod cupidus
5 victoriae sine fine, cum hodie illos deiciat, conatur, ut alios deiciat. Ubi unum Christianum videt, Christum fatetur. Sed ‘ego constitui eum regem’ Et ^{Ep. 2, c. 11, 4} ‘dominus ridebit eum’. Sed interim admonemur, ne scimus securi. Qui non novit haec, putat Iohannem inculcare verba inutiliter i. e. videte, ne quid novi acceperitis. Nam natura nostra 2c. Eva habuit mandatum, ne
10 ederet 2c. Statim disputavit, an nova doctrina posset consistere, heimlich
jchlich fan er. Non est contenta .i. verbo, wie wenn das auch recht wer, das ist arreptio per insidias Satanae. Audistis filium deum et Christum venisse, ^{Ep. 6, 11} videte, ut maneatis 2c. Inutilia verba rationi, q. d. si admiseritis aliam doctrinam, a patre et filio deficietis. Eadem verba in principio Epistolae ^{1. Joh. 1, 3}
15 de consortio.

‘Permanebitis.’ Ibi nullus novus locus doctrinae admiscendus. Simpliciter corrigendi adfectus. Nos volumus vindicari doctrinam nostram, dicunt Schwermeri, das ist ein rechter jchlangen jchlich. Ego gratiam habui contra homines, si contra ea volunt loqui, quae credo, jo las ich mich nicht
20 dazu bringen, ut disputem cum eis, quia wer da hin et non aedificarem. Iam exoriatur quaestio: An verum sit Christum esse filium dei, an scripturae dicant. Paulus insidiosum accessum vocat. Clari loci de divinitate Christi, ^{Ep. 6, 11} faciet non claros: ergo Christus non est deus. Hymenei, qui subvertunt ^{1. Tim. 1, 20} audientes. Si obviat tibi haereticus et disputare vult tecum, die: Si vis
25 credere, hic locus est, crede, sin minus, discede. Primum ante omnia est insistendum fundamentis primae doctrinae, ut certi simus hic in sensu nostro, quando scis hoc esse verum, quod venit postea, condemnabis. Ut fundamentum nostrum est primum: Iesus filius dei est mortuus, Ro. 4. in fine, ^{Röm. 4, 25}

13 vt o

24 tecum c aus decum

p) tunc certe negabitis Patrem et Filium, quia, ubi nullus admiscendus est
30 novus locus doctrinae, oportet priorem doctrinam tam esse certam, ut non admittatur diversa doctrina in indicium. Diabolus iubet me dubitare, an verum sit, quod credidi. Si vero incipias dubitare, an verum fuerit Euangelium vel non, iam imminet tibi lapsus ut Protoplastis. Corripiendi ergo sunt, verbi gratia, qui quaerunt, an probari possit ex scripturis Christum
35 esse filium Dei, ut Erasmus in suis annotationibus. Quod si hoc recipimus, vide, ne exidamus a vera doctrina. Ante omnia insistendum fundamentis primae doctrinae, ut persuasi et certi simus. Ubi autem certi fuerimus, quicquid postea adductum fuerit, habe pro sibilo Satanae et contemne. Christus est pro te mortuus et suscitatus, per hunc salvandus es. Sed, in-

3] Satan: quid si forte aliquid sit sanctitas in Papatu? Et cor sollicitat, ut
 scrutari velimus, tum fit, ut obliviscamur huius fundamenti, quia tantum
 3ac. 4, 8 negocii cum hoc. Iacobus: 'Resistite diabolo et fugit a vobis', egregium
 verbum. Noli te tradere disceptationi, sed resistendum: *Trol dich, Satan,*
 ibi stet Christi verbum, daß jagt er, *heiß dich mit hm.* Si venit ad quae-
 5 stionem, sequuntur cogitationes infinitae. Si dico: deus manus verax daß
 1. Tit. 3, 10 *heißt* resistite 1c. Sic ad haereticum dicendum ut Paulus 'post unam'. Ipsi
 alienati a fundamento, ergo possunt invenire glossam ut: caro mea est cibus
 i. e. divinitas. Tradiderunt se glossis et propriis cogitationibus. Vim dei
 i. e. pro optima creatura accipitur. Satan iam cepit eos et vertit eorum fun-
 10 damentum in dubium, ergo agitantur variis cogitationibus. Verbum certum
 habemus, sed stat in medio pugnae. Privatin quaerit nos satan in cordibus,
 publice ceu servi. Et verbum debet stare super modium. Et Satan *bleßt uber-*
all zu, Christus muß erhalten. Ergo Iohannes: ne permittatis vos seduci,
 nolite averti, aures et oculos continete intra certos terminos. Dina si man-
 15 sisset in tabernaculo patris 1c. Ubi Eva aperuit oculos et inspexit arborem,
 1. Mojs. 3, 1 *ging's da hin.* 'Quare', inquit Satan, ibi oculos avertit ab omnibus arboribus

3 negocii] neg

5 *heiß* oder *heißt*

12 Privati

13 ceu *c aus* seu

686, 5 — 687, 6 Ideo Paulus quoque monuit: hominem haereticum post unam et alteram
 correptionem devita. Qui enim se non patitur doceri uno certo scripturae verbo, cum [*o*]
 illo frustra rixaberis. Ideo Iohannes quoque monet: permanete in eo, quod ab initio audi-
 20 vistis, quasi dicat, Ne sinatis vos ullis disputationibus a verbo averti sed continete aures
 et oculos intra certos terminos verbi et sic tuti eritis. Eva cum discessisset a verbo et
 oculos in arborem et poma coniecisset, periit.

'Manere in filio, manere in patre' est Iohannis phrasis et significat divinum fieri.
 Per verbum igitur efficimur Dii, hoc est, reges et sacerdotes. Sunt haec magnifica encomia
 25 verbi Dei, quae nos admonent non sine maximis laboribus et periculis nos in verbo manere.
 Sathan enim hanc societatem nobis invidet. Ideo armat contra nos reges et sapientes mundi

p] quit diabolus, quid si etiam Papae leges servarentur? Hic si attentus fueris
 et has cogitationes receperis, excides tuo fundamento et priore doctrina.

3ac. 4, 8 Bene ergo Iacobus: Resistite diabolo et fugiet a vobis, c. 4. Non dicit: 30

Disputate cum Satana et haeretico, sed resistite hoc modo: Ibi est verbum
 Dei, si vis credere, bene, quod si nolueris, vade Parisios et disputa. Ubi
 aliter cum haeticis egeris et blande cum ipsis locutus fueris, oppugnat te

1. Tit. 3, 10 diabolus, ut auferat verbum ex corde tuo. Haereticum igitur hominem post
 unam et secundam admonitionem devita. Admonet igitur tam diligenter 35

nos Ioannes, ut cogitemus nos non esse in pace et securitate. Dina cum
 1. Mojs. 36, 1 egredederetur, ut videret mulieres regionis illius, Gen. 36., i. e. cum Ecclesia
 audiret diaboli et haeticorum illas impugnationes et non esset contenta
 nostra doctrina, venit Sichern, id est, diabolus stuprator veritatis et corrupt
 40 virginitatem eius. Igitur manere in veritate *ist ein groß Ding.* Insidiae
 sunt multae, ne maneamus in verbo antiquo, sed qui vel latum unguem hinc

3] et in hanc solam convertit x. 'In vobis ab initio, vos manseratis' supra. Est fieri divinum, quia qui in patre, manet in deo, ergo per illud verbum efficiamur dii i. e. sacerdotes et reges, 1. Pet. 2. Magna et egregia verba, 1. Petri 2, 9 manere in eis est magnum sed *kojt viel ferlichkeit, es ist Satan leyd*, ut
 5 unus maneat in hac societate. Ideo armat reges, sapientes contra nos armis, consiliis. Vulgus etiam contra nos armatus. Ideo non frustra dicit 'Manete'. Epithasis. Quae est mansio in patre, exponit. Est verbum ineffabile, inquit, est vita aeterna, quam ratio non capit. Capitur aeternitate, non capit eam, Satan illam nobis non favet. 'Haec scripsi de his.' Exponit, quare 2, 26
 10 scripsit Epistolam. Ipsos non tangit seductores, sed qui seducuntur, quia vidit eos esse incorrigibiles: qui est primum organum satanae et primum lubitur, difficillime redit. Traditi sunt et suo iudicio sunt condemnati. 'Et subversus est.' Et ego adhuc semel Schwermeros admonebo, postea sinam Tit. 3, 11 eos Satanae, quoniam unum os illi obturatur, decem aperiuntur. Sic Iohannes
 15 Christianis scribit et monet eos, ne securi sint. 'Egressi e nobis.' Nos stamus dei gratia in puritate verbi, dabit operam, ut nos etiam zu trumer machyt, ut fiat versus verus: 'dirumpamus' x. Sunt verissimi Sophistae, non Ps. 2, 2 credunt, non positi in verbo sed sunt disputatores. 'Unctio' jehet zu, das ir 2, 27 tonig und prierster bleibt. Verbum manendi urget. Christianum fieri est

3 1. Pet. 2 c aus 2. Pet. 1

11 incorrigibiles c aus incorribiles

20 armis et (sapientia) consiliis, ut nos a verbo dimoveat. Ideo non frustra dixit Iohannes: permanete.

687, 9 — 18 Hic causam dicit, cur hanc epistolam scripserit et quibus: Non seductoribus, 2, 26 illos enim vidit esse incorrigibiles et a Satana obsessos, sed illis, qui seducebantur. De seductoribus enim praeceptum et regulam dedit Paulus, quod sint post unam et alteram admonitionem relinquendi et vitandi. Sicut enim hydrae plura [r] nova succrescebant capita
 25 uno preciso, ita si unum diaboli os obstruas, decem alia aperiuntur. Ratio est, quia credere nolunt et tantum volunt disputare. Christianum autem oportet non disputatorem esse sed, ut sic vocem, creditorem et fidelem.

p] recesserit, statim excidit societate Patris et Filii. Itaque manete in
 30 veritate.

'Haec scripsi vobis de his, qui seducunt vos.' Vobis, qui seducimini, 2, 26 scribo, qui vero seducunt, iis non scribo. Illi enim non redeunt, id quod videmus. Raro redemnt, qui magistri sunt novarum doctrinarum. Sic Paulus dicit: Scio, quod subversus est, qui eiusmodi est et delinquit, cum sit proprio iudicio condemnatus, Tit. 3. Non est agendum cum Satana, ut ob Tit. 3, 11 mutescat. Non silent isti, utcumque multa dixeris et scripseris, dimitte illos, non tacebunt, der teuffel leijet sich das mauß nicht stopffen.

'Et vos unctionem accepistis ab eo.' Audivimus supra de isto verbo 2, 27 unctionis, unde dicuntur omnes Christiani, a Chrismate scilicet. Nunc idem

N] commune et multi suscipiunt cum gaudio, Sed perseverare. Multos habui,
 qui me tentarunt scriptis et voce, dominus meus servavit adhuc, Sed quod
 avertunt illi, qui iam sunt. Qui iam sentiunt bene Euangelio et favent, faren
 Gal. 4, 15 denn auch qui bene ceperunt, sed non manserunt, Gal. 'oculos vestros' ꝛ.
 Ach wir sind zu securi. Es trifft pugnam cum adversario fallacissimo 5
 spiritu cum suis angelis. Oculi levandi et invocandus Christus: Rex super
 montem Sion, mane tu nobiscum. Repetitio mera et necessaria propter in-
 sidias Satanae. Solum, inquit, adhortor de divinitate filii, in Euangelio hoc
 scripsi, adhortor. 'Unctio' Ita simpliciter non possem loqui. Quando unctio
 vobis dicit per verbum Euangelii, tum sentitis in corde verum, econtra 10
 falsum. Sacramentarii, quando dicunt: 'Est significat', Impossibile est quod
 sit certum sed videtur esse verum, aculeus manebit in eorum cordibus:

7 mera] -era das kaum = vera sein dürfte

p]repetit et significat, quanta sit regia et sacerdotalis haec dignitas. Reges
 sumus, quia habemus potestatem super malis nostris. Super aspidem et
 Ps. 91, 13 basiliscum ambulabis, psal. 90. Vincimus carnem, mortem, diabolum, in- 15
 fernum non nostris viribus, meritis aut studiis, sed quia Christus est Rex
 et Victor. Ita et nos sumus victores. Altera est sublimior, quod etiam
 uncti sumus in Sacerdotes. Sacerdotis est prophetare, esse ministrum inter
 Deum et homines, regere et dirigere Principes in his, quae ad Deum per-
 tinent. Gloria haec est omnibus Sanctis eius. Divinitus nobis datum est, 20
 quod verbum nostrum est verbum salutis, quia posuit in os nostrum illud
 2. Cor. 5, 19 suum verbum, posuit in medio nostri verbum reconciliationis. Si species
 carnis indicium, vile est verbum. Christianus vero, docens verbum Dei, est
 2. Mojs. 8, 1 quasi Deus in orbe terrarum. Sic Moses 'Deus Pharaonis constitutus est',
 Ex. c. 8. Ergo haec officia, quod possumus esse Magistri et Doctores, 25
 intercedere et reconciliare, sunt sacerdotalia officia. Ista est gloria nostra,
 quam cogitationibus nullus assequi potest, etiamsi facile dicatur. Magnum
 est interim hoc verbum, quod diabolus metuit.

'Haec manet in vobis.' Id est, manete Christiani. 'Ἐπίτασις' est in
 verbo 'manendi'. Multi efficiuntur Christiani, et cum gaudio accipiunt ver- 30
 bum, sed non manent. Videte Galatas, quam subito mutati fuerint, videte
 Syvermeros. Omnes hinc male audiunt, quod unctione, i. e. veritate revelata,
 exciderunt. Ubi ergo habemus verbum, orandus est Christus, ut nos servet.

'Et non necesse habetis, ut quisquam doceat vos.' Necessaria repetitio,
 propter insidias Satanae. Mos enim scripturae est, bis ac ter dicere, quod 35
 pulchrum. Nihil autem sublimius est hac unctione, quae est effusio omnium
 donorum Spiritualium per verbum. Haec enim 'de omnibus nos docet', haec
 etiam eos, qui in illa manent, confirmat, 'ut habeant fiduciam, et non pude-
 1. Joh. 3, 28 fiant in adventu eius, v. 28'. Si cum Sacramentarii dicunt, 'est', accipi pro

28/29 Zwischen diesen Abschnitten steht in p das oben 683,14—684,31 mitgetheilte Stück.

23] Si falsum esset 'est' significat, quia non est ex unctione. Illam certitudinem fidei non habent illi haeretici et unctionem. Satan vero potest ein humanum caput einnehmen und erleuchten, ut putet omnia vera, quae cogitet, quia est mirabilis spiritus, ut possit ein geauß machen for den ort, ut sit ein trumet.
 5 Sie in corde incendere potest lucem, ut ratio iudicet eam, sed indicatur ab ea. Sie nostri sacramentarii capti ista falsa luce, ut non aliud videant quam 'est i. e. significat'. Hoc certe sentio in corde: Christus pro me mortuus, das ist werlich war i. e. vos sentitis in corde vestro, ut docet unctio. Disputatores etiam audiunt sed faciunt ex hoc mendacium, quia volunt alia cer-
 10 titudine corroborare et faciunt incertitudinem.

'Manete' iterum superflua verba, sed videt weiter quam nos i. e. thut 2, 27
 15 augen zu und bleibt. Ponit nos in mediis periculis, ubi adest satan, si potest occidere corpus, faciet. Et quisque studens serio in sacris literis multas habebit cogitationes. Ergo scientia nostra, quod constituti in medio periculo, ne fidamus nostris cogitationibus sed 'Manete' ꝛ. Nam tentatio, insidiae aderunt.
 23. Septemb: 'Fiduciam.' Vult confirmare nos, ut maneamus in doctrina et 2, 28

1 est über esset

4 trumet] kaum trumet zu lesen

689, 17 — 690, 7 Vult nos confirmare, ut maneamus in doctrina gratiae, qua credimus nos gratis iustificari iusticia Christi et merito eius nostram iniusticiam tolli. In hac doctrina, inquit, si manseritis, fiduciam habebitis in adventu eius, quo non erit iudex vester, qui eius
 20 misericordia fidei, sed remunerator et largitor omnium bonorum. Aliis iudex erit, qui eum in terra per verbum evangelii iudicantem et omnia sub peccatis concludentem non audiverunt

p] 'significat', id non est verbum, quia unctio id non docet. Nec potest 'confirmare' cor eorum, hoc esse certum, nec ex hac glossa 'habent fiduciam', sed pudescent in adventu eius, quod non manserint in unctione, 'uti docuit nos'.
 25 Sane certitudinem fidei aliunde non possumus habere. Potest quidem Satan dare fucum, ut sensus allegoricus videatur esse certus. Nam sicut potest in oculis carnis praestigiator, ut videatur adesse, tumultum excitare, sic etiam in oculis spiritualibus potest accendere lucem, qua obfuscantur multi, sed non confirmantur. Haeretici capiuntur falsa luce, sed ea non possunt certifi-
 30 ficari. Christiani vero sentiunt in cordibus, esse verum, sicut unctio docet, et, sic esse, credunt.

'Et sicut docuit vos, manete in eo.' Simplicissime omnia, ut retineat nos in verbo. Sive autem te iubeat 'in Verbo' manere, sive 'in Christo', idem est. Nam, 'si in vobis manserit Verbum, quod audistis ab initio, et 1. Joh. 2, 7
 35 vos in Patre et Filio manebitis'. ibid. Positi sumus in mediis periculis, undique circumvallat nos diabolus, et insidiatur maxime, ubi res serio agitur. Hic opus est constantia, ut maneamus in verbo. Scire, nos esse constitutos in medio regni insidiarum mundi et diaboli, est summa prudentia nostra, sed tota in hoc consistit, ut 'maneamus in verbo'.

40 'Et nunc, filioli, manete in eo, ut, cum apparuerit, habeamus fiduciam, 2, 28

¶ per fidem nos salvari non opera. In adventu Christi non est stare et ferre
 Röm. 11, 32 iudicium, nisi manserimus in isto verbo et gratia. Quia 'conclusus
 totus mundus in peccato, ut omnium misereatur' alioquin confundemur et
 pavebimus in adventu eius, quia non erit fiducia, ubi non est mansio in
 gratia. Omnes ordines sunt ordines operum et infiniti sunt et non gratiae. 5
 Hic contra: nisi manserimus in verbo. Sumus inclinati et ferimur toto im-
 petu naturae in opera: statim ubi mors occurrit, statim ad opera confugit,
 Joh. 6, 28 ut Ioh. 6. 'Quid faciemus?' Quem Satan postea auget: si premit te mors,
 quo ibis? Si vis peccato liberari, hoc est opus x. Domine, peccavi. Sic
 David fecit, ubi audivit 'tu es vir ille', voluit mori David. Hoc videns pro- 10
 pheta annunciat illi gratiam: dominus non irascitur, aufert simul poenam:
 2 Sam. 12, 13 'non morietur'. Nusquam habet David, nisi quod manet in doctrina gratiae. Si
 Natan non fuisset, hic subversus fuisset. Adam et Eva sic quoque erant
 in peccato et morte et in conscientia dei iudicis occidebantur et terrebantur.
 Sed mox sequitur Evangelica promissio, quae erat vox vitae et remissionis 15
 2. Mojs. 3, 15 peccatorum: 'Semen' x. Per illud verbum habent remissionem peccatorum
 sine omnibus operibus. Ut in tempore praesenti tentationis homo consistat
 in verbo, hic labor, hoc opus.

2 (Sed) quia 4 pavebimus *scheint e aus* padeb 8 auget] anget *möglich*
 9 Si *e aus* Ibi 17 homo o

nec misericordiam sunt complexi. Hi confundentur, quia afferunt fiduciam sui operis et
 iusticiae suae, cum Christi iusticia niti et fidere deberent. Tanto autem hic maiore studio et 20
 oratione magis assidua debemus uti, quanto et natura nostra ad operum iusticiam est pronior
 et à diabolo instigatur vehementius. Videmus enim [o] in subitis casibus statim ad opera
 respicere omnes. Contra hanc nostram naturam . . .

p]et et non pudeamus in adventu eius.' Iterum videmus, quod vel aliquo
 terrore vult nos impellere, ut maneamus in doctrina Christi, quia in adventu 25
 Christi non potest sustineri iudicium, nisi maneamus in doctrina Christi.
 Hinc enim 'Fiducia' subnascitur, 'ut consistamus in adventu eius'. Quid est
 ergo, quod ambulemus per vias difficiles, per ordines operum infinitos, cum
 tamen scriptum sit, 'manendum esse in Christo'. Satan quidem hoc im-
 pugnat, et natura eo inclinatur, ut pro peccatis satisfaciatur, et Deum reconciliet. 30
 Quid oportet facere, si te perterret periculum mortis, et angit conscientia?
 'Mane in Christo', crede, nihil tuis operibus effici posse, sed sola iustitia
 Joh. 6, 29 Christi. 'Hoc est opus Dei, ut credatis in eum, quem misit ille.' Io. c. 6.
 Sic David, ubi Nathan eum increpasset, et ille confiteretur, subdidit, 'Trans-
 tulit Dominus peccata tua, non morieris', 2. Sam. c. 12. Nihil facit, nisi 35
 quod 'manet in doctrina gratiae', nihil cogitat suis operibus satisfacere.
 Erat vera doctrina gratiae, 'Transtulit Dominus peccata tua', cui et credidit.
 Sic et Adam, ubi peccavit, nihil fecit, ut restitueretur, sed per illud verbum,
 1. Mojs. 3, 15 'Semen mulieris conteret caput serpentis', vivificatus est. In hoc verbo, sine
 omnibus operibus, credens, salvatus et iustificatus est. Valde repugnat na- 40

23] Hoc est avellere a sinistris ut mala specie peccati. In dextris per speciem macht Satan egregias opiniones, ut saltem avellat a verbo. Ego ignoro nullam viam quam manere in gratia. Sic in omnibus tentationibus fugiendum: Quia apud te propiciatio est, tu habes propiciatorium. Et ^{21. 130, 4} Ro. 3. 'quia non iustificatur ulla caro', Et Act. 15. Magna res manere in ^{Röm. 3, 21} Christo et gratia. Confitentes enim sunt securi, non confundentur in adventu ^{1. 15, 11} eius. Deus non ostenderet peccatum et mortem, nisi glorificari vellet, ut diceretur: gratia mortem devorat. Tentare deum est, inquit, imponere ^{2. 15, 10} fidenter audere et confidenter stare Antithesis. Si studuerit operibus se stabilire, habebit pavorem conscientiae horrentis adventum eius, ideo confundetur. Exhortatio pro principali parte doctrinae, quae est doctrina gratiae, quae personam facit bonam. Iam sequitur altera pars. Nam negligentes arguit, ut proferant fructus, ut possint se agnoscere Christianos. Ibi debuit ^{2, 29} cap. 3. incipere. 'Si scitis, quia iustus.' Variis argumentis agit, ut provocet ad operandum bene. Arbor non est otiosa, Christus cum facit bonam, proinde cogitat tentationem, ut faciat fructum, ut sim Christi, non sint hypocritae, quia verbum dei non est in sermone, alioqui est Christianus verbis. Nos praedicamus quidem vobis, inquit, sanam doctrinam, videte, ne fallatis vos. Hoc scimus i. e. de fructibus cognoscimus, doctrina est sana, videte, ut certi

1 vt bis peti o zu 4 ps. 130 r 5 Act.] Pet. 9 fidenter] fid [was auch
fiducia meinen kann] 15 bona

20 **691, 11 — 692, 9** Est exhortatio ad bene operandum contra hypocritas et alios ociosos Christianos, qui praeter nomen nihil Christiani hominis habent. Quia enim regnum Dei non consistit in sermone, ideo haec doctrina debet efficax esse in iis, qui eam cognoverunt. Aut certum est indicium, quod eam non recte cognoverint, utrumque multa garrire

p] tura, et imponit nobis species egregia iustitiae. Discamus ergo hoc, sive ²⁵ alliciamur specie sanctitatis, sive terreamur morte, sive aspectu peccati, ignoremus omnem viam iustificandi, nisi per Christum. 'Credimus', inquit Petrus, 'per gratiam Domini Iesu Christi salvari, quemadmodum et illi', Act. 15. Hi non confundentur in adventu Christi. Vult enim glorificare suam gratiam, ut sciamus, gratiam suam devorare mortem et infernum. ³⁰ Hoc non posset, nisi nos omnes prius de peccato convinceret. Hoc est ergo, quod dicit, 'manete', ut possitis stare, et non confundamini. Et, qui non manserit in eo, sed studuerit operibus se stabilire, ille non subsistet, ne Carthusianus quidem. Est igitur hic principalis exhortatio ad doctrinam Christianam, quae sola facit arborem bonam.

35 'Si scitis, quoniam iustus est.' Pergit exhortari ad opera, et fructus ^{2, 29} gratiae, et variis argumentis agit, ut provocet ad operandum bene, sic tamen, ut ista opera non sint fiducia nostra. 'Primum' agit Christus, ut sit arbor bona, 'deinde' ut fructificet. Unde haec bonitas? Non ex fructibus, sed ex

scitis. Scitis, inquit, in deo nulla iniquitas sed iusticia et per gratiam eius iustificamini, ergo potestis scire, qui sint Christiani, qui non. In eo non est peccatum, quia liberat nos a peccato omni, ergo scitis et hoc: qui habet doctrinam sanam et natus est ex ipso, quod debet x. Distinguit nativitatem ab auditu. Nasci ex deo est acquirere naturam dei. Ergo non adumbremur specie sed nascamur Christiani, ut simus iam natura boni, qui antea mali. Ergo natus vere ex deo est, qui iusticiam facit, qui servit proximis. Qui non diligit proximos, potest esse Christianus factus auditu aliquo delinatus, sed natus non est. Deus ergo non vult Christianos, qui non faciunt iusticiam, quia vere nati ex eo faciunt iusticiam, das ist 1. weg exhortandi pigros stertentes, ut cogitent se falli, si sciunt deum iusticiam, si x. Oportet filius habeat die art patris.

7 proximus 12/693,2 hinter patris folgt ohne Absatz 2. Videte. Nur am Rande C. III

norint. In Christo, inquit, non est peccatum. Nam hoc eius officium est, ut nos a peccatis liberet. Qui ergo sanam doctrinam habet et est natus ex Deo, necesse est, ut ipse quoque sit sine peccatis et iustus. Nam nasci ex Deo est naturam Dei acquirere, ut Christianus sit non specie quadam adumbratus sed natura ita bonus ut antea natura malus fuit, qui primo Deo promittenti gratuitam remissionem peccatorum ex animo credit, deinde Deo precipienti mutuam dilectionem ex animo obedit et omnia officia caritatis libenter suscipit erga omnes, qui eis opus habent.

p]radice non ex sanctificatione, sed regeneratione. Nam, 'qui ex ipso natus est, facit iustitiam', h. l. Igitur vult, ut non fiant Christiani falsi, sed vera fide instructi, et sic Deo placeant, et in virtute Dei, bene operentur.

'Scitote, quod omnis, qui facit iustitiam, ex ipso natus est.' Qui gloriatur, se 'scire' et habere veram doctrinam, ille debet hanc fidem et cognitionem ostendere. Argumentatur ab 'effectu'. Natus est ex Deo, qui facit iustitiam, qui ostendit fructibus, qui non amplius peccat in proximum. Et qui non facit proximo iustitiam, non est verus, sed fictus Christianus. Deus non vult Christianos illos, qui non faciunt iustitiam. Deus diligit iustitiam, ergo, qui sunt ex Deo, faciunt iustitiam. Est ergo hoc primum argumentum: Qui gloriatur, se Christianum, et non facit iustitiam, falsus est Christianus. Patri enim filius debet esse similis. Alterum argumentum exhortationis deducit ex hoc: Quod Christianus natus ex Deo, diligitur a Deo, atque hinc est, quod admoneat nos de charitate Patris, capite sequenti.

R]

Cap. III.

2. 'Videte qualem charitatem.' Aliud argumentum, quod deducit ex primo in fine 2. capitis: 'natus est ex ipso'. Ex ipsa nativitate format aliud argumentum. Dixi 'qui facit iusticiam, natus est', inducat vos ergo ad dilectionem. Vide, qui dilexerit nos, ut *1c*. Et ecce Christianus ubi hoc novit, quomodo a deo diligatur, quin diligat fratrem. Caminus, sic dilexit nos Christus, ut Ro. 8. in manus diaboli pater dedit, quomodo cum eo non omnia? Ergo omnia nostra et ad hoc filium dedit, ut ipse esset pater. Qui comprehendit, erumpit et diligit proximum suum. Confide, inquit, vici mortem, de morte redimam eum. 'Super aspidem ambulabis' ps. *91, 13* et 'quid retribuam domino?' Ego expendam pro proximo vitam, corpus, *116, 12* animam et quod habeo. Videte qualem charitatem, ut et vos provocemini ad charitatem. Ignita verba: non dicit donum sed charitatem summum bonum. Quam magnifica grandis salutatio Luc. 1. Sic hic 'qualem', inestimabilem et illam charitatem non vendidit pro operibus, sed gratuito nobis damnatis morte, servis Satanae, inimicis suis, qui pugnamus contra eum blasphemiis praesertim clerici sacerdotes, ut Paulus 1. Timo. 1., quia clerici *1. Tim. 1, 13*

3 in fine 2. c. o 5 qui] q 8 eo non omnia o filio o ipse o zu 12 qualem charitatem r zu 13 über cha^{tem} steht iust grā [= iustificatus gratis] 17 clerici (vor sacerdotes) o 1. Tim. 1 o

693, 2 — 694, 4 Aliud argumentum natum ex superiore nempe ex nativitate, in qua nobis exemplum divinae erga nos benevolentiae proponitur, quod Deus [*rlh*] nobis per filium suum Ihesum Christum, quem in nostram carnem pro nobis redimendis demisit, ius filiorum dedit et, sicut pulcherrime dixit Paulus, cum filio suo omnia dedit, quae, nisi plus quam adamantina corda habeamus, excitare nos debebant, ut proximum pari amore, quo omnes nos Deus complexus est, complecteremur. Usus autem est [*o*] Iohannes singulari verborum pondere: non dicit dedisse nobis Deum donum aliquod sed ipsam charitatem et fontem omnium bonorum cor ipsum idque non pro operibus¹ aut studiis nostris sed gratuito. Et nobis dedisse, hoc est, damnatis morte, servis Satanae et inimicis suis, qui contra eum pugnativimus blasphemiis et omni genere impietatis ac scelerum, sicut Paulus de se dicit 1. ad Tim. 1. et nos omnes, maxime autem qui clerici fuimus in Papatu, fateri cogimur. His, inquit, charitatem

¹) opibus wie die Hdschr. und Bruns hat, ist Schreiberschen. Vgl. R. Z. 15.

Caput III.

p] 30 'Videte, qualem charitatem dedit nobis pater, ut filii Dei nominemur^{3, 1} et simus.' Hic ille caminus et fornax, quod Christus sic dilexerit nos et obedierit Patri, qui dedit nobis Filium, ut per illum redimeret nos. Qui haec mente cogitat, impossibile est, ut non fructifect. Dicit enim cor secum, 'Quid retribuam Domino pro omnibus, quae retribuit mihi?' Ps. 115. *115, 12*
35 Videte ergo, ut et vos provocemini ad charitatem.

'Qualem charitatem.' Maria cogitabat, qualis esset illa salutatio, id est, quam magnifica, Luc. 1. Sic et hic 'qualem' hoc est, quam magnificam charitatem. Fortius et vehementius est, quam si dixisset 'gratiam'. Sed

2] atrocissime opibus nostris persequentes gratiam et misericordiam dei, Illis pugnantis contra deum dedit charitatem pro poena non deus sed pater, quod nomen est dulcius. Istis vult inflammare omnes Christianos, ut ne sint stertentes et obliviosi sed charitatem ostendant.

‘Nominemur’ das ist auch groß. Non ut simus amici, liberi a morte, 5 peccato, sed filii. Maioribus verbis non potuit eloqui, repete singula verba.

Loquitur de nominatione universalis a deo Christo ab omnibus creaturis, quia 12 sic scriptum in scriptura: Narrabo nomen fratribus’. Et Matth. ultimo: 28, 10 ‘die fratribus meis’. Si Christi fratres sumus, certe deus est pater, haeredes dei, cohaeredes Christi. Ideo cum admiratione vocabuli incipit: Videte 11. Ergo etiam ab ipsis angelis Satana nominamur, ideo utitur potius ‘nominamur’ vocabulo. Et vera est nominatio, quia per gratiam sumus nati. Ergo videte, ut faciatis iusticiam.

‘Propter hoc mundus non novit vos.’ ‘Nos’ non est in greco. Magna pugna, quia loquitur de Christianis. Istud argumentum tractat latius, quod 15 ex charitate debemus accendi. Quia nominamur dei filii, habemus charitatem dei. Est tam ardua res, ut ratio non intelligat, mundus non capiat, Nempe quod ego pauper aschenpradel huc venire debeo, ut credam me filium dei.

2 deum <i>e aus</i> eum	3 ne <i>e aus</i> nos	5 vt o	simus zu streichen versucht
zu 8 über Matth. steht Ioh.	9 heredes	zu 9/10 ut esset primogenitus inter multos	
fratres r	14 nos non est o	14/15 Mag bis X—is o	zu 15 über tractat steht freidigt

dedit (pro) loco [rh] poenae. Nec ‘Deum’ appellat, quod nomen horrent pavidae conscienciae, sed ‘patrem’, quo non potuit alio vocabulo magis suavi uti, ut inflammer his quasi ignibus 20 Christianos, ne stertant sed excitentur ad proximum iuvandum et servandum omni genere officiorum.

¶] dedit charitatem ipsius summam nullis meritis vel operibus provocati sed sola charitate, imo nobis inimicis et persecutoribus Dei et Christi.

‘Dedit vobis Pater.’ Dicit Deum ‘Patrem’. Vult istis verbis inflammare 25 Christianos, ut sciant, quod Deum habeant placatum eumque Patrem.

‘Ut filii Dei nominemur.’ Non satis est dicere, quod simus amici, sed quod filii Dei nominemur. Non potuit vehementius ista ‘charitas’ exprimi.

¶] 22, 23 Nominamur autem ab ipso Deo Filii et Fratres. Narrabo nomen tuum 28, 10 fratribus tuis, psal. 22. Item: nunciate fratribus meis, Matth. 28. Si autem 30

¶] 8, 17 filii, et haeredes et cohaeredes Christi, Ro. 8. Non sufficit nos filios Dei fieri, sed et nomine hoc inclarescere debemus in conspectu Dei et angelorum. Sed unde sic denominamur? Propter Dei charitatem.

‘Propter hoc mundus non novit nos, quia non novit eum.’ Illud argumentum tractat et urget latius, quia ex charitate debemus accendi. Propter 35 hoc enim, quod habemus charitatem Dei, etiam filii Dei nominamur. Mundus non potest intelligere, quod homo assuetus peccatis et in eis natus tamen a Deo in gratiam sit receptus, ut et filius Dei sit et nominetur. Caro hoc

- 3] Et tamen oportet credamus. Osculamini, inquit, filium: oportet illum colamus. Omnia praecepta rediguntur in hoc praeceptum. Constitui regem filium meum, ps. 2. quia illi traditur totus orbis terrarum in obsequium, ut totus psalmus dicit. Praeceptum non est in arbitrio sed du mußt mein
 5 brüder sein et dei filius. Nolite timere &c. Vult ergo, ut praedicemus eius inestimabilem misericordiam. Obstacle aufert hoc, tamen nemo capit. Non oportet spectetis, quid indicet mundus, ratio, alioqui multitudo averteret, Papa, sapientes viri Scholae blasphemant nostram doctrinam. Nos loquimur
 1. Cor. 2, 9
 sapientiam in abscondito, Eligit stulta &c. Mundus certe alioqui ferret nos 1. Cor. 1, 27
 10 in manibus, sed econtra facit, ergo contra hoc scandalum ita loquitur Iohannes, cum diversum faciat mundus, blasphemet nos. Sine, ut mundus putet nos diaboli filios, mane in cognitione et fido verbis illis divinis et charitati. Mundus indicat sapientes iustos filios dei. Simus absconditi ab illo, quia sumus ex charitate dei filii ipsius.
- 15 'Non novit.' Num sancti, docti, potentes non agnoscerent deum? Et Schwermeri, qui multa scribunt et Papistae legunt hanc Epistolam Iohannis. Noverunt deum, sed quod dederit nobis indignis hanc charitatem &c., ignorant. Loquuntur verba sed non intelligunt, natura non capit. Si comprehenderet hoc, quod Christi fratres essent, desererent sua studia et gloriarentur et

7 Non c aus nos 17 ignorant o

- 20 695, 15 — 696, 11 Num sancti religiosi et sapientes illi non norunt esse Deum? Num qui hodie nova dogmata spargunt, num Papa cum suis non norunt Deum? Nomen norunt. Sed illam veram noticiam Dei non habent, quod Deus indignis nobis charitatem suam dederit et nos filii sui meritis et operibus ex sola misericordia salvos fecerit. Si enim hanc noticiam haberent et crederent se Christi fratres esse, desererent studia sua, quibus mereri iusticiam
 25 volunt, et in Christo gloriarentur potius ac, quae nunc mordicus retinent persequendo et

- p] non apprehendit, mundus non accipit, verum Scriptura dicit: Osculamini 36, 2, 12
 filium, psal. 2. Et ipse filius Dei nos vocat: Ad me omnes venite, Matth. 11. Matth. 11, 28
 Nisi hoc verbum haberemus, non posset natura hoc propter pusillanimitatem apprehendere. Dicit ergo Ioannes: Non oportet considerare, quid indicet
 30 mundus, quid multitudo, quid caro, quid monachi. Nos loquimur sapientiam in mysterio absconditam, quam abscondidit Pater sapientibus et prudentibus, Matth. 11. Est ergo hoc unum scandalum contra hoc argumentum: Sollten
 35 so viel Heilige gelehrte Leute das nicht gewußt haben? Sie aint, sed noli scandalizari. Mundus te non novit, tu nosti illum, quod non sit huius paternae charitatis capax. Proinde mundus non novit neque Universitas neque
 Svvermeri, licet toties dicant: Credo in Deum. Hoc non novit mundus, quod Pater talis sit, licet dicat se nosse Deum. Natura enim non capit, nisi unctio nos doceat. Si hoc crederent, quod Deus nobis dedisset charitatem, ut per illam efficeremur filii Dei, sie würden sich anders anstellen.

3] Reg. 15, 10 gauderent in Christo: Iam video meam vitam esse iugum, quod Act. 15.

Et sic nobiscum damnarent omnia ꝛ. sed mordicus tenent et cum insania defendunt suos ordines, quia non noverunt patrem, qui dicit: in gratia filii

Röm. 11, 32 mei salvabo et omnia conclusi sub peccato, ut omnium miserebor. Si omnia,

Joh. 1, 13 ergo et missa, cappa et quaelibet opera ꝛ. Es heißt 'nec ex voluntate carnis' ꝛ. 5

Quicquid non est misericordia et patris charitas, est fr̃h peccatum. Scire vere, quid velit dominus, requirat a nobis. Fingunt: qui sedeat in celis et

numeret opera et signet, qui facit bona opera. Et: noscere deum est servare regulas monachorum. Si vis liberari a peccatis, per hunc filium et gratiam

ostensam per me, potestis. Qui non novit patrem, nec filium novit. Cog- 10
nitio dei non stat sine filii: Relativa sunt. Non admittunt, quod sine operi-
bus simus filii dei, imo damnant ut diaboli filios, quod invertamus omnia.

Joh. 9, 24 Sicut Christo contigit: 'Nos scimus, quod hic homo peccator est'. 'Si

Matth. 10, 25 patremfamilias vocaverunt.' Si sumus Christi fratres, so heißt mundus non
novit vos, quia non credit deum sic sapere, sed fingunt sibi deum. Adhuc 15

3, 2 in isto argumento 'nondum apparuit quod erimus'. Contra pusillanimitatem
loquitur. Argumentatur: diligit vos dominus, ergo diligite. Et Christianus

5 quaelibet] q

11 dei] filii

zu 13 Joh. 9. Mat. 10. r

occidendo ecclesiam Dei, ea damnarent nobiscum. Sed defendunt adhuc ista omnia pertina-
cissime, quia non noverunt patrem, qui dicit: in gracia filii mei salvi eritis, quique omnia

concluserit sub peccato, ut omnium misereretur. Quodsi omnia sunt sub peccato conclusa, 20
ergo nec missa nec ordo vitae singularis nec ullum aliud opus ex peccatoribus iustos facit.

Quia hoc (unius) solius [rh] misericordiae divinae est opus. Sicut aperte dicit Iohannes,
quod non ex voluntate carnis, non ex voluntate viri sed ex Deo nati sint. Quicquid igitur

non est misericordia et charitas patris, hoc revera peccatum est. Hoc autem quia nesciunt,
recte dicuntur non nosse Deum. Ipsi enim eum tantum Deum norunt, qui in coelis sedet 25

et numeret opera ipsorum eaque prescribat et tanquam (quidam) unus [o] mercator precium
debitum pro acceptis operibus rependat. Atqui hic non Deus sed idolum tui cordis est
natum ex ignorantia veri Dei. Illic palam est non nosse eos Deum. Sed cum Deum non
norunt, neque filium norunt.

p] Desererent sua studia et damnarent, quicquid est illarum blasphemiarum in 30

Christum. Iam vero mordicus sua studia defendunt et nos haec docentes
persequuntur. Dicit vero Pater: Ego filium dedi, ut per illum salvaremini.

Röm. 11, 32 [io.] Conclusi omnia in peccatum et incredulitatem, ut omnium miserear, Ro. 13.

Gal. 3, 22 et Gal. 3. Quicquid igitur non ex fide est, hoc peccatum est. Hoc est ergo

nosse Deum: scire, quid a nobis requirat, quid nobis faciat. Illi vero Deum 35
aliud sibi imaginantur. Videte, quicquid est, omnia concludo sub peccato,

sola mea gratia est, quae regnat super vos. Si vultis ergo liberari a pec-
cato, cognoscite filium. Ergo nosse, quod ita Pater per filium misereatur et

omnes salvet, quotquot salvantur, vera sapientia Christianorum est.

3, 2 'Charissimi, nunc filii Dei sumus et nondum apparuit, quid erimus.' 40

Iterum contra pusillanimitatem parat tale argumentum: Deus te diligit.

3] oportet diligat, facit ergo insidere hoc argumentum *fer dich nicht dran*, quod homines diversum sentiunt. Est, inquit, aliud scandalum. Audis dei filium et Christi fratrem esse, qui es peccator a iuventute tua et blasphemus. Incomprehensibilis res, quam dicis, mi Iohannes. Non offendiculo sit tibi.
 5 Habet tua conscientia scandalum a mundo, 2. a tua ratione. Uteunque impeteris, tamen scriptura non mentitur. Et Christus non frustra dixit: Enc. 12, 32 'Nolite timere pusille &c. Iohannes 'In domo', 'Non turbetur' *ich hab rammes* Joh. 14, 1 genug. Si ceperimus illam charitatem, certe diligemus fratres. Nam si sentimus: oportet diligam invicem, acquirō cor dulcissimum fluens *bach* pro invicem. Sic fortiter urget istum locum 'sumus', quia nominamur sic in scripturis sanctis. 'Quod erimus', sumus iam, sed quod sumus et manebimus, nondum apparuit. Non possum tibi digito monstrare, absconditum est, nondum apparet. Ego debeo filius dei et frater Christi esse, *das ist zugeteilt* ab omnibus scandalis contrariis, mea propria vita, quod sum infirmus propter
 10 peccata mea, quod debeo mori, quod sunt ceu inferum mare, damnari me a toto mundo. Diabolus, mors, mundus sunt omnia opercula et per ista ego debeo erumpere et credere me filium dei. Omnia contraria apparent, qui consistimus per solum verbum. Deus dedit hanc charitatem et sumus filii? Qui sunt in peccatis, labuntur, errant, occiduntur, et essent filii dei? Qua
 15 via comprehendam? In verbo haere. Christus nihil habuit Matth. 8. Apo- Matth. 8, 20

14 ab e aus sunt

zu 16 über ista steht omnia

18 et sumus filii o

697, 16 — 698, 11 Opercula autem, quibus haec gloria est abscondita, ut cerni non possit, sunt primum vestra conscientia et infirmitas carnis vestrae, deinde mundi de nobis iudicium, qui nos ut diaboli filios damnat, item diabolus, gravis et iniustus hostis, nisi gracia nos servet, item crux et postremo [erux et postremo *rh*] mors. Per hęc monstra, quibus tecta
 25 est gloria vestra, perrumpendum est et statuendum nos esse filios Dei, eciam si omnia diversa appareant. Sed nemo hoc poterit, nisi omni specie abiecta in nudum verbum se reiciat et

p] Urget maxime Ioannes argumentum hoc et cupit, ut nostris cordibus imprimatur. Item, scandalum debes esse et dici filius Dei, cum tamen videas te esse in carne et sanguine habens non solum scandalum in mundo sed
 30 etiam ex te ipso, qui nondum sentis et vides te filium Dei, cum in carne et sanguine sis et sentias carnem. Nihil tamen te hoc moveat. 'Nondum apparuit, quid futuri simus.' Ioannes nobis sistit Dei Filium absconditum, qui aliquando se sub umbris revelavit sed nondum satis apparuit. Nec posset se Deus magis abscondere, quam facit. Scilicet obstat propria caro
 35 et sanguis, quo minus in specie et visione ambulemus. Non Deus se nobis subtrahit sed mundus, caro et diabolus labefactant, quo minus Deum videamus. Mundus *ist eyn Decfel*, Caro *der andere*, Diabolus *der dritte*. Per omnia ista opercula debeo perrumpere fide, quae ex verbo capitur. Non igitur per visionem sed Dei fidem sumus filii Dei. Fides autem in verbo

N] stoli ne vestigium pedis et mundus vult palpare deum etc. Das heißt 'non-
dum apparet'. Iam ipse addit 'sumus', quia scriptura non mentitur. Ex
isto loco conclude, quid debeat facere filius. Efficimur filii per gratiam facti
filii, multo minus faciunt opera, ut fiant filii. Num filius debet cogitare de
patre benigno: Ego habeo patrem durissimum, ego placebo eum? Filius 5
dicit: gaudeo et exulto corde, quod deum propiciam. Iam filiali libertate
faciam, quae patri placent, et libentissime. Opera ergo Christianorum non
possunt mereri, filiatio fit certior et fortior. Sic pugnant ex diametro esse
Rom. 8, 32 filium dei et acquirere gratiam per opera. Si filius est, habet omnia, Ro. 8.,
quid ergo operaretur? Vocatio fiat vestra certa, non, inquit, fit per opera. 10
Ut magis roborer in cognitione Christi.

'Sed scimus, cum apparuerit' in extremo die, erimus similes, non idem
quod deus, sed similes ei, qui est vita, iusticia i. e. omnia, participabimus
omnium, quae in deo sunt, experientia, sicut est, non erit operculum magis,
apparebit nos esse sanctos. Iam tradimur morti, videmus omnia contraria, 15
nihil in nobis praeter scandala mundi et nostra, carnis, diaboli. Tunc non
3, 3 erit persecutio, scandalum, pusillanimitas. Applicat iam hunc locum: 'Qui
habet hanc', qui credit haec certe, charitas accendit eum, ut fructificet se-

1 d₃ heißt o 4 opera o 9 Ro. 8. o zu 12 Similes ei erimus r 14 om-
nium] omni

in [o] illud unum intueatur clausis ad omnia alia oculis. Quia scriptum est: non apparet.
Mundus autem tantum apparencia sequi et [o] credere vult. 20

Notabis autem, quod hortatur ad (dilectionem) bona opera illos, qui iam sunt filii, ut
significet nos per meram gratiam filios fieri et filios iam factos bona opera gignere, non
fieri per opera filios, sicut impie docet et credit papatus. Opera enim faciunt nobis filiatio-
nem cerciorem, quoad nos, non tribuunt filiationem.

P] multa nobis promittit, quales futuri simus, sed quoad in mundo sumus, 25
carnis illecebris trahimur, a Diabolo seducimur nec apparet, quae vera ho-
minis beatitudo futura sit. Oculus non vidit, auris non audivit nec in cor
1. Cor. 2, 9 hominis venit, quae Deus praeparavit diligentibus se, 1. Cor. 2.

'Scimus autem, quoniam, cum apparuerit, similes ei erimus.' Similes
erimus, non iidem, ut Pythagoras censebat. Nam Deus est infinitus, nos 30
creaturae finitae. Nunquam autem creatura evadet creator. Attamen similes
ei erimus. Deus est vita, igitur et nos vivemus. Deus est iustus, ergo et
nos replebimur iustitia. Deus est immortalis et beatus, ergo et nos beatitu-
dine aeterna fruemur, non qualis in Deo est, sed quae nobis competit.

'Videbimus eum, sicuti est.' Ubi non amplius erit operculum, Deum 35
intuebimur, sicuti est. Tradimur quidem morti, videmus omnia contraria in
mundo, sed certo futurum est, ut Deum videamus et Christum. Unde id
docet Ioannes? Quia filii iam sumus. Non poterit autem filius a facie
1. Cor. 13, 12 patris excludi, sed videbit ipsum a facie ad faciem, 1. Cor. 13.

3] eundem illam charitatem. Quia diligit nos pater, ergo diligamus nos, si econtra.

24. Septemb: 'Et omnis, qui habet hanc spem in eo.' Vides ex verbis ipsis, 3, 3 contra quos loquatur: contra hypocritas Christianorum, qui putant satis, si dicunt se credere, pergunt in peccatis, manent in sordibus. Vox est vox Jacob, manus manus Esau. Et hoc est regnum dei esse in sermone. 'Spem' 1. Cor. 2, 1 i. e. qui credit se filium dei et expectat revelandam hanc fidem. Ubi the- 2. Cor. 6, 21 saurus x. Si synceriter hoc expectat, non potest fieri, quin se sanctificet. Contra eos spectat, qui se non sanctificant sed involvunt se carni, Ro. XIII. Röm. 13, 13 Zelus, amaritudo, immunditia, Cor. Et tales volunt maxime videri Christiani. 2. Cor. 12, 20 'Castificat' sanctificat, bene est sanctificare, ut etiam amicu- passionis castificentur i. e. qui habet hanc spem, mortificat carnem suam, Ro. 8. Röm. 8, 13 'Si spiritu' i. e. non est Christi: nomen habetis, quod vivatis sed mortui. Ergo qui iam receperunt doctrinam, serio ostendant hoc per mortificationem: 15 'discedat ab iniquitate' 2. Timo. 2. Item: 'Crucifixerunt' Gal. 5. Deus odit 2. Tim. 2, 19 Gal. 5, 21 vicia passionis amicu- qui ergo vult filius eius x.

'Iniquitas' iste locus est obscurus. Indiget interpretatione: nam Io- 3, 1 hannes non distinguit, divinare est periculosum. Ego sic interim distinguo: Quod peccatum sit dictum simpliciter de omnibus vitiis, ut supra c. 1. 1. Joh. 1, 8

6 Jacob o zu 9 über Ro. XIII. steht in fine zu 12 über spū steht facta carnis 16 x. fehlt

20 699, 17 — 700, 12 Hic locus est satis obscurus et indiget interpretatione. Iohannes enim [o] non distinguit inter hæc duo et divinare est periculosum. Nos tamen sic putamus recte hæc distingui posse, ut peccatum simpliciter intelligatur de omnibus vitiis, iniquitas autem sit,

p] 'Et omnis, qui habet hanc spem in eo, sanctificabit se.' Non blanditur 3, 3 Ioannes, sed agit continuo, ut fructificem vel per charitatem, quia diligit nos 25 Pater, ergo diligamus nos fratres, vel per spem, quia spero Deum videre. Ergo oportet me mundari, ne reiciar ab oculis eius, cum sine sanctorum nemo videre possit Deum, Hebr. 12. Non igitur tolerat hypocritas Christianos, qui putant esse satis credere se esse Christianos, manent in peccatis et sordibus nec immutantur. Si sinceriter crederent se esse filios Dei, non 30 polluerentur sed sanctificarent se. Sic hortatur Paulus 1. Cor. 12. 'Ne forte inveniam vos, non quales volo.' Est vero vis in verbo 'sanctificat se'. Vox enim Graeca ἀγριζει εαυτόν est: castificat sese. Quanquam satis bene ver- titur 'sanctificat', quia qui habet hanc spem, mortificat carnem suam. Si spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis, Rom. 8. Contra illos agendum 8, 13 est exhortationibus, qui acceperunt hanc doctrinam, ut digne ambulent ista vocatione.

'Omnis, qui facit peccatum, et iniquitatem facit et peccatum est ini- 3, 4 quitas.' Locus difficilis. Nam argute Iohannes distinguit inter peccatum

23] Iniquitas sit ipsum peccatum, quando eo procedit, ut offendatur proximus, potest esse peccatum, quod non fiat iniquitas, supra: omnes sumus peccatores et quandoque labimur, sed verus Christianus si etiam aliquando labatur, tamen redit et odit hunc lapsum et invocat suum propiciatorem. Sic quod semper inveniatur in odio et pugna peccati propter hanc, agitur sicut in proelio: non est turpe cadere in bello sed cedere adversario, imo gloriosum, quando vulnus habet. Sic peccato vulneratus est Christianus sed non cedit, stat 2c. Sed alii sunt etiam, qui faciunt peccatum i. e. qui sponte cedunt peccato, relinquunt habenas, sinunt peccatum dominari, putant ideo Christianos, quod baptizati. Hoc hic vocat facere peccatum. Paulus Ro. 7, 19 hoc quod nolo, facio? sequitur concupiscentias peccati, facit quod peccatum vult, de hoc hic. Sequi impetum peccati. Non ibi resurrectio, reditio ad cor, Sed incedere in libidine, odio, in impatientia das heißt facere peccatum, ut peccatum fiat et impleatur suis peccatis. Illi non intelligunt Christianismum

6/7 imo bis habet hinter bello *gewiesen* über gloriosum, quando vulnus *steht* et tamen resistit hosti et fugat 10 Ro. 7. r

(tum denu) cum [o] peccatum eo procedit, ut offendatur proximus. Potest igitur esse peccatum, quod tamen non sit iniquitas. Porro clarum est Iohannem varie uti appellatione peccati. Nam peccatum hic non est ei idem, quod supra in primo capite significavit, ubi dicit: qui dicit se non habere peccatum, mendax est. Sunt autem haec loca sic concilianda: Supra dixit omnes esse peccatores. Sed est quoddam discrimen peccatorum faciendum. Christiani enim etsi nonnunquam [rh] labuntur in peccata, tamen redeunt in viam et oderunt lapsum suum ac ad propiciatorium suum Christum confugiunt. Et sic semper inveniuntur in odio et pugna peccati. Fit igitur, ut hic quod revera sit peccatum, eis non imputetur propter propiciatorem, quem fide apprehendunt. Vita enim Christiana est ceu perpetua milicia. Assidue enim accincto in acie stare oportet.

24] (ἐμαρτίαν) et iniquitatem (ἀνομίαν) et rursus tamen permutat. Erat foedum hominum genus inter Paganos et haereticos, quod scortari, furari, aliaque peccata committere non reputabat peccatum nec contra legem Dei esse. Hos perstringit Ioannes et ostendit huiusmodi peccatum esse contra legem Dei. Alias 'Peccatum' est simpliciter et generaliter dictum de omnibus vitiis, 'Iniquitas' autem illud peccatum, quod eo procedit, ut scandalizetur proximus. Omnes sumus peccatores et labimur aliquando in peccatum, sed verus Christianus si labitur, mox redit et revertitur et pugnat contra peccatum, ne in scandalum proximi erumpat. Difficile quidem est non accipere vulnus in bello, sed tamen surgere gloriosum, cedere autem dedecus. Sic Christianus etiamsi circumdatus sit peccato, tamen pugnat cum peccato. Sunt Christiani, qui ideo se Christianos putant, quia sunt baptizati, solvunt habenas, non sunt solliciti de vincendis peccatis sed sequuntur concupiscentias. Facere peccatum est sequi impetum et affectum peccati. Dant multi habenas, nolunt poenitere neque resurgere, hodie adulterium committunt, eras se volunt

3] et tales faciunt etiam iniquitatem i. e. proximum offendunt. Si non offendit tamen opere aliquo, certe neglectu, quod non miseretur, non astat ei, non curat de eius inopia, quod est submersus in cupiditate sui, est avarus, quaerit sua. Aliud non habeo, quod hic dico: fundamentum meum. Altera pars Christianismi est charitas, quae non sua quaerit, ergo qui est sine charitate, sua
 5 quaerit i. e. Est sequi suum peccatum et deserere proximum. Hoc est iam 3, 5 magnum contra legem, eius est legis plena relictio. Illa iniquitas venit ex peccato. Sic talis Christianus est peccator et iniquus. Qui se non mortificare studet et pugnat secum quotidie, ut frenet carnem, ille facit peccatum, cedit
 10 peccato, non est sollicitus, quomodo resistat, ille non fallat se. Tales Christus non vult, non vult sic pollui. Torquatus et Tyberius iactabant se pro Christianis. Videbis eum non Christianum, sanctum hoc nomen sordes has. Christianus non incedit, ut provocet libidines. Qui seipsum non primum mortificat, ille non curat alios quaerere quae sua sunt, et aliorum quaerere sequitur. Si mihi mortuus, ut non curem voluptates, tum aptus curare,
 15 quae sunt aliorum, tum magis sollicitus sum, ut alius etc. 'Peccatum' i. e. qui se non castificat et non habet spem i. e. non diligit sed peccat contra legem, peccatum, scilicet quando fit.

'Scitis ut peccata.' Nolite ergo vos gloriari Christianos esse fallentes 3, 5
 20 vos ipsos. Ille Christus apparuit in carne, ut nobis monstraret exemplum. Ad quid? 'ut tolleretur', quasi gauderet peccatis, steht ex¹ euāg. Christus mortuus est effudit sanguinem, ut mundaret suam ecclesiam, Ephe. 5. Vos vultis esse Eph. 5, 26

4 fū.tū meū o 6 iam] oder tam? 7 magnum] oder iniquum? contra] oder quam?
 legem c aus regem eius plena [oder plane?] relictio [relectio, relictio?] steht über (quae) est
 legē 11 nō v sic pollui unter der Zeile Tyb: iactabat 21 über gauderet steht X9

1) ex toulouse Form des Pron. ix dem Sprechenden genau nachgeschrieben? oder Schreibfehler?

p] castificare. Impossibile est illos non offendere proximos. Quod si non positive, certe negative, dum non tribuitur proximo suum. Nam altera pars
 25 Christianismi est Charitas. Charitas vero non quaerit, quae sua sunt. Quaerere quae sua sunt, non est diligere proximum sed sequi suos affectus. Ergo non habere charitatem est facere iniquitatem. Qui sese non castificat, qui non pugnat quotidie secum, cedit peccato et facit iniquitatem. Qui non ostendit fructum in sua carne, non ostendit etiam fructum in suum proximum.
 30 Si non sum mihi mortuus, ut non dimittam curam voluptatis, quomodo possum quaerere, quae sunt aliorum. Qui ergo facit iniquitatem, non habet charitatem.

'Et scitis, quod ille apparuit, ut peccata nostra tolleretur.' Ubi scriptura 3, 5
 de Messiae adventu loquitur, non facile tacet de merito eius, quod est tollere
 35 peccata, psal. 40., Ier. 23. Ioh. 10., 1. Tim. 1. Primo in meritum eius intueri 3er. 23, 6
 oportet, deinde in exemplum. Nolite ergo gloriari vos esse Christianos fallentes vosmetipsos. Ille apparuit in carne, ut tolleretur peccata, non ut

23] Christiani et spargitis et seminatis peccatum, quod ipse tollit, daß ist mir ein fein Christianitas, quia essetis contrarii. Tertium argumentum exhortationis: Quicumque facit peccatum, pugnat contra Christum. Si contra suum peccatum non vult pugnare, contra Christum 2c. Hoc ergo argumentum moneat vos. (Mundat ille et vos polluitis, daß ist nomen meum blasphemare) 5

Röm. 2, 24 Ro. 2. Dicimur Christiani et nihil minus sumus, sed tantum nostra quacrimus. Querela est auditores verbi dei fieri tepidiores: prius coacti, iam quia sponte docentur 2c. daß heißt peccatum facere. Ista peccata tulit Christus et nos ea seminamus. Magnum argumentum exhortandi tepidos: Qui 10
 Luc. 11, 23 non est mecum. Tolletis peccata, si castificetis vos et iusticiam cum proximo facietis.

‘Peccatum in eo.’ Quaesivit tantum quae nostra sunt. Vidit nos in morte peccati, descendit, ut auferret. Sic et vos, et non facietis, nisi castificetis vos. Ergo non habetis occasionem peccandi sed econtra. ‘In eo manet.’

Tit. 1, 16 Vos dicitis eum nosse, ‘factis negant’, Tit., ignorantiam quidem dei habent, 15
 1. Cor. 15, 34 Cor., solum lingua norunt, oportet adsit natura substantia factum, quia pugnant illa duo: ‘Manere in Christo’ et ‘peccare’. Ratio: ubi est Christus, tollit peccatum, ergo manet in eo negotio, quod est ‘Tollit peccatum’, ergo
 Gal. 5, 24 Christianus mortificat carnem, ut Gal. 5. Non sinit peccatum regnare sed detestatur, morsus dentium spiritualium statim adest. Videamus, ut simus 20

5 moneat] oder moveat? mundat bis blasp r 14 occasionem] peccatum (nicht gestrichen) darüber oc: über eo steht Christus 15 Tit. o 16 Cor. o zu 17 über peccare steht seminare peccata 19 vt Gal. 5. o

p]licentiam peccandi daret. Christus sanguine suo voluit sibi exhibere ‘Ecclesiam sanctam’, non pollutam.

Novum est argumentum exhortationis, quod omnis, qui facit peccatum, pugnet contra Christum. Sitis ergo certi vos esse contrarios Christo. ‘Nomen meum blasphematur inter gentes propter vos, quia nulla sollicitudo sanctitatis 25
 Sei. 52, 5 inter vos est’, Esa. 52., Rom. 2. Sic et hodie, qui audiunt Euangelium, fiunt nequiores, iniustiores, avariores. Nemo est, qui consideret, quid sit peccata Christum sustulisse. Ideo enim sustulit, ‘ut sanctificaret sibi ipsi populum
 Tit. 2, 14 peculiarem, sectatorem bonorum operum’, Tit. 2. Est magnum et vehemens argumentum exhortandi Christianos. 30

‘Et peccatum in eo non est.’ Peccatum est in nobis, in ipso prorsus nullum peccatum. Non enim quaesivit ea, quae sua sunt, sed omnia nobis fecit. Et debebat omni carere peccato, qui venit, ut tolleret peccatum.

3, 6 ‘Omnis, qui in eo manet, non peccat.’ Omnia contra hypocritas. Dicunt se Deum nosse, factis autem negant. Ignorantiam enim, quod ad pudorem 35
 1. Cor. 15, 34 ipsis loquor, Dei habent, 1. Cor. 15. Qui est in eo i. e. in Christo, non peccat, quia Christo praesente subigitur peccatum. Qui enim sunt Christi,
 Gal. 5, 24 illi crucifigunt carnem cum concupiscentiis suis, Gal. 5. Quamvis etiam

3] in numero, qui tollamus peccata et serviamus proximis nostris. Praedicare sincero animo est servire proximo, opes non sunt tantae, sed divitiae verbi debent dari proximo. Periculum est docere verbum dei, nisi fiat pure, tum nihil prodest. Deus sic fecit, ut nullus sit status, qui sibi soli serviat.
 5 Maritus est constitutus, ut in sudore, uxor ut praesit familiae. Si vult 1. Moïse 3, 19 tyrannizare, negligit uxorem &c. Magistratus, ut conservet pacem, puniat sotentem, regere rempublicam: si incedit in statu charitatis, bene, si quaerit suam gloriam, facit peccatum et iniquitatem. Maledicta vita, quae sibi ipsi servit, immo diaboli.

10 'Omnis qui peccat' i. e. qui indulgent peccato. Filioli nemo vos, sic 3, 6 Paulus, inanibus verbis. Sicut qui libertatem praedicant aut quando audiunt Eph. 5, 6 libertatem spiritus et faciunt carnis ut hodie, quasi liberati simus ab operibus bonis, Eph. 2., ut simus absque invidia, amaritudine, postea considerare Eph. 2, 10 mus, quid desit proximo. Video, quod multi sunt inter vos, qui seducuntur 15 blandis verbis, 'propter hos', inquit Paulus, 'venit ira super filios'. Eph. 5, 6

'Qui facit iusticiam.' Ibi vides, quid peccare ἥτις. Nemo fallat sese 3, 7 neque alios. Si vides aliquem laborare invidia, adulterare, non dicas Christianum, si vero facile ignoscit erranti proximo, necessarium fructum, de

5 familiae o

P] peccent, tamen non sinunt regnare peccatum in carne sua, ut obediant illi
 20 per cupiditates eius, Rom. 4.

Röm. 4, 21

'Omnis qui peccat, non vidit eum nec cognovit eum.' Videre et cognoscere Ioannis stylo est credere. Omnis qui videt filium et credit in eum, Joh. 6, 40 [?] habet vitam aeternam, Ioh. 5. Haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum Deum verum, Ioh. 17. Ergo qui peccat, non credit in eum. Fides enim et 25 peccatum invicem non consistunt. Labi possumus quidem, sed non indulgendum peccato. Regnum Christi est regnum iustitiae, non peccati.

'Fili, nemo vos seducat', sicut illi, qui libertatem spiritus faciunt 3, 7 libertatem carnis. Videmus nos hodie liberatos ab exactionibus et servitute et tamen nihil boni operamur. Unusquisque ergo sic vivat, ut serviat aliis.
 30 Docere alios sincero animo est inservire proximo. Quicquid habemus, in proximi usum esse debet. Cor expositum et paratum ad proximorum salutem Deus sic constituit, ut nullus prorsus sit status, qui sibi serviat. Uxor in hoc constituta, ut serviat marito, maritus, ut serviat uxori. Sic magistratus, ut regat rempublicam, puniat sotes, defendat innocentes. Qui autem 35 gloriam quaerit, non est in charitate. Vita, quae servit alteri, illa demum est vita hominis.

'Qui exercet iustitiam, iustus est, sicut et ille iustus est.' Nolite 3, 7 declarare aliquem Christianum, nisi videritis talem declarari operibus. Ubi videritis iram, invidiam, avaritiam, superbiam &c., non dixeritis hunc iustum,

23] illo dicite 'qui facit iusticiam', sed non per suum opus sed fidem. Inspice
 contextum: vult enim declaratam iusticiam fidei per opus. Vos potestis
 dicere: Ille est iustus, quia mortificat se et est utilis proximo, oportet fructus
 fidei sequi spiritum sanctum, non est otiosus sed actuosus. Est in quem
 credimus, speramus. I. e. diabolus manet in eo: Facere peccatum est cedere
 peccato et non contra pugnare, quia peccatum est opus diaboli, qui nunquam
 cessavit peccatum facere. Quomodo peccat diabolus? eo modo ut ab initio ꝛ.
 i. e. nunquam aliud cogitat, sed semper studet peccare. Labi est Christiano-
 rum, Gal. 6. potest accipere vulnus, trepidare potest in fide. Sed quando fit,
 mox sentit et mordet se peccatum, redit ad se, non est insensatus ut diabolus,
 sed semper cogitat peccatum. Si Iohannes tales habuit auditores, nos non
 meliores habebimus. Ergo primitiva ecclesia non fuit tam sancta, ut putamus:
 fuerunt in ea hypocritae et falsi Christiani. Ergo nunquam potest cessare
 nostrum officium, semper docendum, praedicandum, exhortandum. Non Chri-
 sto, quia si etiam sinat nos labi: 'Et castigatio mea in matutinis' et priora,
 statim adest, ut mordeat ꝛ. adest, ut mortificet veterem hominem. Diabolus
 contra facit. Christianus semper observat suam carnem, quoniam videt car-
 nem nihil velle pati, du mußt herhalten, contra peccat ab initio Satan i. e.
 non mordet, poenitet.
 3, 8 'Opera diaboli.' Christus et diabolus sunt contrarii, qui est ex diabolo, non ꝛ. Dissolvunt sese mutuo: Christus dissolvit opera diaboli, eontra

zu 5 über credere steht raum geben

p] quia non exercet iustitiam. Ubi vero videritis fructus iustitiae, per iustitiam
 fidei declarabitis illum iustum, quia exierit¹ iustitiam et imitatur iustum.
 3, 8 'Qui facit peccatum, ex diabolo est, quoniam ab initio diabolus peccat.'
 Declarat Ioannes, de quo peccato hic dixerit. Diabolus peccat eo modo,
 sicut ab initio peccat, non irascitur sibi, non poenitet, imo studet, ut peccet.
 Ita peccant hypocritae et Epicurei. Non ita homines poenitentes. Labi
 potest Christianus, sed mox sentit hoc venenum et dolet. Si ergo ita fuit
 in Ecclesia tempore Apostolorum, et nos ita habebimus. Erant illic, qui se
 fallerent nomine Christiani. Habebant ergo verbi Dei praecones semper,
 quod agerent, quod exhortarentur. Christus quidem sinit labi suos, sed cito
 adest et surgere facit a peccato, ut constat de Petro, quem respexit Dominus,
 de Adam, de David ꝛ. Supponebat manum suam, ut poenitentiam agerent
 et resurgerent a peccato. Sic David: Fui flagellatus tota die et castigatio
 mea in matutinis, psal. 72. Wolte ich es vergessen, war Christus bald da
 mit der rufte und sagte: hastu das gethan?

3, 8 'In hoc apparuit filius Dei, ut dissolvat opera Diaboli.' Habes primam
 Evangelii concionem hic impletam. Semen mulieris nasci debebat, ut dissol-

¹) exierit kann = exserit 'macht offenbar, zeigt' sein, wahrscheinlicher ist exercet zu lesen.

3] quod Christus struit, diabolus destruit. Christus edificat in nobis fructus
fidei, huius sunt opera Christi. Ista dissolvit Satan et statuit in locum
opera Carnis. Ergo facile agnoscitur Christianus: 'opera carnis manifesta'. ^{Gal. 5, 19}
Si sentis te adfectum te non velle scortari, tum est ibi opus Christi, quod
5 dissolvit diaboli opus. Contra si sentis te studere, ut scorteris, si locus et
tempus, ibi est diabolus et destruit opus Christi. Si transis videns egenum
proximum, ibi destruit diabolus adfectum et opus Christi in te. Unusquis-
que videt, an sit ex diabolo vel Christo. Sic duo illi principes gehen
widderinander, nullum medium: aut sub Christo aut diabolo sumus. Ein
10 Trostlicher spruch Venit dissolvere, per quem iugem conflictum intelligit:
semel tulit, sed semper conflictandum.

'Omnis ergo, qui . . quoniam semen.' Iohannis Epistola est, quia lo-3, 9
quitur ut in Euangelio: Non ex sanguine. Natus ex deo, qui non fictus ^{Joh. 1, 12}
Christianus. Non in sermone consistit apud eum Christianismus &c. Est
15 exaggeratio praecedentium vel repetitio. Was sol ich viel sagen? Summa
summarum: Nos Christiani nascimur, non adest fucus aut species pietatis sed
res, natura. Si ergo est natus, non facit peccatum, quia nasci ex deo pur-
gat peccatum, crucifigit et mordet, non potest ergo impleri, in veru peccatum
stetst¹. Est iuvanda domus proximi, serviendum illi, ita dicit spiritus: Sic
20 pecunia erauſen, mammon es in loculo, ut expendaris. Quare? quoniam
semen dei i. e. verbum. Nati estis ex semine 1. Pet. 1. Verbum dei manet, ^{1. Petri 1, 23}

7 opus (miam) zu 13 über fictus steht simulatus quasi sit natus 15 repetio
zu 17 über nasci steht natus

¹⁾ die Sünde steckt am Spiesse, vgl. in Text p 706, 25/26.

p] veret opera diaboli. Nunc apparuit in carne et dissolvit. Nam principatus
et potestates Diaboli expoliavit, ostendit palam et triumphavit de illis per
semetipsum, Col. 2. Sic semel Christus tulit peccata mundi, sed tamen non ^{Col. 2, 15}
25 cessat continuo tollere in nobis per pugnam spiritus et carnis. Duo illi
Principes expellunt se mutuo. Christus solvit opera diaboli, diabolus opera
Christi. Christus aedificat in nobis charitatem, humilitatem, castitatem &c.,
diabolus immunditiam, scortationem, contentionem, superbiam. Si ergo in-
telligis te sic affectum, ut nolles peccare, fornicari, vel si sentis et tamen
30 remordes, si sentis te affectum ad misericordiam, iam habet et Christus opus
suum in te. Si vero sentis contraria: affectum ad adulterium, ad scortatio-
nem &c., si videris fratrem tuum egentem et non subvenis, si habes, iam
diabolus opus suum habet in te. Facile igitur sciri potest, sub quo sitis.
Si sitis sub Christo, ostendunt hoc opera. Sin sub diabolo, hoc etiam opera
35 ostendunt. Manifesta enim sunt opera carnis, ^{Gal. 5, 19}

'Omnis qui natus est ex Deo.' Supra: Natus est ex Deo, qui credit 3, 9
et non est fictus neque simulatus Christianus.

3] est aeternum semen. Stat, non potest exturbari. Imo non potest peccare.

Röm. 7, 19 Quare, mi Iohannes? tamen nihil facilius quam posse peccare, Ro. 7., Quia repugnant peccatorem esse et natum esse ex deo. Potest nativitatem ex deo amittere, tum potest peccare, sed stante et manente semine in eo non potest. Illae locutiones sunt nobis neglectae, non intelleximus. Est simpli- 5
cissima sententia: Semen in nobis dei non patitur nobiscum ullum peccatum, quia Christus est purgator peccatorum, qui sedet in corde per fidem et dicit: frater, ibi concupiscere cepisti honorem indignatus, nomen tuum opprobrio est adfectum. Sic servat, ut peccatum non regnet. Peccatum quidem mur-
murat, sed Christus dentibus suis mortificat. Christianismi est, ut odium 10
peccati maius fiat indies et amor iusticiae. Ergo contrarium: Si quis peccat et implet peccatum, non ex deo 2. 'Ex deo' quia repugnat, hoc dicto utitur¹. Hoc de implendo peccato dictum, ne perdamus consolationem. Nam peccatum sollicitat, murmurat contra nos, sed sub gratia sumus. Si tentat me invidia, comprimenda, non potest fieri, ut sine pugna vivamus. Iam seipsum ex- 15
ponit, quid sit peccare 2.

3, s Üti: Septemb: 'In hoc apparuit filius dei.' Iohannes loquitur de fructu vel manifestatione filii, quae in nobis est adversus hypocritas et negligentes Chri-

1 Imo o

2 Ro. 7. o

¹⁾ Statt hoc könnte auch hec und statt deo [= dicto] auch duo gelesen werden. Also vielleicht repugnant hec duo? Vgl. unten p Z. 28.

p] 'Peccatum non facit, quoniam semen ipsius in eo manet.' Repetitio vel exaggeratio praecedentium. Nos, qui sumus Christiani, non simulate 20
agimus. Nasci ex Deo et seminare peccatum repugnant. Si enim caro vult peccare, nativitas Dei sic dicit: non sic, non sic, quoniam semen Dei manet in illo. Semen autem Dei est verbum Dei. Hinc Petrus ait: Renati sumus
1. Petri I, 13 non ex semine mortali sed immortalis, scilicet sermone Dei viventis, I. Petr. I. Nasci ergo ex Deo est purgare peccatum, da wird die sünde am brand 25
ipiejs gesteckt.

'Non potest peccare, quoniam ex Deo natus est.' Nihil est facilius quam peccare. Repugnant autem 'ex Deo natum esse' et 'peccare'. Stante nativitate et quamdiu manet semen Dei in homine regenito, non potest pec-
care. Potest quidem amittere nativitatem et peccare, sed quamdiu Semen 30
Dei in nobis est, non patitur secum illud peccatum. Christus enim est propitiatio peccati. Sedet in corde hoc semen et Christum in corde servat, ut non descendas in peccatum. Ubi vidisti alienam mulierem aut pecuniam, dicit: frater, frater, cessa ab istis affectibus, ex Deo es. Sollicitat, murmurat et cupit regnare peccatum, sed ne regnet, subter te erit appetitus illius. 35
Provocaris ira, libidine, invidia, retine semen Dei viventis et comprimes illa. In securitate incedere est amisso Christo et nativitate vivere in peccato, da

3] stianos, qui Christiana libertate abutuntur in occasionem carnis. Si ergo, inquit, in aliquo sunt opera diaboli, certum est, quod Christus in eo non est, qui venit, ut dissolvat opera diaboli. Sicut diabolus non est otiosus sed circumit, sic etiam Christus. 'In medio eius, non commovebitur.' Non ^{31. 46, 6} dormitat neque dormitabit. Nemo se fallat putans se Christianum esse sequens ^{31. 121, 4} opera diaboli, quae Gal. 5. legis: qui student illis operibus et volunt. 'Omnis ^{Gal. 5, 20} qui natus est, peccatum non facit'. Pugnant enim haec duo, quod aliquis sit natus ex deo et peccet. Solvunt Apostoli: 'Quod sumus iustificati aliena iusticia, ergo' ^{2c.}, alibi: 'Quomodo in peccato vivere, cum eo mortui ^{2c.} Non ^{Röm. 6, 2} stant simul peccare et nasci ex deo. Sunt adhuc reliquiae et fæces peccati, sed res talis est, quod stante nativitate illa non sequatur peccatum. Concludit hoc argumentum:

'In hoc manifesti.' Non est, quod possit aliquis dissimulare, arguitur ^{3, 10} enim quisque in sua vita, quae manifestatio ^{2c.}. Qui non est iustus i. e. qui ¹⁵ non facit iusticiam et diligit fratrem. Fides et claritas sunt Christianismi partes. Fides est operculum vel propiciatorium, quod placeat infinita peccata, quibus sumus rei coram deo. Ibi peccata absorbentur in fide. In charitate non sic absorbetur peccatum, non est erumpendum manifestis peccatis et dicere me Christianum. Charitas cohibet peccata externe, quanquam inquinati multis ²⁰ peccatis coram deo. Dicit ergo: qui manifeste peccat et quo peccato studet aliquis peccare. Loquitur de spiritibus securis, qui ubi statim audiunt Euangelium, dicunt se Christianos, non diligunt proximos. Certe, inquit, opera carnis sunt manifesta. Nam opera coram deo nihil valent, ideo habemus propicia-

2 in eo o 3 est o 8 Apostoli o 9 eo c aus ei 16 vel o 20 peccato o

p] behüte uns Gott vor. Si ergo in aliquo sunt opera diaboli, ibi non potest ²⁵ esse Christus. Sicut diabolus non est otiosus, ita neque Christus. Diabolus tanquam leo rugiens circumit, 1. Petr. 5. Christus etiam non dormitat sed ^{1. Petri 5, 5} fortior est forti. 'Filioli, maior est, qui in vobis, quam qui in mundo', 1. Joh. 4, 4.

'In hoc manifesti sunt filii Dei et filii Diaboli: omnis, qui non facit ^{3, 10} iustitiam, non est ex Deo, et qui non diligit fratrem suum.' Perinde est, ac si velit aliquis disserere: omnis, qui non est iustus, non est ex Deo, et qui non diligit fratrem, non est ex Deo. Duae sunt partes Christianismi: Fides et Charitas. Fides est operculum vel potius propitiatorium, quod tegit infinita peccata, quibus sumus rei coram Deo. Absorbentur enim fide ³⁵ omnia peccata, etiam occulta. Charitas autem cohibet peccata manifesta, quanquam coram Deo laboremus multis peccatis. Loquitur tamen de peccato, quo aliquis studet peccare. Alioquin nemo est, qui non peccet. Loquitur de spiritibus illis securis, qui audito verbo gratiae non serviunt proximo. Nostra opera nihil sunt coram Deo. Sed habemus remissionem peccatorum

3]torem deum. Vult dominus habere opera, quae sint signa fidei et verbi, quibus probemur apud mundum etiam esse nos filios dei, ut sunt baptismus &c. Promissio *thutâ gar*, cui alligatae promissiones de bonis operibus ad testificandum. Agit de manifestandis filiis hic per opera.

- 3, 11 'Quoniam haec annuntiatio', supra: ut credamus, hic: ut diligatis. Haec 5
sunt duae partes Christianismi: per fidem in Christum enim iustificat, per
charitatem sequuntur opera et legi satisfacio i. e. cum coepisset Euangelium
praedicari. Hic tractabit duplex hoc genus peccantium contra charitatem,
contra hypocriticum, quod videtur sibi servire ut haeretici, qui ambulant in
magna specie charitatis et sub tali specie sunt atrocissimi et sanguinarii 10
homicidae. Spiritus oculi tantum vident istam hypocrisin. Nam charitas
debet esse sine simulatione. Sunt a vertice usque ad plantam: vellent ad-
versarios extinctos. Interim dicunt se diligere proximos. Si Muntzerus potuis-
set nos vorare, et tamen praedicabat charitatem, ergo sub specie pietatis et
charitatis sunt maximi homicidae. Et hoc fit praesertim ubi dem *hadder* 15
3, 12 pietatis. Vide exemplum de Cain, qui erat impius, e contra Abel, qui erat
coram mundo infimus, vilissimus. Cain rex, sacerdos, parentes spectant Cain,
reputant pro sancto, Abel pro nihili. Deus reprobatur Cain et approbat Abel.
Ille indignatur, cum vidit suum sacrificium non respici et e contra fratris.
Non est *bitterer volck* quam sancti: quanto sunt severioris religionis, tanto 20

zu 1 über signa steht testi [= testimonia] 9 servire c aus servare 10 sanguinarii]
sang [vgl. 709, 1, wo das Wort ausgeschrieben steht]

p]donatam per Christum. Opera Charitatis testimonia et sigilla sunt Fidei, quibus probamur esse filii Dei. Promissionibus Fidei sunt additae promissiones Charitatis et bonorum operum ad testificandam Fidem.

- 3, 11 'Quoniam haec est annuntiatio, quam audistis ab initio, ut diligatis 25
alterutrum.' Supra urget, ut credamus, hic, ut diligamus. Hae sunt duae
illae annuntiationes totius Euangelii: Fidei et Charitatis. Fide coram Deo,
Charitate coram proximo sive erga proximum. Hic ergo tractabit duplex
genus peccantium contra Charitatem. Primum sunt hypocritae, qui dum
charitatem simulant, maxime violent. Videntur multi habere charitatem, sed
non habent, sicut sunt Syvermeri. Si adversarii occiderentur penitus, hoc 30
optant, rogant, cupiunt. Interim tamen praedicant charitatem. Ita sub specie
charitatis et pietatis maximi aliquando sunt homicidae.

- 3, 12 'Non sicut Cain occidit fratrem suum.' Hoc autem maxime contigit
de causa pietatis. Cain erat in speciem piissimus, primogenitus et sacerdos
Adami. Reputat Cain sese pro sancto, aequae ut Abel, sed aliud indicat 35
Deus. Statim concidit vultus eius, ubi videret fratris munera acceptari,

1. Roie 4, c Gen. 4. Vide nostros monachos et sacerdotes, qui, quanto sunt sanctiores,

32 hinter homicidae setzt N: De altero peccantium genere agit infra Comma XV.

R] magis sunt sanguinarii et virulentiores. In animis est odium, quo vellent extinctos omnes pios. Istud facit specie pietatis fictae i. e. Ex malicia erat maliciosus sanctus, ideo non potuit ferre, quod praeferretur sibi Abel. Sic hodie: si altius veniremus quam Schwermeri, macht odium maximum. Ergo
 5 increpat Cainitas speciosos sanctos, qui ludunt se et alios omnes et sub ista larva alunt virus et virulentiam, fodiunt suis linguis vulnera immedicabilia. Christus: 'genimina viperarum'. Causa mala, fratris iusta, magna causa Matth 12, 34 istius homicidii certe: ey ein schändlich causa, cum occidi debeat iniustus. Sic hodie quia sequimur bonitatem, ut psalmus, et quia sententia nostra est Ps. 34, 16
 10 vera, non possunt pati, pro eo quod me diligenter, odio. Concludit locum contra hypoeritas, quod duplex odium habent quam alii, qui propter gloriam, opes: illi propter denm. Audistis, quia dominus fundamentum, 'quia speravimus 2. Tim. 2, 19 in deum vivum', ad Timo. Si crederemus mendaciis et iniquitati, tum esse- 1. Tim. 4, 10 mus verissimi et piissimi Christiani. Filius dei non sic odit ut Cain. Haec
 15 est consolatio nostri et illorum timor, ut nos conservet in hac puritate, wir wollen auff in wagon, quod dicit 'hoc est corpus'. Nemo potest comprehendere, qui sit alitus in ventre.

'Nolite mirari.' Da kommt nun alls de primo genere hominum, qui 3, 13 sunt sancti, quos vocat hic mundus. Si Abel habebat fratrem osorem, quid
 20 mirum, si etiam de fratribus nostris, qui etiam de mensa nostra participant. Calcaneum, Christus de Iuda, sustulit adversus me, Papa nihil est erga Ps. 56, 7 illos sectarios die müssen thun. Quare? Num quia sumus amici mundi?

2 omnes pios o zu 11 über duplex odium steht maius odium zu 18 Wir
 fonnens auch wol verdienen rsp zu 19 über quos steht tales osorem o 21 sustulit
 ad: me o 22 Nū o

P] eo sunt venenatiores je vergifteter sind sie. Hoc facit ficta pietas. Vide
 Observantes. Wenn die prediger mōnche wollen höher faren, so fassen sie
 25 gegen die andre ein odium mortale. Hoc ergo speres de Cainitis, hoc est, de Sanctis sibi iustis. Sic nos persequuntur, quia sententia nostra est vera et sancta. 'Pro eo, quod me diligenter, detrahebant mihi', psal. 109. Est Ps. 109, 5
 autem duplex illorum odium. Alii nos oderunt propter pecuniam, alii vero propter veritatem. Si illis consentiremus et crederemus mendacio, essemus
 30 amici. Est ergo nostra haec consolatio, ubi illorum erumpit furor. Rogemus ergo Deum, ut nos servet in simplicitate verbi. Si non possumus comprehendere, quomodo Christus sit et veniat in carnem, non refert. Tamen manebimus cum Christo. Non possum aliud credere, quam Christus docuit. Si ille me decepit, bene est, ut Augustinus loquitur.
 35 'Nolite mirari, fratres mei, si odit vos mundus.' Adhuc de primo 3, 13 genere hominum, hoc est, de Sanctis. Non mirandum, quod persequantur nos etiam fratres. Cain Abelem persequitur, Esavus Iacobum et sic omnes falsi fratres ex Deo genitos.

3] Non, sed quod Satan videt nos non esse in sua Rotta. Si assenterer Schwermeris, quam brevi acquirerem nomen grande. Si quid est pro illis, laudant utrumque frigidum, e contra. Propter hoc insigne donum, quia translati, eradicati e morte et in regnum vitae. Mors quidem apparet, sed Satan bene videt, utrumque nobis sit occultum. Deinde non solum sumus translati, sed scimus unde? quod diligimus fratres. Charitas fraterna est argumentum et convictio et testimonium, quod sumus translati &c., quia diligimus, alioqui apparet mors. Hoc unico argumento possum scire, quod diligo fratrem.

3, 14 'Qui autem non diligit fratrem' i. e. non est translatus i. e. declarat sese non esse in vita sed morte. Est opposita sententia. Concludit quasi Epiphonemate. Novus textus, quem antea nemo audivit, quod qui odit fratrem, est homicida. Quare? 'Reus est iudicio.' Tres: signo verbo corde 1. Ref. 4, 6 occidere. Occidere est opus irae. Ut de Cain: Quare concidit? Hanc iram exequitur facto, qui ergo ex animo irascitur vel invidet fratri suo, occidit etiam 3, 15 in corde, quia corde optat ei mortem et omnia mala. Ergo textus est verus: 15

zu 1 über Satan bis esse steht ergo pot [= potius] domini, quia sumus translati Paulus 2. Cor. 10. mentiuntur se [darüber inter ipsos] nil intelligunt gegen uns non i. e. commendat se inter sese, quod [o] alii faciunt, fetet r zu 2 Paulus et Ioh. docuerunt veritatem: oportet sapientia iustificetur a suis filiis r 7 translati o 9 non dil fratrem o über translatus steht de morte zu 12 Matth. 5. o habetis r [wohl zu Tres] zu 13 über concidit steht facies tna Gen. 4. zu 15/710, 1 Vitam manentem Eb[raismus] i. e. non habet vitam aeternam, ut statim sequitur: quomodo manet charitas dei apud illum. Putant quidem certo se habere vitam aeternam et [über (sed)] esse proximos deo sed r

p] 3, 14 'Quia scimus, quod translati sumus de morte ad vitam.' Hoc est, quod offendit Satanam, quia videt nos non esse de regno mortis et tenebrarum. Sic hodie multam laudem acciperemus, si accederemus illorum gregi. Sed Paulus illorum mores depinxit. Ipsi inter sese metiuntur ipsos sed 2. Cor. 10, 12 nihil intelligunt, 2. Cor. 10. Cinglius Oecolampadium, Oecolampadius Cinglium commendat, Paulus autem sese non ita commendat. Non enim qui se ipsum commendat, ille probatus est sed is, quem Dominus commendat 2. Cor. 10, 18 2. Cor. 10.

'Quod translati sumus.' Mundus odit nos, quia eradicati sumus de morte et vi Satanae ad vitam. Etiam si nobis translatio haec sit occulta, diabolus tamen bene videt. Imo, etiam ipsi scimus nos esse translatos, eo quod diligimus fratres. Dilectio fraterna argumentum est, quo scimus nos translatos ad vitam. Hoc uno argumento declaro me translatum ad vitam, si diligam fratrem, etiam si adhuc sentiam alia peccata in carne.

3, 15 'Omnis qui odit fratrem suum, homicida est.' Respicit alterum hominum genus, qui aperta malevolentia oderunt fratrem suum. Hos Christus Matth. 5, 22 notat Matth. 5. 'Qui dixerit fratri suo: Racha, reus erit concilio.' Homicidium est signum irae. Omnis igitur, qui ex animo irascitur fratri suo vel eum odit, idem etiam est homicida. Sic omnis, qui invidet fratri, occidit

2] qui odit fratrem. Ex quo ut signo fructu agnoscitur &c. Haec dicta contra
 speciosos Sanctos, qui ista verba Iohannis non intelligunt, sed potius iactant
 charitatem, econtra nos dicunt maledicos et gloriantur de sua egregia patien-
 tia. Apoc. 9. 'in cauda aculeos'. Nos dei gratia, qui hic audimus Euange-
 5 lium, non habemus cor amaricatum, sed condoleo eis et tamen econtra
 culpam &c. deus aliquando uniuscuiusque cor requirit 1. Cor. 4. Iam ~~compt~~
 1. Cor. 4, 5
 er auf die erassos pigros: 'In hoc cognovimus charitatem, quod vitam suam': 3, 16
 qui non sunt ita speciosi et non apparent odisse. Nec accusat de odio
 sed de neglecta charitate, quia maius est odisse fratrem. Illud praecipue
 10 faciunt sancti et fratres persequuntur. Alii etsi non odio persequuntur,
 tamen negligunt. Sic ubique pugnat contra falsos Christianos. Vult di-
 cere: charitas non est talis res, quae possit latere, man wirds in ein mensch
 spuren, est valde cognoscibilis, odium illorum sanctulorum est latius contec-
 tum, quia loquitur bene de proximis, sentit, gibt troßt. Si habeo pecuniam
 15 in manu et non do, manifestum &c. Sic econtra est apertus fructus, quod
 non diligant fratres. Si consolor, oro pro eo, doceo, etiam si deberem occi-
 di, tantum ut veritas maneat apud vos, ut Paulus. Non, ut Sophistae Gal. 2, 5
 nugantur, est diligere, quando bene volo de proximo. Inspectur speculum Jac. 1, 24
 et abitur, Iacobi 1., quia cor eorum non est in charitate, quae prodit in opus.

1 agnoscitur o 2 verba Ioh. o zu 3 außer a nobis opprobrium nostrum r
 zu 6 über culpam steht reprehendimur zu 6 7 über Iam bis auf steht ad alterum genus
 hominum 9 est o 10 fratres o odio c aus odiunt 13 sanctulorum o zu 15 über
 apertus steht manifestus 15/16 quod bis fratres o zu 17 über maneat steht Gal. 2.
 18 diligere o 19 Iacobi 1. o

p] 20 eum, optat illi omne malum et, si Deus votis eius annueret, frater omni
 calamitatum genere affligeretur. Hoc signo deprehendimus tanquam ex fructi-
 bus impios et filios irae. Impii enim habent caudas similes scorpionum et
 aculei sunt in caudis eorum, Apoc. 9. Si quis igitur dixerit se diligere et
 25 habet tamen amaricatum cor in alios et aculeum illum in cauda, is Scorpio
 est. Cor certe dicit nobis satis de illo odio et eum alii non vident, ex
 signis cognoscimus.

'Et scitis, quoniam omnis homicida non habet vitam aeternam in se.'
 Hoc alterum genus hominum, qui non sunt ita speciosi, sed sunt aperti
 hostes, quos non de simulatione sed de saevitia accusat. Odisse proprie est
 30 eorum, qui non sunt sancti. Quanquam vero et alii oderint, non tamen ita
 vehementer id agunt. Ubique ergo Ioannes contra falsos Christianos,
 quia dicit: Charitas non est talis res, quae possit latere, quia charitas bene
 sentit et loquitur de proximo. Si doceo, si consolor, si oro pro fratre, haec
 omnia possunt videri. Charitas res est manifesta, non quemadmodum
 35 Sophistae volunt: Charitas tantum est bona voluntas. Charitas enim prodit
 in opus, 'Charitas non aemulatur, non agit perperam, non inflatur, sustinet' 1. Cor. 13, 4

3] 1. Cor. 13, 5 Non cogitat malum, 1. Cor. 13. Quare est nota res? quia Christus posuit sic etiam animam suam. Non est ergo quae residet in animo elicita res. Sed Christus posuit vitam, hic audis, quid sit charitas. Es ist hoch gespannt. Non est tam frigida res Christianismus. Casus non omnes numerandi, pro quibus vita ponenda, potior est verbum: ut frater non deseratur in verbo. 5 Ut hic: mors invasit nos, si deserimus civitatem sine verbo et ministerio Sacramentorum. Sic si princeps fureret: Ambrosius posuit animam suam in periculo contra Valentinianum. Sic nobis faciendum, ne deseramus fratres etc., utcumque se viat Caesar, Rebaptisatores iam fugerunt, qui concitarunt novum dogma et alterius periculo docuerunt et sunt omnes homicidae. Si 10 habes verum dogma, vide, ut consistas. Est ergo unus casus, qui exigit hanc charitatem, ut pro fratre animas ponamus. Est dictum de redimendis

1 malum o 2 animam suam o 3 posuit vitam o 4 Christianismus o zu 6
über mors steht pestilentia ministerio ist durch administratione erklärt r 8 Valentinian(o)um zu 8 Valentinianus r 12 animas ponamus o

712, 4 — 713, 7 Monendum autem hic est: primum, non in omnibus casibus requiri, ut nos pro fratribus sinamus occidi, sed unus tantum casus est, cum videlicet de salute animarum agitur. Sic Petrus, sic Paulus pro fratribus et nobis etiam mortui sunt, quia fidem 15 nostram sua morte confirmarunt et testati sunt morte sua hanc doctrinam, quam nobis tradiderunt, esse veram. (Deinde quod rh) Alio modo Christus pro nobis est mortuus, qui sua morte nos a morte (rede), quam peccatis nostris eramus meriti, redemit. Pauli mors non est precium, quo nos redempti sumus [o] sed tantum est confirmatio fidei nostrae, qua nos confirmati et hanc doctrinam solam veram esse credimus [rh] et omnia potius relin- 20 quenda, quam ut ab hac doctrina nos paciamur avelli. Quare si quis pro fure aut latrone se carnifici iugulandum preberet, is non solum stulte sed etiam impie faceret. Ferat enim unusquisque sui peccati poenam. Et Evangelion politiam (relinquit) non tollit, quae sine supplicii facinorosorum non potest consistere. Ambrosius autem dum se Valentiniano opponit et periculum vitae pro ecclesia sua subit, recte et pie facit. Neque enim debemus aliorum 25

¶] omnia, fert omnia' etc., 1. Cor. 13. Charitas ergo manifestissima res est. Ut Christus animam suam pro fratribus posuit, ita et nos certis in casibus animam ponere debemus. Sicut apparet in Christo Charitas, ita et in nobis apparere debet et non negligi debet Charitas in proximum. Verus Christianus semper bonus et ubique bonus est. 30

3, 16 'In hoc cognoscimus' etc., 1. Cor. 13. Quinam sint casus, in quibus pro fratribus animam ponere debeamus, non potest omnino exprimi. Hic vero est maximus, quando pro ratione verbi ponimus animas. Si Princeps persequitur concionatorem, non debet fugere, sicut Athanasius. Quando video in fratre periclitari fidem, ibi cum deo erudire, consolari et animam pro eo et 35 omnia ponere. Si vocatus in concilium fugerem in alienam regionem, hoc esset deserere fratres. Incipere novum dogma et linquere antiquum est deserere fratres. Dictum est ergo de redimendis fratribus et quidem in peri-

3] fratribus in periculo animarum. Non de fure liberando. S. Gregorius de quodam, qui captivum fratrem dimisit. Non sunt certa illa. Sed quomodo Christus, Petrus et Paulus posuerunt vitam, ita nos, ut fratres serventur in fide et roorentur in fide. Non de malefactore intelligo, quia Evangelium
 5 politiam non tollit et leges, quae puniunt &c. Ergo non res latens charitas: qui est Christianus, ostendat per suam doctrinam, confessionem. 2. casus cum pestilentia. Aliud:

'Qui habet substantiam.' Iterum non est res latens charitas: morien- 3, 17 dum pro fratre, exponenda substantia i. e. Leib und gut pro fratre ponenda.
 10 'Quomodo charitas.' Video eum esse in fame, non promoveo, suscipio, et habeo substantiam mundi, non est charitas ibi, quae pascit, suscipit. Et dicitur 'qui habuerit', tantum de hoc, quod habemus Jōh̄s sein (non sit rapina, 3ei. 3, 14 Esa.), ut aliorum necessitati &c. Ephe. 4. i. e. qui fuerit parens, avarus, non 4ph. 4, 28 est Christianus. Et iam tempore Evangelii maior sollicitudo quam ante, hoc
 15 facit Satan, ideo non mirum, quod pestilentia sequitur, quia non facimus iuxta Evangelii praescriptum. Oportet nos habere pestem, famem, forte etiam gladium, si non faceret locum irae suae. Alioqui haberemus pro non deo sed stulto. Sic est ergo misericors, ut non sit ignavus. Propicius est et multae misericordiae contritis et humilibus, sed qui libere peccant, den Jch̄ndt

3 vitam o	4/5 quia bis puniunt &c. o	9 ponend(um)a	zu 10 über fame
steht egere	11 substantiam mundi o	pascit in	vestit zu bessern versucht, dann darüber
vestit nudum excipit hospitem	12/13 non bis Esa. o	13 Ephe. 4. o	14 tpe
Eua[ng] rh über soli[us] steht cura	18 sit über (est) ignavus (est)		

20 periculo sed nostro docere in ecclesia et, si qua nobis ideo afflatur iniuria aut poena, ferre eam debemus potius, quam ut abnegemus Evangelion et sic offendamus exemplo nostro fratres. Est ergo tantum unus casus, qui exigit, ut moriamur pro fratribus, cum scilicet [rh] agitur periculum animarum, ut serventur in fide et doctrina. Includit autem hic casus etiam illum, quod (doctores) ministri verbi non debent fugere in periculo pestis. Sed ille est
 25 levior casus.

¶] culo animarum. Nam quo modo Christus posuit animam et Apostoli, eo et nos ponere debemus, hoc est, pro confirmanda fide fratrum. Sunt et alii casus, ut in peste, ubi manendum concionatoribus, ut animam ponant pro fratribus.

30 'Qui habuerit substantiam huius mundi et viderit fratrem suum egere.' 3, 17 Si moriendum pro fratribus, multo magis eroganda substantia. Si habeo substantiam et non erogo, cibo, potio, vestio &c., id est, fuero avarus et pareus, non sum Christianus. Sed hodie magnus est clamor eos, qui Christum didicerunt, plus corradere pecuniarum quam alios, daß auch Gott ietzt seinen
 35 zorn möchte lassen sehen. Sic misericors est Deus, ut non tamen sit ignavus, qui sinat impunitos peccatores. Humilibus est misericors, qui illum timent. Stultum et impium est, quod aliqui id intellexerunt de necessitate extrema.

2] Mat. 3, 1 *erz nicht*. 'Immittet deus angelum' 2c. Nostri exposuerunt de necessitate extrema. Modus largiendi per seriem: 1. est donare, 2. commodare, 3. i. e. quando videmus eum non habere, quo utatur, ibi *fol ich helfen*. Et saepe ludimur a validis mendicantibus.

'Viscera' i. e. misericordiam prohibere, Ebraismus. 'Quomodo.' Iterum habes charitatem manifestam: Si non maledicit, si sollicitus est, ut provideantur pauperes, qui afficitur malo alterius. Nemo ergo est, qui se possit 3oc. 2, 3 fallere. Et hoc est, quod sequitur 'lingua'. Jacobus hat auch sein da von geschrieben. Eo tempore, quo ecclesia fuit recens, primitiva, res et condicio fuit Christianorum, ergo semper adhortandi negligentes, redarguendi sancti illi 2c. Foris debeo esse sollicitus, quomodo vivat intus extra, quia sum servus, ut sim semper in sollicitudine 2c.

3, 18 1. Octob: 'Filioli non lingua.' Concludit Sanctus Iohannes hic illam exhortationem de dilectione et redit in circulum, ut annectat propositionem de fide. Nam Christiana doctrina consistit in his duobus. Haec est summa, ut diligamus non solum lingua i. e. totus homo debet diligere, Cor et omnes vires. Ut illi non honorant parentes, qui non eis tribuunt victum, 'Est Corban' Matth. 15, 5 sic Matth. 15. Mar. 7. i. e. eis non serviet et faciet bene, sic requirunt cor. Marc. 7, 11 Mar. 7. i. e. eis non serviet et faciet bene, sic requirunt cor. Röm. 12, 9 Q. d. multi simulant charitatem, sed seipsos fallunt, Ro. 12. Christianismus est veritas et tamen fides et charitas maxime simulantur apud hypocritas et languidos. Diligere Veritas, contra hypocrisis alterum quasi verbum. 2. vocat 2. Petri 1, 7 fratrem, quia fraternitas est in Christianismo, 2. Pet. 1. Ista charitas, quae

zu 2 über extrema steht absoluta domesticis primum providendum 1. Timo. 5. r über commodare steht mutuo dare zu 3 über utatur steht unde vivat 4 a bis mendicantibus rh zu 5 über viscera steht clausurit zu 8 über fallere steht et excusare quod ignoraverit zu 9 cap. 2 o und cap. 2. r zu 19 über Ro. 12. steht dilectio non sit simulata 21 über languidos steht pigros über diligere steht Vides quid sit

p] Ceterum aliqui gradus charitatis sunt: Hostis non offendendus, frater iuvandus, domesticus alendus. Nostis praeceptum Christi de diligendis inimicis. Sed plus debes fratri, qui redamat. Qui non habet, quo vivat, iuvandus et si nos decipiat, quid tum? iterum iuvandus. Plurimum autem debes tuis. 'Si quis autem suorum et maxime domesticorum curam non habet, fidem negavit et est infideli deterior', 1. Tim. 5. Regula communis est: qui habet substantiam et tamen non afficitur, illum non habere charitatem.

3, 18 'Filioli, non diligamus verbo neque lingua.' Concludit hic Ioannes exhortationem de dilectione, redit ad circulum, ut connectat illam summam, ut diligamus quidem non verbo et lingua, sed totus homo diligit, sicuti Matth. 22, 37 habetis expositionem Christi Matth. 22. Multi sunt, qui simulant dilectionem. Röm. 12, 9 Dilectio autem sit sine simulatione, Ro. 12.

'Sed opera et veritate.' Non enim in sermone est regnum sed in virtute, 1. Cor. 4. Ideo fratrem dicit quemcunque Christianum, quia fraternitas

3] est inter Christianos, debet esse charitas fraterna i. e. fraternus amor, ut fratres se diligunt eiusdem hereditatis. Diligere fratrem ut fratrem habet multa offendicula, Ro. 14. 'infirmum in fide assume' et c. 15. Diligere eum, qui est fortis, beneficus, suavis, facile est, sic 'Vulgus amicitias utilitate
 5 probat'. Sed licet, si nihil reliquum fratre quam nomen fratris. Non dicit: diligamus fortes &c., sed fratrem. Ita nihil consideremus dona, propter quae amatur a mundo, sed Christianus respicit solam fraternitatem, utrumque infirmi sint, qui non possint sequi, adiciuntur in eos donis, quae habemus, et servimus fratribus illis donis. Si sum patiens, debeo aspicere, qui asperior
 10 moribus, et suscipere et ferre, ut fratrem benefacere, in totum servire. Caro est nequam, quae putat se habere charitatem, cum carnaliter. In coenobiis querebant socios tantum sanctos fratres. Sed deus facit aliquando fratres nostros intractabiles: Christus non reiecit me propter meam intractabilitatem, sic nec ego illum fratrem. Iam redit ad circulum de fide.
 15 'Quoniam', quod sit nulla hypoerisis in nobis, fucus, sed sincera fides 3, 19 et charitas. 'Suadebimus': si dilexerimus opere et veritate, est testimonium externum de vocatione nostra, ut Petrus, i. e. stabilimur, quod sumus in 2 Petri 1, 10 veritate, quia ex sinceritate et veritate diligimus fratrem utrumque infirmum. Caro offenditur morositate, sorditate, spectat pulchrum, sapientem, iste amor
 20 non fallitur, qui sic simpliciter oculo &c. Et per illam certificationem possumus

1 fraterna o 4/5 utilitate probat rh 8 non e aus nos 9 donis o 11 12 über
 coenobiis steht monasteriis zu 15 zu Quoniam ist ergänzend zugefügt si reprehenderit
 nos cor nostrum o

¶] est inter Christianos. Fratres autem debent esse participes eiusdem hereditatis. Ceterum diligere eum fratrem, qui est vicissim beneficus et suavis, id leve est. Sic etiam mundus amat. 'Vulgus amicitias utilitate probat.' Non igitur dicit: diligamus sanctos, iucundos, divites, sed 'fratres', sic ut
 25 nihil ibi ametur neque respiciatur quam fraternitas, quia frater non ob utilitatem, non ob gloriam sed ob debitum diligitur. Omnia dona, quae habemus, debent servire iis, qui non habent, exempli causa, qui doctus est, debet inservire indocto, dives egeno, prudens dementi &c. Paulum aliosque Apostolos diligere facile est, qui tibi vel post fata inserviunt. Sed imbecilles, difficiles,
 30 indoctos amare, hoc demum est vere diligere. Alioqui non fraternitas sed carnalitas est. Paucis, Christianorum est servire non suo commodo sed fratri.

'In hoc cognoscimus, quoniam ex veritate sumus.' Est testimonium, 3, 19 quo facimus nos certos de vocatione nostra et quo stabilimur, quod stamus in veritate. Si non moveor imbecillitatibus fratris, certe non diligo. Ex
 35 fructibus charitatis possumus cognoscere nos habere charitatem. Stabilitur fides exercitio suo, usu et fructu suo. Postquam enim se quis dedit ignaviae vitae, difficile est erigere eum ad Deum. Fides sola nos erigit. Hinc est exercenda fides, ut liberemur a mala conscientia.

N] suadere corda nostra illam fidem nobisipsis. Magna consolatio. Ambrosius
 moriturus: non vixi sic, ut pudeat me inter vos vivere nec mori lucrum.
 Sciebat se fecisse contra charitatem. Stabilitur fides ipsa fructu, usu, exer-
 citio, alioqui fides est *feer schwach*. Exercenda fides, ut liberetur a mala
 conscientia, ut serviat fratri, tum volare in misericordiam dei i. e. possumus 5
 consolari et erigere corda nostra coram eo, ut fiduciam habeamus, opera non
 valent ad iusticiam, sed fidem tamen non impediunt sed promovent. Quando
 conscientiam habeo, quod non firmus sim, occiderim, ibi est conscientia
 liberatior et non premit me istud. Si econtra, ibi est pugna magna contra
 fidem et valde disruciatur anima. Et non sinit sine consolatione, qui 10
 sic non possunt suadere corda sua. Esto, quod lapsi simus in peccatum
 3, 20 aliquod, tamen non diffidendum. 'Si vero', ita quod non possumus suadere
 corda nostra propter malam conscientiam, desunt tibi opera, adest ignavia
 vitae et peccata tua, si deest suadela 'reprehendit': si vexaverit te ignavia
 vitae vel opus contra charitatem, non sperabis, quia praeceptum est (non 15
 consilium), ut speres in dominum. Est simpliciter summum praeceptum, ut
 recipiemus, et per hoc efficimur digni. Quando ergo tibi praeceptum, efficeris
 dignus alioqui indignus. Desperatio est prohibita i. e. conscientia nostra
 facit nobis offensum, iratum deum et pusillanime cor.
 3, 20 'Maior.' Conscientia nostra est multis modis minor deo nostro. Con- 20
 tra malam conscientiam dicas: tu es una guttula, deus est infinitus ignis,
 306. 16, 2 qui absorbet illam. Nullum peccatum maius infidelitate, 'quia non credunt
 in me'. Sola infidelitas non habet remissionem, quia pugnat contra remis-

zu 1 über suadere steht mentem probare 9 me istud me 13 ignavia] ig—a.ª 14 ig-
 navia] ig.ª 15/16 non consilium o zu 23 über in me steht Ioh. 16.

P] 'Et in conspectu eius suadebimus corda nostra.' Conscientia bene
 actae vitae Suadela est, quod fidem teneamus, quia cognoscimus per opera 25
 fidem nostram esse veram. Et conscientia aliquando in conspectu Dei testa-
 bitur me non fuisse adulterum, me fratrem dilexisse, me pauperibus suc-
 currisse, quamvis semper multa sint, in quibus etiam fratrem offenderimus.
 3, 20 'Quoniam si reprehendit nos cor nostrum.' Si deficiunt tibi opera,
 non tamen deficiat fides. Etsi deest suadela, tamen maior est fides et spes. 30
 Si te reprehenderit vitae ignavia, adhuc tamen non desperabis. Evangelii
 enim summa est, ut credas et speres. Nos indignos quidem aestimare debe-
 mus, sed tamen oblatam gratiam et Evangelium acceptare. Etiamsi con-
 scientia nostra nos facit pusillanimes et iratum Deum sistit, 'Deus tamen
 maior est corde nostro'. Conscientia est una guttula, Deus placatus est 35
 mare solatii. Vincendus est timor conscientiae vel desperatio, quanquam id
 difficile sit. Magna et duleissima promissio: si cor nostrum reprehenderit
 nos, maiorem esse Deum corde nostro 'et nosse omnia'. Cur non potius

3] sionem peccatorum, quae omnia habent remissionem. Egregium dictum et
 dulcissima promissio 'Si nos reprehendit': Numquid malicia tua superat boni-
 tatem dei, peccata tua praeponderant dei benignitati? Iste honor deo dan-
 dus, quod maior est infinitis modis deus. 'Et novit omnia.' Hoc verbum
 5 est apud me obscurum. Non enim dicit 'potest' vel 'facit' omnia. Arbitror
 loqui de conscientia, quae cum fuerit reprehensa vel reprehendit, tum fit, ut
 in psalmo: 'Circumdederunt iniquitates meae et non potui . . . super capillos'. Ps. 40. 13
 Conscientia sic confunditur, ut nihil possit instituere cogitationis. Adversus
 istam confusionem et tenebras cordis dicit:

10 'Novit deus', Deus est maior corde meo, ipse novit omnia et scit,
 wo ich aus soll. Loquitur enim de negotio conscientiae, quae lustrat omnes
 angulos, vellet libenter videre lucem, est pavida. Dicit: claudite oculos, nihil
 scis, nihil nosti, deus maior etc. novit ille pacem et cordis quietem efficiet
 tibi in ista cordis reprehensione. Hoc fit, quando cogito ipsum maiorem
 15 iniquitatibus meis, quae me comprehenderunt. De charitate itaque regreditur
 ad fidem. Mala conscientia est reprehensio cordis nostri, aliquando est ficta, 3, 21

3 proponderant 11 negotiæ

717, 15 — 719, 4 Sic revocat nos Iohannes ab operibus ad fidem. Nam in magnis tenta-

p] 'fecit' vel 'potest' omnia? Conscientia cum reprehendit, tunc angitur homo
 et ait cum Davide: Comprehenderunt me iniquitates meae et non potui,
 20 ut viderem, psal. 40, conf. ps. 49. Tum ingemiscit peccator dicens: ich Ps. 49, 6
 weiß nicht, wie ich mir raten soll. Sed adversus istas tenebras cordis dicitur
 'Deus novit omnia'. Conscientia semper est pavida et claudit oculos, sed
 Deus est profundior et sublimior corde tuo et intimius illud pervestigat,
 aperit nobis lucem, ut videamus iniquitatem nostram esse nobis ablatam.
 25 Saepe Satan turbat conscientiam etiam in recte factis. Si aliquis vexaretur,
 quod non celebrasset Missam, diabolus potest confundere ipsum et tollere
 omnes Scripturas, quae illum animabant circa traditiones humanas. Sed tum
 claudendi sunt oculi et cogitandum sapientiores esse Deum in verbo suo,
 nec vanis istis operibus nos salvari. Sic ob egressum e monachatu potest
 30 diabolus aliquem confundere et laetitiam cordis suppressere. Sed hic resi-
 stendum illi, quia Deus potentior diabolo est, qui te confirmat in veritate:
 Frustra me colunt docentes doctrinas, praecepta hominum, Matth. 15. Dia-
 bolus aliquando optima male interpretatur et mala bene, extenuat bona et
 magni facit mala. Ex parvo risu potest facere aeternam damnationem. Sed
 35 semper cogitabis:

'Maior est Deus corde nostro.' Cor nihil recti novit, Deus novit
 omnia et meliora me docet in verbo Evangelii.

'Charissimi, si cor nostrum non condemnet nos, fiduciam habemus erga 3, 21

¶ quia Satan non dormitat, aliquando facit conscientiam de optimo opere, ideo dicitur calumniator. Ut si quis vexaretur, quod fuisset sacerdos et reprehensio adesset haec: Ecce 2 annis non missasti, tum habet reprehensionem, est conscientia et tamen erronea conscientia. Ita facit nos timere in optimis. Adversus istam conscientiam insurgere debemus clausis oculis: Maior est corde ꝛ. Scio, quod bonis operibus non salvabor. Sic de egressu monasterii, Ut ad Petrum 'ut cribraret' ꝛ. Si diabolo ist' erleubt, potens est omnes in cenobia monachos ꝛ. Econtra spiritus sanctus facit leta corda. Hieremias cum etiam vexaretur, dicit: domine tu scis, quod ex labiis ꝛ. Affligebatur, sed optima bene non solum interpretatur sed pessima. Est peccatum remissibile, non est peccatum, quod damnet. Conscientia mala bestia, quia facit hominem contra seipsum stare. Satan ex peccato parvi risus eterna damna jol' er machen. Et econtra ex optimo opere facit damnationem, ut quod defecimus ab ecclesia papistarum. Magna pugna contra conscientiam pugnare. Sive malum, sive bonum opus: quod tu damnas, mihi praeceptum, ut credam. Nemo debet deum facere minorem sese, sed debemus illi gloriam reddere i. e. quod maior sit nobis. Etsi sim sive operibus bonis et in malis peccatis, tamen ipse maior, et si nescio, wie es hin aus gehe, ipse novit. Commendatio fidei et bonae conscientiae: fides nihil aliud est quam bona conscientia. Si cui defuerit sive in fide sive operibus charitatis, jagt unsern herrn da von. 'Si cui deest sapientia ꝛ., postulet hoc in fide.' 'Nihil soli-

8 monachos e aus monast 9 Hieremias] Hiero oder Hiere zu 9 über quod steht
egressus 13 machen] mache 17 malis] malos 20/21 jagt bis von rh 21 hoc [oder lac] o

tionibus opera non sufficiunt. Videt enim conscientia, quantum adhuc desit optimis in speciem operibus. Revocat igitur nos Iohannes ab infirmo illo praesidio ad firmam (& certam) arcem, quam Sathan nullis telis expugnare potest, scilicet ad mudam misericordiam Dei, quam nobis Deus in Evangelio annunciat. In hac vult nos acquiescere. Habent autem opera alium finem, nempe ut (bonam conscientiam faciunt) de vocatione nos certificent, dum videmus Dei gratiam non fuisse in nobis inanem aut ociosam sed parere aliquos saltem fructus, qui non sint in impiis nec ante verbum auditum in nobis fuerint &c. Porro haec reprehensio cordis aliquando vera est, hoc est, nos tentamur de vero peccato, aliquando est falsa. Solet enim nonnunquam Sathan de opere non malo tanquam de extremo peccato nos sollicitare. Sive autem hoc sive illud tentationum sit genus, eodem remedio nobis utendum est: ut concludamus 'maior est Deus corde nostro'. Sive igitur malum sit opus sive bonum, quo me terres et quod damnas, Deum sequar, qui inssit, ut credam. Eum mendacii non [o] arguam (non) sed reddam ei meritam misericordiae gratiam, quam in Christo mihi exhibuit.

3, 21 'Carissimi, si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum et quicquid petierimus, accipiemus ab eo, quoniam mandata eius custodimus et ea, quae placita

p] Deum.' Fiducia et condemnatio mutuo non consistunt. Nam si in Dei gratiam fiduciam habes, cor tuum te non condemnat. Non potest charitas tranquillare cor tuum, cum saepe verbis et lingua fiat (v. 18.). Sed fides te

1. Joh. 5, 4 tranquillat, quae victoria est contra mundum et infernum, 1. Ioh. 5. Ex hoc

3] citi sed in omni re³, Paulus. Ergo consulit, ut in omni necessitate petamus. Phil. 4, 6

Sed da liget der fuoð, ut orationes immotescant, ut fiant in fide, quae caret fide oratio, non intrat in conscientiam eius nec tangit aures eius.

Murmura mera sunt horae canonicae, quia legunt, non orant. Sic
 5 transit sacerdos per totum tempus vitae et nunquam tamen orat, quia confidit lectis horis. Ergo rara oratio et petere aliquid, quia ibi requiritur fides. Et hoc vult Iohannes: si aliquid vis petere in fide, duplici via potest cor probari pium: 1. per charitatem et fidem. Altera via credere deum infinitis modis maiorem esse corde nostro. Hoc habito si non reprehenderit 2c.
 10 Cor infidele si etiam orat, laßt's, post finitam orationem dubitat: habeo malam conscientiam, deum offensum iudicem. Oportet scias eum placatum et cor tuum reprehensum. Vides hic, quare Satan impugnet fidem, verbum. Schwermeros non impugnat. Vide, quam nostra corda vexet: externe rottae interne etiam peccatum, quia quando verbum exercetur, erigit aliquorum
 15 corda, tum lenitas et illi possunt orare et Satan conculeare. Sed Satan non cessat inturbare, gíbt unß zußhaffē, ut avellat a verbo, oratione et recitantur necessitates totius orbis, postea de magistratibus, familia. Deus magnus vult magna dare. Et maiora dat quam petimus: pestis pax. Quia video

zu 8 über probari steht parari 9 Hoc c aus Si 14 interne} externe (videt)
 verbum exerce(r)tur

sunt coram eo, facimus.² Hoc argumentum mirabiliter bonum et elegans est, quod, cum
 20 habemus per opera bona bonam conscientiam, eo cum maiore fiducia possumus orare. Respicit autem Iohannes ad infirmitatem. Non enim hoc vult tum demum orandum esse cum conscientia nusquam augitur et laeta est. Nam in mediis quoque peccatis animus ad orationem est excitandus [Nam bis excitandus rh], sed videt, quantum orationis impedimentum sit mala conscientia et quam aegre animus se possit erigere tum, cum sentit culpam, ut vel
 25 orare vel sperare aliquid a Deo, quem offendit, possit. Porro de efficacia et fructu orationis sepe alias diximus. Non enim ideo valet oratio, quia fit in bona conscientia (quanquam si ea adsit, nos ad orandum paraciores sumus), sed quia in fide Christi oramus et credimus nos in nomine Christi orantes [o] a misericorde patre exaudiendos, sicut promissiones de oratione in Evangelio docent. Si enim dicit: 'quicquid oraveritis in nomine meo' non tuo
 30 aut Petri 'id auferetis &c.' Oratio igitur, quae non [o] fit (sine) in [o] Christi nomine et quae fide caret, illa neque ad [rh] aures Dei pervenit neque oranti cordi est, sicut sunt illa murmura horarum canonicarum et similia. Credunt enim valere orationem propter opus ut cinque recitatis syllabis et horis non propter Christum, in quem fides orantis respicere debet. Vera autem oratio effervescit ex vera fide et ad Deum perumpit nixa promissionibus Dei
 35 et proponit omnis generis publicas et privatas necessitates creditque eas (per) a Deo sublatum iri. Haec ipsa fides facit orationem efficacem, sicut (dicunt) scribitur et est analogia fidei

p] nunc satis intelligitur, quare diabolus nos ita vexet et adversetur verbo et nitatur tollere verbum. Ablato enim verbo tollitur fides, ablata fide tollitur tranquillitas cordis. Si verbum is non potest impedire, nititur impedire
 40 fidem, ne credamus verbo, et miscet et inturbat verbum. Si non potest

3] Satanam querere unum malum, tribuo maiora bona quam ipse mala querit.

Proponendus inflans cor nostrum orando, denn er hatz gern: quando habes fiduciam orandi, tum habet Satan magnam crucem. Egregia historia et analogia fidei: Eremita orabat, non potuit praeterire oratorem, Iulianus misit

Sac. 5, 17 diabolum. 'Elias similis nobis.' Qui sciunt optime orare, tamen nesciunt, 5

Röm. 8, 26 qui debent orare, Ro. 8., congerere debemus in unam coronam omnes necessitates. Nos in fide infirmi, illi fortes multitudine &. Haec est iusta oratio, quae agit cum deo oblatiis necessitatibus magnis et multis et fiducia, quod deus audiat. Deinde iaculatoriae orationes privatim, quando lego meditator vadens stans &. Nemo potest orare, nisi habeat fiduciam, quae paratur istis 10 modis duobus: 1. si fuerit fides bene exercitata usu longo charitatis, alter difficilius, ut superem omnes reprehensiones et dicam deum maiorem &., quod alias esse peccatum in mortem, si quis concideret in desperationem, qualem?

3, 22 'Quicquid petierimus.' Infra pluribus et melius exponet. Non semper 15 dat deus quae petimus, sed hoc est certum, quod exauditi simus, si adesset oratio et tandem etiam accipiemus, sed non ut nos meinen. Exemplum: Christus oravit pro vita. Vitam petiit et tamen crucifixus, non accepit

4 non *bis* oratorem o zu 7/9 iaculatoriae orationes Iustae quando aliquis proponit deo omnes neees [= necessitates] mundi r 17 Exm o

historia, quare eciam celebratur a me saepius Iulianum misisse aliquem spiritum malum, qui damna afferret Christianis; Sed eum rediisse re infecta, quod diceret se nullo modo 20 potuisse praeterire habitationem cuiusdam Eremitae orantis. Oratio enim presentissimum remedium est et arma efficacissima contra Sathanam.

720, 5 — 14 Atque hic meminisse debemus sententiae Iacobi, qua haud scio an alia sit in tota epistola melior. Hortaturus enim ad orationem Heliae exemplum proponit, qui *[e aus quia]* oratione sua et pluviam ademerit terre in (aliq) annos tres et dederit. Atque addit 25 'Helias autem erat homo *ἠμωσανθής ἡμῶν*', hoc est, iisdem affectibus obnoxius, quibus nos sumus obnoxii. Cur igitur nos (quo) cessamus ab oratione, quæ et privatim nobis et publice omnibus prodesse potest? Quare excitemus nos et discamus fiduciam orandi his duobus modis parari: Primo sit adsit fides bene exercitata longo usu charitatis et bonorum operum, deinde etsi ob peccata nostra consciencia trepidet, ut tamen superemus reprehensionem cordis 30 nostri et statuamus Deum maiorem corde nostro et scientem omnia, cor nostrum non scire omnia. Quod si desperet, tum demum peccatum ad mortem esse.

p] impedire fidem, impedire nititur orationem et in tot occupationes coniecit hominem, ne possit orare.

3, 22 'Quicquid petierimus, accipiemus ab eo', si scilicet habuerimus fiduciam. 35 Deus est omnipotens, igitur vult nos omnia petere, quae nobis utilia sunt. Oportet te habere circulum sive sacculum necessitatum. Satan quaerit omnia mala. Ideo oportet nos per contrarium omnia mala deprecari. Deus vult plena manu effundere bona sua, si tantum essent, qui rogarent et peterent cum fiducia. Oportet igitur inflammari cor nostrum fiducia. Quando 40

3] vitam? Certe, sed modis illis, quibus caro non cognoscit. Sic liberamur ab omnibus malis sed non illis modis, qui caro intelligat. I. e. quod certi sumus, quod auditi sumus, sed qui, non scimus. Christus 'cum steteritis ad orationem'. Si quid adversi, quod petieritis, quod iniicit nos in mortem, 5 facit, ut cessent mala. Necessitates sunt proponendae, ut orandum contra Satan. Istam orationem sic prosterno coram deo, quod habeam fidem, quod exaudierit, et prosternet Satan et hoc certissime fiet. Implet ergo Iohannes locum de petendo, quia est summe necessarium.

'Quoniam mandata.' Quia credimus et diligimus, deinde si lapsi 10 sumus, cor reprehendimus, dicimus deum maiorem, hoc est, quod nullum peccatum damnat. Si damnaret peccatum, damuasset David, Petrum, Adam. Satan quidem suggerit peccatum, ut damnet. Sed damnat, quod non credis. Si illud peccatum adiicitur incredulitatis, tum actum. Saul cum peccasset, defendebat peccatum et desperavit. Qui credunt ergo, implent mandatum 15 dei, quia tribuunt ei gloriam, quod sit maior corde nostro. Si est fiducia erga deum, est exaudita. 'Coram eo facimus' daß *macht* persuasio conscientiae, ut scimus nostrum docere placeat deo, quia quaerimus gloriam dei. Haec omnia veniunt ex fide. Ecclesia pugnat verbo, docet verbo fideles, bis admonet repugnantes, postea orationem prosternit. Iam exponit, quod man- 20 datum sit eius. Sunt valde signanda ista verba, humana ratio ita angusta est, ut ista verba non facile capiat. Est, inquit, mandatum et summum, ad illud mandatum alia nihil sunt, hoc principale est: I. credere in nomen, 2. diligere. Haec, inquit, facimus, ideo scimus, quod facimus quae illi placeant, sive postea edam dormiam, quia credimus et diligimus. Summa

3 steteritis] steritis

20 rō (ift) ita

21 est *e aus* esset

p] 25 fiducia animat orationem, magna vis fit diabolo. Hoc est, quod saepe conquerimur, quod nesciamus cum fiducia orare. Nemo potest orare, nisi habeat fiduciam.

Non semper dat Deus, quae petimus, neque tempore, loco et personis, quibus nos vellemus. Sed hoc vult Ioannes: omnia esse exaudita, utut 30 non constet, quae exaudita sint. Etiam quando Christus petivit pro vita sua, fuit exauditus, sed modum exauditionis caro non cognoscit. Igitur omnis oratio exauditur et fit, quicquid petimus, etiamsi nos non cognoscimus quibus modis. Coniicit Deus nos in mala quandoque maiora, ut finiat mala. Et sic exaudivit preces nostras.

35 'Quoniam mandata illius custodimus.' Mandata haec Evangelica sunt de fide. His observatis nihil timemus. Mandata custodit, qui credit.

'Et hoc est mandatum eius, ut credamus in nomine Filii eius, Iesu 3, 23 Christi et diligamus alterutrum, sicut mandatum dedit.' Humana fragilitas est angustior corde, quam ut hanc gratiam capiat, scilicet Filium Dei pro

R] summarum: qui est iustus, ex deo natus, qui non, ex diabolo. Est summa
 summarum de omni, quod praedicamus: Credere in nomen x. Orandum ergo,
 2i. 119, 43 ut servet in syneritate verbi. 'Ne auferas de ore meo verbum.' Si illud
 3i. 55, 11 manserit in usu, legendo x., videbimus semel, quanta vis. 'Verbum eius
 4i. 3, 16 non revertitur' geht nicht an frucht ab. 'Verbum opulente' Paulus. Schwer- 5
 meri nunquam tentaverunt, quae dei potentia etiam in verbo vocali. Finis
 3, 24 capitis. Sequitur alius paragraphus: 'Et in hoc scimus, quoniam de spiritu
 manet in nobis'.

Cap. III.

2. Octob: Iam novam exhortationem incipit pro conservanda puritate doe- 10
 trinae adversus corruptores spiritus. Quia orto Euangelio Satan vult ex-
 tinguere lucem, ideo semper vigilandum in hac doctrina. In se est actiosa
 doctrina illa, extra se efficax, scilicet ille spiritus, quem dedit nobis. Qui
 enim verbum dei non contemnunt, sed amant et libenter audiunt, illis adfert
 verbum spiritus primitias, quo intelligunt deum in ipsis et econtra. Quia 15
 sentit aliter immutatum esse, aliud iudicium, alium adfectum habet. Cum esse-
 mus sub abominationibus papae, indicabamus illa sancta et placere deo et
 in his immergebamur, cuilibet sua secta placebat, adfectus ille erat: mea
 sunt sana. Euangelium docet autem: Christi iustitia liberabit vos a morte.
 Haec lux si suscipitur, damnantur larvae, cappae et placemus nobis in sola 20
 Christi iustitia, das ist spiritus, habemus alium novum sensum quam prius,
 iam nihil esurit, nisi ut plenissime sit in Christi iustitia, et cum Paulo

3 in über (de)

7 Et o de über spū(s)

19 docet autem o

21 alium o

p] nobis mortuum. Hoc est principale mandatum, ut credamus in nomine Filii
 eius. Secunda eius pars: ut diligamus. Omnia alia opera placent, ubi cre-
 dimus. Summa igitur est credere in nomine filii Dei et diligere fratrem. 25
 2i. 119, 43 Orandum ergo: ne auferas de ore meo verbum veritatis, psal. 119.

3, 24 'Et in hoc scimus, quoniam manet in nobis.' Ibi me iudice novam
 exhortationem incipit pro conservanda puritate doctrinae adversus corruptores
 Spiritus, quia mox ad verbum excitatum surgit Satan nec furit magis, quam
 ubi veritatem doctrinae videt stabilitam. 30

'Ex spiritu, quem dedit nobis.' Qui enim non contemnit verbum Dei,
 illis affert Spiritus primitias, quomodo possit cognoscere se esse in Deo et
 Deum in ipso, quia sentit se invitatum esse, aliter iudicare et aliter affectum
 esse. Cum essemus in Papatu, indicabamus missas et ordines Deo placere.
 Ibi erat iudicium haec esse sana et recta. Per Euangelium vero iudicamus 35
 solum Christum nos iustificare. Damno igitur istas cucullas et placeo mihi
 in iusticia Christi sola et acquiro novum affectum, ut dicam cum Paulo:
 Quae mihi fuerunt luera, ea arbitratus sum propter Christum detrimenta,

- 3] Philip. 3. cucullum, quem habui pro sancto, detestor et habeo pro nero ster- Phil. 3, 8
core prae iustitia, quae est in Christo. Et ille affectus non est ex nobis
sed spiritus, quem dedit nobis pater, quo iudicare cum securitate, profiteri
et confiteri. Hoc spiritus testimonium, quod deus est in nobis, quia sapimus
5 quae deus. Contra quibus sordet haec doctrina et sectantur sua studia, opera
et non patiuntur, ut monastica¹ contemnatur, ibi est adhuc affectus carnalis
et proprius. Illi nihil placent, quae de iustitia dei dicuntur Ro. 9. Iustitiam Rom. 9, 23
dei suam statuunt. Opus nostrum et sanguis Christi sunt diversissima.
Legunt et audiunt, sed evidentissimam consequentiam non possunt credere:
10 Si Christi sanguis facit, ergo mea iustitia non ɔ. Aut negabitur aut con-
fitebitur totus Christus. Tentari possumus, ut aliquando contristet nos Satan
deserente nos deo, tamen cognitio est sincera. Scio quod vera, Monastica
est impia, Christi est pura, sancta, ergo donum est spiritus sancti, quod facit
nobis hanc lucem et iudicium, quod possimus hoc discernere. Ergo loqui-
15 tur de spiritu, qui dat spiritum mihi ɔ. et non solum quod in occulto fatear,
sed in propatulo 'Credidi, ideo' ɔ. Sed sequitur crux: humiliamur animis, Phil. 116, 19
non vehimur gloria, blasphemamur, sumus vermes non homines. Superbire
possumus de hac doctrina, ergo Christus est in nobis, spiritus sanctus est
nobis donatus, quia haec humana speculatione non habemus. Erasmus, Oeco-
20 lampadius sunt doctissimi in terris, ineuleatur eis, non capiunt, Brentius
credit ɔ. Ideo iam commode annectit admonitionem et cautelam diligen-

1 Philip. 3. ɔ 4 spūs ɔ 5 quibus] qui [statt qui?] e aus cui 6 ibi ɔ
12 vera nicht vita 15 mi ɔ zu 21 (Ideo) Quia incepit de spiritu resp

¹) dazu ist vita zu ergänzen, wie sonst bei Luther und z. B. hier gleich darauf Z. 12.
Zu quod vera ist an letzter Stelle aus dem vorhergehenden Satze cognitio als Subjekt
zu denken.

- p] Phil. 3. Ille affectus et spiritus non est ex nobis sed ex iudicio Spiritus, Phil. 3, 7
quem dedit nobis Pater. Ex eodem spiritu iudicamus impias esse sectas et
ordines nec Deo placere. Contra, cui sordet haec doctrina, vult sua opera
25 adhuc sancta habere quaerens suam iustitiam et iustitiae Dei non vult
subiici. Non potest capere, quod 'Sanguis Christi solus emundet nos a pec-
catis nostris'. Nec potest illud concedere: Si sanguis Christi est nobis
iustitia vel paravit nobis iustitiam, ergo nostra opera sunt nihil. Non habent
isti testimonium Spiritus ut nostri fideles. Tentari quidem possumus ut
30 Paulus ab angelo Satanae, manet tamen verbum purum in nobis, ut possi-
mus hoc discernere. Spiritus testimonium reddit primum spiritui nostro
intra nos, deinde etiam coram mundo, ut loquamur. 'Credidi, propter quod
locutus sum', psal. 116. Quo intelligimus Christum esse in nobis. Non est Phil. 116, 19
nostri sensus vel iudicii hoc cognoscere, multo minus hoc confiteri, sed omne
35 illud ex Spiritu habemus, quem Deus nobis dedit.

3) tissime observandam. Et germanice: non debet credi cuilibet vento. Et
 efficacius et potentius quam 'cuilibet doctrinae', quia omnes veniunt et iactant
 spiritum. Et observari diligentissime in scriptura debet iste locus. Iactant
 omnes spiritum, prae nimia insania spiritus sunt ludibrio illis baptismus,
 corpus Christi, verbum. Qui enim intrudunt se ad docendum et adferunt
 aliquid novi, die *weîs hîn weß*, quia spiritus sanctus venit auditorus potius,
 quid frater dicat, illi veniunt docturi. Habe canonem infallibilem esse
 3er. 23, 21 Satanam: Submittunt quidem se primum, quod velint discere sed 'currebant
 3oh. 10, 8 et non' *æ*. et 'quotquot venerunt' Ioh. X.

Qui enim alium docet, facit hoc magno timore et non facit nisi ordi-
 natus vel per deum vel homines, nullus dicit 'spiritus urget'. Si ita, nolite
 4, 1 credere, sed *weß mit ihm*. Est ergo Epitasis in verbo 'Nolite'. Tangit
 quasi acu iactantium spirituum fastum. Sed 'probate'. Vide, quid passus

zu 1 Ne cuius spiritui credatur *rsp* 9 no(s)n 12 mit ihm o zu 13 über
 iactantium steht docto [= doctorum] über Sed steht Quare

Caput IV.

4, 1 724, 1 — 725, 6 'Carissimi, nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus, an ex Deo
 sint, quoniam multi pseudoprophetae exierunt in mundum.' Diserte dixit non 'doctrinae' sed
 'spiritui', quia hoc proprium est pseudoprophetarum, quod omnes [*rh*] iactant spiritum et
 prae nimia spiritus abundantia ludibrio eis est baptismus, corpus Christi et verbum vocale.
 Quare cavete, ne nos decipiant magnifici tituli, quibus se venditant. Christus quoque dixit
 non venturos eos in nomine diaboli aut pseudoprophetarum sed in Christi nomine. Ea specie
 imponunt simplicibus, sicut etiam nostra aetate vidimus. Periculum illud quia videt aposto-
 lus, ideo significanti verbo addit 'nolite credere' quasi dicat, sollicitabunt vos et facile in suam
 sententiam protrahent, nisi meam regulam fueritis secuti. Igitur sic facite: Probate spiritus,
 an ex Deo sint. Non vult eos simpliciter reiici sed probari vult et postquam probati et
 mali inventi sunt, tum demum reiici vult. Quis autem crederet in illa prima ecclesia adhuc

Caput IV.

p] 4, 1 'Charissimi, nolite omni spiritui credere.' Nihil inconstantius ventis
 nec quicquam mutabilius spiritibus falsis. Sentitur ventus ab Oriente flare
 statimque vertit se ad Occidentem. Est ergo efficacius, quam si dixisset:
 Nolite omni doctrinae credere. Nam omnia sub ratione spiritus audent et
 nos prae insania et nimia spiritus abundantia reprehendunt, quod gloriemur
 de litera et verbo carnali. Probare ergo iubet spiritus, quia Spiritus isti
 veniunt, ut fallant fratres non ut doceant. Ita vero probabis: Qui vult nova
 vel alia docere, a Deo vocatus esse debet et vocationem suam veris mira-
 culis confirmare. Nisi hoc praestiterit, facessat hinc et in malam rem abeat.
 Est ergo *ἐπιμαρτυρία* in verbo 'probate spiritus', quia tangit hoc verbo quasi
 acu iactantium illorum, quasi dicat: Venient ad vos iactatores Spiritus, sed
 explore spiritus.

- 3] suo tempore. Tandem vixit, ut videret multis scriptis repleri mundum falsis.
 Vix 10 annis eucurrit Euangelium. Hoc Epistola 40 vel 50 scripsit annis
 post 2c. Non volo, ut simpliciter reiiciatis, sed ne praecipites credatis, sed
 probate. Sed ubi accipiam iudicium? quia multi exierunt in mundum non
 5 missi et illi tñm. Sic et in illa Academia factum Karolostadio. Quae erit
 probatio, ut cognoscamus spiritus? Fideliter dispensat, quomodo cogno-
 scendi. Spiritum ex deo cognoscite hunc: 'in carne'. 'Solvit' In Graeco 1. 2
 aliter. Et hic est Antichristi spiritus. Regulam habet: quicquid docuerint
 illi, hoc comparate cum illa doctrina 'Iesus Christus filius dei venit in hunc
 10 mundum et venit in carne'. Hunc Iesum praedicat spiritus sanctus. Quic-
 quid convenit cum ista doctrina, suscipite, quod non, e contra. Primo spiri-
 tus iste fuit crassus Iohannis tempore. Ut Iudaei, qui constanter contra
 Christum praedicabant, negabant filium dei, Cherintus: non esse ante Mariam.
 Crassa negatio divinitatis Christi. 'Venisse in carnem.' Duae naturae.
 15 Fuit filius ante incarnationem imo ante secula, i. e. esse deum et hominem

4 mundum (bene) 5 Karolostadio] Kar) 8 spūs o 9 fil' dei o 14 negatio o
 15 ante über imo

- superstitibus apostolis tantum sectarum et pseudoprophetarum fuisse, nisi hoc ipsorum scripta
 testarentur? Quare nos quoque feramus illud adversariorum convicium, quod post *feh* hanc
 doctrinam multae haereses sint ortae. Idem apostolis Iudaei obicere potuerunt ante doctrinam
 evangelii invulgatam fuisse pulcherrimam cultus et politicae Iudaicae harmoniam et con-
 20 cordiam, exorto autem evangelio non solum cultum illum et politiam perturbatum esse, sed
 mille sectarum genera enata. Sic nostra academia non fuit immunis ab hac peste. Nam
 Carlstadius per *fo* (exortus) suas fanaticas opiniones *fe aus* suos fanaticos opinione/ tan-
 quam per scintillam quandam illud incendium sectarum excitavit, quo hodie ecclesia ardet.
 Necdum finis aliquis huius mali apparet, cui nos in nostro ducatu occurrimus et remedium
 25 attulimus, in aliis locis non potuimus. Epitasis quoque est in verbo 'exierunt'. Significat
 enim plerumque eos nocere ecclesiis, qui ipsi se ingerunt non vocati.

- p] 'Quoniam multi pseudoprophetae exierunt in mundum.' Din vixit
 Ioannes, donec videret mundum repleri malis eiusmodi doctoribus. Nonne
 dolendum, quod tam brevi tempore tot haeresium agmina in Ecclesiam
 30 irruerunt? Nam statim cum verbo ingressi multi spiritus. Pseudoapostoli,
 Ebionitae, Cerinthiani, Nicolaitae et ceteri, qui Antichristi erant praecursores.
 Hi omnes exierunt et non erant missi. Quae vero probatio, unde cogno-
 scamus spiritum erroris et veritatis?

- In hoc cognoscimus spiritus Dei: omnis spiritus, qui confitetur Iesum 1. 2
 35 Christum in carne venisse, ex Deo est.' Quicquid docuerint illi, comparate
 cum hoc: Iesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, 1. Tim. 1. 1. 2 Tim. 1. 15
 Quicquid cum illo convenit, hoc intelligite ex Deo esse. Quicquid vero
 minus convenit, ex Patre mendacii esse credite. Christum venisse in carne
 negant primum Iudaei constanter, et Cerinthus negabat Christum ante Mariam
 40 fuisse. Si venit in carnem, ergo fuit ante carnem. Qui negat venisse in

N] et non apparuisse in carne certo est ex deo. Hoc Cherinthi fecerunt. Om-
 nibus est lapis offensionis Christus κ . Postea Papa, confitetur utrumque,
 sed negat opus et fructum. Quid enim, si abscindo haec? tum aequè est
 ac negarem. Videndum, quare venerit in carnem. Non ideo factus adven-
 tus, ut fieret homo, sed ut esset servator mundi et impenderet carnem pro
 mundo, alioqui posset occulte facere. Sed ideo, ut appareat mundo et faciat
 quae facienda. Ergo etiam Papa negat Christum, quia negat fructum huius
 adventus, quia negat eum venisse, ut damnaret omnes alias iustitias et daret
 nobis suam. Nonne magna malicia Satanae: servavit istas figuras verborum
 et inanes testulas 'Iesus Christus venit', sed si vis habere energiam adventus,
 quod ipse suam iustitiam in nobis erexit, plantavit, ut confideret cor in
 ipsius iustitiam non opera nostra, Hoc damnavit Leo in bulla. Clarus textus
 Röm. 3, 28; Ro. 3. 'Arbitramur, mortuus' c. 4. et per sanguinem Iesu, c. 3. Papa: nostra
 monasteria, monachi etiam sunt iusti, ergo papa solvit Christum vi, efficacia,
 2. Tim. 3, 5 (specie et fūco verborum servat), quasi pro se venerit in mundum. 'Speciem
 2. Petri 2, 1 pietatis habent, energiam negant.' Et 'dominum, qui eos mercatus'. Non
 negant Christum deum, species vocabuli manet, sed energiam, quia dicit
 'mercatus', quia statuunt suas iustitias, regulas, sapientiam. Ex isto textu
 concludo, quod spiritus papae, quod monasteria sunt ex spiritu diaboli, quia
 negant efficaciam adventus. Item habui spiritus, qui Christum confessi tanta

2 offensionis über (est) 15 mundum] χm [= Christum]

P] carnem, negat Deum et hominem esse. Non igitur ex Deo sed ex Diabolo
 est. Nec Spiritus Papae melioris est sortis. Nam Papa confitetur hanc
 vocem 'Christus venit in carne' sed negat fructus eius. Hoc vero est idem
 ac dicere: Christus non venit in carne. Adventus enim Christi in carne
 non fuit ideo, ut efficeretur homo sui causa sed ut nos salvos faceret. Qui
 sic eum venisse docet, solvit fructum et efficaciam eius adventus. Christus
 enim venit, ut solveret opera diaboli, ut peccatores redimeret a peccatis, hoc
 vero Papa negat. Servat quidem eadem verba, ceterum *ἐνέργειαν* adventus
 eius negat, hoc est, quod cor nostrum debet in solam Christi iustitiam con-
 fidere ac iustificari. Papa in bullis damnat hunc articulum 'Sola Christi
 iustitia nos iustificari', qui tamen incarnationis effectus est. Sed Paulus
 Röm. 3, 28 clare reclamationat: Arbitramur hominem iustificari sine operibus legis, Rom. 3.,
 1. 3oh. 1, 7 et Ioannes noster: Sanguis eius emundat nos ab omni peccato, 1. Ioh. 1.
 Hinc Petrus damnat eos, qui 'Dominum, qui eos mercatus est, negant',
 2. Petri 2, 3 2. Ep. 2. Dominum quidem confitentur, sed quod eos mercatus sit, negant.
 Itaque ex hoc textu concludimus, quod Papae spiritus sit ex diabolo, quo-
 niam negat Christum in carne venisse, dum vim et *ἐνέργειαν* adventus
 Christi negat. Vidi et ego aliquos Spiritus, qui confitebantur quidem nomine

3] specie, quanta vix vidi confessum, passum &c., ut nos dicimus, videbantur
 non errare. Sed quid faciebant? primo se parassent cum *lachen*, ut revelare-
 tur eis veritas, postea nihil apparere nisi deum et quasdam voces audiri
 divinitus. Ubi sic cepi *hett ichs*, quia si homo vult sibi accessum facere,
 5 est satan, quia veniunt in spiritu ad deum. Et totus Christus est in carne.
 Nos apprehendimus nullum esse deum nisi illum, qui est in illo homine,
 qui descendit. Incipio ab inenabulis et recipio venientem et quaero residen-
 tem, non mihi scala parata, ut ascendam. Post excidebant: aqua et vinum
 nihil esse. Eo tandem processerunt, ut cacaret¹ in Christum nostrum Muntzer,
 10 quia esset res externa. Ergo non sunt veri spiritus sed diabolici, quia in
 spiritu volunt venire ad deum. Sed non possumus invenire deum, nisi
 audiam ex Euangelio natum ex muliere filium dei venisse non oratum, quae-
 situm sed ex misericordia se manifestatum. Sic incipio ab adventu Christi:
 qui iaceo in tenebris, morte, nunquam suspiravi ad eum. Ego nihil novi
 15 de Christo, quod venerit pro me redimendo, quia quaerebam et parabam
 accessum ad deum per cappam. Hoc non est accedere ad venientem sed
 residentem. Ecce, qui loquebar, adsum. Oportet prius loquatur et vocet
 me per verbum. Sed spiritus illi ambulant in mirabilibus super se. Sine me-
 diatore nemo veniat ad deum, sed prosternat se coram Christo incarnato,
 20 qui est propiciator. Philippus voluit quaerere currentem *uber der jonne*
 ‘ostende nobis’ &c. Illi spiritus *geben solchen thein für*, ut seducatur totus *Joh. 14, 5*
 mundus, id quod fecit Muntzer. Ergo maneamus cum illo, qui venit in
 carnem, qui quaerit ovem perditam. Nos non quaerimus pastorem neque
 drachma seipsam quaerit &c. Idem spiritus est sacramentarius. Ille et
 25 crasse negat Christum venisse in carnem, quia, inquit, ‘caro nihil prodest’, *Joh. 6, 63*
ist ichir jo crasse ut haeretici tempore Iohannis. Et quod verbum corporale
 nihil sit et Sacramenta signa externa, simpliciter rapiunt carnem Christi, quod

2 *lachen*] *läch* zu 25 über crasse negät [so] steht et subtiliter spiri

¹) In den Tischreden (z. B. Colloquia ed. Bindseil III S. 81) nur: „ich wolte ihn nicht ansehen“. Obigen Ausdruck bezeugt auch Melancthon (Strobel. Leben Müntzers S. 181).

P] Christum sed re ipsa negabant. Dicebant enim se credere in Deum utut
 non in mediatorem. Ego vero nihil habeo apud Deum nec possum cogitare
 30 Deum, nisi filium eius sciam esse Christum et totius mundi mediatorem.
 Sic ab adventu Christi incipiendum et in causis salutis semper confugiendum
 ad advenientem, ut audiamus eius vocem ‘Ecce ego venio’ psal. 40. Nemo *Joh. 3, 40, 5*
 igitur sine mediatore Deum cogitet. Vide, ut Philippus in hoc erret: Ostende
 nobis Patrem. Cui Christus: Philippe, qui videt me, vidit et Patrem.
 35 Maneamus ergo sic, ut advenientem in carne accipiamus. Ipse quaerit ovem
 perditam, nos oves perditae pastorem sequamur. Spiritus Sacramentariorum
 crasse negat Christum in carne venisse, cum dicunt carnem Christi nihil

¶] non prosit et quod oportet habeatur spiritus versatilis. Inde coguntur dicere:
 non opus, ut Christus natus sit. Et nos Papae putamus inutilem Christi
 adventum, quia Mose praecepta dedit exactissima. Sic legislatorem faciunt
 Christum et hoc est proprie negare Christum venire in carnem. Erasmo
 debemus respondere: Erasmus in morte sub Satana, venit, impendit se ipsum. 5
 Haec ratio adventus sui. Novum testamentum transtulit et non sensit. Ubi
 spiritus donum non est, non deprehenditur. Ergo semper manebit iste
 articulus, ut impetatur adventus Christi in carnem, quia omnis astus pug-
 nat contra istam iustitiam Christi. Manichei dicebant phantasma ut color
 per vitrum. Etiam Marcionistae, quia Satan vult nucleum auferre. Sub Pa- 10
 patu vidit abnegationem Christi crassam hintweg genommen, abstulit nucleum
 papae et reliquit illi testam. In papatu ghet die schrift, aber der faßt et
 nucleus ist erhaus gefogen, quia dicunt: Christi mors ꝛ. Ergo semper pug-
 nat contra Christi carnem, quod caro non prosit et quod pateat via ad deum
 Rom. 5, 1 per spiritum illum suum. Nos ut Paulus Ro. 5., quia accipio aditum donum 15
 plenum iustitia et deprehendo eum in sacco, in quem se iniecit. Es ist das
 geht im faß, ipsi marsupium vacuum machen sie drauß. Quando illi spiritus
 obturbantur, wirds erger werden, negabunt Christi divinitatem, lassen ghen
 quod Christus venit in carnem, sed fructum negant, quod sit in baptismo,
 Sacramento, verbo ꝛ. Bonus spiritus pugnat, ut Christus sit omnia: via, 20
 Col. 2, 9 iustitia, redemptio, quia 'in ipso habitat' ꝛ., quando hoc fest ꝛ. Satan
 potest pati, ut dicantur de Christo omnia, sed ut vis absit. Si potest
 auferre etiam carnem ut Manichei, facit, sin minus, (ut vis absit). Bonus

4 Eras steht vor Sic ist aber zu deb: gezogen 17 Quando] q̄ in ni [= nisi] zu
 bessern versucht 22/23 ut vis absit steht nur vor Si, ist aber durch einen Strich hinter
 minus gewiesen. Da es an ersterer Stelle unentbehrlich ist, deutet das Zeichen wohl nur an,
 dass es auch nach minus einzufügen sei

¶] prodesse, item oportere Spiritum omnia agere, Baptismum nihil esse. Ideo
 non est ex Deo. Si respicias Papatum, non videbis, cur Christus venerit in 25
 carnem, imo superfluum arbitraberis. Erasmus in Epistola quadam disputans,
 cur Christus venerit in carnem, legislatorem eum facit. Sic et monachi
 omnes. Sed ideo venit Christus, ut eriperet nos a Satana, morte et peccato,
 a quibus non poteramus eripi nostris viribus, imo, ut tolleret omnes leges
 et abrogaret omnes iustitias et solam suam statueret. Satan quidem ferre 30
 potest textum verborum, sed vim eripere conatur. Papa tollit nucleum
 Christi et relinquit voces, er läßt ihm die sache und nimmt den kern heraus.
 Confitetur enim Christi iustitiam, sic tamen, ut non tollatur nostra, et hoc
 est nihil confiteri. Nos scimus nullum esse accessum ad Deum, nisi simus,
 Rom. 5, 1 quemadmodum Paulus ait, 'Iustificati fide', Rom. 5. Christus carnem habet 35
 sed in illa est plena Divinitas. Deus se obtulit in Christo nobis. Advenit
 Christus in carnem, ut nobis adesset in Baptismo et S. Coena. Omnis spi-
 ritus, qui eo tendit, ut doceat Christum per Sacramenta omnia agere, is est

3] spiritus gratias agit deo, quod venerit in carnem i. e. sit mens et mihi venerit, quod mea sit iustitia. Hoc omnibus heresibus quaerit Satan, ut auferat.

‘Venisse’ emphatice loquitur: qui fuit ante ut filius dei, venit ad nos, 5 ut ostenderet se in carne, ut sit efficax adventus. Et sic gloriamur, qui sumus miseri peccatores, habere primitias spiritus, quia non ex nobis habemus. Quia fui ardentissimus ad parandam iusticiam, ergo caro et sanguis non revelavit nobis sed pater ꝛ. Donum spiritus est, quod habemus. Si sumus infirmi, ‘habemus’ Ebr. cui agamus tamen gratias, quod det et in ^{deut. 5, 1} illo conservet. ‘Non confitetur’ das ist der recht Antichristus. Multi, in- ^{4, 3} quit, sunt, sed omnes eo nituntur, ut tollant adventum in carnem, tum posset pati Satan, ut loquantur de eo adventu, sed quod noster adventus, quia dicit venisse, quia vidit corrumpere papatum, missas et venire ad salutis regnum Monachos, ergo opponit omnem suam potentiam: doctissimos, sanctissimos. 15 Nemo tam subdole et astute implevit ut papa. Spiritus nostri crasse nimis Caro, ut Marcion, offensi, quod caro nostra est tam infirma. Ille sivit manere adventum Christi in carnem, omnem speciem, quam ipsi apostoli praedicare potuerunt, et tamen darueßen vim sorbere. Praedicavimus passionem, est Evangelica et Apostolica praedicatio. Et diebus deinceps. Et tamen ^{1. Tim. 4, 1} 20 quidam servati de verbi praedicatione postea statim dixerunt de operibus et tum fuerunt illi sanctissimi praec laicis. Nonne magnum sub optima specie omnia polluere, dicere Christum pro nobis passum redemisse a morte et simul docere: per ordines, et hoc non videre. Ergo nemo hereticus thut

9 infirmus

zu 20 über verbi steht Evangelii

P] ex Deo, is libenter audit de Christo et gratias agit. Ille enim intelligit 25 Christum suum esse et venisse in carne. Emphatice ergo hoc dictum est: Ecce haec est probatio Spiritus, utrum ex Deo an ex Diabolo sit.

‘Et omnis spiritus, qui solvit Iesum, ex Deo non est et hic est Anti- ^{4, 3} christus’. Quasi dicat, Multi sunt Antichristi et Pseudoprophetae, qui tollunt adventum Christi in carnem. Hoc enim solum urit Satanam, quod adventus 30 ille in carnem est noster. Quoniam hoc videt Satan, videt simul corrumpere omne suum regnum, Papatum, Missas ꝛ. Nemo tam subdole, tam astute implevit Antichristi numeros ut Papa. Manichaeus quidem, Marcion, Valentinus tamen auch groß: carnem Christi fuisse phantasma, et Syverneri dicunt: Nihil prodesse Christi carnem. Sed Papae Spiritus subtilissimus 35 est, qui agnoscit adventum Christi, servat Apostolica verba et conciones Apostolicas, sed nucleum abstulit: venisse illum, ut salvos faceret peccatores. Hinc implevit orbem terrarum sectis, reliquit omnia in speciem et sustulit omnia in veritate. Hoc est artis et doli sub optima specie omnia polluere, dicere, quod sit Christus pro nobis passus, simul tamen docere nos satis-

N] im nach, sunt tantum particulares alii heretici. Vide, quid Galatis et propter rem leviculam: circumcisionem et festa servare non fuisset peccatum, sed necessitatem facere. Ut nobiscum: quis prohibet ferre cappam? Et ista specie potuerunt falli Augustinus, etiam Bernardus, Hieronymus praecipue. Christianus maneat in sententia hac: bene faciemus, sed inde non iustificemur 5 sed per sanguinem Iesu Christi gratis. Hoc nesciunt adhuc intelligere Schwermeri, alioqui sic non desiperent.

Unica¹ proba, ut observemus Christum venisse in carnem: omnis hereticus et malus spiritus furit in hunc articulum. Noster spiritus sacramentarius valde metuit hoc iudicium, ideo agit, ut tollant probam hanc, dicit carnem 10 non prodesse sed spiritum. Hoc probato nemo spiritus. Sicut sub papa effecit, ut penderemus ab ore papae et tandem monachorum: Nos cogimur credere, quod dixerunt monachi praedicatores. Mellerstadius: ablato iudice quis iudicabit spiritus. Oportet ecclesiam audire i. e. praedicatores. Semper metuit scripturam ideo, ut eradice eam, et volatiles cogitationes. Sic agit 15 seorsim cum spiritibus fornicationis, diffidentiae, aufert Christum venisse &c. Ideo ubique metuit istum textum, tollit hanc probam, Lydium lapidem, quo sentit se deprehendi. Sic facit ut homo, qui odit lucernam, *Reißt ir weß.* Non frustra haec inculco, quia expertus &c. Si suggererit in cor, quod Christus sit iudex, cogitationes adfert maxime specie vanae castitatis &c. 20 Interim repleto corde istis cogitationibus perit Christum venisse in carnem. Sed si manet in corde 'apparuit' &c. quare ergo dubitet. Quid peregrinatio ad Sanctum Iacobum? Sic ridet cor: quia Christi caro non est inutilis, sed

11 probato *caus* probatur *darüber* impetrato 23 ridet] r-dz [*vielleicht statt* rñdz == respondet/

¹⁾ *Tinte, Schriftzüge und der gewöhnliche Umfang einer Vorlesung in der Nachschrift legen die Annahme nahe, dass hier die Lektion von Montag, d. 7. Okt. beginnt. Vorangeht Mittwoch, der 2., es folgt Dienstag, der 8. Okt. (722, 10; 736, 14).*

P] facere. Omnes haeretici reliqui sunt particulares Antichristi, ille vero est 25 unicus ille et verus Antichristus, qui est contra totum Christum. Sic clausis oculis ad omnia dogmata manendum in sola sententia et via iustificationis per Christum. Facienda quidem bona opera sed ratione, ut supra dictum. Audivimus igitur unicam probationem, qua deprehendimus et iudicamus omnes Spiritus, scilicet ut Christum filium Dei venisse in carnem obser- 30 vemus. In hunc articulum impingunt omnium aetatum haeretici. Ideo ille spiritus, qui hodie versatur in mundo, hoc agit, ut tollat nobis hanc probationem nobis carnem Christi prodesse. Inprimis diabolus id fecit, quando Scripturam reliquit sub Papae potestate. Quicquid ille in Cancellaria statuit, nos cogebamur credere in Ecclesia, item quicquid somniavit monachus in cuculla, id recipiendum erat in Ecclesia. Dixit Mellerstadius: 'Mitte Doctores 35 esse doctores. Non audiendum est, quod sancta Ecclesia dicit, sed quod Scriptura'. Sed metuit ille Satan hoc iudicium Spiritus et Scripturae, ideo per omnia solvit adventum Christi in carne, maxime in arduis illis tentationibus. Si tenteris, ut simul invoces Mariam, tunc adventus Christi in

3] venit in eam, ut redimeret. Ergo est proba omnium spirituum tentantium, quae fit publice et privatim cum Christianis. 'Hic spiritus', qui sic solvit Iesum, 'Est Antichristi spiritus.' De quo Antichristo? Scitis esse famam, quod ante adventum Christi venturus est Antichristus, sicut ante Christi
 5 adventum venit Elias. Consentit Paulus cum hoc, 'Mysterium iniquitatis' 2. Thess. 2. 7 est iam in opere', prominet, es wil er fux, quia videt tot insurgere sectas. Sunt qui prorsus non tenentur verbis dei, Filii Belial, unuige finder, qui non tenentur ullo iugo. Etiam iam praesens est spiritus eius, quanquam ipse principaliter nondum adest. Hoc idem cum Paulo 'Mysterium'. 'Et iam'
 10 non toto suo regno sed primitiis istius spiritus, quia aliqua membra adsunt: Cherinti, Nicolaitae. Sub Papa obtinuit regnum, quia nihil aliud est regnum quam institutionis humanae, quod extollitur super Christum. Leges Papae diligentius servantur quam dei. Sacerdotes libere seortantur, superbunt, nullus punit sacerdotem istis peccatis, solum pro rasura alioqui laudatur, hoc est
 15 plus papam timeri quam deum, quia leges Pauli: Qui extollitur super omnem praedicatum deum et culturam, diligenter addit 'super omnem deum dictum'. 2. Thess. 2. 4 Regnum Antichristi sol zu schafften haben cum religione, quia 'extollitur' vel 'qui colitur'. Nonne verum, Raiff alle gutter zu famen, nonne papa cultus? Cultus Christi est credere, diligere proximum, ferre crucem, uber dem ist er
 20 weid dahin. Credere levis res, sed obedire pontifici das ist x. 'In periculum

10 istius o aliqua e aus aliquid 12 quam fehlt institutionis] insti oder iusti
 [= iusticiae] zu 16 über culturam steht cultum über dictum steht qui dr sp

p] carnem non efficaciter venit in cor sed statim solvitur. Si enim credo Christum, ut me redimeret a peccato, venisse, quid ago in monasteriis, quid invoco Sanctos? Et hoc est, quod dicitur 'hic est Antichristus', scilicet de quo Antichristo audistis. Sicut ante adventum Christi praecessit Elias, sic
 25 illustrem adventum eius praeveniet Antichristus et 'Mysterium operatur iniquitatis' 2. Thess. 2. Confirmat Ioannes hanc publicam vocem Ecclesiae, 2. Thess. 2. 7 quod Antichristus sit regnaturus, cuius Spiritum iam quidem videt, sed ipsum verum Antichristum venturum praedicat. Iam quidem venerat cum primitiis sui Spiritus. Sed Papae regnum, quod nihil aliud est quam regnum iniustitiae, paulatim succrevit, donec se extulit supra regnum Christi. Hodie
 30 leges Papae plus urgentur quam leges Christi, nemo sacrificulorum sic metuit leges Christi ut Papae. Nemo sic poenituit ob adulterium, invidiam, eadem sicut ob neglectas horas canonicas. Quando iam hic veniunt in regnum, ibi merum est Antichristi regnum. 'Nam adversatur et extollit se supra
 35 omne, quod dicitur Deus' 2. Thess. 2., id est, super omnem Deum, qui dicitur 2. Thess. 2. 4 aut colitur. Vide deorum cultores et unius veri Dei, non videbis tamen tantum cultum, quantus est Papae. Obedire summo Pontifici summus est cultus, sicut in Bulla dicit 'et si in tantam malignitatem venerit, ut in peri-

3] animarum suarum detractant obedientiae summi pontificis' addunt suis legibus quam non credere. Franciscanus habet Franciscum, sed Papa est super omnes. Non licet puram fidem docere nisi concessa auctoritate a papa. Ergo Antichristus ghet cum cultu et religione umb, ita ut superet. Et quando venit in regnum so ist er vorhanden. Iam spero eos in destructione x. 5
Dicit: probate et sitis cauti, non sinent Christum venisse x.

'Tam in mundo' latae significationis, quo usurpat homines, hereses, sectae accipiuntur per vocabulum mundum. Non dicit plures sed in 'mundo',
4, 4 q. d. pauci nostrum sunt, qui pure x. 'Vos ex deo estis et vicistis eos',
Consolatio nostra. Quando vos manetis in ea doctrina, ut recte credatis 10
Christum venisse x., tum versamini in natione prava x. verbum vitae retin-
entes et apud vos efficitis syncerum verbum, quod lumen in mediis tenebris. Quamvis sit spiritus ille in mundo, tamen non nocet vobis. Vestra lux est vera lux. 'Vicistis' estis ipsis fortiores qui robusti. Magna verba sed sim-
pliciter dicta, quia in doctrina Christiana manet minima et vilissima pars, 15
species meretricis spiritus est talis, ut trahat post se divites, potentes, mag-
nos. Contra istud scandalum armat hic eos Iohannes. Non esset victoria magna, si essemus maiores numero et sapientia, sed necesse, ut consolemini his verbis, quia contrarium apparet, quia ipsi victores apparent, nos victi. Si etiam solidi quid dicimus, rident tam certissimi de victoria et habent 20
adherentem multitudinem divitum, heroum, potentum, nos econtra contemp-
tissimi. Sic fuit tempore Iohannis. Et semper quando heresis oritur, maior

1 obſ o su(i)o pontifici 9 über eos steht lege¹⁾ 11/12 retinentis 16 se fehlt

¹⁾ dies lege weist auf den Bibeltext, die Vulgata hat eum.

Periculum animarum suarum obedire Pontifici neglexerint' x. Vide, quam exaggerat seipsum, quasi contemptus Dei et alia crimina non operentur periculum animarum. Consolatur ergo suos discipulos, qui poterant dicere: mi 25
Ioannes, quomodo fit, ut tot prodeant sectae et Spiritus? Ipse Antichristus iam est in mundo et perducit mundum in tot sectas, quandoquidem nostrorum sunt pauci, illorum multi. Sed addit consolationem:

4, 4 'Vos ex Deo estis, filioli.' Ita suos distinguit ab Antichristi sociis. Quando manetis in ea doctrina, ut Christum venisse in carnem credatis, 30
tunc estis ex Deo et versamini in mundo tanquam in lucta. Sufficit nos esse ex Deo. Hinc illi Spiritus, qui non sunt ex Deo, nihil vobis nocebunt.

'Et vicistis eos.' Nam estis eis fortiores. Illi quidem multi, tamen vos pauci estis superiores. In doctrina Christi vilior semper pars manet, speciosa vero doctrina trahit doctos, magnos, sapientes. Magnum certe est 35
verbum 'vicistis', quod hic habetur, ut necesse sit auditores ista voce erigi. Apparet illos victores et nos victos. Quare fide opus est. Non enim vincimus potestate et multitudine sed fide et verbo. Vide hodie tot Sververeros.

3] pars hereticorum quam Christianorum. Arrii temporibus crevit in tantum, ut vix 5 episcopi catholici. Vult dicere: nolite terreri multitudine, etiamsi mundus eorum multitudo, tamen estis fortiores, et nolite indicare speciem victoriae. Species victoriae est apud eos, res vobiscum. Non est, quā
 5 'maior'. Non dicit: quia estis eruditiores, ingeniosiores, reges plus adherent vobis, haec est ratio illorum, sic ipsi vincunt, quia species perripit et fallit plurimos. Sed 'quia maior' Christus adveniens in carnem est apud vos. Vos non estis maiores, plures, nullis nominibus pares sed inferiores, sed qui in vobis paupereulis est, der iſt, et si haberent 4 mundos, tamen
 10 noster est ditior et, daß iſt unſer troſt. Auferunt a nobis tot milia, 'superbi 4. 119, 69 despoliant me nimio'. Et apparet omnia interitura nobiscum, cum ipsis econtra. Sed comparetis vos non cum illis sed illum, qui in vobis est, contra eum, qui in ipsis. Rex Syriae habuit multitudinem, Rex Israel ut duo greges caprarum. Sic nos scimus Christi carnem salutem et vitam, non falli-
 15 mur. Parvus noster numerus est, sed adest Christus nobis, illis diabolus, videamus, qui vincantur. Nos facile vincimur illorum multitudine, sed qui in nobis et. propter illum, qui in nobis est, sumus simpliciter omnibus superiores. Alias secundum externam speciem sacramentarii regnant, sed secundum veritatem verum est et hoc Christiani norunt. 'Ipsi de mundo 4, 5
 20 sunt.' Iterum querela. Quare mundus nos non audit, si etiam veritatem

¶ Semper maior pars est haereticorum quam catholicorum. Ariani eum inciperent surgere, unde quaque videbantur esse victores. Sed etiamsi totus mundus videretur vicisse nos et videretur habere spem victoriae, catholici tamen habebant veram doctrinam et vincebant hodieque vincunt.

25 'Quoniam maior est, qui in vobis est, quam qui in mundo.' Illorum quidem ratio haec est: quia sumus meliores, plures, sapientiores, vos autem non sic, non estis eruditiores, non plures, immo nullis nominibus pares. Sed ille, qui est in nobis, maior, ditior, sapientior, potentior. Tam alte sapit Ioannes. Illi superant nos tot millibus, videntur omnia nostra in nihilum
 30 recedere. Sed ne comparetis vos cum illis sed cum Domino vestro, et mirum, quantum praevalebitis. Grex Israel erat etiam pusillus, ein flein häuſſlein, tamen vicit rex Israel regem illum Benaddat, 1. Reg. 20. Nolite igitur timere, 1. 1. 20, 20 pusilli greges, Christus est apud nos parvo numero, Diabolus apud illos magno numero. Nos facile vincerent, sed illum Christum, qui est in nobis,
 35 non possunt vincere, propter hunc sumus omnibus superiores. Sed nemo videt nisi fidelis. Iudicio carnis contrarium apparet. De Helisaeo novimus, qui dixit: 'Noli timere. Plures nobiscum sunt ipsam cum illis', 2. Reg. 6. 2. 16. Cum illis est brachium carnis, sed nobiscum est ipsius Dei brachium, Filius Dei, fortis ille.

40 'Ipsi de mundo sunt, ideo de mundo loquuntur et mundus eos audit.' 4, 5 Wie geht daß zu, daß man uns nicht höret? Aperta veritas illis toties

R] loquimur ipsissimam? Sicut in Papatu auditi sunt nebulones, et hodie veritatem loquimur contra Sacramentarios, Nemo audit. Satan in aciem non currit sed besetzt ein. Qui nos regnaremus in terra, cum Christus caput regni non potest regnare nec apostoli? Non audiunt nos, hoc certum .3. membra sunt. Nos ex deo, ipsi ex mundo, quia sequuntur rationem. 5
 Hoc quod non est ex deo, ex mundo heßt hoch mundum. Ex spiritu, mundo loquuntur: suggerente mundo loquuntur. Eorum loquela est mundi loquela, ne intelligas ex disputare de mundo. Sicut loquela nostra est spiritus i. e. tantum loquuntur, quantum suggerit et dat mundus loqui. Deinde sicut loquuntur, inveniunt auditores, qui capiunt et audiunt eos. Quo absurdior 10
 haereticus, tanto plures auditores. Qui absurdius doceri in mundo quam quod Priapus esset deus, Augustinus. Potest humana ratio eo perducere, ut illa monstra credat quid. Item gentes Minervam crediderunt ex cerebro nasci Iovis, hoc monstrum apud gentes receptum pro veritate, Venus de spuma maris. Sic hic mundus est diaboli, ergo quod ille deus ei inspirat, 15
 hoc accipit mundus. Valde observandus hic locus et horribilis, quod Satan superat rationem humanam, quia ista monstra potest ei persuadere, oportet multo superet solem quam lux ubi das tocht. Philosophi diu nocturne studuerunt sapientiae, quo magis studuerunt, eo stultiores. Peripatetici dicebant deum non curare humana, Epicurei: neque esse deum spiritum. Sic 20
 de tenebris minoribus lapsi in maiores. Haec verba deliniant potestatem Satanae, quod quae volebat in suis, persuadet. Ergo qui non sub Christo est, quo magis resistit Satanae, plus errat. Ubi liberum arbitrium? Scilicet inventum Satanae, equitat, quo vult. Habent spiritum huius mundi, sunt

zu 3 über Qui steht Ego zu 3 pii regnabunt in terris, obiciunt r 12 hinter Aug. scheint noch in zu stehen¹⁾

¹⁾ diesem in sollte wohl noch Civ. Dei folgen. Dort 4, 11; 6, 9 u. ö. steht, was Luther meint.

P] dicta et manifestata est et tamen audiunt mundum. Maxime cavet diabolus, 25
 ne infigant aciem in Scripturam et convertantur, et hinc regnum suum maxime confortat. Quomodo nos poterimus regnare in terra, cum caput nostrum et omnes Apostoli non potuerint regnare? Hoc est indissolubile argumentum. Mirum certe 'Ipsi sunt de mundo', nos sumus ex Deo. Illorum loquela est loquela mundi, nostra loquela Spiritus est. Illi non aliud 30
 loquuntur, quam quod suggerit mundus, et uti illi loquuntur, sic inveniunt auditores, nos cum ex Spiritu Dei loquimur, plerique stertunt. Non est ulla tam absurda haeresis, quin suos invenerit auditores. Quid unquam potuit absurdius doceri, quam ut Priapum et membra virilia colerent, ut Minervam ex cerebro Iovis natam crederent? Haec tam absurda credita sunt apud 35
 gentes, his totus adhaerebat mundus. Breviter, Diabolus est Deus mundi, ideo quicquid ille spiritus spirat, recipit mundus, interim tamen maior, qui in nobis est, quam qui in mundo. Tam profunda est cognitio regni Christi.

- 3] subiecti principi mundi, deus huius seculi operatur et excecavit ꝛ. Consolatio nostra 'Ideo loquuntur'. Sicut quis credit, ita loquitur, sic intelligit, ita docet. In spiritu mundi sunt, ideo sic loquuntur et deinde inveniunt labra suas lactucas. 'Mundus' i. e. hi omnes, qui non sunt sub Christo, non
 5 crepti ex tenebris. Cherintus: Christus est natus ex virgine Maria, ante eam non fuit. Iudei: natus ex Ioseph. Omnium hereticorum opiniones sunt faciles valde. Sed quod venit in carnem iustificaturus nos, da gehört ein ander geist zu, non spiritus mundi, i. e. praedicant mundialiter, habent etiam mundanos auditores, nihil hic divinum et Christianum. 'Nos ex deo.' Consolatio, 4, 6
 10 Damnemus talia, quae sunt stultitia, scandala. Sapientia mera est Christum esse hominem sed natum ex virgine, esse deum est stultitia. 'Qui novit deum.' Gytel consolationes. Dieis: mundus eos audit, quis nobiscum manet? laß unsern Herrn drumb sörger. Sine esse eos multos, magnos. 'Perge, insta 2. Tim. 4, 2 oportune', 'Clama ne cesses' ꝛ., quia qui novit deum, audit. Tuos etiam 3ci. 5s, 1
 15 habebis discipulos, jhüler. Et ille etiam suo tempore ostendet victoriam et eos conculcet, i. e., qui inspirantur spiritu Christi, postea dicet illis in cor hoc esse verum, utcumque doctrina sit stulta et scandalosa. Sic nos qui

4 non *steht über* qui sunt zu 15 *über* etiam *steht* X₉

735, 12 — 736, 13 Pertinent, sicut dixi, omnia ad consolationem nostram. Nemo enim Christianus aequo animo spectare potest illam verbi negligenciam et hominum maliciam, quod
 20 pseudapostolis se adiungunt. Dicit igitur: Cur te ea res sollicitat? Relinque eam curam Deo, tibi satis sit, quod, cum veram doctrinam audis vel doces, scis te ex Deo esse. Quod si pauci sunt, qui te audiunt, unus tamen tuus auditor praestat illis omnibus. Est enim ex Deo, illi ex diabolo sunt. Erit autem suo tempore, cum mali doctores una cum discipulis

- p] Superat hoc rationem nostram, quomodo tam absurda potuerint hominibus
 25 persuaderi et seduci tot sapientes praeclari inter Romanos et Graecos. Sed quid mirum? De mundo erant, non ex Deo ideoque mundana sectabantur. Peripatetici dicebant Deum dormire, nihil curare mundana sive humana. Docebant igitur haec verba magnitudinem potestatis Satanae. Hinc similes habebant labra lactucas et inveniebant similes auditores. Cur ita? seque-
 30 bantur rationem, quae mundi est, non Spiritus Dei. Facile est credere panem esse panem, vinum esse vinum. Etiam facile est docere eadem. Sic facile est credere Christum ante Mariam non fuisse. Omnes eiusmodi opiniones valde sunt faciles et cito possunt persuaderi, quia sunt secundum rationem. Ipsi enim doctores sunt de mundo, id est, sunt repleti Spiritu
 35 mundi, ideo etiam praedicant mundana, ideo etiam habent auditores mundanos. Nos autem non sumus mundani, praedicatio nostra est ex Deo, ideo oportet illam servare.

'Nos ex Deo sumus.' Nostra doctrina ex Deo est ideoque praevalet 4, 6
 adversus portas mundi et inferorum. Hoc ne taceas, sed 'opportune, impor- 2. Tim. 4, 2
 40 tune clames' necesse est, ut hortatur Paulus, 2. Tim. 4.

3] debent audire, audient, qui non, non. Dilemma. Duae partes *sind trefflich*
wort. Utcunque sint docti, sapientes, nolite offendi. Summa summarum:
 Joh. 8, 47 qui non audit, Ioh. 8. similis locus. Conclusio: 'In hoc.' Ex supra audita
 proba et istis effectibus, quod si viderimus eos praedicare Christum venisse
 in carnem vel non. Si nos talia docentes audierint vel non audierint, sic 5
 tam a doctrina quam auditu indicat, qui veri. Si audiunt nos doctores,
 scimus eum *rc.*, si econtra, quod non sunt ex veritate spiritus sed errorum.
 Non solum consilium sed adhortatio. Imitemur latronem in cruce, qui non
 insepexit salvatorem, clausis oculis ab omnibus speciebus avertentes nos et
 verbo Christi adherentes. Christianus dicit: Christus iam infirmus cruci- 10
 figitur sed 3. die resurget. Qui ergo vult tentationes omnes suas tentationes
 spirituales et corporales meminerit Christum venisse in carnem. Nunc ex-
 hortatur rursus ad charitatem.

4, 7 8. Octob. 'Charissimi, diligamus nos invicem.' Post illam consolationem

1 debet zu 8 *über* solum *steht* Vide supra zu 12 *über* meminerit *steht* credat

dabunt poenas. Tu modo non fatigeris docendo et illi audiendo. Est similis locus cum illo 15
 Joh. 8, 47 Ioh. 8. 'qui ex Deo est, verbum Dei audit'. Una autem haec consolatio longe vincit quic-
 quid est poenarum et suppliciorum, quae propter verbum sustinemus. Quis enim explicare
 potest, quid sit esse ex Deo? Iam concludit

'Per hoc cognoscimus spiritum veritatis et spiritum erroris.' Ex illa regula supra
 tradita et effectibus illis facile indicabis et recte, sintne veri spiritus, nempe si vel doceant 20
 Iesum, qui in carne venit, esse Christum et iustificatorem nostrum vel nos haec docentes
 audiant. Quicquid autem diversum docet vel audit, certus sis esse spiritum erroris. Atque
 hoc non solum consilium est sed etiam adhortatio, ut scilicet imitemur latronem in cruce
 pendentem, qui omnibus aliis speciebus abiectis in unum Christum crucifixum figit oculos
 et se eius ope credit paradisi fore incolam iuxta verbum, quod ex ipso audit. Haec enim 25
 una via et ratio est vincendi omnes tentationes, scandala et pericula omnia sive corporalia
 sive spiritualia: scire Christum infirmum crucifixum esse per nobis et tertia die ex morte
 in aeternam vitam et gloriam resurrexisse.

736, 14 — 737, 3 Redit iam post illam consolationem ad exhortationem de operibus charitatis.

p] 'Qui non est ex Deo, non audit nos.' Dilemma est, cuius duae partes: 30
 aut ex Deo sunt auditores, aut de mundo. Qui ex Deo sunt, verba Dei
 Joh. 8, 47 audiunt, Ioh. 8. Qui non sunt ex Deo, non audiunt verbum Dei. Igitur ex
 doctrina et auditu indicamus eos. Aut docent Christum venisse in carne
 aut negant, et hinc cognoscendi sunt. Sed nemo offendatur multitudine.
 Iatro in cruce derelictum se videbat cum Christo sed in verbo haerebat 35
 clausis oculis non offensus sacerdotibus neque toto mundo neque cruce
 Christi. Tum enim dixit: Memento mei, cum veneris in regnum tuum,
 Luc. 23, 42 Luc. 23. Ita et nos exclusis omnibus ex corde soli verbo Dei venisse Chri-
 stum in carnem credamus et mundo renuntiemus.

'Nos ex Deo sumus.' Initio Ioannes hic sese convertit ad suos relictis 40

2] redit ad exhortationem charitatis, quia Iohannes cum suis discipulis satis tentatus, quod tot sectae orirentur, quanquam multa dixerit, scripserit contra eos, *hällffs nicht*, ut et Paulus dicit: 'Impii proficiunt' et 'ira pervenit in 2. Tim. 3, 13 finem'. Ergo convertitur ad suos *laß sie faren* in nomine dei. Paulus: 'suo 1. Theß. 2, 16 iudicio sunt', 'hereticum hominem' *Es hilfft darnach nicht mher*. Impius Tit. 3, 11 cum veritatem in profundum contemnit, non audit. Erraverunt ab utero, obturat aspidem, non audit. Bonus doctor ergo quando satis laboravit ad- 25. 58, 5 versus sectarios, cogitur tandem dicere: *laß sie faren*, Sunt de mundo. Loquitur: sumus inferiores illis, ipsi sunt potentiores, sumus excusati, fecimus quod potuimus, redeamus ad nostros, si ipsos non possumus revocare, tamen studeamus nos, qui sumus in vera fide et spiritu, qui confitetur Christum in 10 carnem &c. Illi maledicunt nos, si velimus pro eis orare. 'Nos' Epithasis. Respicit obliquo oculo in adversarios. Antichristi Spiritus non volunt nos audire, nos utemque victi in specie maneamus in fide et diligamus invicem. 'Ex deo' Epithasis. Illi odiunt, non audiunt pleni furore. Supra: 1. Joh. 4, 6 qui non audit &c. Simplicissima verba sed horribilia, sic hic: sunt ex Satana et perciti furore Satanae, quia non audiunt, immo obscurati maledictum pro benedictione. Sic in Numeris: quanto plus deiecit se Mose et Aaron erga 1. Moie 16, 6

7 aspidem o

9 ipsi sunt potentiores o

10 possumus revocare o

Quia [o] (Vtitur) autem apostolus mira verborum vi et potencia hic utitur [hic utitur rh], 20 ut nos commoveat ad mutuam dilectionem, ideo hunc totum locum paulo copiosius tractabimus [ideo bis tractabimus rh].¹

¹) Mit diesen Worten bahnt sich der Bearbeiter den Übergang zur Benutzung der Predigt v. 1532 über 1. Joh. 14, 16—21 (Erl. 2 18, 396). Das von dort entnommene Stück ist = Bruns, S. 129, 2 — 135, 8.

P] haereticis illis, quos mundus audit, et communi nomine Ecclesiam compellat, ut, postquam ad fidem pervenit, exerceat charitatem proximi. 'Nos', inquit, in quo est *ἐπίστασις*, ut certitudinem regenerationis indicet. 'Ex Deo', hic 25 etiam *ἐπίστασις*, illi ex Satana sunt, ideo nos non diligunt, quia charitas ex Deo est. Etiam si nos humiliemur coram illis, nihil tamen proficeremus. Vir 'Sapiens si cum stulto contenderit, sive irascatur sive rideat, tamen non inveniret requiem' Salomon inquit Prov. 29. Et Christus ipse dicit: Cecinimus vobis et non saltastis, lamentavimus et non planxistis, Matth. 9. Decline 30 redit ad haereticos et ex infallibili signo illos distinguit:

'Qui novit Deum, audit nos, qui non est ex Deo, non audit nos.' Audire veros Dei Legatos est manifestum indicium verae religionis, et eos spernere et repudiare est manifestum signum erroris. 'Per hoc cognoscimus, addit, spiritum veritatis et spiritum erroris.'

35 'Charissimi, diligamus nos invicem, quia charitas ex Deo est' &c. Facilis 4. 7 textus. Tantum intueamur, contra quos hic scribat. Prius indicium ex auditu et contemptu verbi sumpserat, quod clarissimum, posterius ex dilec-

R] Evrh. 29, 9 Chorae, 'vis oculos nostros ernere'. 'Sapiens si habuerit causam, sive
 Matth. 11, 17 irascatur sive rideat, nihil proficit.' Sic hic. 'Cantamus et non saltastis',
 man heule odder weyne und lach, nihil x. Conscientia nostra est excusata,
 bis vel ter admonuimus, quod voluerint, faciant, nos diligamus invicem, quia
 charitas est ex deo, odium ex diabolo. Tangit illorum furiosum odium 5
 contra Christianos, quod non possunt diligere. Odium fratrum superat omnia
 odia, illud difficile sedatur, quo propior est sanguis, eo insanabilius virus. Sic
 inter coniuges x. Econtra non est concordia maior x. Sic Schwermeri nostri
 plus invident nobis quam Papa, quia fuerunt fratres nostri, ergo et Satanico
 odio persequuntur. Sic ex fraternitate fit summum odium, quando dis- 10
 scinditur, Daß rurt er hie, quando dicit charitatem ex deo esse, quia neque
 suavitate neque acerbitate nec bono nec malo nec pollicitis nec minis. Ergo
 illorum odium fratrum est ex diabolo, Charitas ex deo. 'Et omnis', Quia
 charitas est testimonium et fructus istius nativitatis spiritualis. Respice ad
 adfectum, quo dirigat verba ista, nempe contra istas sectas implacabiles. 15
 Charitas non fit fuco verbi aut specie salutationis, sed opere et veritate dili-
 gendum, ut si videam esurientem vel nudum, pusillanimum a daemone vexa-
 tum, ut accurram et faciam quod possum secundum Christi exemplum, qui
 4, 8 pro nobis x. Illi etiam fuerunt fratres, sed abierunt facti inimici. 'Non
 cognoscit deum' scilicet vera cognitione. Qui deum habet supra se tanquam 20
 iratum, non cognoscit eum. Cognitioni dei vera habet duas diversas species,

zu 2 über irascatur bis proficit steht tristis sit mente, terrefaciat impios, moneat blandiatur 19/20 Non bis deum o

P] 738, 5 — 739, 18 Caritas, inquit, ex Deo est.

Hic¹ primum tangit furiosum odium adversariorum et falsorum fratrum in Christianos. Quia enim dicit caritatem esse ex Deo, ideo odium illud [o] Satanicum (et ex sathana) esse 25 certum est, quo falsi [rh] fratres oderint Christianos. Inde fit, quod nulla odia minus sanabilia et acerbiora sint, sicut nos hodie experimur, quod Iudaei nos non sic oderunt ac Papistae et Papistarum odium in nos [in nos o] adhuc superatur odio (ab) Anabaptistarum et aliorum fanaticorum hominum, qui a nostra doctrina desciverunt, quia armat eos in nos non natura tantum sed Satanus, quo reguntur. Contra, inquit, caritas est res iucundissima et nobilissima, est enim ex Deo et est testimonium et fructus spiritualis nativitatis in nobis. 30 Quare in quibus est ille affectus erga fratres, hi sciunt se cognoscere Deum. In quibus non est, ii etsi multa iacent de fide, tamen simpliciter Deum non noverunt vera cognitione sed, cum in tentatione sunt et impuritatem suam cernunt, credunt Deum sibi iratum esse. 4, 8 Porro cognitio Dei habet duas diversas species, quae corda fallunt. Prior est, si quis cogitet

¹) Hier wendet sich die Wolfenbüttler Hs. wieder der Vorlesung zu.

tione et odio proximi petit, quod aliquando tegitur hypocrisi. Interim in 35 se verum est: 'Omnis, qui diligit, ex Deo natus est et cognoscit eum' et contra.

'Et cognoscit Deum', vera scilicet cognitione. Habet enim vera cog-

23] quae fallunt corda nostra. Prima, si quis cogitet deum sibi iratum et facit sibi deum quasi diabolum, ut illi, qui desperant in morte vel aliis necessitatibus, illi potius fugiant ad diabolum quam deum ut illi, qui currunt ad veneficia et S. Iacobum, quidam mortuos interrogant. Sic neminem magis
5 oderunt quam verum deum, quia timuerunt eum, daß iſt ſalſch. Altera est in dextero latere, ubi est praesumptio cognitionis dei, ubi lingo eum me amplecti propter mea studia ut haeretici, qui deum factis negant: deus delectatur in nostra doctrina, ignominia, metu. Talis deus est nullus, haec est larva quaedam, sub qua diabolus ab eis adoratur. Hic dicit: ex charitate
10 tanquam testimonio probatur cognitio dei, quae est timere eum, ut dicam omnia bona opera esse peccata, et vito tamen peccatum, quia scio deum detestari errorem, 2. ut non desperem, ut adhaeream suo verbo. Sic habeo duo: legem, per quam video mea nihil esse, per Euangelium video eum esse propitium, daß heißt vere cognoscere deum, quantumcumque sis peccator et
15 lege terrearis, tamen suscipere et respicere eos, qui gemunt ad eius misericordiam. Est cognoscere, quod odiat superbos et respiciat timentes ut in psalmo 'et misericordia eius super timentes eum'. Natura ipsius est, ut non
possit esse cum peccatis. 2. 103, 11

6 dei o

17 et bis eum o

Deum sibi iratum esse et facit ex Deo diabolum sicut illi faciunt, qui in morte et aliis
20 periculis desperant aut aliunde potius quam a Deo [*ex aus* apud Deum] auxilium quaerunt. Altera est in dextero latere, eum praesumunt homines de cognitione Dei, sicut ii faciunt, qui fingunt se Deum habere propitium merito suorum operum et non Deum sed larvam aliquam a se confictam adorant, quia (nullis) talis [*ex*] Deus est misquam, qui me propter opera mea salvare aut mihi propitius esse velit. Veritatem igitur Dei cognitionem dicit Iohannes
25 ex caritate tanquam ex testimonio probari et cognosci. Est autem vera Dei cognitio primo timere eum et sentire omnia nostra bona opera in iudicio Dei esse (peccata) viciosa [*ex*], et tamen vitare peccata, quae Deus detestatur, secundo non desperare sed adhaerere verbo, quod promittit nos propter Christum habere Deum propitium. Sic habemus utrumque: legem scilicet, per quam videmus nos esse peccatores, et euangelion, quod promittit Deum propitium.
30 quantumcumque magni fuerimus peccatores, si modo respiciamus et gemamus ad eius misericordiam. Et quod haec sit vera cognitio Dei, habemus testimonium Psalmi: Beneplacitum

p] nitio duas oppositas et diversas species, quae fallunt. Prima est illa, quae fingit Deum sibi irasci. Ubicumque illi Deum quaesiverunt, non invenerunt. Illa falsa est cognitio et desperatio. Altera est praesumptio, eum lingo Deum
35 mihi favere ob mea studia et opera. Igitur cognoscere Deum est credere, Deum timere, vitare peccatum, quod magnopere detestatur Deus, sic tamen ut non desperes. Si lex te percussit, non desperes, respexit te Deus, quem tu contra respice, scilicet eius misericordiam. 'Resistit superbis Deus, 3ac 4. 6 humilibus autem dat gratiam', Iac. 4. et 1. Petr. 5. Bene placitum est Domino
40 super timentes eum, psal. 146. 2. 116, 8

3] 'Qui vero non diligit.' Hoc non credunt illi, quod isto dicto petantur.

Imo inquit: nos novimus charitatem, modestia est apud nos, vos estis
 Tit. 1. 16 virulenti. Sed qui non diligit fratrem, non novit deum, dicit. Paulus 'factis
 negant' 2c., quia sequitur 'sunt impersuasibiles et ad omne opus bonum
 reprobī' quia qui non credit, non potest ullum bonum opus facere. Nemo 5
 potest eis persuadere, sie sthen auff hrem kopff. Sed istis verbis non putant
 se peti sed nos, qui non credimus eorum abominationi. Cognoscere deum est
 cognoscere sententiam charitatis, quia deus nihil est nisi charitas. Ergo qui
 deum cognoscit ut diligentem nostri, vere cognoscat, qui ut irascentem, ille
 desperat, alius laetatur. Adversarii eadem verba loquuntur: deus diligit 10
 nos 2c. et: charitas est deus. Cognoscitur deus desperationis via, prae-
 sumptionis: quando fingitur esse favens nostris studiis. Sic illi heretici agno-
 scunt deum, pii propter sua timent deum, propter ea, quae dei sunt, con-
 si. 2. 11 fugiunt ad eum. Vide ps. 2. 'servite domino'.

4, 9 'In hoc apparuit charitas dei.' Tu dixisti, Ioannes, deum esse 15
 charitatem, non solum largitorem sed substantiam charitatis. Unde hoc
 cognoscemus? Num per hoc: fundabo altare, et sic habebō charitatem dei?
 In his omnibus offers tua et in rebus tuis agis. Nostra damnata sunt et
 propter illa debemus timere. Ergo in his non apparuit charitas. Sed si
 ipse effuderit sua 'erga nos, quoniam filium'. Das ist idem, quod supra 20
 dixit: diligamus invicem, quia deus dilexit. Quomodo? Ibi dedit sua nobis

3 deum o 5/6 quia bis facere steht hinter kopff ist aber hinter reprobi gesehen
 8 qui o zu 12 über fingitur steht vt supra duę species 14 Vide bis dno o 18 in
 über rebus

est domino super timentes eum et super eos, qui sperant in misericordia eius. Item in
 cantico Mariae: 'deponit potentes de sede et exaltat humiles' 2c.¹

¹) Nun (Bruns S. 136, Z. 4 v. u.) wieder die Predigt v. 1532 Erl. 2 18, 311 — 323,
 wonit die Bearbeitung überhaupt abbricht.

P] 4, 8 'Qui non diligit, non novit Deum.' Habes oppositum hominis Chri-
 stiani indicium. 25

'Quoniam Deus charitas est.' Hoc non credunt illi, qui hoc dicto
 impetuntur. Aestimant enim se modestos charitatis patratores et pleni sunt
 odiis, de quibus Paulus saepe, quem vide. Cognoscere enim Deum est cog-
 noscere simul eius charitatem. Deus per Christum placatus amat nos et
 totus est amor, ut ante propitiationem totus erat in nos furor. Talis quoque 30
 a nobis cognosci vult, non ut iratus iudex sed ut placatus pater. Qui
 nescit se habere propitium Patrem, non novit Deum.

4, 9 'In hoc apparuit charitas Dei nobis, quoniam filium suum unigenitum
 misit Deus.' Probat, quod Deus non tantum diligat sed sit charitas ipsa,
 quasi dicat, si cognoscereis Deum esse charitatem, cognoscereis, quod 35

3] et effudit se totum in nos. Ergo peccata nostra et studia non faciunt nos
gratos sed potius odibiles. Quid autem facit gratos? Missio filii dei in
mundum, qui in hoc missus, non ut indicet, occidat sed ut vivamus per
eum, *ey ein schoner text.* 'Fidelis sermo, quia Iesus' *2c.* Idem, quod hic Jo-¹ *1. Tim. 1, 13*
5 hannes dicit. 'Nos', qui sunt? Sunt peccatores mortui. Quod dicit 'Viva-
mus' *eytel epithases et Emphases.* Si per filium debemus vivere, sequitur
nos mortuos fuisse et peccatores. Et sic inutilia studia nostra, plus deus
est adversarius noster. Mortui peccato, inutiles hostes dei: mortui ideo,
quia peccat, peccator quid boni faceret? Cappa non exuit peccatorem. Non
10 dicit: Christus venit in mundum, ut vivamus per cappam, Christopherum.
Ergo est charitas, quod nos peccatores inutiles, odibiles deo habemus tantis
meritis hoc, ut per Christum vivamus. Ibi uno verbo effusa ingentissima
misericordia dei. 'Per eum.' Si per eum, non per nos, liberum arbitrium,
ullum studium. Si vivimus, sumus ergo liberati a morte, iustificati a peccato,
15 si sumus utiles bonis operibus, amemus deum et simus grati deo, et hoc
per Christum. Hoc apostoli inculcant contra liberum arbitrium. Quid
potest monachus contra hoc verbum dicere?

'Ut vivamus.' Sanctus Augustinus instituit regulam: ergo per obedi-
entiam liberabor a morte. Ista regula est melior. 'Per eum' *istest papam*
20 *eum omnibus suis foundationibus in nihilum.* Si patres, qui fundarunt, sci-
vissent, non instituissent regulas. Ista legerunt in Universitatibus, sed non
intellexerunt. Charitatem ergo ostendit non acceptando nostra sed dando
sua. Iustificavit enim nos per misericordiam, non opera. Sed quid dicimus
ad Abel et munera? Inspice textum. Prius erat respectus, postea munera.
25 Quid differebat offertorium Abel ab offertorio Cain? Nihil. Iosephi mugae
sunt Iudaica glossa. In offertorio non erat differentia sed in personis. *Nod*
fınd die clerici so tol, quod placare deum volunt operibus, qui volunt,
ut sua respiciat deus non se. Efficimur ergo grati per sua i. e. dei i. e.

3 missus o 4 *ey bis text o* 7 nostra o 15 si sumus o 23 *no(s)n*
25 offertorio] o! *steht über Cain*

¶] miserit Unigenitum, quod effuderit se totum in nos et sua nobis tradiderit.
30 Hic fidelis est sermo, ut Paulus dicit: Fidelis sermo et omni acceptione
dignus, quod Iesus Christus venit in mundum, ut salvos faceret peccatores,
1. Tim. 1. Textus noster *ἐντάσεις* et *ἐυγάσεις* habet. Nos peccatum et 1. *1. Tim. 1, 1*
mors sumus, per ipsum vero Filium vivimus et iusti sumus. Si per eum
sunt omnia, ergo non per nos. Hoc apprehende contra liberum arbitrium.
35 Per illum Christum omnia, per nos nihil. Haec apostolorum regula prae-
cellit Augustini, Benedicti et aliorum regulis, imo illa est semper illorum
regulis contraria. Si enim per solum Christum est salus et vita, ergo non
per opera et studia nostra, qualiacumque fuerint illa. Sed quemadmodum
Cain et Abel non similiter respiciuntur non propter opera, quae uterque

N] non nostra. Abel intellexit fore, ut Christus mitteretur, qui Satanam
 capiet 2c. Huic verbo credidit, per hoc verbum vixit in fide, quia prius
 suscepit divina et postea dedit et obtulit sua, daß wolt Cain nicht, sic nec
 Iudei nec Papistae. Sed Iohannes: apparuit charitas dei non nostra recipiendo
 et accipiendo sed offerendo et effundendo sua, hic recte venit in mentem: 5
 Ach bone deus, quanta et insignis charitas, quod deus pater 2c. Illa
 charitas accendit ad fidem et charitatem et tunc suscipiuntur opera a deo,
 quia veniunt ex fide et charitate. Sic Abel respexit. 'In mundum filium'
 non quemvis Adae, Abel, sed unigenitum, qui est consubstantialis, quia mun-
 dus est regnum mortis, peccati, quoniam est tyrannis mera diaboli. Subiecit 10
 eum sub tyrannidem diaboli, ut eum occideret, et egit cum eo non secus ac
 cum pessimo peccatore, Iudei et gentes membra diaboli crucifixerunt summa
 contumacia tanquam novissimum. Haec est inestimabilis charitas. Et ergo
 Marc. 12, 6 quis non vellet omnia sua conculcare in conspectu dei, Philip. 3. cum Paulo.
 Phil. 3, 8 Vide illic. Et tamen in vita sua Phariseus erat irreprehensibilis. Sic mo- 15
 nachus per Euangelium conversus, irreprehensibilis in papatu, dicit: mera
 stercorea sunt ad illam charitatem. Bonus ergo homo cum suis non venit
 ad deum sed terretur, imo dicit: set mir nur gnedig, venio peccator, moribus
 inutilis, hostis tuus et suscipio effusam charitatem tuam. Putabam me prius
 iustum, iam peccatorem me video, quia video me per filium vivere debere. 20
 Non sumus laeti, securi in vita una hora et tamen operibus volumus vivere.
 Si quiequam esset, quod vitam sustentaret, corpus et anima facerent, et nos
 stulti putamus per opera fieri. Sed scito Christum missum, ut sis in iusticia
 sine peccato. Tum utilis eris arbor, tum propter Christum places. Ibi ex-
 ponit se. Est expositio: Praedicavi, Talis est charitas, quae praevenit nos, 25
 non quam praevenimus.

zu 1 über Satanam steht serpentem zu 3 über suscepit steht re [= recepit/
 7 opera o 10 quoniam est o 13 contumacia] gtu^a [also contumelia möglich]
 16 per Euan^m o in papatu o 20 me video unter der Zeile 21 laeti o

P] habet bona, sed propter personam. Abelis cor et persona melior quam
 Cainis. Credebat enim promissioni, quam mater eius habuerat: Ipsum con-
 1. Marc. 3, 15 teret caput tuum, Gen. 3. Daran hing er, Cain aber gieng mit werden umb.
 Et nugae sunt, quae Iosephus de vilibus fructibus, quos Cain obtulit, finxit. 30
 Ideo nos non respicit, quia nec Filium eius unigenitum respicimus. Et est
 ἐπίτασις, quod non tantum dicit 'filium' sed 'unigenitum'.

'In mundum, ut vivamus per eum.' Ἐπίτασις, quoniam in mundo
 regna diaboli, a quibus electi premuntur. Vide inestimabilem charitatem
 Dei et ostende religionem, quae simile mysterium prodat. Nos igitur Chri- 35
 stum pro nobis traditum et eius iustitiam amplectamur, nostras vero iustitias
 ut stercorea reputemus, ut mortui peccatis soli Deo vivamus.
 4, 10 'In hoc est charitas, non quasi nos dilexerimus Deum.' Expositio

23] 'Misit propitiationem.' Vide, quam diligant isti sancti Apostoli nostra studia conculcare et dei misericordiam praedicare. In Sententiis quaestio: An Sancti patres meruerint Christum incarnari. An Virgo Maria meruerit Christi mater fieri. Quid mereri potuit Adam, quando stetit nudus, et peccatum muß im got eraus dringen. Sed sequitur Euangelium Ipsum 'semen' 20. 1 26. 3. 1. est gratuita promissio ante omne meritum, suspirium, cogitationem. Adam non intelligebat se damnatum, ideo non petebat vitam. Sic haec promissio Abrahæ facta est gratis, sic Christus non est meritis. Simpliciter promissus, promissio gratuita et tamen illi disputarunt de hoc. Quid fecimus deo, 10 quod miserit filium? Nihil fecimus, sed potius contrarium fecimus. Ubi ergo liberum arbitrium, studia, opera, quae fecimus? Nos fugimus eum et abominati eum sumus et dicimus ut parentes primi, scilicet sermonem eius non potuimus ferre. Et praesumptuosi odiunt eum, ergo damnantur omnia studia humana. Quare? quia ante gratiam, promissionem non est diligere 15 deum sed odisse, ergo omnia mortua, rea, inutilia, damnabilia et inimica deo, Ro. 8., inimicia adversus deum. Non ergo meruimus sed demerimus, 26. 5, 7 quia refugimus ab eo aut quaerimus alienos deos. Meræ flammæ et incendia haec verba die nicht ein kloster sthen sollen lassen. Singula verba damnant nostra. Si Christus est missus pro peccatis nostris, si est propiciatio 'pro' 20. ergo in te non est nisi peccatum. Nonne denich geredt, 20 quid est ein verjunnung, si Christus est non tua opera moralia, de congruo, quaero, an illa faciant aliquid ad propiciationem? vel illud, quod Christus facit, qui est filius dei? Ich wolß, ut mea opera der teufel het hundert mal hin weß gefurt, quam ut haec dicerem. Ergo non patimur, ut dividatur

2 quaestio 0 zu 8 über gratis steht gratuita über sie bis meritis steht Christum non nostris meritis acquirimus 20 20.] et 21 über moralia steht lib. ar

P] 25 praecedentium, quasi dicat: Haec est autem charitas, non quod nos ante dilexerimus. Vide autem, quam diligenter studeant Apostoli nostra merita et opera prosternere. In tertio tamen Sententiarum disputatur: An SS. Patres meruerint incarnationem Christi. Sed res salva est. Deus promisit gratuito et ex dilectione dedit gratis, quicquid unquam Patribus et Prophetis exhibuit. 30 Tantum enim abest, ut nos meruerimus quicquam, ut etiam ante odio habuerimus Deum. Omnia enim studia nostra, quibus praesertim gratiam mereri studemus, iniqua sunt et nulla.

'Sed quoniam ipse prior dilexit nos.' Singula verba damnant studia nostra et tamen id non videmus sondern faußen darüber. Deinde et opera 35 moralia et congrua nugae sunt. Non enim opera mea sunt aequalia et eiusdem virtutis cum Christo, qui solus est propiciatio nostra. Atqui dicunt pro venialibus nobis satisfaciendum non pro mortalibus vitiis. Sed suas sibi nugae habeant, nos soli Christo hanc gloriam relinquamus.

3] homo in duo, quod pro bonis moralibus non est necessarius Christus, quae disponunt ad propitiationem. Hic: nos non dileximus deum. Secundo, ubi male agunt, tum opus Christo. Si ergo non dileximus, odimus, non ergo fecit bonum morale vel aliud. 'Nostrorum', qui sumus inimici et odientes dei ante Christum. Scimus, quod inimicus facit quod inimico est contrarium. 5 Da monachum sanctissimum, qui placare vult deum suis operibus et servavit ad unguem suam regulam, et diceret ad eum: deus tua non respicit, Statim videres eum odisse deum et dicere deum iniustum, quia dicimus nos nostra valere, ille non patitur. Venit ergo homo ad indignationem et odit eum propter reprobationem suorum et non amat propter retributionem suorum. 10 Bonus dicit: Si ita est, libenter nolo habere mea, quia non servare me possunt, et libenter amplector. Ubi non, tum sequitur statim odium et blasphemia dei, quia dispergit nostra et non respicit. Ergo monachatus sunt 15 'merae', ut 2. Pet. 1. Hoc ideo dicitur tibi tua nihil valere, ut relictis tuis nitaris in suis, qui misit filium suum, ut tu eripiaris. Talis non docetur 15 deus in coenobiis, in Universitatibus, sed in Bibliis (quando hoc factum: tum fac bonum) et iusticias pharisaicas putamus stercora prae abundantia Iesu Christi. Sic Bernardus salvatus, multi patres regularum, qui iam putantur sancti &c.

9. Octob. Heri audivimus hunc locum, quod deus miserit &c., ut vivamus 20 per eum, et quam sit iste unicus articulus, quem maxime impetit Satan &c., et apud Christianos iugiter inculcandus, exercendus, quia universae insidiae 25 Satanae vexant hunc articulum. 'Procidens adoraveris' Christus impetitus. Verba plana sed maxima: scilicet debemus consistere in hoc articulo, tum damnare omnes doctores, monachos, patres errore. Ista vincere est valde 25 magna victoria. Et tamen cogimur istos patres esse vasa spiritus sancti et tamen errores sparserunt. Wickliff: Nisi patres, inquit, egerint poeni-

zu 10 über suorum steht dei zu 15 über suis steht dei zu 20 (9. Octob.)
I. Barb: r 21 Satan o 27 Zwickleff

p] 'Et misit filium suum propitiationem pro peccatis nostris.' Totus orbis expiari cum Deo cupit. Hinc alius alios propitiandi modos excogitavit, at nobis a Deo Filius datus est in propitiationem nostram. Qui hoc non 30 credit, desperabit. Hoc, timeo, continget monachis nostris etiam in speciem sanctissimis. Nam videmus illorum sectas tantum esse sectas perditionis, quia suis votis et sanctimonia Deum propitium statuere volunt. Excellentiora multo sunt opera Christi et ipse Christus quam opera nostra, in quibus vel 35 quadraginta annis viximus et nihil profecimus. Hunc unicum articulum, quod Deus Unigenitum suum misit in mundum, unice nobis commendatum vult et, quod per solum Christum vivamus. Hunc nobis articulum Satan auferre conatur, in hoc articulo monachi erraverunt et, nisi egerint poenitentiam, sunt damnati, ut Wickliff dixit. Miror, quod hoc suo tempore

21] tentiam, damnati sunt, quia magistri errorum, abominatus maxime hunc articulum, et tamen verus. Rarissimi sunt doctores in ecclesia, qui puri sunt, sola scriptura est pura. Cyprianus fuit Anabaptista, B. Augustinus dicit in martyribus absorptum hoc peccatum in charitate. Regula Francisci est Euangelium fratrum. Franciscus error. In Minoribus videmus, quoniam 'externa opera', nihil docetur nisi gradus humilitatis, poenitentiae. De fide, sanguine Christi pro nobis fuso ne verbum quidem. Et praeterea istis monialibus mutis animalibus dedit. Et tamen Gregorius et Bernardus instituerunt multa coenobia et ibi contra eos debeo loqui: vel Christus mentitur vel ipsi.

10 Ergo diligenter inculcandus, quod omnes sectae huc tendunt, ut iste articulus eradicetur. Semper vult Satan adorari in nomine Christi, potest omnia imitari. 'Multi venient dicentes se Christum'. 'Si procideris' &c. Sedet ergo ^{Luc. 21.} in loco Christi et adoratur pro Christo. Si imaginor enim genus vitae monasticae, per quod volo servire Christo ut omnes magistri ordinum, ista

15 imaginatio est larva, quam praetendit Satan, et pictura, quam imprimit in corda. Hoc est procidere ante Satanam et eum adorare. In papatu est otium, opes, gloria non effusio sanguinis, crux. Et dedit eis totum orbem terrarum, quia adorant eum, ergo non mentitus. Ergo magna tentatio conscientiae tentat nos, ut procidamus. Ipse transfiguratur se in angelum lucis

20 et in divinitatem et fit Christo simillimus, nisi adsit spiritus sanctus, non apprehenditur. Martinus statim adorasset, dicens: Iesus non dixit se venturum in diademate aureo. Si ergo Satanae permittitur, tum homo cogitat: deus est, quod dat in cor. Sic hinc venerunt regulae et in omnibus regulis vides pugnam cum isto articulo, ergo oportet in timore ambulare et orare, ne sinat

25 Satanam dominari. David: 'Et ab alienis, si mei fuerint dominati?'. Et qui ^{Eccl. 12. 13} hoc potest? Sed non servatur sine pugna, tentatione. Quicquid ergo proponimus, quo deo velimus placere, est certissime Satanae, quia duplex via: una per Christi bona vivere, altera per nostra. Et Satan nimis die spernit de

P] viderit. Ordines in ceremoniis constituunt salutem. Negant igitur Christum,

30 in quo solo propitiatio et vita. Vel Christus erravit vel illi errarunt. Hoc bene inculcandum hominibus, quia diabolus invidet huic articulo maxime. Impletum est in nobis illud Evangelii: Multi venient in nomine meo dicentes: ego sum Christus, Luc. 21. Qui in operibus et ceremoniis salutem ^{con-}stituunt, adorant vere diabolum. Ideo illis erat satis pecuniarum. Nam

35 quid deest monachis Papisticis? Diabolus quando vult decipere, transfiguratur se in angelum lucis. Sic decepturus Martinum apparuit diademate aureo, cui ille respondit: Dominus meus non dixit se venturum in tali ornatu. Alius bonus frater dixit ad angelum huiusmodi: Vide, ne erres, angele. Nam ego non sum dignus, ut angelus de coelo ad me mittatur. Ita circumait

40 et omnibus modis quaerit Satan, ut nos dementet, mox devoret. Nos coram

R] operibus *zufülff*. Proprie adorare, proprie procidere coram deo est fidere
 Matth. 4, 9 per solum Christi sanguinem et misericordiam dei *et*. Satan contra: dabo
 Matth. 16, 24 tibi *et*, Christus: qui vult sequi post me. Ibi adest promissio crucis. Qui
 vere adorant, habent crucem vel tentationem a Satana, quia Satan non potest
 hanc adorationem ferre. Et libet: Christum venisse, sed: vicit Christus pro
 nobis. Ubi inveneritis locos, dicta de iustificatione, hos diligenter observate,
 quia Satan ut leo rugiens est inimicus huius articuli. Quando desperat de
 suis iusticiis nec terretur peccatis et simpliciter cognoscit, quod per Christi
 s. 91, 2 sanguinem sit salus, tum non vincit Satan, quia ille posuit Altissimum refu-
 gium suum. In omnibus peccatis et tentationibus nititur, ut auferat hunc arti-
 culum. Simplicia sunt verba. Ibi stat nostra propiciatio, quae est filius dei,
 qui praevalet adversus portas. Non in nomine diaboli, in monachatu. Ergo
 articulus *Vuiclefi* est verissimus. Bernardus perditam vitam et tempus voca-
 vit. Ego sanctiorem monachum non animadverti quam Bernardum, *idē* *feh*
hjn über Gregorium, Benedictum: 'Duplici iure: nativitatis ut filius, meriti,
 quod passione et morte acquisisti dono non tibi sed mihi. Vita mea per-
 dita non impetrat.' Non est melior locus in toto Bernardo, alter in sermone
 de Annunciatione. Huc sunt omnes homines. Saepe sunt lusi patres, ut in
 4, 11 Gregorio et Benedicto vides, et tum meris nugis. 'Si deus.' Exhortatio,
 quam elicit ex ipso primo loco nostrae religionis, quae est iustificatio per
 Iesum. Apostolus nihil agit quam ineuleat fidem in Christum et dilectionem
 in proximos et non satis potest *et*. Sinite illos, nos diligamus. In religioni-
 bus nulla charitas, non fovant pupillos, viduas nisi suos 'fratres'. Cultus
 dei eorum, ut eant ad matutinas et certos ritus servent *et*. Num proximo

1 coram o	4 adorat	6 locos <i>über</i> dicta	7 inimicus <i>über</i> (hostis)
8 terretur o	9 tum o	14 <i>idē</i> o	16 tibi sed o
19 tum o zu 24 mira			

res quae non praecipit magno conatu labore et molestia facimus *r*

P] Christo propitiatore nostro debemus procidere, hoc est, adorare Deum, ut
 scilicet fateamur nos vere peccatores et speremus de Deo bonum. Arma-
 turam vobis parate ex Scriptura de iustificatione, quae fit fide. Comportate,
 inquam, scripta aliqua Deo iustitiam ascribentia. His demum nixi stare
 poteritis etiam post lapsum, utpote fornicationes, caedes et alia. Si pro-
 pitatio nostra est Christus, Dei filius, ergo non opera monachorum. Hinc
 optime fecit Bernardus, qui egit poenitentiam dicens: Perдите vixi.
 4, 11 'Charissimi, si sic Deus dilexit nos, et nos debemus alterutrum diligere.'
 Exhortatio est ex priori loco. Perpetuum¹ id Ioanni, ut a fide ad charitatem
 proximi pergat et hinc ad fidem redeat eamque ex hoc fructu demonstret.
 Faciant alii, quod volunt, nos diligamus nos invicem. In istis monachorum

¹) Neumanns Perpetuum beruht vielleicht auf falscher Auflösung einer Abkürzung von Proprium.

2] servitur? Non, sed isti altari lapidem lego. Certe nunquam possumus deo gratias agere, quod deus exhibuit nobis proximum, in quo ipsi servimus. Magistratum honora et me honorabis. Serva filium et uxorem, scio certo, quod illi serviam, fecit me cum vicinis habitare, video eos egere. Hbi debet
 5 gaudere, ut oculi fleant, ut possim exercere charitatem. Ex istis obiectis ghe ich und lauff ich nun ein closter, desero patrem, vicinos, proximos et volo mihi servire, quia quisque ideo ingreditur, ut se salvet, ergo ibi nulla charitas. Sed alligo me isti cellae, operi, quod nulli utile. Quem iuvat, quod ieiuno. Sic ergo nec fides nec charitas potest esse in monasterio.
 10 Christus ergo constituit nos in medio fratrum et inimicorum, uxor, liberi, vicinus: ora pro calumniantibus, persequentibus, hoc placet mihi, dicit deus, Ego curro in angulum, ut neminem videam et nulli serviam, nec doceo nec disco verbum. Bernardus hat ein wenig thau, aber schwach. Gratias agere ergo debemus deo, quod opera nostra posuit in promptu, et declinamus illa
 15 et fugimus ad alia: das ist abominatio über omnes abominaciones. Scandalum maximum, quod contra patres docemus: Sed libentius contra papas, Gregorium et alios doceo quam Christum. Hoc ergo scandalum amovendum ab ecclesia, laborandum, ut pure servemus verbum, tum dabit nobis Satan omnia mala mundi.

20 'Deum nemo vidit.' Praecambulum ridet ex au, dar auff ghet ex. Qui 1. 12 dixerit se fratrem diligere &c. Setz den spruch contra traditiones omnes hominum, quomodo volunt eum solvere? Sic Ioh. 1. 'deum' i. e. suam voluntatem, bonitatem. Concludit, quod nullus homo prorsus videt deum. Quid faciunt illi in ordinibus, nonne gloriantur se deum videre? Haec regula
 25 placet deo, quasi deo hetten sie das herz aufgeoffen. Certe nemo debet alios docere, nisi vidisset deum aut alios audisset, qui eum vidissent. In medio

1 lego oder ligo 4 cum o 6 ghe ich & o 15 alia über aliis 20 dar
 bis ex o 26 deum] deos darüber deum

¶] operibus non servitur proximo. Nos summum gaudium ducimus, quod habemus, quos diligamus vel uxorem vel filios, et gratias agimus Deo, qui nobis dat obiecta charitatis. Monachi deserunt illa et ideo sunt ingressi monasterium, ut illic salvent animas nostras neglectis interim proximis nostris, quicumque etiam fuerunt illi. Ita in monachatu neque discunt neque docent, sed tantum sibi ipsis deserviunt. Nos igitur grati esse debemus cognita
 30 hac luce. Libentius volo damnari a Papa Gregorio et ceteris doctoribus quam ab ipso Christo. Laboremus igitur, ut illum puritatem servemus.

35 'Deum nemo vidit unquam.' Hoc unico dicto possum omnes Ordines 1. 12 prosternere. Qui Deum non vidit, aliud docere non potest. Vult dicere: Multi sunt, qui gloriantur se vidisse Deum et docere vera, aber hütet euch davor. Nemo Deum vidit unquam, Unigenitus solus, qui est in sinu Patris, 1. 12

3] exhortationis facit apostrophen ad impios, quasi dicat: cavete ab eis, qui aliud docent, quam Apostoli docuerunt. Quotquot veniunt doctores extra Apostolos, veniunt suis visionibus, non viderunt deum. Apostoli viderunt
 Joh. 1, 18 deum, si non, tamen eum viderunt, qui vidit. 'Enarravit' id est, er hat's
 Joh. 14, 9 hñs wort g'sagt. Ad Philippum: obicitur tibi humanitas Christi, hanc 5
 audi. Deus omnem sapientiam posuit in verbum Christi, hoc dedit Apostolis et confirmatum signis. Quod Christus ipse docuit, hoc et ipsi. Quando venit alius et docet aliud ab hoc, dic: domine Francisce, Dominice, non vidistis deum. 'Ecclesia habet spiritum sanctum, et papa', dic: ostendite signa, bringt brieff und siegel. Mendacia signa et ficta fecerunt, sed vera ut 10
 reddere cocco visum, surdo, daß thun nicht Franciscani, Benedictini in nomine regulæ. Et prohibuit deus, ut facerent mira in nomine regulæ, sed in nomine Iesu Christi, ut x. Et ipsi fassi: Vita sancta non facit mira, sed pertinent ad fidem. Sed extra fidem est polluta vita. Ergo hunc textum 15
 opponite contra omnes doctrinas, quæ sunt ignorantia dei, stultitia, cecitas, quia deum nemo x. Si vult ex deo esse ostendere, indicet charitatem. Cætera omnia sunt stercora et cæcitates præter fidem et charitatem. Sed Satan transfigurat se in deum, hoc diligenter descendum. Et hoc disco, sed non 20
 satis possum, an den Schwärmern, disco Oecolampadio x. Sunt ministri Satanae, vide, quam speciose incedent, per larvas et verba vexant nos, alii angeli Satanae veniunt in corde et vexant ultra modum. Quid facit Satan, 25
 quando ipse venit et in deum se transfigurat, quando hoc potest per suos doctores et Angelos? Quid ergo illi dicam? Nihil nisi hoc: deum nemo vidit. Sed video eum, qui enarravit deum, et lego ea, quæ Christo narrante docuerunt Apostoli. Quare permittit istis doctoribus angelis Satan tantam 30
 potestatem? alioqui non appareret potentia verbi sui, nisi potentes sapientissimos excecaret, ut confundat per contemptam iusticiam 'per Christum

zu 5 über wort steht os 8 domine c aus dñg zu 12 Ein mußten unßat weg r
 15 omnes c aus homines 27 excecaret oder excitaret

Philipse enarravit, Joh. 1. Is quoque tantum audiendus et quos ille misit, nempe
 Luc. 10, 16 SS. Apostoli. Qui vos audit, me audit, et qui vos spernit, me spernit, Luc. 10.
 Hæc doctrina confirmata est miraculis et prodigiis e coelo. Quando igitur 30
 dixerint se locutos e Spiritu sancto, rogabis, ut probent ea veris et non fictis miraculis. Vera miracula sunt: suscitare mortuos, illuminare cœcos natos x. Dicamus ergo Patribus istis novas regulas et dogmata prædicantibus, quod ex ignorantia loquantur. Videndum est igitur, ut hoc bene teneamus. Si venit diabolus, etiam occultis cogitationibus, speciosissime, ut 35
 decipiat nos, ei potissimum hoc dictum obiciemus, si de doctrina res agitur. At quare Deus tantam virtutem dedit diabolo? Ideo, ut appareat istius verbi potestas, maiestas et virtus: Deum nemo vidit unquam. De hoc Pau-

3] iustificor', 'porto vos in vulva mea'. Et sic Christianus est contemptus et 3
tamen vincit eum paupertate et peccatis suis gloriam sapientum mundi &c.
'Nemo' i. e. nemo debet facere regulas vitae, erigere quicquam &c. alioqui
dicit se fieri deum, ut Paulus dicit 2. Col. 'frustra inflatus' doctrinas, quas 4
5 met ipsi ignorant, 'nescientes, quid loquantur' i. e. non vident deum, non 1. Tim. 1, 7
sunt contenti verbo, quod enarratum est, et ipsi fantasmata sua dicunt,
enarrant. Repetitiones et inculcationes, ut exerceamus charitatem.

'Manet.' Ibi videtur docere, quasi per charitatem mereamur mansionem
dei: si diligamus invicem. Hoc diligere est opus externum et testimonium.
10 Non 'venit' ad nos sed 'manet' i. e. isto signo probamus, quod deus in nobis.
'Perfecta.' Nonne vita nostra quotidiana proficit, 2. Corint. ult. et Phil. 3, 2. Cor. 13, 8
'extendo in anteriora'. Quia iste articulus nunquam satis potest disci, vexat 11
nos semper, ut istum articulum bene radicet in nobis. Quare ergo dicit
'perfecta'? Puto, quod perfectam charitatem vocet hic, ut psalmus: Inte-
15 gros, sanos, gaudj, Paulus: 'languentes circa', sani in fide, i. e. sani in 2. Tim. 3, 1
charitate, die rechtz lib quauquam non sit perfecta. Dictum adversus hypo-
critas, quia per oculos respicit in eum. Qui enim non vident deum gñt
auch in charitate. Non est sana charitas sed languor et morbus quidam
charitatis. Sic verbum eorum est languidum, iſt ein bettelwerck. Ubi sumus
20 vere in Christo et deus in nobis, sana est charitas, non languida. Non
dicendum: tu haſt mich erzüret, sed: dedisti mihi occasionem. Ista est
languida charitas, vult solidam habere, non die humpferiſche. Et nostri
Schwermeri inter se discordant. Sed si inter nos discordamus, amat unus
victoriam, daß iſt charitas misera, die ſie alſo ſticken. Talem scribit chari-
tatem de suis Monachis. Charitas perfecta sana non puerilis, muliebris vel
25 monastica. Qualis obedientia, regula, talis charitas.

7 enarrant o 9 hoc diligere über (sed) 15 sanos gaudj o 17 oculos] oculos oculos

¶] lus 1. Tim. 6. 'Quem nullus hominum vidit sed nec videre potest.' Item 1. Tim. 6, 16
1. Tim. 1. 'Doctores non intelligentes neque quae loquuntur neque de quibus 3, 1, 7
affirmant.' Et Col. 2. 'In his, quae non vidit, fastuosus ambulans frustra 4
30 inflatus sensu suae carnis.'

'Si diligamus invicem, Deus in nobis manet.' Hoc diligere opus est
externum, sed testimonium dat nobis, quod Deus sit in nobis.

'Et charitas eius in nobis perfecta est', sic tamen, ut augeri possit,
sienti Paulus ait 'crescentes in scientia Dei', Col. 1. Item Paulus non arbi- 1
35 trabatur se apprehendisse perfectam charitatem. Existimo esse quidem sanam
et integram charitatem, eine rechtz liebe, quae opponatur hypocrisi. Et
sancti sunt integri in via. Opponitur illa charitas hypocríticae isti, in qua
haecenus seduli fuimus. Videtur dicere: Christianorum charitas est solida,
non ficta et simulata. Fictam dicit Augustinus Manichaeos habuisse, quae
40 posset proprie dici monastica.

23] 14. Octob: 'Si diligamus invicem' &c. Perstat Iohannes in exhortatione ad
 4, 13 charitatem et movet argumentis, quibuscunque potest, ut diligamus. 'In hoc
 cognoscimus.' Testimonium unum est hoc inter cetera, quo cognoscitur chari-
 tas, qua diligitur deus et proximus, quia illa manet in nobis, quae probatur
 ex hoc, quod habemus spiritum sanctum dei. Scitis, quod spiritus sanctus est 5
 18, 25 dupliciter: primo manifeste, 2. occulte vel in corde. In actis, quod Apollo
 valde doctus et fervente spiritu loquitur, antequam cognoscebat spiritum
 sciens tantum baptisma Iohannis. Spiritus sanctus erat in Cornelio, antequam
 audisset Evangelium. Erat in Apostolis &c. Sic in omnibus Christianis.
 De illo potissimum hic loquitur, quamvis non excludit illam apertam spiritus 10
 8, 9 sancti missionem. Si non habemus spiritum Christi, non sumus eius, Ro. 8.
 Sine spiritu non vivit corpus. Hoc deprehendimus sic, quod adfocimur bene
 de Christo: habemus eor, quod gaudeat de Christo et in ipso pacem. Quando
 hoc sentimus in corde, quod nusquam habemus pacem nisi per memoriam Chri-
 sti, verbi, quia tum placatur, pacatur conscientia et servitur in conspectu dei, 15
 Hoc est non carnis, mundi spiritus sed spiritus sanctus. Nostrae vires con-
 funduntur, si &c. Qui sentit se delectari in opibus Christi, habet spiritum
 sanctum si non plenum tamen primitias. Si in Christo, delectatur et in
 patre, et hoc est 'deum esse in nobis' et econtra. Sic fiducia hac confugi-
 mus ad patrem, ad Christum in omnibus tribulationibus. Ista dulcedo si 20
 8, 15 tangit et adfocit cor meum, est ex spiritu sancto. Ille est spiritus, quem
 3, 26 iactat Paulus Ro. 8. et Gal., vide. Ille est spiritus libertatis et fiduciae,
 remanet adhuc caro, infirmitas, timor mortis, iudicii. Illae reliquiae et faeces
 26, 41 sunt in carne, ut Christus: 'caro infirma', pavent, turbantur martyres sed
 non perturbantur, spiritus enim interim heret in Christo et sic vineit in 25
 Christo tristitiam carnis, maliciam per suavitatem spiritus. Caro semper
 facile timet, praesumit. Sed sunt sub spiritu, qui eam conculeat. Si timet
 5, 17 caro, spiritus gaudet, invida est contra spiritum. Adfectus dulcis et laetus
 erga Christum est spiritus sanctus, non nascitur ex nobis sed potius con-

11 Ro. 8. o 13 habemus] hab 15 pacatur o conscientia] 9 conspectu] 9
 17 opibus] opbg [vielleicht wie oft statt opbg = operibus]

p] 4, 13 'In hoc cognoscimus, quoniam in eo manemus et ipse in nobis, quoniam 30
 de spiritu suo dedit nobis.' Hoc est pignus et testimonium, quod Deus in
 nobis manet. Dupliciter autem datur Spiritus sanctus. Primum occulte,
 deinde aperte, qualiter donatus est Cornelio et Apollini, de quibus in Actis
 Apostolorum cap. 10. 18. 19., qui tam diligenter sunt scrutati. Et sic ad
 unum omnes Sancti primitias eius sentiunt. Gaudent enim et optime senti- 35
 unt et loquuntur de Christo in illoque delectantur, illum diligunt. Verbum
 iis laetitia est, quod non fit sine Spiritu Sancto. Omnis igitur Christianus
 habet Spiritum Sanctum, quantumcumque et quam modicum illud sit. Quod

3] trarium in nobis. Satan enim odium, tristitiam, blasphemiam de Christo. Ergo amare et affici duleiter in Christum non fit nisi per spiritum sanctum. Ad istum adfectum dulem ad Christum sequitur confessio. 'Audiant mansueti' *et*, 'exaltemus'. Vellemus libenter omnes sic affici erga Christum *et* nos. Et deinde diligit proximum: Christus me dilexit. Haec omnia sunt testimonia spiritus sancti, Ioh. 14. 'Mansionem.' 360. 11, 2

'De spiritu' habemus pignus *fiegl*, *pjand*, quod deus propicius nobis. Quod? spiritus sanctus, qui afficit nos duleiter erga Christum et dolemus eius verbum contemni, blasphemari. Qui hunc spiritum non habet, Ro. 8. Rom. 8, 9
10 'Et nos vidimus et testificamur.' Hoc loquitur de se, de apostolis. 4, 11
Ideo dico me non excludere spiritus sancti missionem manifestam in igne et vento. Et ideo testificamur, praedicamus. Quid? 'Quod pater miserit filium redemptorem mundi.' Hoc expono ut supra. 'Ut vivamus per eum.' Mera tonitrua, quae destrunt nostra studia et bona opera, quia, si mundus
15 per Christum salvus factus, ergo fuerit damnatus, maledictus. Inevitabilis consequentia. Si est damnatus mundus, ergo ratio, liberum arbitrium, voluntas, sapientia, virtus, opera et quae in mundo, sunt damnata, quia indiget salvatore. Ergo impie docetur per ea parari salutem: Christus non est salvator eorum, qui salvi sunt. 'Non veni, inquit, iustos.' Ergo totius mundi Matth. 9, 13
20 est peccatum *et*. Hos locos congerite et instruite tanquam in aciem contra huiusmodi impugnatores. Maximus articulus aliena iusticia salvari ut alieno peccato damnari. Et hunc articulum omnibus viribus impugnat. 'Quisque igitur' *ghet ymer wiðder* ad doctrinam, pro conservanda ea in media
exhortatione charitatis semper meminit fidei et doctrinae. Id est, si delectatur cor in ista delectatione, quod Iesus *et*, ibi est spiritus sanctus. Et con-
25

2 ni per o	10 et testificamur <i>rh</i>	12 13 miserit <i>his</i> mundi <i>rh</i>	15 fuerit
<i>e aus</i> fuit	17 sunt damnata o	19 mund(us)i	25 ibi o

p] timet mortem, quod turbationes sentit, hoc a carne habet. Sed quod pacis et quietis fit compos, id non nascitur in nobis. Amare Christum, confiteri Christum et duleiter in ipso affici non fit sine Spiritu Sancto. Confiteri fidem, perferre mundi odia, exilium et mortem subire, haec omnia sunt testimonium Spiritus.

'Et nos vidimus et testificamur.' Hoc et de se solo et de reliquis *et* 11 Apostolis, qui Christum viderunt, loquitur.

'Quoniam pater misit filium salvatorem mundi.' Ante ergo totus mundus fuit damnatus. Omnia omnium hominum studia et vires liberi
35 arbitrii nihil erant. Venit itaque Christus servare peccatores.

'Quisquis confessus fuerit.' Cura summa fuit Apostolo conservandae *et* 15 sinceræ doctrinae.

'Quoniam Iesus est filius Dei, Deus in eo manet et ipse in Deo.' Prin-

R] Gal. 5, 22 fitetur et loquitur cum gaudio, Gal. 5. Quicumque, inquit, confessus ɾ. 'Ille
 manet' magnum testimonium. Inspice textum. Nonne omnes heretici praeter
 Cherintum, qui negabat simpliciter filium dei, confessi sunt Christum filium
 Matth. 7, 21 dei? Nostris nihil vulgatus in ore quam Iesus Christus filius dei, Matth. 7.
 1. Cor. 12, 3 'non omnis' et 1. Cor. XII. 'Nemo in spiritu nec quisquam ɾ., nisi dederit
 ei hoc spiritus sanctus.' Econtra qui non loquitur in spiritu dominum
 Iesum, ille maledicit Iesum. Qui negant missum Christum, ut vivamus per
 Marc. 1, 24 eum, eum maxime hoc dicant? Haec verba loquitur et Satan: 'Scio, quod
 es sanctus dei'. Ergo Satan est in deo et econtra ɾ. Salutem dicunt se
 nosse et dicunt se fateri Iesum ɾ. sed revera contrarium et Anathema dicunt 10
 non benedictum. Quomodo? Inspiciamus fructus: Papa, 'dominum negantes'
 2. Petri 2, 1 2. Pet. 1. Papa maxime iactat esse filium dei. Si itur ad opera: Domini,
 vestra impia sunt contra Christum, dicunt: 'Non, sed placita Christo et qui
 dixerit contrarium, ille maledictus'. Et sic eximunt doctrinam, quae est de
 Iesu Christo. 'Filius dei' est hic non in syllabis et literis, sed qui venit in 15
 mundum salvare ɾ. Ergo nostra opera non iustificant. Papa iam dicit here-
 ticam, permittit quidem Christum esse iusticiam sed alteram partem. Ergo
 opera nostra non iustificant? Non. Ergo dicit Anathema Iesum, quia non
 in spiritu sancto loquitur. Sic Rottenses nostri faciunt baptisma symbolum
 charitatis. Ibi negant Christum baptizare. Totus textus dicit Iesum filium 20
 dei, qui baptizat nos. Act. 22. ad Paulum: 'Surge et ablue peccata tua'. Ipsi:
 est benedictus ɾ. Sed Christus est damnatus in baptismo. 'Non est remissio
 peccatorum baptismus' est hereticus error. Nonne hic Christus maledicitur?
 Si dixeris in aliis benedictum, oportet in omnibus sit benedictus. Si omnes
 articulos credis et solum in uno deficis, negas Christum. Nulla haeresis, 25
 quae in totum omnes partes doctrinae negat, sed multos articulos con-
 cedunt sed in aliquot deficiunt. Papa omnes fatetur. Sed Christum in uno
 negare est in omnibus negare. Negant et Christum Sacramentarii veracem
 in verbis suis. Hoc est ergo totum negare. In damnando opera mea Chri-

3,4 confessi *bis* dei ɾh 26 negant *oder* negat

p] cipaliter loquitur contra Cerinthios et Ebionitas. Sed quid dicemus de no- 30
 stris haeticis et hypocritis, quibus nihil vulgatus et communius in ore est
 quam Iesus Christus filius Dei? Non sufficit ore hoc dicere, sed requiritur
 Spiritus. 'Nemo potest dicere Dominum Iesum nisi in Spiritu sancto'
 1. Cor. 12, 3 1. Cor. 12. Licet ergo ore dicant, in corde tamen est anathema. Confitentur
 enim se nosse Deum, factis autem negant 'Dominumque, qui ipsos mercatus 35
 2. Petri 2, 1 est, abnegant', 2. Petr. 2. Dicentes se esse Christianos suis operibus iustitiam
 et salutem tribuunt, quae et vendunt aliis. Negant totum Christum et effec-
 tus Christi: iustificare et salvare, sibi que ipsis tribuunt. Consimiliter faciunt
 Rottenses, qui negant corpus et sanguinem Christi et, quae illis placent, in

3] stus non est filius dei sed haereticus. Sic Paulus: 'Nemo' &c. E contra qui 1. Cor. 12, 3
 dicit sine spiritu, dicit Anathema, qui est sine spiritu dei, non potest quam
 Christum maledicere. Aut est pura benedictio, ut non habeatur pro male-
 dicto Christus, vel e contra. Quicumque ergo pure docuerit Christum et in
 5 nulla parte negat, confitetur Iesum esse filium dei et in illo est deus, et
 e contra. Qui vero partim confitetur, hoc nihil est. Oportet fatearis cum
 talem in omnibus factis suis et literis. Toto corde vult credi, confiteri.
 Ergo revera nullus hereticus fatetur Christum, non credit esse salvatorem
 eum et venisse in mundum, ut vivamus &c. Nam Rottenses negant Christum
 10 esse filium dei per baptismum et verbum vocale, quae ipsi abſchneiden, verbum,
 eoenam et baptismum. Quid prodest Christum negatum in his et in aliis con-
 fiteri? Appellunt ergo Iesum dominum hypocritico corde et ficto. In istis
 negantibus est adhuc habenda discretio: gratia est, quando faciunt errore
 lapsum, et pertinacia. Augustinus: errare potero, hereticus non ero. Quasi
 15 super fundamentum stipulam. Sed non pertinaciter defendere. S. patres 1. Cor. 3, 12
 multa dixerunt, quae vere sunt contra Christum, ut de votis, statutis. Sed
 non pertinaciter defendebant, sed resiliebant et tradebant igni comburenda.
 Sed hanc pertinaciam defendere et adversariorum dogma habere pro erroneo
 et suum pro catholico, et inflantur. Ideo non reiiciendi, qui labuntur et
 20 errant, quia 'spiritus promptus' &c. Ego sum castus adfectu, corde sano, Matth. 23, 41
 contrarium &c. non timeo mortem &c. Sic non euro in spiritu hunc sanum
 spiritum in Christo, sed euro sapientia Ro. 8. Sic Bernardus spiritu non Rom. 8, 7
 erravit, scivit Christum salvatorem et sensit corde. Sed caro erravit, cum
 rediret in spiritum, damnavit. Sic errare poterant quo ad carnem, sunt ad
 25 spiritum regressi &c. Et cogitationes nostrae non semper sunt de puro
 Christo, caro et Satan adest et fiduciam aliquam proponit, quam quac-

13 discretio] dist oder dise und darüber eretio. Vielleicht war also ursprünglich
 distinctio beabsichtigt. 15 non fehlt 20 sano e in caro 25 regressi (petm)

p] S. Coena credunt, quae displicent, reiiciunt. Dicunt igitur anathema Dominum
 Iesum. Nam unicus Salvator in omnibus factis et verbis confitendus est.
 Qui una in parte Christum negat, undique neget necesse est. Qui unum
 30 articulum negat, abnegator est Christi. Aliud proinde est errare, aliud per-
 tinaciter persistere et negare. Errare, inquit Augustinus, potero, haereticus
 non ero. Nostri Rottenses simpliciter perseverant in suis vanis opinionibus.
 Propter carnem, quam portamus, errare possumus, sed videndum in Spiritu,
 ne cognito errore perseveremus. Itaque sancti Patres, qui ipsi quoque ho-
 35 mines fuerunt, cum indicio legendi, ubi sequuntur suas rationes. Scimus,
 quid nobis sequendum sit. Nostri Papistae cum legunt Augustinum omnia
 gratiae tribuentem, dicunt illum excessive locutum, ita ut in hodiernum diem
 Augustinus non sit receptus a Romana ecclesia. Videndum ubique in

Ex]imus nostris studiis. Nemo ergo legat Patrum scripta, quasi non sint
 erronea, quae non sunt spiritus in illis ꝛ. Sic et nos saepe loquimur per
 carnem, spiritus semper confitetur Iesum esse dominum. Infirmitas carnis
 ergo non solum est in hoc, quod sentio passionis libidinis sed erroris, diffi-
 dentiae ꝛ. quia caro non est extincta sed Satan opfundit nubes et fumum. 5
 Qui sic non legit S. patres, facile offenditur. In Universitatibus elegerunt pes-
 sima, optima reiecerunt. Contra Pelagium Augustini non legerunt, dicunt illum
 loqui per tropos et hyperbolam, Ubi loquitur de libero arbitrio ꝛ. Hoc est
 1. Zböff, 5, 21 legere patres in perniciem. 'Omnia probate' Paulus ꝛ. Sicut ergo peccamus
 in vitiis carnis, sic etiam in rationis vitiis. Si tantum manet fundamentum 10
 Christus, quod sit tota hereditas nostra, per sanguinem nos redemit, sed
 utitur baptismo, verbo, Coena ad Christum distribuendum. Christum dis-
 tribuentem nolunt habere, dicunt illa esse externa. Qui redemit, idem et
 distribuit per ista 3.

'Confessus', scilicet recta confessione non per hypocrisin. Volunt non 15
 particulatim, in omnibus suis factis et verbis i. e. habet certo spiritum
 sanctum, quia talia non fiunt sine spiritu sancto. Ubi ille non, ibi regnat
 caro et ratio et eligit opera ut papistae vel 'debeo etiam cooperari'. Alii
 reiiciunt externa et meri spiritus volunt esse ꝛ. Pius dicit, ut Paulus docet
 cap. 3 et 4. Ro. Spiritus sanctus dat hoc in cor et os, ut credatur et 20
 4, 16 homines confiteantur. 'Et nos cognovimus.' Impossibile est, quando fides
 illa est in corde, quod salvator sit Christus et adfectus hoc sentiat, sequitur,
 ut dulciter afficiatur in eum et amor incendatur erga Christum: Ey, quanta
 gratia, quod Christus mortuus et fundit ꝛ. Ego sum alicui hōld, quando dat
 100 florenos, sequitur spiritus, qui me imbuat dulci adfectu erga benefactorem, 25
 ita refundimus spiritu in benefactores. Hoc multo plus. Si credo, oportet
 diligam et accendar charitate erga Christum per spiritum sanctum, qui mor-
 tuus est, ut viverem. Et tum per charitatem Christi adscendo in patris
 Joh. 3, 16 charitatem, qui iussit, ut hoc faceret Christus, qui 'sic dilexit mundum,

13 <esse> Qui 15 per o 16 particulatim] pti: 19 spūs bis esse o
 29 <eum> iussit

p]doctoribus, quantum carnis et spiritus in eis sit. Spiritus est, si sincere 30
 unicum Christum Salvatorem confitemur, nicht allein flüchtweise sed totum et
 ubique, non solo ore sed ipso quoque corde. Ubi vero cespitant, id non
 habent de spiritu Dei, sed carnis effectus est.

4, 16 'Et nos cognovimus et credidimus charitatem, quam habet Deus in
 nobis.' Impossibile est cordi, modo vere cognoscat Christum et charitatem 35
 Dei, ut non dulciter erga ipsum afficiatur. Trahitur quoque ad proximum.
 Vide enim, quanta res sit, quod sibi ipsi Christus non pareit. Moritur, ut
 ego vivam perpetuo. Non dedit pro nobis mille talenta sed vitam. Per

23) ut unigenitum? Et sic in patre videt abyssum charitatis et amoris. Ex isto, quod Iesus est filius, cognoscimus, quod deus est diligens nos. Non videmus, quia deum nemo vidit, sed tamen credimus: per hoc immensum opus oportet nobis non sit gram, qui dat filium. Si diligimus, sequitur
 5 pax, gaudium dilectio dei. Si non sentimus, est defectus in fide. Quantum credis, tantum diligis, e contra. Ergo Satan articulum de iustificatione maxime impugnat. Schwermeri postquam ceperunt Christum odisse in baptismo et verbo suo, quia dicunt: non est remissio peccatorum et largitio pacis in baptismo, ideo sequitur et odium contra nos. Sic propter Christum odium
 10 nos. Sic papa: prius non oderunt nos sed Christum, 'qui meratus' 2c. 2. Petri 2. 1 et damnat opera nostra. Ideo ipsi damnant eum ut falsitatis, ideo et nos 2c. Ubi ergo deest fides, ibi non pax, ubi illa non, sequitur odium et omnia mala. Impossibile est, ut Christianus non diligat, nemo est amarus, utemque arguat, quia novit dominum pro se passum, et sic in Christo amat omnes et
 15 benignus est et patiens et bonum cor habet, ubi tale, sequuntur bona verba 2c.

'Deus charitas' communis textus. Immo deus est aliud nihil quam charitas. Quis potest credere hoc? Non solum, inquit, est bonitas sed ipsa charitas. Potest quisque concludere: qui cognoscat deum, qui e contra. Qui deum cognoscit iratum, inimicum, hostem, iudicem, ille non cognoscit deum,
 20 quia non cognoscit charitatem in deo. Vides, quantum noch wir zu studiren haben in Christo. Brevia verba sed sublimissima. Omnia corda humana sunt caeca, pavida, tristia, quia inde venit, quod deum non norunt charitatem. Qui sciret, esset salvus. Quando adscendo per Christum, video summam charitatem in deo, Ro. 5. Illam charitatem video et credo in Christo et illam
 25 per Christum video in patre, qui inusserit filium pro me pati, 'Qui dilexit'

zu 6 über articulum steht p—et [vielleicht = punct] zu 16 über Deus steht nō dt [= dicit] Christus zu 18 mit e contra schliesst Blatt 243. Am Rande unten von Rörers Hand: Von B Res: misit filium 1. Timo. 2. 'omnes homines', nil obstant exempla terrentia. Saul 2c. Vide, num agnosceas eum talem, tum impossibile est, ut non redames eum. Verum caro quia varie divexatur, sentit diversum de deo, Imo etiam Sancti. Daneben Verbum A 2 Res: creavit omnia 3. Exempla: benefacit pessimis nehmionibus Id autem faciunt homines regna sapientium Aris: (Hierbei zeigt A und B die Umstellung an) zu 19 Exo. 19 eum tamen max: experti dei beneficia r zu 24 Ro. 8.: Et 8. [= Röm. 8, 32] quomodo non omnia 2c. r

p] charitatem Dei et Christi in amorem venimus Dei patris et proximi. Deum quidem non videmus sed tamen credimus et diligimus et quantum diffidis, tantum non diligis. In nostris Papistis et Rottensibus non est fides, ideo nec amor. Hinc nos oderunt et male nobis volunt. Nos vero Deum dili-
 30 gimus, quem non diligit mundus.

'Deus charitas est.' Imo nihil est aliud Deus quam charitas. Etsi enim et bonitas sit, tamen, quaecumque fuerint eius bona, ex dilectione fluunt. Verba haec sunt magni ponderis, quae a paucis, immo paucissimis creduntur.

20 Gal. 2. Ibi studendum, ut haec cognitio, fides augeatur in nobis. Aliae
 scientiae sunt stultitiae, das ist divina 'Spiritus promptus' Et stipula manet et.
 Es hängt uns caro et sanguis am Hals, quae impediunt, ut non plene cogno-
 scamus deum charitatem et Christum. Breviter dicitur sed immensum dicta.
 Credo quidem deum diligere sed peccatum habeo, ideo mihi opus operibus et. 5
 Spiritus vult sursum ferri et vellet immergi in istam cognitionem, quod
 Christus et deus est charitas, sed caro: est timendus, est iudex, et adfert
 Historias, quibus deus punit impios. Ergo hoc agamus, ut victa carne cum
 2. Petri 3, 18 sua nube et fumo pergamus in spiritu, ut cognoscamus Christum, 2. Pet. 3.
 Caro non alium deum imaginatur quam iratum vel faventem propter studia 10
 nostra. Monachus: deus est tibi propicius propter cappam, Ego: deus te
 odit et. Vel praesumit caro de bonis et desperat propter mala et illa passio
 haeret etiam in sanctis, in nobis omnibus, et pugnandum nobis contra istas
 pestes. Ego praedico et audio, sed non possum consequi. Si facio quid
 boni, statim: bene feci, si omitto, timeo clavam. Sic semper praesumptio, 15
 sic caro contra se debet semper pugnare et. Deus, inquit spiritus noster,
 est charitas, non odit neque respector personarum sed diligit propter suam
 charitatem non mea bona opera, huc it spiritus, vellet libenter capere, laborat
 contra carnem et Satanam. Si oro, bene habeo, si non, non bene, unde
 praesumptio dicit et. Si duriter, ergo et. Omnia ista sunt phantasticae et 20
 carnales cogitationes. Egenum proximum, non ut inflet, sed quod inde sim
 superbus, quod deus filium tradiderit. In ps. 117. 'Non moriar sed vivam'.
 Vexabatur morte et tamen dicit: Vita mors in beneplacito, ps. 30. Ibi ima-
 ginatur deum meram charitatem. Qui potest hoc credere deum esse chari-
 tatem, abiicit omnia exempla terrentia, quae scripta sunt propter impios. 25
 'Indignatio non est mihi, Vepres spina', Esa. Ista cogitatio non venit per
 carnem sed spiritum sanctum, et ergo: 'qui manet' i. e. diligit deum et pro-
 ximum, 'manet in deo', quia est charitas. Habetis, quid sit testimonium

12 über Aliae bis stultitiae steht et tamen habent multos professores 5 opus r
 6 vellet {se} 10 über imaginatur steht ponit 12 propter mala o 15 Sic] Si
 16 noster o 18 vellet aus v [= vult] ergünzt 21 vt inflet über {quia placet}
 22 tradiderit o 23 mors o 27 et ergo o 28 über manet steht non dt [= dicit] habet

p] Intuemur plerumque tristi et duro corde Deum tanquam iudicem. Felix ergo,
 qui hac cognitione imbutus est, quod Deus sit charitas. Quamvis enim 30
 brevia sunt verba, sunt tamen profundissimi sensus. Nam Caro est infirma
 et semper ob oculos habet densissimas nubes. Caro nostra non potest aliter
 depingere et ob oculos ponere Christum quam ut iratum iudicem. Hinc
 venit cum suis Missis monachus in multitudine suorum operum aut prae-
 sumens aut desperans. Non potest se caro in altum levare. Deus diligit 35
 non propter nostra opera sed propter suam charitatem. Pugnandum igitur
 nobis, ut vincamus possimusque dicere: Non moriar sed vivam, psal. 118.

3] spiritus sancti, quomodo veniat et unde, ut sitis admoniti, quando legitis libros patrum et Schwermerorum, ut suscipiatis bonum et e contra. Vult Christum quidem redemptionem mundi sed distributionem abiciunt et abscindunt iactantes tantum spiritum.

5 16 Octobr. Audivimus, quam haec sint simplicia verba sed quae requirant maximam fidem. Contra ipsam pugnat infernus, mors, diabolus, haec fidem ^{16. 17} impugnant ista omnia et in circuitu sunt. Et deum esse diabolum, indicem, tortorem. Illa docentur ad augendam et roborandam fidem, quae dicit: non timeo milia, quia deus est charitas, i. e. quia habet veram cognitionem dei.
10 'In hoc perfecta.' Illa est charitas, eo tendit haec fides, quando cognovimus ^{1. 17} deum charitatem et eum diligimus, quod etiam possimus habere fiduciam in ipsum in die iudicii, a quo tremet totus mundus et infernus. Et ideo descendit Christus, ut non paveremus in die iudicii. 'Ecce pono in' ^{36. 1. 10} 'Non pavefiet' vel pudefiet. Ergo magna gratia, quod habemus fiduciam standi
15 in die, quia Christiani sunt omnium miserrimi in mundo. Considerate, cum

zu 10 discite hoc munus acquiras ut fiduciam habeas et non formides die iudicii (*quod geschrieben*) r. Dann weiter unten: 'In hoc perfecta' x., scilicet ad confidendum, ad faciendam fiduciam, ut fidamus, quia sicut ille x. Cur desperaremus ab adventu ipsius, cum ipse sit in mundo et sit, ut propter nos sit in mundo. Et sicut ipse, sic nos e contra sumus propter ipsum in mundo x. Insaeviat itaque mundus, diabolus, peccatum, terreat mors, cum ipse sit charitas et nobiscum in mundo, quid est quod trepidemus? 8. Junii 32. r¹) zu 12 über Et ideo steht In hoc x. zu 13 über paveremus bis iud steht 1. Cor. 15. Si tantum in hoc mundo x. über Ecce steht Esa. 28. zu 14 über pavefiet steht pavebit festinabit scil. pavore 15 quia bis mundo rh

1) Offenbar 1532 von Rörer aus einer Predigt Luthers nachgetragen. Erl.² 18, 304. 331 findet sich Anklingendes.

¶] Hoc de testimonio et signo Spiritus. Qui habet veram Dei cognitionem, ille in ipso manet.

'Deus charitas est.' Sunt haec simplicia verba sed quae requirunt summam fidem, contra quam pugnat, quicquid non est ex Spiritu Dei. Conscientia, diabolus, infernus, iudicium Dei et omnia repugnant, ne credamus Deum esse charitatem, sed ut credamus Deum esse tortorem et indicem. Per mundum etiam intelligo adversarios verbi et sectas. Summatim ergo hic docetur tenendam esse fidem contra insultus istos. Ille ergo manet in Christo et Deus in eo, qui habet veram cognitionem Dei.

25 'In hoc perfecta est charitas Dei nobiscum, ut fiduciam habeamus in ^{1. 17} die iudicii.' Illa enim charitas Dei tanta est, ut possimus habere fiduciam in die iudicii, in quo tremet totus mundus. 'Ecce ponam in Sion lapidem probatum, angularem, pretiosum, in fundamento fundatum, qui crediderit in eo, non festinet', Esa. 28. Ergo habemus per huius charitatis cognitionem ^{36. 18. 10}
30 et fidem, ut possimus stare in iudicio. Sic et similitudine fidei Christus monet: Respicite et levate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio

3] Luc. 21, 28 videtis, prope est aestas, scitis quoniam &c. Sic enim &c. respicite, non submitte vultum, deficite ut tristes sed &c., quia ego sum, qui vici iudicium. Satan vult nobis contemptum facere sanguinem Christi, sed scriptura pretiosissimum, daß macht usus peccati, cui sumus assueti per vitam et adsuevimus operibus et statutis nostris, quae pertransierunt cor, ergo nihil de sanguine potuimus &c. Est magni valoris sanguis, absorbet peccatum, infernum, iudicium. Ibi unice pugnat Satan, habet peccatum, mundum, iudicium dei, infernum zu vor, ut obnubilet nobis, ne videamus Christi sanguinem. Christianus autem semper in omnibus talibus dicat: potentior est Christi 5
 9, 12 sanguis, non enim est hircorum &c. Cum ergo assuevimus contrariis, ideo 10
 cruda sunt nobis omnia in scriptura, quae est doctrina, quam nullus homo capit. Ibi nihil facit virginitas, nam gentiles etiam habuerunt Vestales. Sed absorbet iudicium deus charitas, qui dedit filium, et quae est nobiscum. 'Nobiscum.' Inde habemus charitatem, qua certi erga nos et erga eum. 15
 Hoc nullo studio possumus parare. 'Quia sicut.' Hoc contra Schwermeros, qui dicunt Christum non esse in mundo, sed inquit: spiritualiter. Christus 15
 non est spiritus ut ipsi sine carne. Loquuntur sic sed non probant. Nos simpliciter: divina charitas, per quam diligimus iudicem et petimus eius regnum, caro licet impediatur, tamen spiritus &c. Sumus enim circumdati omnibus malis et sanguis Christi effusus, ut ab his liberet. Ergo non terret 20
 Christianum extrema dies, petit liberari quo ad corpus et animam, non est auffhören legis periculorum omnium hominum malorum. Christianus hoc

1 prope est aestas o zu 2 Non ut tantum dicatur deus charitas sed ut sciamus eum fore nobis charitatem tum cum nobis maxime necessarium fuerit nempe in extremo iudicio a quo tremit quer geschrieben r 10 hircorum e aus hircg 15 parary

8] Luc. 21, 28 vestra, Luc. 21. Hoc facit Sanguis charitatis pro nobis effusus, qui pretiosior est omnibus omnium Sanctorum meritis et mortibus. Quod vero hoc non digne cogitemus nec satis digne Sanguinem hunc tractemus, facit ipsa nostra 25
 educatio, qua inde a pueritia humanis traditionibus et inventis educati sumus multipliciter. Novit diabolus hanc infirmitatem carnis, quod non digne aestimemus sanguinem Christi. Si ergo te premit conscientia magni peccati, hoc te sanguine charitatis solare. Totus certe mundus non capit minimam syllabam istius dicti 'Deus charitas est'. Non potest ulla humana religio 30
 subsistere coram iudicio, sed in solo sanguine Christi habemus fiduciam in die iudicii.

'Quia sicut ille est, et nos sumus in hoc mundo.' Hoc est contra Syvermeros, qui dicunt: Christus est spiritus. Ipsi autem intelligunt spiritum, qui non habet carnem et sanguinem. Sed hos redarguit Ioannes. Sicut 35
 enim nos sumus in mundo, ita et ille fuit in mundo. Nos sumus in hac vita circumdati omnibus malis, ita et ille fuit. Sed habemus Christum, qui

3] videns dicit ut Cyprianus: domine melius esset. Oppressa libidine sequitur invidia. Stamus inter gladios Satanae. Sed nos tanquam ebrii imus et tamen videmus ruere in peccata, adulterium putamus esse casum fortuitum. Et si semel ponderemus magnitudinem et pretium sanguinis pro nobis effusi, certe non timeremus multum ab hoc die. Si ergo esset certa cogitatio, diceret: Sinito eum venire, quando vult, si diutius &c. Non est ergo Christus sic spiritus, ut Schwermeri somniant. Est nobiscum quamquam in spiritu, tamen non intelligunt, quia faciunt spiritum sine carne, sanguine, ossibus, Christus Luc. 24, 39 Lucae ultimo. Christi caro non est amplius carnalis sed spiritualis, non habet passiones mortales, non edit &c., 1. Cor. 15. non distinguendum spirituale 1. Cor. 15, 50 contra carnem et sanguinem sed contra animale ut Paulus. Non quod caret ossibus et carne, est spirituale, sed quod non est animale, ut animalia vivunt in terris, quae sic vivunt, ut edant. Vivunt, generant corruptionibus exposita. Tale corpus Christus non habet. Sic et nos habebimus, nulla corruptibilis passio. Sic Christus nobiscum est cum corpore vero licet spiritualiter et invisibiliter. Non deserit nos. 'Non derelinquo' &c. Iohannes. 'Venit per potentiam virtualiter' hoc est depravare scripturam glossemate proprio, sed habemus, quod per Christum nos scribimus. Ideo vis Christi praedicanda, quod valeat tanquam valentissima medicina adversus omnia.

20 "Timor non est in charitate." Ibi distinctio de timore: qui sunt Christiani 1. Is habentes pavorem, in illis non est charitas vel est pavida, incerta non sana charitas. Hic loquitur de timore &c. pavor confusus, qui reddit hominem

3 si o 8.9 Luce Christus vlt. 20 in fehlt

p] liberat nos ab omnibus istis malis. Est haec vita malorum omnium compendium. Sed caro non permittit nos ista considerare. Videmus enim hunc ruere in homicidium, illum in adulterium, alium furari &c. Si hoc perpendere, simul et perpenderemus pretiositatem sanguinis Christi, quo fit, ut non paveamus a iudicio Dei nec timeamus iram Dei et mortem. Illi faciunt Christum spiritum sine carne et sanguine, ut pretium sanguinis nobis extenuent. Sed caro et sanguis Christi nobis adhuc prosunt. Nam Christus est nobiscum in Spiritu, id est, habet corpus spirituale. Eius enim caro non est amplius animalis, non habet amplius istas passiones corporales, non edit, non dormit sed est spiritualis, ut Paulus ait: Seminatur corpus animale, resurget corpus spirituale, 1. Cor. 15. Nos, qui vivimus, habemus mortales 1. Cor. 15, 44 et corruptibiles passiones. Tale corpus non habet Christus nec nos habemus sed spirituale, id est, incorruptibile, quod victu et vestitu non egeat. Haec est fiducia nostra.

"Timor non est in charitate. Perfecta charitas foras mittit timorem." 1. Is Distinguit Christianos. Quidam habent pavorem et timorem, illis deest charitas, et alii timorem quidem sed non pavorem habent, in his charitas

3] ineptum ad credendum et omnia ut impiorum pavor i. e. unusquisque experiatur suam fidem. Si credit in Christum, habet charitatem, securitatem et quanto fortius credit, tanto maior securitas. Si merus pavor, ibi nihil fidei. Quid dicemus? Pavabant Apostoli, Petrus quando super mare x., Christus pavit in horto, discipuli clausi, Intus pavores, foris pugnae, Paulus. Quid 5
 Joh. 21, 18 formidas, Petre? 'Cinget te et ducet, quo tu non.' Omnis sanctus quantum-
 Röm. 5, 3 cunque x., timuerunt mortem. Contra Ro. 5. 'gaudemus in tribulationibus'.
 11pg. 5, 41 Gaudebant Apostoli, quod digni x. 'Et nunc glorior et gaudeo in tribulatione pro vobis.' Spe tribulationis gaudentes. Ad rem: duo sunt tempora
 1Pred. 3, 8 Christianorum, Alterum pacis, alterum belli, Ecclesiastes. Tempore belli 10
 multo aliter est adfectus quam pacis, ut quando non tentatur in fide, ut quando plenus fide et solum externe tribulatur, tum est externum malum, est exercitium fidei, et operantur iactantiam et gaudium, ut Agnes. Ibi fides est plena, ibi enim pax inter deum et conscientiam, Ro. 5. Ubi illa pax inter deum et hominem, quod est mundi mortis diabolorum, est irrisum et in con- 15
 5Iob. 3, 26 trarium convertitur. Tempore belli ghetz ut Iob: Nonne silui. Verba fiducia recitat, quae erat praedicaturus sine tentatione. Ubi tentatio, ibi nullum gaudium. Ibi neque Christus gloriatur, quando in agone constitutus et vinceret tentationem Christianorum. Sic etiam Paulus hanc tentationem passus, 20
 2. Cor. 12, 7 quam puto 2. Cor. XI: schaffst, zaunstecken, non libido.¹ Satan impugnatur priorum fidem et spem: ut aliquis wil verlieren dominum, et sustollit pacem. Haec in Iob. Et Paulus 'pavores'. Sicut nos pavidi sumus, concussa societas nostra est, diminuta et pugnae foris pestis et aliorum malorum, Et tamen non desperandum. Isto tempore belli nemo est, qui non habeat pavorem.

5 in horto o Paulus o 6 te ducet o 11 pacis pacis 18 in agone o

¹) Luther meint den Pfahl in's Fleisch 2. Cor. 12, 7. Ein solcher, ein Speer oder Zaunstecken sei die tentatio, also etwas von aussen Kommendes, nicht eine im Innern des Menschen sitzende libido.

P] perficitur. Loquitur enim de timore, qui vocatur pavor et qui facit hominem 25
 ad credendum ineptum. Unusquisque experiatur fidem suam. Si credit in Christum, habet charitatem. Quanto fortius credit, tanto minus est ibi pavor, quanto infirmius credit, tanto magis pavet. Sed quidam Apostoli, etiam
 2. Cor. 7, 5 Paulus, metuebant. 'Foris pugnae, intus timores', 2. Cor. 7. Omnis Sanctus timuit mortem, e contrario Paulus gaudebat in tribulationibus. 30

Duo sunt tempora Christianorum: tempus belli et tempus pacis. Tempore belli multo aliter est affectus Christianus, quam tempore pacis. Tempus pacis intelligo, quando non tentatur in fide, quando est pax inter Deum et
 Röm. 5, 1 conscientiam. De quo Paulus Rom. 5. 'Pacem habemus apud Deum.' Tempus belli, quando nos fidei tentatio invadit, ibi est difficile gaudere in tribulationibus, uti neque Christus gavisus est. Nam diabolus aliquando impugnatur nostram fiduciam, tollit pacem. Hoc est factum in Iobo et Paulo, unde dicit intus esse timores, foris pugnas. De isto tempore belli loquitur hic Ioannes, 35

- 23] Quicquid timetur, hoc etiam odimus, ut mortem. Sic si deum times, odis, certe ut Iudicem iratum, tortorem tum etiam odit, quia nolle iudicare et hoc nolle est odium. Et ibi est pugna, ut deus agnoscatur pater. Sic Iacob, 'Si Iob in manu tua, tantum non', tum Satan greiff't ihn nach dem topf'f 23.11.12
 5 et gorgf.¹ Loquitur non de genere sublimi belli, in quo pii. Sic Christi caro renuit calicem et in medio pugnae wirff't ex sich herumb et dicit: fiat voluntas. Hic loquitur vere de fictis et veris Christianis: Veri habent charitatem deinde fiduciam, quia quod amant, non fugiunt, sed accedunt ad deum. Primum isti 2 affectus sunt diversissimi et non habitant simul, scilicet
 10 in totum. Sed in pugna et bello sic habet, ut sint mixti isti affectus: Amo sed leviter: In bello sic habet res, ut neutra pars sit victrix. Infidelitas cum fide pugnat, apparet victorem esse pavorem, sustentat infirmitatem fidei charitatis, donec sicut in Christo. Sicut fit in bello, ut illi eher vineant, qui fuerunt desperatissimi, praesumentes fere percutiantur, sic in spiritualibus
 15 bellis. Infidelitas praesumit et vincitur, e contra fides. 'In charitate' scilicet tempore pacis. Charitas habet etiam timorem sed in charitate et sana, ubi fluctuant simul charitas et pavor. 'Perfecta' sana i. e. certa, quae fest' stet, quia fides apprehendens deum diligentem patrem x. i. e. excludit 'poenam'. Pavor est summa poena apud inferos. David saepe expertus 'proiectus
 20 sum' x. 'Et David desperatus est, pavebat' sive festinabat. 'Festinanter

3 ibi über (ibj) 8 amat 18 diligentem über (cha)

¹) gorgf oder gergf steht sicher da.

- p] quia quicquid timetur, odio habetur. Qui timet Deum, timet eum ut iudicem, immo et odit Deum, quia nolle eum iudicare, eum damnare. Loquitur autem hic de fictis Christianis et veris. Hypocritae et carent fiducia et charitate. Veri habent charitatem et hanc habent ex fiducia. Quod enim diligo, non
 25 fugio. Si ergo diligo Deum, non fugio eum sed accedo tanquam ad Patrem. Ut ergo in bello sunt mixti isti affectus, sic pugnat pavor cum charitate, infidelitas cum fide, immo apparet aliquando infidelitatem esse victricem. Sed Deus sustentat hanc infirmitatem sicut in Christo, qui in media tentatione tamen pervicit dicens: Deus mi, Deus mi. Quanta haec erat fiducia: Non
 30 sicut ego volo sed sicut tu vis. Ergo in voluntate Dei ponit fiduciam, Matth. 26.

23.11.12

- 'Perfecta charitas.' Charitas quidem etiam habet timorem, sed illa non est sana, non est sincera nec perfecta, sed perfecta foras mittit timorem. Perfecta enim seu sincera charitas ex fiducia oritur, quae apprehendit Deum
 35 constanter.

'Quoniam timor poenam habet.' Pavor est summa poenarum inferni, psal. 30. 'Ego dixi in excessu mentis meae' (in ἐξαρρώσει) hoc est in pavore, 23.11.12 ubi David pavorem festinantem significat, quia desperabat, id est, pavebat.

23] 2. Moſe 12, 11 debetis edere³ in Exo., exponitur: egressi estis cum magno pavore ut ille, qui timet insectantem hostem et tamen debet adhuc agere aliquid i. e. edere. Ille pavor fugit et non effugit, qui sic fugit metuens impendere mortem. Ille pavor non potest esse in charitate vel fide. Ergo si habetis talem, non estis Christiani. Tamen non reiiciendi, qui laborant in bello. Bellum pavoris infirmat etiam sanctissimos, fit, quia deus suspendit magnum Spiritum blasphemiae¹, et suspensionem gratiae, tum adest spiritus blasphemiae, quod deus sit iniustus, loco amoris et gratiae agenda sunt, blasphemantibus illis, qui laborant in bello, danda consolatio. Sed Iohannes loquitur de Christianis negligentibus, qui pavent diem Christi et tamen volunt esse Christiani. 10 Qui ad pavorem, potest habere charitatem, sed infirma et periculum in eo.

Caput V.

Hactenus locus de pavore et charitate. Summa: ubi vera fides et pavor, ibi est pax, gaudium. Ratio: quando credo Christum sanguine, egor delectari. Deinde si propter hanc fidem patior, magis gaudeo. Sic sequitur 15 gaudium ex tribus. Hoc verbum urgendum, quia spiritus sanctus nulla alia² nos solatur.

4, 19 'Diligamus' Conclusio. Summa haec est. Causa dilectionis est haec, 20 Rom. 8, 31 quia debetis praepone re causam dilectionis erga vos: 'Si deus pro nobis' 2c. 4, 20 Illa charitas accendit te et tuum ardere erga deum. 'Et fratrem', iam venit 20 auff die exhortatio. Semper solet immiscere doctrinam. Videt enim illam doctrinam meditandam, q. d. multi dicunt se diligere deum, sed non est

6 fit o 6,7 blasphemiae] blasphem 13 pavor] p zu 18 prius bis habitus r

¹) blasphemiae ist an dieser Stelle wohl nur irrige Vorwegnahme des Z. 7 folgenden blasphemiae; man erwartete fiducia ²) Ergänze via oder re

p] Festinatio pavidam est, cum quis metuit sibi impendere mortem et infernum. Neque tamen sunt illi reiiciendi. Bellum pavoris infestat etiam sanctissimos. Vocant hanc tentationem alii spiritum blasphemiae seu suspensionem gratiae. 25 Ioannes hic loquitur de Christianis negligentibus, qui non curant charitatem, metuunt mortem et iudicium, non curant, ut in fide persistent. Impossibile est, ubi est fides, ut non sit ibi etiam pax et gaudium. Necesse est ex fide sequi gaudium in tribulatione. Quare illi, qui, cum comprehenduntur, relinquunt uxores vel fidem revocant vel redeunt in monasteria, non habent 30 veram fidem.

4, 19 'Nos ergo diligamus Deum.' Summa: diligamus Deum, proponamus cordibus nostris amorem Dei. Si credimus Christum esse filium Dei pro nobis traditum, accenditur cor nostrum in illius amorem.

4, 20 'Qui enim non diligit fratrem suum, quem videt, Deum, quem non 35 videt, quomodo potest diligere?' Videt necessariam hanc rem esse Apostolis inculcari, cum multi iacent charitatem.

3) verum, quia proximum odium summo odio. Sic nostri rottenses. Videant
 unusquisque, ne sit mendax. Sequitur pulchra ratio: Habet fratrem suum
 in oculis corpus et carnem, spiritum et carnem, habet fratrem ante se et
 habet causam amoris: vides in eo bonum, errorem, peccatum, paupertatem.
 5 Mat. c. 5. Nullus est, qui non habeat defectum. Illum deo diligere, qui ^{Matth. c. 4, 12}
 non habet causam amoris sed odii. Sed 'mundus amicitias utilitate', illi
 amores habent, unde luerum. Christianus diligit fratrem, sive sit dives,
 pauper, infirmus, doctus, indoctus, ledat: non dat differentiam, simpliciter
 intuetur fraternitatem. Quanto magis aversatur, quem non vidit. Eligimus
 10 esse cum illis, qui non sordidi, debiles defectuosi, deus invenit nos in pec-
 catis, blasphemis odiis et quotidie conculcantes sanguinem Christi filii, quia
 omnes volebamus iustificari nostris operibus. In istis sordibus et abominatio-
 nibus invenit et tamen x. Sic ergo et nos debemus facere, ut diligamus in-
 diligibiles. In fide et charitate docenda manet Apostolus, quia videt illos ^{1. 21}
 15 2. articulos non satis posse doceri propter impugnantiam peccatorum, con-
 cupiscentiam mundi, Satan, quae omnia instant et circumstant nos impe-
 diendo. Deinde videmur diligere et non est verum, ideo semper inculcanda
 haec doctrina, donec sincere credamus diligamusque.
28. Octobr. 'Omnis.' Apostolus semper repetit inculcatque illa duo: fidem ^{5, 1}
 20 et charitatem, necessitate illa coactus, quod futurum videbat insurrecturos
 diversos hereticos, quia Satan potest omnia pati praeter haec duo, his pro-
 zu 3 ad oculum exposita est causa r 4 bonum] b 10 defectuosis zu 19
 Cap. V. noch einmal r

p] 'Qui non diligit fratrem.' Pulchra haec ratio est, quod omnem dili-
 gibilem vocat fratrem. Nam Christianus diligit proximum ut fratrem, non
 facit discrimen personarum vel rerum. Non cogitat, an sit officiosus vel
 25 minus, an sapiens vel insipiens. Ceterum mundus aliter diligit: 'Vulgus
 amicitias utilitate probat'. Cum surdis, debilibus, indoctis, ingratis nemo
 vult conversari. Christus dilexit sine discrimine omnes, etiam inimicos suos.
 Quare et nos etiam non diligibiles ut fratres diligere debemus.

'Et hoc mandatum habemus a Deo, ut qui diligit Deum, diligit et ^{4, 21}
 30 fratrem suum.' De fide et charitate docet, quia videt duos articulos maxime
 impediri a Satana. Ideo maxime inculcat semper inculcanda et repetit toties,
 quae semel dixerat. Hoc enim stylo Ioannis congruit, ut bis ac ter quod
 salutare est, repetat, ut scilicet sincere credamus et diligamus.

Caput V.

35 'Omnis, qui credit.' Videtis Apostolum semper repetere fidem et ^{5, 1}
 charitatem. Necessitate enim coactus videbat futurum, ut alii Christianorum
 tepescerent, alii ad vana dogmata redirent. His duobus salvus victus est
 Satan, illis sublati vincit Satan.

31 1. Joh. 4, 2 stratis regnat, salvis econtra. Variat nonnullis in verbis: Supra 'in carnem'
 hic 'Christus'. Varii enim sunt heretici, ideo variis occurrit. Iudaei offen-
 duntur, quod Christus est filius fabri, contra hoc hic loquitur. Et Montanus
 fuit, qui gloriabatur spiritum sanctum non venisse, Apostolos primitias
 hausisse, se et suos decimas. Sic hodie dicitur: quod nos docemus, non
 est profectum ex spiritu sancto, sed quod sacramentarii. Sic isti, qui iactant
 plenitudinem spiritus, docuerunt viliora. Ut iam: panis non est corpus. Et
 2 (pg. 15, 10 papa: 'quae non potestis portare' ut edere, vestire, radere, Cum sit maximum
 Christum agnoscere et salvatorem omnium. Tertullianus: Ecclesia tempore
 Apostolorum fuit infans, iam docet velandas virgines. Sic semper iactantes
 spiritum docent viliora. Ideo resistitur illis per Sanctum apostolum, ut
 10 tenemur, id est, Ne quis expectet alium Messiam, non meditetur prophetias
 nondum impletas. Et hodie tales sunt, qui Christum non credunt Christiani.
 Et hoc agunt¹: Tempore Apostolorum nondum est revelatum, quid significant
 omnes figurae. Et Carolostadius: non revelatas adhuc omnes veritates. Quid
 15 est respondendum? Templum Solomonis, vestes Aaronis &c., haec non in-
 Gal. 4, 24 tellexerunt apostoli. Paulus fuit optimus Allegorista, si voluisset, Gal. 4.
 Se ipsos putant tales, qui revelaturi sint omnem veritatem orbi terrarum,
 et ad hoc habere spiritum sanctum. Quid templum, tabernaculum, panes

2 hic o zu 8 quae non potestis portare modo r zu 10 über virg steht esse

¹) verhört f. aiunt?

p] 'Quod Iesus est Christus, ex Deo natus est.' Quia tamarii sunt hae-
 retici, ideo tam varie iis occurrit. Militat hic locus maxime contra Iudaeos, qui
 expectant adhuc Christum venturum et negant Christum venisse. Montani quo-
 que alique negabant nos accepisse spiritum sanctum, immo non nisi primitias
 spiritus, se vero accepisse plenitudinem. Sic semper qui iactant plenitudinem
 Spiritus, viliora docent quam hi, quos illi negant habere plenitudinem spiritus.
 25 Sic Montani, sic Papistae se accepisse plenitudinem Spiritus dictitant. Hinc
 3 Joh. 16, 12 attemperant sibi illud Ioh. 16. 'Adhuc multa habeo vobis dicere.' Sed
 remittit Servator illos ad plenam effusionem Spiritus Sancti et haec in festo
 Pentecostes contigit. Tales nostri sunt Sacramentarii, qui docent panem esse
 panem. Hoc scilicet sapientius dictum putant, quam unctio docuit Apostolos,
 30 quod sub pane sit corpus, sub vino sanguis Christi. Gloriantur etiam se
 scire mysteria et abscondita, scilicet quid sit tabernaculum Moysis, vestis
 sacerdotalis Aaronis. Haec non esse completa in Apostolis aiunt neque
 aperta. Spiritum Sanctum putant in parte revelatum sed nondum in pleni-
 tudine, sibi vero haec revelata et Spiritum suum longe excellentiorem esse
 35 quam Spiritum Vvittenbergensium. Nos vero respondemus in his salutem
 nostram non esse sitam, sive sciantur sive ignorentur. De his vero, quae
 sunt revelata et ubi summa est Christianismi, nihil sciunt, quod testantur

23] expositionis sint 1. Cor. 3. Si etiam non essent exposita, ut sunt, quid ad
 nos? Quod maxime refert scire Iesum esse Christum, caput nostrae
 religionis. Vides itaque longe viliores res promitti ab eis quam sublimiores,
 quas Apostoli 2c. 'Ille testimonium perhibebit et ducet vos', 'Omnia, quae
 5 audiavi a patre nota', 'quomodo non absconderim omne consilium'. Sic 2Pa. 20, 21
 gloriantur Apostoli, et tamen illi: adhuc reliqua sunt, quae revelanda per
 nos. Iesus, scilicet fabri filius, qui est promissus ex lege 2c. 'Ille ex deo.'
 Fides est certa, hoc bene scit Satan sed agit, ne quisquam credat, i. e. nihil
 dubitare et sic persuasum habere, ut vita non sit certior. Satan arripit leves
 10 animas, qui Eph. 4., qui adherent fortiter, sunt ex deo nati. Scio hodie 2Th. 1, 11
 magnos, qui tentantur, an Iesus Christus sit. Si quis audebit, faciet tur-
 bationem. Christus est generale vocabulum, omnes Christiani sunt Christi.
 Abraham 2c., ps. 2. Sic eludent omnes scripturas Iesum esse Christum, po-
 15 stulabunt scripturas, habebunt discipulos. Ebion, Theodori, Aquilae dogma
 conflatum ex vetere et novo testamento, quod Christus non sit deus nec
 Christus sed insignis propheta.

Nostrum studium, ut Satan qui ut eiectus est, quaerit requiem, ut
 homines possideat in caecitate. Ideo accipit 7., ut inveniat domum, quae
 non vigilat 2c. Volunt ergo apostoli, ut observemus diabolum cum suis
 20 operibus. Aut facit homicidii opus aut mendacii, supra. Ubi hoc acquirit,
 sedet in regno, ubi illi resistitur, nulla quies. Ergo muniamur scripturis,
 quod Iesus sit verus Christus, et sic sumus ex deo nati, in quo sunt omnia
 impleta, donata, perfecta, et ut nullis insidiis, violentiis Satanae avellamur,

zu 2 über Christum steht 1. Cor. 1. 7 Iesus o 11 tentantur o zu 11 über
 quis audebit steht quis surrexerit 17 qui vt [c aus Sic] eiectus 19 apostoli o

¶] eorum libri. Non possunt tractare locos necessarios fidei et charitatis.
 25 Proinde Christus dicit et apertis verbis testatur omnia necessaria ad salutem
 nobis esse manifestata. Sic enim suos alloquitur: Spiritus ille testimonium
 perhibebit de me, Ioh. 15., 'Ille ducet vos in omnem veritatem', ibid. 16. 2Pa. 15, 5
 'Omnia quaecumque audiavi a Patre meo, nota feci vobis', ibid. 15. Et Paulus: 2Th. 2, 13
 Scitis, quod nihil subtraxerim utilium, quo minus annuntiarem vobis et
 30 docerem vos publice et per domos. Non enim subterfugi, quo minus annun-
 tiarem omne consilium Dei vobis, Act. 20. Quo ipso simul docet completas
 esse omnes Scripturas. Quod tunc illis defuit, hoc idem nunc et nostris,
 qui dicunt non revelatas esse omnes Scripturas, quorum ex genere Carolo-
 stadius est, qui dicit nondum esse revelatum, quid vestis sacerdotalis sit. Sic
 35 nugas agit et nescit Summam Christianismi de fide et charitate. Observare
 oportet diabolum cum eius spiritibus, cuius requies est possidere hominem
 in caecitate. Qui ab initio peccat, aut mendacii aut homicidii opus facit.
 Altero tollit fidem, altero charitatem. Interim ubi ei resistitur pro veritate

23] Col. 2. 3 'in quo omnes thesauri', Col. 2., lucis, salutis, veritatis. 'Et omnis, qui diligit.' Aliis verbis iam loquitur de filio dei, ut loquatur contra eos. Ariani: patrem diligimus et quaerimus gloriam dei solius. Iohannes dicit: Est mendacium, non diligitis, quia impossibile, ut diligatis patrem nisi filium, quem persequimini, quia negatis esse Christum. Haec est voluntas, 'ut 5
Joh. 5. 23 honorificent filium' Ioh. 5. Iudaei diligunt, colunt deum sed mendacium, quia persequuntur Christum, qui natus ex deo. Semper pugnat contra adversarios 2c. Et nostri spiritus dicunt se quaerere gloriam dei, Christi, quasi nos ignominiam Christi quaeramus, et dicunt gloriam dei Christum sedere ad dexteram patris et in pane non 2c. Dicunt quidem, sed mendacium, quia 10
5, 2 detrahunt gloriae filii. Si in uno 2c. 'Natos dei.' Ibi applicat illam nativitatem dei etiam in alios filios. Sicut Christus diligitur ex deo natus, sic omnes alii. Discernit haereticos et Christianos. Mundus nos odit, quia credimus Christum natum ex deo, quia haec credimus, odio persequitur et sicut Christum odio persequitur, ideo et nos puros Christianos, qui non odimus 15
ut illi. 'Eum diligamus': nos agnoscimus filios dei in Christo. 'Quia diligimus et mandata', ut credamus in Christum et diligamus, ut credam Iesum esse meum Christum et neminem sciam, dem ich feind bin. Non solum

3 et (quimus) gl'iam dei solius Dazu qu'imus rh und hinter solius am Rande stehend nochmals qri9 zu 5 über persequimini steht laceratis Christum o zu 7 et obliquis oculis respicit (zu pugnat) r

p] doctrinae, ibi non quiescit. Ubi vero invenit domum vacuum, non munitam custodia verbi Dei, non quiescit, donec vicerit. Tum iterum quiescit. 20

'Et omnis, qui diligit eum, qui genuit, diligit et eum, qui natus est ex eo.' Aliis verbis idem tamen sonantibus loquitur de Christo, ut pugnet contra eos, qui aiunt: Nos quaerimus gloriam Dei solius, sicut Ariani. Quia impossibile est, ut diligatis Patrem, si non diligatis et Filium, quem ab aeterno genuit. Qui negat Filium esse Deum, is ne Patrem quidem habet 25

1. Joh. 2. 23 [10] Io. 2. Sic et Iudaei non honorificent Patrem, quia Christum negant et illum non honorificent. Sic et hodie Syvermeri dicunt: Nos quaerimus gloriam Dei, vos mentimini. Quid est quaerere gloriam Dei? Respondent Christum sedere in dextra Patris, ut non sit in pane. Sed hoc est statuere pro humano arbitratu gloriam Dei. Nonne hoc etiam est gloria Dei Chri- 30

Röm. 5. 8 stum pependisse in cruce et pro nobis mortem subisse? Rom. 5. Nonne hinc quoque gloria Dei illustratur, quod Filium genuit eiusdem maiestatis et gloriae et qui 'nobiscum est omnibus diebus usque ad consummationem seculi', Matth. 28.

5, 2 'In hoc cognoscimus, quod diligamus natos Dei, cum Deum diligamus et mandata eius faciamus.' Facit hic discrimen inter haereticos et Christianos: Illi Deum non diligunt, quia Christum non agnoscunt nec mandata

19 non hinter ibi ist wohl zu tilgen

- 23] contra hypocritas et haereticos dicit hoc, qui dicunt se querere gloriam Christi et Christianorum, ut confundat eorum iactantiam, deinde ad persuadendam fiduciam nostram coram deo. Si enim sentio mecum, quod eius mandata servem, habeo signum evidens, quod simpliciter nihil credo nisi
 5 Iesum esse Christum, 2. quod diligo fratrem, quod neminem odio, nemini maledico, inimico condoleo, compatio, signum est, quod diligam deum. Haec est necessitas huius signi, quia Satan vexat nos externe per hypocritas, interne per diffidentiam, Ut dicam: non credo, quod per cappam salver, sed
 cum Paulo, Phil. 3. Scilicet per hoc nomen, quod Petrus Act. 4. Tu es ^{Phil. 3. 2} caput, in quo haerendum, 'in quo omnes thesauri'. Quando hoc sentio, habeo ^{Act. 4. 12} certum testimonium, quod deum diligam, 2. opto omnibus hominibus ^{2. Cor. 1. 22} et misereor et neminem habeo, in quem sim amarus. Talis habet testimonium, quod deum diligit et natos dei. Contra hoc maxime pugnat Satan, illam fiduciam libenter expugnaret, ut redderet cor pavidum, quasi non credat
 15 hoc, quia est artifex fingendorum peccatorum, quae non sunt: Ah, tu non credis, non diligis, et fingit peccata et facit optima opera, ut formidemus ab illis. Ita mihi factum. Ut quando quis dat eleemosynam, ut Christus docet, dicit: tu das otioso et es causa mali. Cogitando, disputando non est via vincendi, sed 'vade' dic ut Christus et oppone illi locum. Paulus dicit:
 20 Christus venit peccatores salvos ^{1. Tim. 1. 15} et. 'Omnes thesauri' ^{2. Cor. 1. 22} et. Si habes etiam ^{11. 10, 4} pro tesauo, quod diligis Christum et proximum, jo er mit dir yn die disputagen kommt, macht er ein nebel drein. Ideo dedit pater spiritum, 2. Cor. I., dedit nobis arma potentia dei. Si arripueris aliquam sententiam scripturae, tutus es, mirabilis protectio, ut bene dixerit Paulus: potentia dei. 'Turris for-
 25 tissima.' Monialis aliud nihil: sum Christiana. Saepe misereor ex toto corde Schwermeros, qui sic contemptim loquuntur de vocali verbo, quod dicunt literam et mortem, horrendum ultra modum, da wil ich euch gewarnt haben non solum per doctrinam spiritus certificatus sed per experientiam. Si hoc dicis verbum vocale literam, iam occupavit arcem et sedem in regno
 30 suo. 'Quaecumque, ut per consolationem scripturarum', inquit. Non est nobis protectio, nisi abscondamus nos in verba, quae legimus. 'Omnis scriptura utilis est ad' Timo. Ego saepe tentavi: si legi capita 2. 3., statim fugit 2. Tim. 3. 16

9 Act. 4. o 21 mit dir *ch* 22 spūm o zu 24 nomen domini (zu Turris)
rhsp 30 vt o

- p] eius servant, quia non credunt in ipsum. Nam mandata Dei servare Ioanni est 'credere'. Intelligit autem mandata Euangelii, quae gravia non sunt,
 35 Christiani vero Deum diligunt et mandata haec omnia. Haec dicit ad confundendos eos, qui sibi ipsis arrogant et falso quidem hanc nativitatem, et ad stabiliendum cor nostrum et erigendam fiduciam. Si sic sum affectus, si nemini maledico, neminem odi, immo compatio vexatis et afflictis, ibi est testimonium conscientiae nostrae nos esse filios Dei.

3] Satan, ut fugit Davide psallente. Ergo nunquam persuademini esse inutile verbum vocale. Est spiritus, qui ducit nequiores secus.

5, 3 'Haec est enim charitas.' Quare diligitur deus, sive quid dat deus? Credo, quod loquatur sic simpliciter sicut supra: mandata eius faciamus. Ibi habes charitatem et signum. Si credis in Iesum Christum et diligis, 5 hoc testimonio potes te consolari, quanquam sis peccator coram deo, tamen signum 2c. Hoc signum impugnat et vult obfuscare, quod neminem habes, cui inideas, praesertim, qui in Christum credit. Et insuper habes testimonium, quod credis in solum Christum. Christus est tecum deus, quem metuis? Habes hic scripturam, quod hoc testimonium sit verum. 3ornig 10 werden contra adversarios Sacramentarios non est mirum, quia turbant Christianos. Sed interim cordis guttulae sanguineae eadunt, non solum lachrymae erga ipsos et oramus, ipsi non. 'Et mandata.' Locus insignis multorum bellorum causa in Universitatibus. Ibi disputatum: An Moses dederit graviorem legem an Christus. Ego semel scripsi¹ in Galatas: Litera secundum 15 Paulum est lex, quae opera exigit sine gratia sed modo vetustate 2c. Eo tempore, quo erat Christus in ecclesia non praedicatus, venit 2. Moses. Moses permisit vindicare, ergo leviores leges Mosis. Matth. c. 5. 6. 7. et 20 'nisi quis reliquerit', hoc Moses nusquam dixit. Ita fingeant Christum secundarium Mosem et difficiliorem Mosaica legem. Hoc esset nimis onera-

Marc. 10, 29

2 nequiores secus [*oder secum*] o 3 quid *c aus* quae 18 Matth.] Ut *oder* Lt
zu 20 über esset steht contra me

¹) vgl. *Unsere Ausgabe* 2, 523, 27; 552, 9—10. 17. 22; 494, 1—2.

P] 5, 3 'Haec enim est charitas', qua scilicet nos diligit Deus, 'ut mandata eius eustodiamus', id est, ut credamus in Christum Iesum et proximum diligamus. Qui hoc sentit, potest seipsum consolari et habet testimonium bonum. Si diligis Christum, in nulla re confides quam in meritis Christi. Sed diabolus hoc nititur tibi eripere. Possum quidem certo sentire, an 25 misericordia afficiar an ira, sed in statu tentationis fiducia haec vacillat, sola vero fiducia in Christum eripi non potest. Petra est, qui huic insistit, non confundetur.

'Et mandata eius gravia non sunt.' Iste locus multorum bellorum causa fuit in Universitatibus. Nam disputatum: An Moses dederit graviorem 30 legem? Sed quantum ad legem attinet, una et eadem gravitas est utrobique. Moses dedit legem, Christus vero exposuit, vindicavit et sua obedientia implevit. Tanta legis gravitas fuit, ut Christum egerit in crucem. Hic autem loquitur de Novo Testamento et mandata Evangelii intelligit, quae gravia non sunt. Hinc Christus ait: Venite ad me omnes, qui laboratis et 35 onerati estis, ego reficiam vos. Nam iugum meum iucundum et onus leve,

36 vos] nos A'

3] tum nostrae religionis vel fidei Christianae. In Francia hoc facto secutum, quod Christus severior Mose, quia ille patitur multa, Christus: relinquere omnia, abnegare. Numquid non grave fuit tempus ignorantiae et cecitatis? Quantum attinet ad legis dationem, nihil est differentiae inter Moysen & 5 Christum: Christus exposuit legem Moysi. In ista lege est comprehensum. Quod potest dici: Ignorant differentiam inter novum et vetus Testamentum. Nos dicimus: In nova lege nulla lex est. Differunt sic lex et spiritus: Christus est spiritus, facultas faciendi id, quod olim lex requirebat. Mose praecepit sed non dedit, requiritur alia lex, quae facit ut nova. Vetus prae- 10 scribit literas et syllabas 'hoc et hoc fac', da bleibts. Novum dicit: En accipe spiritum sanctum, habe donum, gratiam, accipe Evangelium, audi tantum, sinito tibi dare. Iam facile intelliges discordias Sophistarum. Quod Christus interpretatur legem, non est opus eius praeceptum. Inter cetera sua bona opera, quae fecit, geßet's im zu, ut nebulas pelleret, tale est opus, 15 ut quando caecum illuminat. Nam Iudei obscuraverant. Sed principale opus Christi, propter quod venit, est, ut sit salvator mundi, 'qui tollit' &c. 'Accipite spiritum sanctum', 'Ite, praedicate penitentiam'. Novum testamen- tum offert spiritum, qui impleat veterem legem, quod praecepit. Novum

1 in francia über (Lipsie)
stum o 12 dare e aus dari

zu 2 über ille steht Moses
16 vt sit o

4/5 ad legis bis Chri-

p] Matth. 11. Cur leve? Quia fide recipis Christum, id est, agnum tollentem Matth. 11, 28
20 peccata mundi. Habere Christum est habere agnum tollentem peccata nostra, effundentem Spiritum sanctum, ut nos reficiat et consoletur. Christum ergo respiciamus, in hunc credamus. Omnia sunt in hoc verbo 'credere'. Credere est toto corde adhaerere Christo et nihil dubitare. Id fanatici nostri spiritus non faciunt, ideo nec fidem habent. Immo, nostro tempore sunt nonnulli viri 25 non minimi, qui incipiunt dubitare, an Iesus sit Christus. Sic quoque Turcae hypocritae cogitationibus variis Christum perdiderunt, quem pro maximo Propheta post Mahumedem honorarunt. Habent enim conflata fidem ex Ebionitis et Arianis, conservant Vetus et Novum Testamentum partialiter, luxum retinent et Prophetias Mahumeti et omnium ipsius Prophetarum, quos 30 multos habent. Aber den glauben hat der teuffel zugericht. Igitur nobis summo studio videndum, ne amittamus Christum, in quo simul et semel habemus omnia, 'in quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae abscon- diti', Col. 2. 'In ipso habitat omnis plenitudo Divinitatis corporaliter', ibidem. Gal. 2, 3. 9
Omnis, qui diligit Filium, etiam Patrem diligit, was man dem Vater thut, 35 thut man auch dem Sohne, quia unum sunt. Verum haeretici se prae omnibus dicunt quærere gloriam Dei et hanc nunquam non praetextunt dicentes se diligere Deum, quem tamen metunt, quia Christum negant, qui Deum nobis placatum reddidit. Qui enim vel in uno loco non credit Filio,

3] dat spiritum, gratiam, qui facit. Tum fit, ut mandata eius non sint gravia.

Emphasis, loquitur de novo testamento. Eis, qui non sunt in novo testa-
Nüm. 8, 3 mento, sunt gravia imo impossibilia, Ro. 8. in principio. Sophistae debebant
dicere: Tota lex non solum gravis sed impossibilis. Credentibus est non solum
non gravis sed dulcis. Si credo in Iesum, so ghet das werck von staten, 5
delector eum docere et paratus omnem doctrinam effundere, quam scio. Si
habeo peccatorem, est mihi voluptas, ut illi succurram. Ibi mera iocunditas
faciendi talia, scilicet in novo testamento sub Christo. Quam dulcia cloquia.
Sic Christianus non est gravis ad mandata dei implenda sed iucundus et
lactus. Impius est tristis ac molestus, metuit, ne in crastinum non habeat. 10
Ibi charitas et fides sunt non solum graves sed impossibiles, sed ubi sunt
hæc dno, sunt faciles. Iohannes dicit contra eos, qui ceperunt negligere
intellectum novi et veteris testamenti. Nostri schvermer sthen nur auff
neuen gedanken. Fuerunt ergo tum, qui disputarunt de gravitate praecepto-
2. Roic 17, 12 rum dei. In vetere testamento sunt impossibilia. Exemplum: manus Mosis 15
erant graves i. e. opera Mosis sunt impossibilia. Econtra novae legis. Si
vis loqui de veteri et nova lege: nullum praeceptum difficile, si es in novo
testamento, habes Christum, est tibi iucundum credere et diligere. Si non,
non es in novo Testamento. Ultra ista gravia, ut diximus, in cenobiis et
scholis plus gravaminis addidimus. Ah, quanta caecitas, merum odium dei, 20
et Christus, quia iudex. Nondum possum ex longa consuetudine vulnus
mihi inflicturn ꝛ., putavi Christum exactorem et magis expallui ad nomen
Christi quam Mosis et Satanae, quia sensi leges suas esse impossibiles. Sic
vulneratur cor longa consuetudine ista insania. Si vero doceo: Oportet te
Christum non intelligere exactorem sed salvatorem, largitorem, ascendisti in 25
Eph. 4, 8 altum et non accepisti tyrannidem et exegisti ab hominibus opera sed sedeas,

1 vt o	non sint o	zu 9 über gravis steht difficilis	13 sthen oder sehen?
17 veteri et o	21 quia iudex osp	24 vulneratur über vulneratur	

plis certe Patrem et Filium eo in loco et ubique inhonorat. Manichaeus quo-
que dicebat se quaerere gloriam Dei dicens indignum Deo, ut pateretur in
cruce nec praeceptum de dilectione admittebat. Sed idem ex illorum numero
erat, qui Filium Dei negant venisse in carne et qui oderunt fratres. Ego 30
simpliciter nihil aliud credo quam Iesum esse Christum, et fratrem meum
non odi sed sincera charitate prosequor. Hinc signum habeo in me ipso,
quod diligo Deum. At contra hanc fiduciam summe nititur diabolus et nulli
rei adeo invidet quam huic dono in nobis. Cum quo vero non est dis-
Matth. 4, 10 putandum sed simpliciter dicendum illi 'Vade', sicut Christus fecit Matth. 4, 35
et Scriptura non ratione vincendus. Currendum tibi ad nomen Domini,
Prov. 18, 10 quod est turris fortissima, Proverb. 18. Munzerus hoc non contentus volebat
vivam vocem e coelo loquentem sibi: Sed hoc ipso respuebat Christum,
Gal. 1, 8 quod omnia docuit ac nesciebat anathema illud Pauli Gal. 1. contra novas

3] effundas dare efficaciam contra peccatum, captivare mortem. Hoc nobis
studendum per totam vitam, quia habemus Satanam, carnem, veteres con-
suetudines. Quare non sunt gravia? quia sunt in novo testamento. Quid
est? est habere Christum. Quid est? salvatorem auferentem peccata et
5 dantem dona hominibus &c. Si is me fert in humeris, jo wil ichs wol thun. ^{20. 13. 5}
29. Octobr: Audivimus, quod mandata dei non sint gravia, quod situm est
in cognitione veteris et novi testamenti sive legis et gratiae. 'Omne, quod
natum est ex deo.' Hic describit pugnam nostrae doctrinae et fidei, ne quis
existimet doctrinam nostram otiosam et stertentem, fabulam, quales hominum
10 fabulae, quae sunt penitus otiosae. Nemo est persecutus papam intra 1000
annos, nulla religio, sed summis honoribus exaltati tanquam sancti &c. Si
quid passa Romana ecclesia, propter temporalia est passa, quia Caesares
pugnarunt contra Pontifices pro rebus mundi, nihil de doctrina actum. Hoc
est maximum argumentum, quod Universitates, scholae, coenobia sunt Sa-
15 tanica, quia doctrina eorum fuit doctrina pacis, quietis. Habundantes in
seculo, Castigatio mea &c. Caro, Satan habet suum regnum, regnat in pace.
Tamen aliquot servavit in occulto sive per tentationes Satanae sive in aperto.
Hic indicat doctrinam eam esse, quae est in maxima pugna. Mundus eius
adversarius i. e. totum regnum Satanae, portae inferorum, princeps daemonum
20 eum omnibus suis angelis pugnat contra Euangelium omnibus viribus, con-
citat contra nos sapientes, doctos, sanctos, potentes in mundo et carnem

3 quia (non) sunt 5 dona hominibus o 6 29. Octobr. quae erat Martis. qua
mea dilectiss. vxor Hanna correpta est peste und mit späterer Tinte Pro hac ne tristeris
ut ceteri, qui spem non habent r 11 annos sp 12 est passa o 16 regna/uit
zu 17 über aliquot steht deus zu 19 über advers[arius] steht ps. 2 über totum steht
non Caesares 21 potentes o

p] revelationes. 'Omnis scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum' &c. 2. Tim. 3. 1
2. Tim. 3., et Rom. 15. 'Quaecumque scripta sunt, ad nostram doctrinam &c. 17. 1
scripta sunt, ut per patientiam et consolationem Scripturarum spem habeamus.'
25 'Omne, quod natum est ex Deo, vincit mundum.' Hic pugna contra 3. 1
doctrinam describitur. Doctrina enim Dei non est absque persecutionibus
quemadmodum hominum doctrina, id quod in summo Pontifice, Universitati-
bus et Religiosis nostris haec clarius perspeximus. Nam etsi nonnunquam
istis bellum intercesserit vel a Turca vel inter seipsos, ob temporalia tamen
30 bona id factum est, nunquam vero propter suam doctrinam intra mille annos
aliquid passi sunt. Pugna nobis est non cum uno Principe aut Caesare sed
cum toto mundo. Ubique spiritualia arma habet diabolus, quibus verbi
ministros a dexteris et a sinistris infestet. Hinc tot nobis nunc adversarii
sunt non tantum Severneri sed Principes, Pontifices, Reges mundi cum
35 omnibus suis. Quis hos omnes vincet? Qui, inquit Ioannes, natus est ex

2] nostram, conscientiam, rationem, dissidia, nostrum peccatum, daß sind copiae
 Satanae. Haec ergo pugna est magna. Videmus ita fieri: innumeri sectarii
 innumerabiles haereses ut tempore Apostolorum. Nam Satan non potest
 sustinere, ut expellatur. In Papatu videt non quaeri fidem, animas &c. sed
 quod videt Christum clarificari, suas tenebras aperiri, habebimus innumera-
 9pg. 14, 21 biles haereses et etiam tentationes. Sic Christiani intrant per multas tribu-
 lationes. Commendatio hic fidei nostrae. 'Omne.' Nonne magnum: 'qui
 natus' &c. est victor. Haec est magna assertio. Non contentus dicere Pugnat
 sed 'perpugnat', sic certat, ut triumphet. Christianus ergo est invictissimus,
 rex potentissimus, victor gloriosus, vincit suam rationem, haereses, sapientiam, 10
 dicta, praedicata argumenta, ipsum Satanam cum angelis suis, carnem, pec-
 catum. Benedictus deus, qui triumphat in &c. Impugnamur a Satana, non
 1. Petri 5, 8 ludit, est ei serio auferre animas et corpora. 'Sicut leo rugiens.' Sed tamen
 2. Cor. 4, 7 non potest infirmum vasculum superare, imo tale bict h̄m trōß. 'Portamus
 thesaurum, ut sublimitas.' Est sublimis virtus, quid est homo erga diabolum, 15
 qui unus occideret 100 milia hominum in una hora. Tantum est Satanae,
 quando ego sto ante Satanam ut vitrum plenum cerevisia et haberem mag-
 num sanguinem. Et tamen deus infundit suam gratiam und̄ j̄cht h̄m̄s für
 die n̄ajen, ut non tangat. Daß ißt gloriari virtutem dei per Christum, sed
 praesente verbo gloria nostra est. Nasci ex deo est credere verbo, quod 20
 Job. 8, 51 nobis praedicatur: Christus filius dei. Alibi: 'mortem non gustabit', 'resur-
 Job. 11, 25; rectio et vita', 'Ego via, veritas' &c. Et hoc serio, ut plus ames Christum
 14, 6 et tribuas quam omnibus principum armis. Hoc est credere serio. Talis
 per hanc fidem, donum dei, dicitur filius dei et natus ex eo. Nam ante in
 tenebris constituti non sic sentiebamus de Christo, quem volebamus votis, 25
 ieiuniis nostris placare, adiungebamus nobis sanctos, qui erant mediatores.

1 rō über (habet quā) nrm o zu 4 über videt steht diabolus queri 6 in-
 trant o 10 rationem] rem verschrieben für rōem 14 trōß h̄m uh zu 16 über 100
 steht centum 18 sanguinem] sang oder ftang 22 serio e aus sentio

p] Deo, damit muß es geschehen, per fidem in Christum, quae victoria est.
 Quid enim posset hoc fragile vasculum contra Satanam, deum mundi? Sed
 Deus maior est, qui semper triumphat in nobis per Christum. Ipsi igitur
 Deo omnis victoriae gloria ascribenda est, nobis minime, wir sind viel zu
 geringe dazu. Verbum autem Dei hic requiritur, quod gratiam promittit
 et porrigit fidelibus, ut in tot magnas tentationes coniecti, sub tantis tamque
 dolosis Spiritibus pressi tamen eluctentur et triumphent. Nasci autem ex
 Deo est credere in Iesum Christum. Qui credit in Christum, is demum
 athleta est. Vincit, dicit Ioannes, non 'vicit'. Sumus enim adhuc in ipsa 35
 pugna et vincendi modo. Hinc etiam quotidie admonemur a Christo: Estote
 fortes in Domino et pugnate cum antiquo serpente. Antiquus serpens est,
 qui ingerit mendacia, haereses et omnia mala, quae nunc quoque videmus.

3] Et haec erant optima. Non sic cogitabam, quod dominus meus esset interpellator, Ro. 8., quod Papa esset Christus pro peccatis meis. Ibi alia cogitatio. Hic confugio sub alas suas et gaudeo, quod Pontifex. Et haec fides mihi donata e coelo, scilicet per verbum, quod nobis revelatum. Et hic natus ex deo est Victor. Est plus quam pugnare, sic tamen victor, ut sit in opere ipso victoriae nondum consummato. 'Vincit', victoribus datur corona. Plus efficere vult: vincere quam pugnare, quia est in vincendi opere. Sic Christiana vita semper pugnat et ipso pugnando vincit. Christus: Estote fortes in bello &c., sicut victoribus dabitur regnum. Sic et habebitis inter fortissimum hostem, antiquum serpentem, non Caesarem, qui intulit mortem, peccatum, hodie infert errores et mendacia, i. e. pugnabitis adversus peccatum, diffidentiam, hereticos adulterantes verbum dei, ut sitis constantes confitendo verbum pure, ut non adulteretur, et si contra vos pugnatur ad mortem, patimini. Constituit nos in medio luporum et diabolorum. Ergo dux belli: adero vobis, quia dedit sua arma i. e. verbum et spiritum sanctum, pugnate contra mortem, peccata omnia.

'Et haec victoria.' Hoc adiecit singulariter et egregie commendandum memoriae contra hypocritas et iactatores sanctitatis, operum. Legistis multos sermones, in quibus devotuli ut Bernardus, qui dedit remedia contra vicia, ut Erasmi Miles, armat nos contra diversa genera vitiorum et nunquam tractat fidem. Oculi avertendi, ne videas mulierem, abstinendum a cibo, habebis continentiam. Ego: Tentavi. Et Hieronymus armat nos contra peccata nostris operibus. Quid invit maceratio Hieronymum? Sic quando ego maxime ieiunabam, caro insaniebat maxime et sequebatur pollutio. Quia istis regulis volumus pugnare contra vitia, absurditatem vitii, foeditatem peccati, poenarum gravamina. Contra mundum: fugiendus per fugam. In mundo *wirðs einer mude*. In Coenobio semper cogitat &c. Nullus locus in vitis patrum, qui doceat, quid faciat victores. Scribendus hic Textus literis

2 peccati(onib)us 5 ex deo o 20 Miles e aus Militis 22 arma(n)u nos o zu 27 Si vincendus mundus oportet in medio mundo converseris, ergo frustra consuluerunt eundum in monasteria *rsp*

¶] Hoc fecit ab initio. Deus constituit nos in medio luporum, in regno diaboli, dedit arma verbum et Spiritum suum et se ipso spectatore atque etiam victore iubet pugnare et fortes nos sub scipso Principe agere athletas.

'Et haec est victoria, quae vincit mundum, fides nostra.' Haec sunt arma nostra potissima, non talem et talem vestem gerere, abstinere a cibis, ieiunia frequentare et corpus affligere, id quod tamen Hieronymus et Erasmus fere potissimum suadent omissa fide, capite victoriae. Quam feliciter Hieronymo haec sua victoria cesserit, testatur ipsius vita, quando post biduana aut quatridentuana ieiunia fere dementabatur et Romanarum puellarum choro se interesse putabat. Verum nobis illud ipsa experientia praestat

R] aureis: oportet natum esse ex deo. 'Et haec victoria' singulis annis legunt
 sed non x., quia non tentantur. Si vis vincere talis, non opus, ut cappam x.
 Si tentat te libido et inspicis mulierem et ardes flamma libidinis, arripe
 Christi verbum, fides in eum vincit, tum sordebit maxima concupiscentia.
 Paulus non docet Ieiunia, quod facerent hanc victoriam, sed crapulosus non
 potest attendere verbo sed sobrius, qui ex verbo haurit fidem. Si avaritia,
 crede in dominum Christum, Ira, Invidia in proximum, crede in Iesum.
 Dico de tentatione irae x., suspice ad dominum Iesum: Miserere mei. Sic
 occiditur invidia. Sublimes tentationes fidei et spei, quando mors ob oculos,
 quae terret et conecit omnia interiora et exteriora, quod ossa tremunt et
 totum corpus. Ibi nulla victoria, nisi apprehendes Christi verbum, Matth. XI.
 Ego sum salvator vester, Via, veritas x. In istis verbis vitae vincit pa-
 vorem mortis, imo etiam mors victa, qui pavor facit mortem horrendam.
 Fides ergo, quae haeret in verbo, vincit. Sic tentatio fidei, spei ex mera
 carne: An Christus aliquid sit. Non sunt Satanae tentationes sed cordis
 cogitationes. Sed quando ipse immittit in cor cogitationes robustissimas
 blasphemiae, ut vellet hunc deum non esse, sed alium fingit iratum, aversum
 in perpetuum, qui tradere velit Satanae, Illa non nascitur in cordibus sed
 inseritur. Et ad hoc utitur scripturis, ut ad Christum: demitte te deorsum,
 deberet explorare, an deus esset sibi x. Hoc est deum tentare de miseri-
 cordia, paterna voluntate. Simplicia verba. Quia fingo nihil aliud nisi iram,
 eum mandavit mihi: Spera in misericordia mea, Ergo desperare est bla-
 sphemare. Quidam habuerunt istum spiritum blasphemiae. Vidi puellam 15
 annorum. Una gloria est haec, quod deus non immittit, sed a diabolo per-
 mittente tamen deo, ut appareat fidei potentia. Ideo, quia immittuntur a

zu 4 über eum steht Christum 12 veritas o zu 17/18 über aversum bis velit steht
 indicem tremendum et fugiendum 18 non o zu 18 das find tentationes inferni
 desperationis et blasphemiae r 20 exploraret deus] deum 21 hinter vā leerer Raum
 für einige Worte zu 22/23 über blasphema[re] steht diffidere 24 über gl̄ia [= gloria]
 steht gr̄ia [= gracia]

P] post ieiunia fieri potissimum pollutiones et post longiores abstinentias merum
 sequi furorem. Non tamen promovemus aut commendamus hic crapulam
 sic, ut dedoceamus temperantiam et ieiunia, verum hoc dico cum Ioanne
 Apostolo hic non temperantiam sed fidem esse victoriam omnis mali et totius
 mundi. Nemo tamen nisi sobrius cum fructu verbum Dei meditatur, cra-
 pulosus nec ad fidem nec ad vincendum idoneus est. Multiplices proinde
 sunt tentationes. Hic non potest credere animae immortalitatem, alius Iesum
 esse filium Dei, alter non potest credere, quod Deus sit, qui velit esse propi-
 titius, qua tentatione Christum diabolus tentavit, cum diceret: Si filius Dei
 es, mitte te deorsum, Matth. 4. Ubi Christus in summa constitutus tentatione
 erat, ut non crederet sibi affore Deum in illa afflictione. Summae igitur

N] Satana, potius patimur quam agimus istas cogitationes. Ita Gerson: Sunt
 magis passiones quam actiones, quia Satan imprimit eas. Mi fili, noli mi-
 rari, quod semper de me bona non cogitas, quia sunt potius malae istae
 cogitationes passiones quam actiones, quas patimur inviti. Tunc habemus
 5 pugnam, stamus in acie et dicimus ut Christus ad Satanæ 'In manibus
 tuis' &c. Sed quia non audes proicere te deorsum, non habes deum pro-
 picium, sed quia non mittit angelum, vide, qualem deum habeas, ja gütig
 Satanice hat er's Christo fargebild. Sic hodie: wenn er dich lieb het. Sed
 dicendum: Non tentabis, Ibi est scriptura contra. Christus est salvator
 10 mundi, fudit sanguinem. Si vellem eum palpare, ut tu fingis, esset tentare
 eum. Haec est pugna, Christus: Venite ad me, non eieciam, Ioan. 6., semper
 exhibuit misericordiam, nemini recusavit ullam misericordiam, quamquam
 fides infirma, tamen pugnato, vincit et quamquam ardua &c. Den locum sol
 man schreiben, fidem misericordiae dei depingendam. Crede: Christus miseri-
 15 cordia non mors, venenum sed vita, gratia, salus, lux. Qui ergo credit,
 non potest diffidere. Sic habes militem Christianum instructum, qui fide in
 Christum superet omnia &c. Sanctus Thomas, Scotus: Satan contentus, ut
 scribant huiusmodi innumerabiles libros. Et Lactantius, Veteres et novi
 insanunt et praecipue Hieronymus ad Paulum et Eustochium, et Bernardus,
 20 ut non posset visitare, Ut pugnemus per Christum non per se, est verba
 Christi apprehendere, in illa intueri et nihil aliud. Sic Christus vicit dia-
 bolum, sic Christianus, non in suis viribus sed ducis. Unus ille textus
 damnat omnes libros, vaniloquos praedicatores, qui modos, regulas vincendi
 docuerunt. Quid est Augustini regula? In nulla regula unquam vidi trac-
 25 tari fidem, ergo eradicanda coenobia vel reformanda, ut fiant scholae docendae
 fidei. Pauci ex antiquis de fide. Si Augustinus non habuisset Pelagium,

8 het o 11 Ioan. 6. o 14'15 misericordia non mors e aus misericordiam
 non mortem zu 17 Summa vitiorum et virtutum r 18 libros o

P] tentationes sunt diffidere vel desperare. Atque huiusmodi genera passiones
 dici deberent non tentationes. Mitte te deorsum, inquebat, laß sehen, was
 du vor einen gnädigen Gott hast. Posset tibi statim angelum mittere, ut
 30 non faciet, ja, er sollte dich ansehen. Ita Satan Christo illudit pessime, ut
 Christus verbum habet, alias vinceretur. Quid dicit? 'Dominum Deum
 tuum non tentabis', ibid., et cum hic armatura pugnasset, dereliquit ipsum
 35 diabolus. Prae omnibus autem necessarium Christiano est, ut credat miseri-
 cordiam et bonitatem Dei per Christum. Hae demum se sciat defensum
 ac tutum. Multi abstinencia destruxerunt seipsos, corpus et caput simul
 perdiderunt, id quod vel ipsi experti sumus. Sed necessaria, non superflua
 danda corpori et standum perpetuo in pugna sed Fide et Verbo et sic pug-
 nandum contra diabolum. Nulla monachorum regula fidem docet sed alia

- 3] nihil de fide. In Hieronymo nihil fidei. In Bernardo bis et perfunctorie. Pauli 3. capita de fide, de moribus dimidium cap. 1 legi, putavi priora non necessaria, et excerpserunt tantum Epistolas de moribus et legentes de fide nihil sciverunt. Nos gratias agamus. Excepta fide nemo praesumat de victoria neque contra mortem, peccata. Quidam de contemptu mortis ex istis locis volebant reddere mortem contemptam, dic omnia mendacia esse, es heißt den sich nicht. Cum morte pugnare gehört vita zu, quae est Christus, quem habes in verbo eius, id apprehende. 'Mundum' peccatum, diabolus, mortem intellige omnia.
- 5, 5 'Fides' ergo conare, ut habeas per verbum, et crede, non nocebit tibi Satan. 'Quis est.' Quam libenter loquitur et inculcat et iisdem verbis declarat. Tres orationes unam sententiam, ut nemo suspicetur, quod victoria Christianorum, non vincant per sua studia et ne quis fingat fidem. Oportet credat, quod Iesus x. ut habeamus omnibus modis veram et synceram fidem non corruptam hereticis opinionibus. Non dicit: non qui abstinet a vino, a conspectu mulierum. Est irruere in medium aspectum mulierum per cogitationes, sicut mihi et aliis contigit. Occupa te verbo et fide Iesu. Non est ullum armorum genus remedium nisi unica et sola fides. Victoria petita possumus alia genera, quae ipsi invenerunt, halten.
- 5, 6 30. Octobr. 'Hic est qui venit.' Iste locus videtur paulo obscurior. Iohannes istum textum loquitur ad declarandum, qua via veniat ad nos Christus, ut

zu 5 über Quidam steht infiu phil über mortis steht ethnicis 7 zu o 8 id o
16 mulierum über aspectum 18 potita möglich invenerunt] evomuerunt möglich
20 Hic bis venit ist zweimal geschrieben 21 nos o

- Pl dantur remedia ad resistendum diabolo, carni, mundo. In Augustino parum fidei, in Hieronymo nihil. Nullus doctorum veterum sincerus est, qui puram fidem doceat. Virtutes saepe et bona opera commendant, rarius fidem. Et ego olim credidi quatuor priora capita ad Romanos esse inutilia ad docendum, sequentia tantum valere, quae ad virtutes impellant. Sed per Dei gratiam illuminatus sum, ut ex prioribus Pauli capitibus iustitiam fidei didicerim, quae nos facit Christianos, ex posterioribus signa et ornamenta Christiani.
- 5, 5 'Quis est autem, qui vincit mundum.' Per mundum intellige diabolus, carnem et omnia mala.
- 'Nisi qui credit, quoniam Iesus est filius Dei.' Fides vincit, non studia, non tua vita, non fuga a mulierum consortio. Potissimum usu venit, ut qui confugiunt ad cremum a multorum consortio, illi maximas patiantur tentationes, ut satius fuisset ipsis habitare cum mulieribus et honestum inire matrimonium.
- 5, 6 'Hic est, qui venit.' Iste locus videtur paulo obscurior esse, sed id est certum, quod Ioannes istum textum adhibet ad declarandum, qua via

3] possimus in eum credere. Dixit enim fidem esse victoriam, quae crederet Iesum filium dei. Procedit in isto gradu, unde veniat ista victoria, quia dicit 'vincit mundum'. Per quid? fide. Unde? Simile in Ro. X. 'omnis, qui invocaverit, sed quomodo et. audient sine praedicante?' Sic facit gradationem quandam, quia necessarium est scire, unde habeatur. Et iste locus valet contra nostros spirituosos prophetas, quia continent ministerium verbi et iactant spirituales illuminationes, quas hauriunt ex deo. Sed Iesus Christus, per quem est victoria, 'venit' et. Nos prius non accedimus, sed prius venit ad nos. Ovem perditam quaerit pastor, non e contra. Quia ratio abhorret ab isto modo vincendi diabolus. Nos, inquit, loquimur de Iesu Christo audito, qui ad nos descendat et manifestetur. 'Inventus sum a non quaerentibus', ut sit misericordia gratuita et nemo gloriatur in suis studiis, quia quanto magis quaeritur Christus, tanto minus invenitur. 'Qui venit' praesentis temporis, scilicet ad nos. 'Per aquam' jo thombt ex zu uns. Ibi est obscuritas, varii varie interpretantur ista. Quidam illuc trahunt, quod in Ioh. ultimo: sanguis et aqua et. Non displicet ista interpretatio. Tamen recte sic interpretatur, ut sit ipsum baptismum et aspersio in nos omnes: Primum re ipsa, sicut effundens in cruce, daß ist corporalis effusio, deinde spargitur spiritualiter, ut Petrus: 'In aspersionem' et., accomodare vel applicare. San-

zu 2 über victoria steht fides zu 3 climax r 8 venit o 11 credito e aus
audito 15 vari(i)e über variij trahunt o 17 sic o zu 19 über accomodare
steht daß heis idj venire per sanguinem

¶] 20 venerit ad nos Christus, ut possimus in eum credere. Dixerat autem, quod victoria mundi esset fides nostra. Fides autem est credere in Christum. Hic vero pergit dicere, unde habeatur ista fides et per quid. Similiter Paulus: Rom. 10. dicens: 'Omnis quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit'. Facit ibi gradationem: quomodo invocabunt? et tandem subsistit in 'verbo', unde sit ista fides. Est hoc contra nostros Severmeros, quibus vile est verbum vocale. Nos, inquit Ioannes, non venimus, ut accedamus primi. Nisi ipse prior veniret ad nos, nos nunquam veniremus ad eum. Ovis perditus non quaerit pastorem, quia peccator et natura abhorrent ab ista via, caro quaerit suam. 'Inventus sum a non quaerentibus', Esa. 65. Rom. 10., ut nemo gloriatur in studiis suis et operibus sed misericordiam Dei esse cognoscat. 'Hic est, qui venit' ad nos scilicet. Sed quomodo?

'Per aquam et sanguinem.' Hoc varie interpretantur vulgo. Plurimi respiciunt ad duo Sacramenta, quod aperto latere Christi effluxit aqua et sanguis. Non displicet quidem ista expositio, at ego simpliciter intelligo baptismum, modo recte applicetur, ut ad nos veniat ipsa aspersio sanguinis Christi. Dupliciter enim consideratur Sanguis. Primo offenditur corporaliter, secundo spiritualiter, sicut Petrus ait 1. Ep. 1. 'Vocatis sanctis in aspersionem'

N]guis quidem effusus in cruce, nisi vero aspergeretur per praedicationem, non veniret ad me usus istius sanguinis, qui est, quando per verbum venit ad nos et recipitur per fidem, et sic spiritus mundat me. Si solum Christus crucifixus, cui prodesset? sed quia invulgatur in orbem terrarum &c. Et haec est distributio usus istius sanguinis. Sic illorum sententia potest stare, si 5 trahatur in usum i. e. *hn die predigt sanguinis Christi wird gefaßt*, per quam spargitur. Si credis Christi sanguinem fusum pro te, salvus eris. Duo spectanda in Christi sanguine: Effusio corporalis et distributio. Si in praedicationem spectes, nulla discordia. Accipio aquam pro aqua baptismi et sanguinem pro suo sanguine. Venit per baptismum suum ad nos, et sanguinem. 10 Quia Christus in mundum amplius non venit spirituali adventu, qui est praedicationis, nisi per aquam et sanguinem i. e. baptismus spargitur in mundum. Iohannes sola aqua venit, quia in Christum futurum baptizarat. Sed Christus non solum per aquam sed sanguinem, quia aqua baptismi sanctificatur per sanguinem Christi. Sic non pura aqua sed eruentata eruore sanguineo per 15 verbum, quod adfert in baptismo sanguinem Christi dicens: per sanguinem Christi redimeris a peccatis et cum baptizaris. Sic ego hunc locum intelligo simplicissime. Vides, quis sit modus perveniendi ad fidem victricem mundi: Damnantur hoc loco omnia studia. Monachus venit suis votis, ibi nulla promissio, non fit filius dei, fides victrix sed &c. Desinat ergo mundus venire 20 *Joh. 1, 12* et recipiat venientem. 'Quotquot receperunt' Ioh. 1., *dar an lehrt*. Sic nos non persequimur non contemnimus sed recipimus, libenter audimus. Gratiae agenda, quia ad nos venit Christus in aqua et baptizatur in sanguine et aqua. Simpliciter aqua et sanguis nihil facerent, nisi verbum distribueret.

1 per praedicationem o
über quam steht praedicationem

zu 2 über qui steht vsus
21 (sed) et

2 venit] venit

zu 6

P] sanguinis Christi. Haec est accommodatio sanguinis Christi, hic est usus 25 effusionis, quoniam per verbum venit ad me et recipitur per verbum et fidem et sic corporaliter sparsus spiritualiter emundat et lavat me. Sic potest stare sensus, ut scilicet recte distribuatur et accommodetur sanguis ille. Nam Christus non venit per aquam tantum sed per aquam cum sanguine coniunctam, id est, baptismum sanguine tinctum. Alioqui inutilis est sanguis, 30 nisi credideris sanguinem illum pro te effusum. Nam Ioannes venit sola aqua, dum baptizabat in Christum venturum, sed et in sanguine, quia aqua baptismatis sanctificatur sanguine Christi. Non igitur est aqua pura sed eruenta propter eum sanguinem Christi, qui per verbum nobis datur, quod affert secum sanguinem Christi. Et hic dicimur per sanguinem Christi 35 baptisari et sic abluimur a peccatis. Sola enim aqua a peccatis non emundat. Damnatur isto textu, quicquid est humanarum virium et studiorum. Antichristus venit cum suis studiis, sed huic nihil prodest sanguis Christi,

3] Aqua habet hanc promissionem: qui crediderit et baptizatus, sic fudit et lavit animas. Sic cum sanguine verbum praedicat, sic capitur i. e. praedicatur Christus in baptismo, quod aqua habet verbum, qua aqua funditur super nos sanguis, quem et nos recipimus. Summa summarum: Christus venit ad nos sic, quando praedicatur Euangelium, per quod inspergitur super nos aqua baptismi et sanguinis Christi. Isto verbo audito nascimur filii dei et victrix fides acquiritur. Ergo fides per Euangelium acquiritur, Euangelium venit per Christum et dispergit aquam et sanguinem per verbum suum i. e. praedicatus venit.

- 10 'In aqua' ut Iudaei et Iohannes. Istam aquam sanguine suo sanctificavit, non est hircorum &c. 'Et spiritus est, qui.' Ibi variant textus in greco. Adhuc unum testimonium, per quod venit Christus: venit sic per aquam et sanguinem i. e. per praedicationem, sed addendum adhuc verbum, quia quamquam praedicatur Christus, tamen non recipitur, nisi spiritus adsit.
- 15 Non omnes credunt Euangelio, plures persequuntur scilicet in cordibus nostris. 'Quod spiritus sit' praedicatio est ibi. Euangelium offert nobis sanguinem et aquam i. e. baptismus est totius vitae symbolum alterum praedicatum, semper exercemus, sumus in baptismo et sanguine Christi, quia Euangelium nihil aliud pronunciat &c. sed non reciperetur, nisi spiritus etiam adesset.
- 20 Egregia consolatio: Ista unica praedicatio, et nulla, habet gloriam, quod sit vehiculum spiritus, ideo dicitur verbum vitae, salutis, gratiae, quia spiritus sanctus est in eo, ut praedicato illo cadat spiritus sanctus &c. Acto. X.

Acto. 10, 44

5 per quod (praedicatur quod) inspergitur 7 victrix fides e aus victricem fidem
14 quamquam e aus quantumcunque 22 cadat f sanctus o

P] Iudaeus cum suis ceremoniis, sed nec illi prodest sanguis Christi. At qui Christum sequuntur, per aquam et sanguinem veniunt, id est, Baptismum et sic introeunt in regnum Christi. Quare toto coelo errant Spiritus novi, qui rident baptismum et inveniunt novas vias. Sie heißen es ein Hundsbad. Nec mirum, illi habent solam aquam, nos autem etiam sanguinem.

'Et spiritus est, qui testificatur, quoniam Christus est veritas.' Iterum hic variant textus et possibile est, quod per errorem vox 'Christus' loco
30 'Spiritus' sit posita in veteri translatione. Christus quidem venit per sanguinem et aquam sed adhuc unum addendum, quod, quantumcunque praedicatur, nisi adsit Spiritus, nemo recipiat hoc Euangelium. Ideo dicit Ioannes: 'Spiritus est, qui testificatur in cordibus nostris, quod Spiritus sit veritas'. Aqua est ibi et sanguis est ibi. Nunquam cessat ista distributio
35 super nos. Quamdiu Euangelium servatur, durat ista distributio, sed non recipitur, nisi Spiritus adsit. Ista unica praedicatio et nulla alia est vehiculum Spiritus, immo verbum gratiae et salutis, sicut in Actis 10. 'Cecidit
Spiritus Sanctus super omnes, qui audiebant verbum.'

Acto. 10, 44

- 3] Unum est Euangelium, praedicat duo: sanguis et aqua distributa inter nos. Et in his duobus est spiritus, quia illis dat in cor, qui docent et qui audiunt. Christus venit in mundum per verbum, quod praedicatur et spiritus credit. Nostri spiritus: caninum balneum, sed non solum in aqua sed sanguine et spiritu. Spiritus, qui adducit Christum per aquam et sanguinem, Ille perhibet 'Quod spiritus'. Loquitur contra hypocritas. A multis contemnitur verbum, in quorum oculis praedicatio tota est merum mendacium, quia sunt sine spiritu, ut Sacramentariis totus Christi adventus per sanguinem et aquam est merum mendacium. Qui Christum non suscipiunt, ut hic scribitur, illi non habent spiritum, ideo totum mendacium. Sed ubi spiritus in corde, habet testimonium ab eo, quod hoc sit vere verum 'Spiritus' vel fidei, scilicet quando suscipio Christum per aquam et sanguinem, habeo conscientiam in corde meo, qui est spiritus et dicit verum. Fides est credere in Christum, quod fit per adventum verbi, quod praedicat baptismum et sanguinem, post sequitur: recipe. Recepto spiritu certa est plane conscientia, tum acquirit et invocatur. Fere idem sensus Ro. X. Nos simplicioribus verbis. Iesus quando praedicatur, sic praedicatur quod per baptismum et sanguinem suum redemit et toto tempore vitae per verbum distribuitur. Hoc audito venit fides per spiritum sanctum: est spiritus sanctus in aqua. Hoc recepto sequitur veritate certissima dicente hoc est verbum verum, hoc stante est victoria ibi.
- 5, 7 'Quoniam tres sunt.' Istum locum graeci non habent codices, videtur studio theologorum antiquorum adversus Arianos inepte insertus, si Analogia fidei respicitur. Ubi videtur deus, non opus testimonio, hic vero opus, habemus hic tantum in verbo nec volumus aliter habere, quando non est testimonium in coelo nec fides, quae sunt huius vitae. Relinquimus igitur

2 duobus] 2. darüber duobus zu 4 über caninum steht d: bapt: [= dicunt baptismum] 18 venit o 20 verum o est (hinter stante) könnte auch testimonio sein 6. Hylari r zu 22 über adversus steht adiectus vi: [= videtur] vor inepte wiederholt 23 über videtur steht in celo

- p] 'Quod spiritus sit veritas.' Spiritus Ioanni Verbum dicitur per Metonymiam, quia a Spiritu Sancto est, Ioh. 6. Non enim vulgaris litera et verbum humanum est sed spiritu plenum. Dicunt Svermeri: litera nihil prodest, externae res nihil efficiunt. Contra hos loquitur Ioannes et Spiritum vocat verbum. Quando igitur pure praedicatur verbum, quod per baptismum et sanguinem nos redemit, tum audito hoc verbo de sanguine et aqua Spiritus testatur hoc verbum esse ex spiritu veritatis et ipsam veritatem. Tum recepto Spiritu cor est certum et habet fiduciam.
- 5, 7 'Quoniam tres sunt, qui testimonium dant in coelo.' Non sic habent Graeci libri, sed videtur a Catholicis insertus hic versus propter Arianos et

3] hunc textum. Et sequens textus cludit hunc locum. Et cavillari possum facile, quod non ineptior locus pro Trinitate.

‘In terra: spiritus, aqua et in unum sunt.’ Teutonice nos: Und die 3, 8
3 ding gehörn zu hauß. Acto: hauß, zu samen, yn eins erant discipuli, 2. Cor. 2, 1
5 quia non realiter una res istae tres, sed gehören zu hauß. Ut 1. Cor. 3, 1. Cor. 3, 1
Dixi Christum venisse ad nos per Euangelium, quia per illud praedicatur
sanguis et aqua, dispergitur in nos et hoc fit per spiritum sanctum, ergo
müssen die 3 ding zu samen, quia aqua non potest praedicari absque san-
guine, quia sanctificatus sanguis, deinde sanguis non datur sine baptismo,
10 deinde ista duo non veniunt ad nos nisi spiritu sancto auctore. 1. Pet. 2, 1. Pet. 1, 12
‘misso spiritu sancto de celo’. Ille perhibet testimonium de me. Ergo
illa 3 non possunt separari et faciunt unicum testimonium haec tria. Summa
summarum: testimonium dei in mundo est aliud nihil quam Euangelium et
habet triplicia. Non est mortua litera sed quando spiritus sanctus vocaliter
15 loquitur de baptismo et sanguine pro nobis effuso et in baptismo in nos
disperso i. e. Euangelium est vocalis praedicatio spiritus sancti, qua prae-
dicatur baptismus et sanguis etc. Et illa tria dant testimonium de Christo
i. e. nos nesciremus Christum, opus fuit verbo, ad quod tria requiruntur et
sunt: spiritus sanctus praedicat Euangelium, quod est praedicatio Christi, ut
20 compleatur hoc testimonium erga nos. Nunc vide, quam lacerent istum
textum et separent haec tria. Iohannes coniungit. Sepissime scripsi in
baptismo non solam aquam ut hic, sed non audiunt, sed dicunt nos docere
aquam iustificare sed dico non solam aquam. Sic non solam vocem illam
docemus sed dico: aqua per se est simplex res. Sed inquit: Non per
25 solam aquam. In baptismo est sanguis, est spiritus. Quomodo sunt unum?

10 1. Pet. 2.] Pet. 2. darüber 1.

p] tamen minus apte, quoniam non de testibus in coelo sed in terra passim loquitur.

‘Tres sunt, qui testimonium dant in terra: spiritus et aqua et sanguis, 5, 8
et hi tres unum sunt.’ Graece: in unum sunt, Germanice: und die drey
30 dinge gehören zu sammen. Aqua et sanguis non realiter una res, multo
minus spiritus, sed sunt in unum, sie gehören zusammen. Sicut Paulus: qui
plantat et qui rigat, unum sunt, 1. Cor. 3., sie thun’s zusammen. Ita non 1. Cor. 3, 1
potest praedicari aqua sine sanguine. Nec sanguis Christi datur sine aqua
baptismi. Praeterea sanguis et aqua non veniunt ad nos nisi Spiritu Sancto
35 autore, qui est in verbo. Ergo illa tria non possunt separari, sed faciunt
haec tria unum. Nunc videte, quam misere lacerent hunc textum miserabiles
illi Spiritus. Ioannes unum haec tria facit, illi separent. In baptismo est
sanguis et spiritus. Si baptisaris aqua, spargitur sanguis Christi per verbum.
Si baptisaris in sanguine, simul lavaris Spiritu Sancto per verbum. Ergo

2] Non respicio aquam, sed quia inspersus sanguine, scilicet per verbum, quia
 praedicatur mihi, quod si baptizor in aqua, quod per Christi sanguinem
 salvor. Et spiritus sanctus praedicat et applicat mihi verbum Christi et
 seipsum. Ergo misere corrumpunt istum textum. Ipsi dicunt: aqua, sanguis
 hic accipiuntur spiritualiter, sed non separanda sed concurrunt et complent
 mihi in corde testimonium. Aqua sumitur per spiritum sanctum et inspergit
 errorem Christi per verbum, quia inquit spiritus sanctus: tantum adest aqua,
 quam vides, sed adest sanguis Christi, qui copulatus invisibiliter. Si bapti-
 zaris in aqua, perinde est, ac si in sanguine et econtra. Lavar aqua, quod
 videtur, simul etiam sanguine: non video sed per verbum scio. Adest
 semel spiritus sanctus, per quem etiam lavar. Ergo aqua non symbolum,
 quia spiritus sanctus non est symbolum sed vita. Ideo usus Iohannes his
 verbis propter futuros illos spiritus. Apud incredentes non sunt pura
 ista tria. 'In terra' Quia est testimonium, per quod venit Christus ad nos
 spiritus sanctus quotidie praedicat, quae praedicatio est de aqua et sanguine
 et spiritu sancto. Quoniam isti abiiciunt testimonium, quid habent? nihil, non
 habent fidem victricem, ergo sunt victi, incerti. Idem sanguis, qui effusus
 et praedicatur, fuit naturalis aqua et sanguis, sed quando dispergitur, venit
 ad nos Christus, sic credimus, vincimus, salvi sumus.

5. Novemb:] Audivimus in hoc capite modum, quo venit ille ad nos, ille
 spiritus victoriae nostrae contra mundum, nempe hoc testimonium i. e. ver-
 bum, Euangelium. Qui aliunde ascendit, petit modum invenire, quo acquirat
 fidem, errat, Ro. X. 'auditus per verbum', quod praedicatur missis apostolis,
 ut nihil agant Sacramentarii, qui verbum vocale x., qui ista 3 testificantur
 mundo et hoc non possunt testificari nisi verbo vocali, ergo nullum aliud

11 semel] *sicher nicht* simul 13 non o 14 ad *fehlt* 17 incerti *oder* in-
 certitudine 19 über *vincimus steht* et sic 20 ille ille *darüber* ad nos

p]ista tria in unum testimonium accipienda sunt. Nam haec tria perpetuo se
 comitantur et fit per verbum quotidiana immersio ac perpetuum baptisma,
 perpetua effusio sanguinis Christi et Spiritus Sancti, continua purgatio pec-
 catorum. Quanquam enim semel mersi sumus, tamen quotidie durat baptis-
 mus, donec integre abluti sumus et 'sistimur Deo Ecclesia gloriosa', ut
 Paulus ait: Christus dilexit Ecclesiam et seipsum tradidit pro ea, ut illam
 sanctificaret mundans lavaero aquae in Verbo, ut exhiberet ipse sibi Ecclesiam
 gloriosam, Eph. 5. Sic mundati sumus per sanguinem, aquam et Verbum
 spiritus et sic salvi sumus.

Audivimus in ultima lectione modum, quo venit ad nos fides seu Spi-
 ritus victoriae nostrae, nempe per testimonium, id est, Euangelium seu Ver-
 bum. Qui aliunde quaerit iustificari, sese decipit. Verbum vocale prae-
 dicatur missis apostolis. Nihil egerunt in mundo, immo testificati sunt
 quam Verbo. Sic Spiritus hodie non aliter testificatur quam per Verbum

23] medium quam verbum. Exhortatur, ut in isto hereamus testimonio et illo contenti simus. Ergo robustis argumentis replet suam exhortationem, ut retineamus, primum a similitudine vel potius exemplo dicens: 'Si testi- 5, 9 monium', a minori arguit. Vult dicere: Videte, tradidi vobis modum parandae fidei: verbum, quod appello testimonium, curate, ut observetis hoc testi- 5 monium, quod omnia minus impugnat Satan praeter hoc fundamentum, quia hoc destructo nihil potest remanere, dirigit huc omnem armaturam. Ideo apostoli tam fortiter hoc testimonium urgent. Nos credimus testantibus hominibus non solum verum et bonum sed etiam falsum, quia scriptum: 'in ore 10 duum?'. Hoc est ratum etiam apud gentes, hoc, inquit, accipimus. Si igitur credimus hominum, quanto magis dei¹⁾. Quid sunt omnes, si comparantur cum deo? Una syllaba de dei testimonio 20. Nec solum accipimus testimonia inepta, sed prompti sumus accipere falsa. Ibi provocaris ad credendum, ut sunt testimonia detractorum, haereticorum. Credimus facillime 15 seductoribus, detractoribus, cur non magis testimonio dei? Ardens locus ab isto exemplo. Si est recipiendum aliquod testimonium, certe divinum, sed contrarium accipimus. Ergo invertite, inquit Iohannes. Simile quasi exemplum ad Gal. 'Si testamentum hominum nemo spernit' 20. 'Maius' ideo maiore Gal. 3, 15 studio fide recipiendum et servandum, 'quia hoc' loquitur de testimonio non 20 legis, quod per Moysen praeteriit sed traditum a deo, cum testificaretur de filio.

11 hominum] oder homini? dei sicher zu 17 über exm̄ steht argumen/tum

1) erg. testimonio.

¶ Apostolorum. Procedit igitur Ioannes more suo et exhortatur, ut fidem habeamus et tenaciter adhaereamus huic verbo ut testimonio, ad quod omnia cetera concurrunt.

'Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei maius est.' Ar- 5, 9 25 gumentatur a minori ad maius. Quandoquidem tradidi vobis parandae fidei viam, curate nunc et servate hunc modum. Omnia enim minus impugnat Satan quam testimonium hoc. Nam huc dirigit omnem armaturam, ne servemus hoc testimonium. Nos accipimus testimonium hominum, id est, credimus testificantibus hominibus, ut in lege dicitur 'in ore duorum aut 30 trium veritas', Deut. 17. Quid vero sunt universa hominum testimonia 3. 20 cor 13, 6 comparata testimonio Dei. Non solum accipimus testimonium hominum, verum prompti sumus accipere testimonium etiam haereticorum, credimus detractoribus 20. Quare non multo magis accipimus testimonium divinum? Haec est miseria nostra, qui credimus testimoniis hominum. Argumentum 35 simile ad Gal. 3. 'Homini confirmatum testamentum nemo spernit.'

Gal. 3, 15

'Quoniam hoc est testimonium Dei, quod maius est.' Loquitur de isto testimonio, quod nos vobis annuntiamus.

'Quia testificatus est de filio suo.' Universum officium nostrae prae-

N] Universum officium nostri ministerii est, ut Christus suscipiatur. Nullus hereticus, qui non petat hoc testimonium. Mille speciebus Satan sensus hereticorum fallit, sed tamen¹ ut tollant hoc fundamentum. Negant in Sacramento nostri Schwermeri, quia eius verba negantur, ergo falsa, es ghet über das testimonium. Si sinimus eum manere filium dei, statim credo omnia verba, quae dicit, Credo baptismum &c., quia credo filium dei non mentiri.

5, 10 'Qui credit in filium.' Ibi declarat, quid sit recipere hoc testimonium arguens a loco commodi vel utilitatis i. e. qui recipit in cor testimonium dei de filio suo, ergo fide: Sic, inquit, accipitur testimonium. Si credimus filium dei, habemus testimonium.

'Qui vero non.' Inutilibus verbis videtur effluere, sed necessaria, locus a periculo, quoniam horrendum periculum, imo flagitium non suscipere filium. Ille facit horribilia et tremenda dictu, quod deus dicitur mendax. Et tanta facilitas Schwermeri faciunt deum mendacem, ut sint ipsi veriores. Dicunt nos deserere, relinquere elementa mundi et converti ad pietatem et hoc verbo indicant se plenos diabolis. Hanc pietatem nolo nosse, quae nititur in blasphemiiis dei. Non sunt elementa mundi 'Accipite, comedite' &c. ibi filius loquitur aut est ibi corpus Christi verum, ut dicit filius, vel nos mentimur vel ipsi, si ipsi, faciunt deum mendacem et deum.² Et cum constituent diabolum in locum maiestatis divinae et econtra et sic deum spoliant divinitate, quia tollunt veritatem ab eo, ablata divinitate est eum facere diabolum.

3 tamen] tñ 8 in cor o 15 deserere c aus descere 18 mentitur

¹) tñ vielleicht für tñ [= tantum] verschrieben ²) et deum = und zwar (man denke) Gott! Oder deum für diabolum [= diabolum] verschrieben?

p] dicationis est, ut statuamus hoc testimonium de filio Dei in cordibus hominum, sed Satan omnes ludificationes eo dirigit, ne sit Christus ille filius Dei. Sic Syvermeri negant Christum, quia negant eius verba. Hoc igitur testimonium Ioannes unice urget, ut credamus Christum esse filium Dei. Quod si hoc credo, iam credo Deum esse veracem in verbo et non mentiri.

5, 10 'Qui credit in filium Dei, habet testimonium in se.' Ibi declarat, quid sit accipere testimonium, scilicet credere. Nam qui accipit testimonium Dei, is credit in filium Dei, qui respuit, non credit nec habet testimonium de Filio in se.

'Qui vero non credit filio, mendacem facit eum.' Multis et inutilibus verbis videtur Apostolus uti, sed necessariis. Dicit, quam magnum periculum sit non recipere filium. Facit enim mendacem Patrem, quod horribile. Syvermeri faciunt mendacem Deum Patrem, saltem ut ipsi sint veraces. Videtis, ut ipsi doceant. Ipsi quidem speciose urgent, ut relinquentes omnia solum Spiritum profiteamur et relinquentes elementa mundi soli pietati inhaereamus. Hoc fucio verborum illudunt. Porro, illa verba 'hoc est corpus

3] Et e contra error ipsorum est diabolus, mendacium et constituunt in locum dei. Levia peccata volumus ut offensiones in proximum, Sed quando est quaestio de testimonio divino, ibi sit certus, nihil statuatur incerti, ut Schwenkeri prorumpentes et mendacium suum statuentes. Qui non est certus se
 5 dicere verbum, dicere libentius debet se praecipitare ex turri. Ergo magni periculi res non credere filio, quia idem ac si quis diceret in os patris: tu mentiris, non verax es. 'Qui non credit.' Arrius, Cherintus, fecerunt sic omnes heretici, quia filio non credunt et hoc idem est quod non credere testimonio patris de filio. Verba simplicia sine figura 'Hoc est corpus' &c. vel
 10 monstrent evidentibus scripturis, sed non possunt. Ibi Christus loquitur, huic filio non credunt hoc ipsi. Quod filio non in omnibus suis verbis, negant patrem et testimonium patris, quod dedit de filio. Et enim potius dicunt filium diaboli, qui attulit mendacium. Sic omnes heretici in unum irruunt in hoc testimonium. Si non verax sententia, ergo locutus est diabolus.
 15 Oretis quisque pro se, sinus potius adulteri, homicidae, retineat nos saltem in hoc fundamento. Antichristi non redeunt, quia ceciderunt irreparabili casu et luciferi, quia defendunt. Orandus deus, ut auferat a me peccatum gloriae vanae et servet in puro verbo. Tibi soli gloria, maxter uns recht wol, ne ascendamus in sedem dei, deum zu meistern.

zu 1. ut patres regulas constituerunt sed servaverunt fundamentum &c. 3. incerti] certi
 19 meistern] meistern

p] 20 meum? non sunt elementa mundi. Deum mendacem facere est Deum spoliare divinitate, ablata vero divinitate est Deum facere diabolum. Scipsuum facere veracem est se Deum facere. Ista sunt horrenda, quae concutiant illum, qui non est certus se divina docere, maxime in doctrina ista fidei. In operibus non est tam periculosum cespitare. Si enim salvum maneat fundamentum, poteris resurgere. At magni periculi res est non credere in filium,
 25 quia est in os Patri dicere: tu mentiris. Negare Dei veritatem est negare Divinitatem. Filium non credere est idem quam non credere testimonio Patris de Filio, sicut Ariani faciebant et Cerinthus. 'Accipite et comedite' sunt verba simplicissima et absque omni figura ibi Christus loquitur. Et
 30 huic verbo tamen non credunt. Negant ergo Filium, quia, quando dico: hoc non est verum, quod dicis, simul dico: non est verum te esse Deum. Sic omnis haereticus offendit in istum lapidem offensionis. Si enim aiunt: Illa verba secundum literam sunt falsa, tum ego: Ergo diabolus locutus est. O miseri, Unser Herr lässet euch fallen. Er bewahre uns nur den Weg, das
 35 wir hierinne nicht mit fallen. Ubi tenebimus fundamentum et testimonium, tum facile resurgemus ex omnibus sceleribus. Qui graviter alias peccant, illi id aliquando agnoscent et remedium invenient. Sed ubi non cognoscitur error et peccatum, ibi non est remedium. Summum periculum animae. Hütet euch davor.

- 33] 5, 11 'Et hoc testimonium.' Alius locus exhortationis a commodo, prior a periculo, damno. Si susceperitis deum, hoc lucri habebitis, nempe vitam aeternam. Testificatus, inquit, de filio suo. Quid affert hoc testimonium? Non otiosum testimonium sed seria res. Non testificatur de filio suo, ut gloriam suam ostendet et nos irrideat. Non dixit: Ego sanctus, vos peccatores, sed ut qui credant testimonio patris de filio, habeant vitam aeternam. Res magna agitur hic. Quid urgemus hoc testimonium? quia *leht macht dran* ut verax maneat deus per hoc testimonium, et nobis prodest, ut habeamus vitam aeternam et morte aeterna eripiamur per hoc testimonium. Simpliciter loquitur sed inestimabilibus verbis. Omnis doctor falsus aufert divinitatem et facit diabolitatem, tollit verum deum et sic causa est, ut deus verus adoretur pro Satana et econtra. Ubi sustulit divinitatem, abstulit et vitam aeternam et mortem infert, aufert deum ex cordibus et statuit diabolium. Horrendi fructus falsae doctrinae. Ergo non pestilentior res quam malus doctor. Hoc ipsi non cogitant, ergo ambulant sine timore et loquuntur cum
 1. Petri 1, 12 audacia, ut Petrus: nos oramus, ut ambuletis in timore. Quomodo dabit vitam aeternam? Num sine medio, ut equitemus super nubes? Non, sed haec vita est in filio eius, filium dat non nisi testimonio. Si ergo vis aeternam vitam habere, oportet filium habere, si hunc, oportet testimonium habere. Ergo nostra vita est nihil velle spectare, quam dei testimonium et credere huic x. Hic locus ergo arguit Christum verum deum, quia si in Christo vita aeterna, oportet naturalis sit deus, quia nulla creatura dat sibi-ipsi vitam. Omnia ex nihilo fiunt. Si ipse potest dare et esse vita aeterna, oportet sit deus et naturalis deus. Locus contra Arrianos. Sed eluserunt egregie ut nostri Sacramentarii 'hoc est corpus': Sunt vera ista verba sed recte intellecta. Sic Arriani: perfecta creatura est Christus x. Sed quomodo potest vitam dare, qui accipit? ergo non habet in se? Sic est creatus,

12 Ubi *e aus* Si

- p] 5, 11 'Et hoc est testimonium, quoniam et haec vita in filio eius est, qui vitam aeternam dedit nobis.' Hic locus exhortationis a commodo est, sicut prior a periculo et damno. Si susceperitis hoc testimonium, habebitis vitam aeternam. Non est simulatio seu hypocrisis sed seria res, non testimonium, quod ostendet gloriam suam sed quod ei, qui crediderit testimonium Patris de filio, det vitam aeternam. Ideo tuemur hoc testimonium. Denn daran ist mächtig gelegen, ut servetur divinitas Christi, deinde ut nos habeamus vitam aeternam. Omnis falsus doctor tollit Divinitatem et facit diabolitatem et constituit diabolium loco Dei. Ergo omnis falsus doctor est causa idololatriae et aeternae condemnationis. Nam falsus Doctor tollit Deum et omnem hominem, quantum in ipso est, non quod Deum naturaliter tollat sed ex cordibus hominum. Ideo de his dicit Petrus, quod audaces sint et non

3] ut possit dare vitam. Auxentium lege, qui fuit ante Ambrosium, qui fuit Arrianus. Iisdem verbis utebantur quibus catholici, sed habebant tropos suos, quibus Arrianorum discipuli intelligebant Christum filium sed non naturalem, substantialem. Si nostri: 'hoc est corpus meum'. Qui audit eos, dicit catho-
5 licos &c. Si vita aeterna in filio, oportet sit deus, quia vitam non dat, nisi sit substantialiter vita: qui accipit, oportet sustentationem habeat ab eo, qui dat.

'Qui habet' dilemma: Qui non credit filium dei, damnabitur, e contra 5, 12
salvabitur. Etiam locus a commodo. Est credere testimonio patris, oportet nos incumbere, immori, indormire testimonio. Deus est quidem ubique, tamen
10 non cognoscitur nisi per medium. Nolite speculari, concipere, comprehendere deum, *fried* intus testimonium, per quod voluit nobis notus fieri. Non vult nobis visibiliter apparere ut apostolis. Per verbum vestrum, inquit, credent *Joh. 17, 20*
in me. Non velle contentum esse isto testimonio, quo venit ad nos et habi-
tare vult nobiscum, est deum tentare, et diabolus est *inter*¹, quod aliter
15 quaeris deum quam per testimonium, et statim habes diabolum. Si mihi ostenderet mira, non crederem. Martinus diu herebat, an adoraret Christum: Christus meus non dixit se venturum &c. Si alii accidisset, adorasset statim. Ibi claudendi oculi et apprehendendum testimonium. Sic frater quidam in
deserto, cum apparuit angelus et dixit orationem exauditam: Ego, inquit, non
20 sum dignus, ut dominus ad me angelum mittat. Hac humilitate confusus abiit. Ego nulli somnio vel visioni credo. Ebre. 2, vide illic, ego simpliciter credo *Joh. 2, 1*

9 *immorj oder immerf* [= *immersos*] zu 10 Ita argumentatur cavillatur &
14 *inter*] *victor möglich* zu 19 *über angelus steht* Satan in specie

¹) = *der Teufel ist (steht) drunter*, *vgl. 788, 25.*

p] metuant introducere sectas blasphemantes, 2. Petr. 2. Quomodo igitur dedit 2. Petr. 2, 10
vitam aeternam? Hanc vitam in filio suo dedit:

25 'Qui habet filium Dei, habet vitam, qui non habet filium Dei, vitam 5, 12
non habet', ergo si vitam aeternam habere vis, oportet, ut filium habeas.
Si Filium habere vis, oportet, ut testimonium Patris habeas de filio. Et ita
tota vita nostra est inherere testimonio Patris de Filio. Si vero veritas
est in Filio et si Filius est vita nostra, necesse est illum esse verum Deum.
30 Sed quemadmodum Syverneri nunc effingunt glossas, ita quondam Ariani
in Epistola quadam, quae in speciem maxime est catholica, omnia tribuebant
Filio Dei sed negabant substantialiter esse Deum. Lege Hilarium in libris
de Trinitate. Qui accipit vitam ab alio, illum oportet habere substantiam
ab eo, a quo vitam accepit. Nemo damnatur, qui hominem non credit, sed
35 qui non credit in Filium Dei, damnabitur et qui credit in Filium Dei,
salvabitur. Ergo verum oportet esse Deum, in quem credimus. Non est
quaerendus neque cognoscendus Deus nisi per testimonium, quia non velle
esse contentum isto modo, quo Deus vult a nobis inveniri, sed quaerere

3] textui. Ipsi iactant spiritum et Satan dabit eis sat spiritus, vos apprehendite testimonium, de hoc verbo *wol wir uns nicht lassen reißen*, si universum coelum miracula plueret. Sicut olim in Papatu crediderunt apparitionibus diabolicorum spirituum, sic iam Schwermeri. 'Habere' est credere. Vides pium apostolum valde sollicitum pro servando integro et sincero testimonio, 5 quia illo perduto vita, filius, pater perditur sed acquiritur diabolus cum morte. Deus convertat Schwermeros, qui ita contemptim loquuntur de verbo vocali, cum non sit alia via &c.

5, 13 6. Novemb: 'Hec scribo vobis, ut sciatis et ut credatis.' Hoc agitur, inquit, 10 universis nostris doctrinis, exhortationibus, ut certo fiat vos habere vitam aeternam, quia cor angustum et angusta bona, ut cor non capiat, nisi cotidie 15 exercetur et verbo et cruce, ut reddatur capax. Epistola ad Rom. 'Nescimus, quid oremus, ideo spiritus'. Maiora nobis data, quam homo concipiat. Quis concipit fideliter se habere vitam aeternam? Vix capimus transitoria, taceo stabilia et aeterna. Nobis donatus spiritus, ut sciamus &c. Nosse, scire, 20 quanta donata, est spiritus sancti opus. Nulla re proficitur ad ista consequenda et percipienda quam per verbum et crucem. Debeo credere vitam aeternam et video, palpo, quod morior, sepelior, consumor a vermibus. Contra hunc sensum hominum omnium debeo mihi persuadere, quod vivam inaeternum, et tamen verum: qui credit in Christum, non solum habebit sed iam 25 habet, Ioh. 5. 'transivit'. Et cum omnis Christianus iam habet vitam aeternam, sed in fide alito contra omnem sensum et experientiam. Hoc est, inquit, quod hec scribenda, inculcanda, ut crescat illa certissima persuasio vitae aeternae, quam habemus in Christo. Haec est doctrina tam ardua, ut semper

2 reißen] reißen

11 cor angustum cor et

12 ad fehlt

p] proprium modum et praescribere est non Deum sed diabolum invenire. Nos 25 debemus esse solliciti pro hoc testimonio servando, ut hic Apostolus sollicitus est, scientes periculum et commodum.

5, 13 'Haec scribo vobis, ut sciatis, quoniam vitam habetis aeternam.' Hoc agitur, dicit Iohannes, universis nostris doctrinis et exhortationibus, ut persuasa sit conscientia nostra habere nos certam viam cognoscendi vitam 30 aeternam, quia nimis angustum est cor nostrum, ut non possit intelligere neque capere haec Dei bona, nisi continuo moneatur et exerceatur. Non enim 'oculus vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascendit, quae prae- 35 paravit Deus his, qui diligunt illum' 1. Cor. 2. Vix capimus haec terrena et transitoria, quanto minus coelestia. Ideo nobis donatus est Spiritus, ut sciamus, quanta a Deo donata sint nobis. Nulla autem re tantum proficitur ad ista intelligenda quam assidua exercitatione et cruce. Contra manifestum enim sensum omnium hominum debeo credere et esse certus me vivere debere inaeternum, cum tamen interim me video consumi a vermibus, immo

- R] exereenda et cruce et vexationibus paranda. Ro. 15. 'quae x̄c., ut per patientiam et consolationem'. Illa 2 pulchre concordant. Ideo scripta scriptura, ut doceantur. Pavor, timor, fuga, tremor et tenebrae, et tamen credendum in istis nos vivere. 'Ut sciatis.' Vult intelligi de ista augmentatione fidei, ut
 5 quotidie crescamus in scientia certa et persuasione: ut amplius non dubitetis, trepidetis sed habeatis certam cognitionem vos vivere. Et deinde, ne amplectamini aliam viam, quasi perducatur ad vitam aeternam. Hic rursus, Schwermeri, hic dicit se scribere. Scriptura est, quae scribitur in chartam, Ipsi: spiritus x̄c. Iohannes inquit: Ego scribo. Certe loquitur de literis, quas
 10 fecit in papyro et ideo, ut sciant, servent. Epistola medium, instrumentum, quo pervenimus ad illam noticiam fidemque. Sic Ro. 15. 'consolationes Scripturae', non dicitur 'spiritus'. Verum, sed consolatur per scripturas. Instrumentum ergo volentes abicere verbum externum. Si scriptura hoc efficit, quanto magis viva vox. Et in Iohannis Evangelio in fine dicit quod
 15 quae de scribere, quod servit, 'ut credatis in nomine' x̄c. Nos manemus in ista simplicitate, quod Christus venit per testimonium, quod venit per Scripturam et verbum vocale. 'Omnis scriptura divinitus' et alibi: 'quae te erudit'. Item alibi: 'attende lectioni', denique, ut legas biblia. Quare iubet, si
 20 literis, quare vexant alios labore, quem ipsi contemnunt in se? 'Rogo pro

6 cognitionem] cog [also cogitationem möglich] 15 servit] f̄s t [was auch significet bedeuten könnte]

- P] non solum habiturum sed habere vitam aeternam. Nam 'qui credit in me, habet vitam aeternam', Ioh. 3. Sed quia id est mysterium difficile, ideo continuo hoc tractandum, ut retineamus illud et in fide crescamus. Non est ut Geometrica scientia, quae semel percepta sufficit, sed haec assidue
 25 discenda sunt et nos esse debemus in usu discendi per tribulationes. Sic Paulus vult Rom. 15. 'ut per patientiam et consolationem Scripturarum spem habeamus'. Timor, tremor, tenebrae sunt in nobis et tamen credere debemus in tantis tenebris nos vivere. Vult ergo Ioannes, ut sciamus et amplius non dubitemus neque trepidemus sed habeamus certam scientiam nos vivere et crescere in fide. Deinde ne aliquis nos decipiat, iterum contra Syverneros
 30 Ioannes se dicit scribere. Litera illis res est mortua in papyro. Ioannes autem dicit 'Ego scribo vobis', quia Scriptura servire debet ad hoc, ut Epistola sit medium et vehiculum, quo venitur ad fidem et vitam aeternam. Sic enim Ioannes Evangelii capite ultimo dicit: Haec scripta sunt, ut credatis
 35 datis. Hoc igitur sciamus testimonium Dei non venire ad nos nisi vocali voce aut scriptura. 'Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est'. 2. Tim. 3. 2. Tim. 3. 16 et 'Ab infantia et possunt instruire ad salutem per fidem', item 'Attende lectioni', 1. Tim. 4. Quare iubet legere, si est res mortua? Cur illi ipsi edunt et scribunt libros, si litera nihil valet neque prodest? Cur nobis alios

3] eis, qui credituri sunt' per quid? 'per verbum illorum' i. e. apostolorum. Et hoc fuit vocale non internum. Primum docemus, ut legatur, audiatur verbum, lecto venit spiritus sanctus, ubi voluerit. Non omnes recipiunt: non omnes contemnunt, ergo impossibile verbum sine fructu doceri. Nam non omnes contemnunt. Propter non contemptores et qui edificentur verbo, praedicandum. Scriptura semper est scribenda, legenda, meditanda corde. Quando audit Satan verbum dei legere, non manet. Habet quidem verbum in ore sed depravato sensu, quando in legitimo sensu π . Ergo vis divina in eis: hoc scribo ideo, ut prosit vobis ad salutem, deinde ut credatis in nullum nomen sed filii dei, hactenus in nomina Sanctorum, meum proprium, ut si missarem: hoc spectare deum, alii in operibus Francisci. Soli in Christi nomen credunt, qui in opera et merita fidunt, Et sua pro stercore π .

5, 14 'Et haec est fiducia.' Exhortatio institutis Christianis, nunc, quomodo debeant credere, diligere et quod hanc pietatem hauriant ex praedicatione verbo, praedicante spiritu sancto Euangelium, et quod in nulla salus nisi in statu, qui vocatur fides et charitas. Occupat: Sed sum infirmus in fide, in charitate frigidus, insensatum cor, quid mihi faciendum? sentio mihi deesse fidem, Matth. 7, 7 quod certo persuadeam mihi vivere me. Hoc remedium: ora, roga, Matth. 7. Jac. 1, 5, 6 Iacobus: Si quis indiget sapientia, postulet autem in fide. Reliquum est,

1 per quid σ 6 semper σ 10 Sanctorum] ζ

p] suis erudire volunt scriptis? Si dicunt Spiritum esse ante Scripturas et se habere primum Spiritum, deinde scribere, hoc nihil est. Sic enim ad nihil aliud utilis est Scriptura quam ad ostendendum. Audi Christum: 'Non pro eis rogo tantum sed pro eis, qui credituri sunt per verbum eorum in me', Joh. 17, 20 Ioh. 17. Per verbum certe vocale aut scriptum, non internum. Itaque ante omnia audiendum et legendum verbum, quod vehiculum Spiritus Sancti est. Lecto verbo adest Spiritus Sanctus et sic impossibile est vel audire vel legere Scripturas sine fructu.

'Qui creditis in nomine Filii Dei.' Non in nomen nostrum sed in solius Filii Dei. Multi in nomen Benedicti aut Francisci, pauci in nomen Christi credunt, scilicet qui fidunt in opere solo, non meritis Christi.

5, 14 'Et haec est fiducia, quam habemus ad Deum, quia, quodcumque petierimus secundum voluntatem eius, audit nos.' Exhortatio est pro institutis Christianis, quomodo credere et diligere debeant et quod hanc pietatem habeant ex praedicatione verbo et quod non sit alius status vitae nisi in fide et charitate. Praeoccupat nunc: Quid, si frigidum habeam cor et sentiam mihi deesse hanc fidem? Hoc est remedium, dicit Ioannes: Roga, pete, et audiet te. Sic Iacobus c. I. 'Si quis vestrum indiget sapientia, postulet a Deo, qui dat omnibus affluenter et non impropere, et dabitur ei.' Prae-

- 23] ut facias, ut orationibus. Paulus: 'Nihil solliciti sitis sed in omni', was auch ^{1 Pet. 4, 6} anfigt. Sie Augustinus: domine da, quod iubes et iube, quod vis. Sie nos: credendum est in nomine tuo, sed non est virium mearum, da ergo. Illam exhortationem ad orandum valde egregiam scribit. Primum excitat ad fidem: 5 qui credit, non persequitur, delectatur. Esto, nondum sint robusti in fide, habent tamen fidem, 'ut quicquid'. Primum est hoc: gratias ages, quod deus ^{1 Cor. 14, 31} tibi donum hoc, ut possis audire et ferre hoc verbum, et non audis libenter conculcari nomen Christi. Sunt primitiae spiritus et ideo habes fidem, quod certus sis de exauditione. Quando vult orare deum, non horas canonicas oret sed arripiat brevem orationem et saepe iteret et non diffidat, praesertim 10 si secundum voluntatem, quae est: unus deus, non iurabis etc. Hoc est voluntas eius, primum ut credamus in eum, speremus, timeamus eum. Vult nomen suum sanctificari, suum verbum impollutum custodiri. Oro ergo, quod vult et quo delectatur. Si sentio me laborare libidine, placet et ei castitas, 15 mansuetudo, suavitas cordis, displicet ira, odium. Ego debeo credere, ut nomen tuum invocem, ut serviam proximis, domine, adiuva. Sic cum fiducia orare possumus, quoniam secundum eius voluntatem oramus. Ibi fiduciam habemus, quod audit nos. Altera pars fiducia est 'cum autem sciamus', wenn 20 wir das wissen, quod certo audita est oratio, tum certum est, quod postulationes habemus, quas postulavimus. Exemplum: Salomo cum oraret, vide,

8 Sunt *c. aus* est

- p] cipium ergo hoc est, ut orationibus te tradas. Sic Paulus 'Nihil solliciti sitis sed in omni oratione et obsecratione cum gratiarum actione petitiones vestrae innotescant apud Deum', Phil. 4. Item Augustinus: Domine, da, ^{1 Pet. 4} quod iubes. Ita et nos: Domine, da, ut credamus. Est ergo exhortatio ad 25 orandum, quam egregie describit. Primo excitat ad fiduciam, quae anima est precum, deinde modum praescribit, quomodo orandum tibi sit, ut petas, quod expedit secundum voluntatem Dei. Fiducia adsit de exauditione. Nam 'vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis. Postulet ergo in fide nihil haesitans', Iac. 1. Qui ergo vere vult orare, non oret canonicas 30 horas sed breves orationes, ut David et Jeremias, sic tamen, ut persuadeatur se exaudiendum. 'Erit, antequam clament, ego exaudiam', Esa. 65. Tum ^{1 Cor. 14} accipiamus eius promissiones et secundum voluntatem eius oremus. Si sentio me laborare et tentari libidine et scio voluntatem eius, oro, ut sim sine libidine, aut quicquid talium est, ubi certi sumus secundum voluntatem suam 35 nos orare. Habeamus fiduciam et certi simus, quod audiat nos.

'Et, si scimus, quia audiat nos, quicquid petierimus, scimus, quoniam ^{1 Cor. 14} habemus petitiones, quas postulavimus ab eo.' Quod si hac fiducia persuasus sis, quod audiaris, dabit etiam id, quod petisti. Salomon cum oraret,

R] 1. Gen. 3, 9 quomodo eius oratio commendetur. 'Peto cor docile, ut possim regere.'
 II. 8. 10. 12 Placuit haec oratio ꝛ., quia non postulasti glorias, divitias' ꝛ., quia postu-
 lavit secundum voluntatem dei. Etiam promissionem habemus, quod orantes
 secundum voluntates quod audiamur. Modum, tempus statuere non debemus.
 In libertate maneat dei, quo tempore dabit, quo non, per quam personam. 5
 Abraae promissum semen de suo corpore. Ista promissio dilata fere usque
 ad 2. annos, patienter expectat, deinde imaginabatur forte filium: habebis,
 inquit, Sara, semen sed per aliam personam, ideo dedit ei ancillam. Persona
 est dicta per Abraham et Sara, sed non fit. Nato Ismaele non est filius, sed
 nominat personam de Sara et tum tempus definitur, postea definitur post 10
 circulum anni. Ergo non constituenda persona, modus, tempus sed certitudo,
 quod audita oratio si non secundum voluntatem eius et donatum ꝛ. sed
 tantum expecta patienter et non elige ista 3. Et Christiano valde satis est,
 quia contentus hoc, quod scit se habere propiciam patrem et preces gratas
 et suas voces ire ad conspectum dei et quod audiat, non repudiatur sed 15
 suscipiatur. Ergo exhortatur ad orandum. 'Si cui deficit fides, sapientia, oret
 et dabit ei dominus.' 'Habemus' scilicet si credimus in nomen. 'Scimus':
 Ipse audit et nos habemus et tamen non apparet immo contrarium, Sed finis
 declarabit, quod habemus. Exemplum: Cum liberaturus esset filios de manu
 Aegyptiorum Egressi de Ramesse et duxit eos in angustia, utrumque mon- 20
 tana, ante faciem mare, retro hostes, ubique mors, mors in montanis, quia non
 fugere possunt ꝛ. Est istud liberare: inter liberandum ducere in maius

zu 6 Exm r 10 (fili) personam

p] dicebat Deus: Postula, quod vis, ut dem tibi. Salomon autem ait: Dabis
 1. Gen. 3, 9-11 servo tuo cor docile. Placuit haec oratio, ut Deus diceret: Dabo tibi, quod
 postulasti, 1. Reg. 3. Quia postulaverat secundum voluntatem Dei, igitur 25
 auditus est. Modum vero et tempus statuere non decet. Abrahae promissum
 erat semen et filius de eius corpore, Gen. 13. 15. 18. Differebatur ista im-
 petratio fere viginti annos. Ille patienter expectabat. Sic etiam cogitabat
 Sara: forte non ex me sed ex alia. Itaque non constituamus Deo neque
 tempus neque modum exaudiendi orationes et donandi. Tantum patienter 30
 et diligenter expectemus, et hoc satis est Christiano, quia Christianus in
 hoc est contentus, quod scit se placere Deo et est persuasus, quod exauditur
 sua oratio, non repudiatur sed suscipitur, et haec est fiducia secundum
 voluntatem eius, ut supra dixit. Ecce dicit eos 'habere petitiones' et tamen
 non apparet, immo aliquando apparet contrarium. Sed exitus probat illos 35
 habuisse fidem et fuisse in gratia. Cum esset Deus liberaturus filios Israel
 de manu Aegyptiorum, duxit illos in angustias, ut, quocumque spectarent,
 mortem et interitum spectarent. Ibi ratio dicebat: Forsitan non erant

- 3] periculum? Ratio: 'num non sepulchra', dicunt secundum quod vident. Ibi 2 Thim 11, 11
 deest, quod non vident modum, tempus, personas sed secundum externam
 larvam mortem. Quid fit? Mare aperitur et transeunt. Iste modus non erat
 in cordibus ipsorum. Et potuisset in momento concidere hostes, deicere
 5 montes, sed istum modum arripuit. Sic nos, si oramus in fiducia, exauditi.
 Sed ista non constituenda. Sed dic: oravi et scio audivisse, tu dabis, quando,
 ubi et per quos volueris et meliori modo quam postulo, quia quidam postu-
 lant vitam et dat melius. Sic quando aegrescit morbum membri, relinquit
 in paupertate, quia scit melius ei re. Christiani si deficiunt in fide, petant,
 10 si non statim exaudiantur, venit tandem. Bernardus: Nolite contemnere
 orationes, quia ubi orastis, est scriptum in coelis. Non contemnendae nostrae
 orationes, quia deus neque angeli ecclesiam contemnunt, sunt mandatae a
 deo, ergo placent ei. Sicut placet deo, si propter deum in charitate do-
 proximo tunicam, Sic non dubitandum, quando oro, quia iubet et promittit
 15 exauditionem. Nos non scimus et didicimus orare sicut nec benefacere nisi
 psalmos legere. Nullus clericorum orat, legunt quidem, quia nullus dicit:
 tu iussisti, orasti, tu promisisti, ideo venio et oro et propono in conspectum
 tuum in nomine tuo, quod me angustiat, et oro magna et multa pro omnibus
 praedicatoribus, auditoribus verbi, pro omnibus periclitantibus, morientibus.
 20 Delectat eum audire multarum rerum preces. Non auderem orare, nisi man-
 dasset et promississet auditionem. Oravi, non quia dignus sed quia mandatum
 tuum et promissio. Sic dans eleemosinam non facio, domine, quod honor
 inde mihi sed tibi in laudem et gratiam et fratri in utilitatem, quia tu man-

zu 7 über postulo steht cogitare possum 9 Sic] Si zu 19 revoca errantes
 Sicut litania r

- ¶] sepulchra in Aegypto?, Exod. 14. Habent liberationem sed non vident
 25 modum neque personas. Mare aperit se, sed non potuit iste modus ascen-
 dere in cor eorum. Erant et alii modi infiniti eos liberandi potentiae divinae.
 Er könnte wol einen berg hinweg werffen. Sic et nos dicemus: Domine, tu
 dabis, ubi, quando et meliori modo, quam ego intelligam. Modi liberandi
 non sunt nobis cogniti, sed tamen interim certi esse debemus nos exaudiendos,
 30 immo exauditos esse. S. Bernardus ad fratres suos: Fratres, ait, nolite con-
 temnere orationem vestram, quia quando egressa est de ore vestro, audita
 est in coelis et hoc certo scitote aut illa nobis donanda, quae petistis, aut
 non utile fuisse, quod petatum est. Hoc certe recte dictum. Ita et nos
 docemus nos non contemnere debere orationes nostras.
 35 Hoc nobis haecenus accidit, quod nescierimus orare sed tantum garrere
 et legere orationes, quod Deus non curat. Nemo enim sic cogitat: Domine,
 tu iussisti orare, Domine, tu promisisti exauditionem orationis. Quae duo
 tamen necessaria erunt. HERNACH kommt man und bittet etwas großes pro
 Ecclesia, pro verbi ministris, pro magistratu. Delectant enim fusae pro

Nasti. Ego quidem oravi ardenti affectu sed non Christiane, quia non spec-
 tavi mandatum, quo iubemur orare, neque promissionem dei sed auff die
 abentheur. Sic bona opera non contemnenda, sic nec orationes, quia petimus
 in nomine filii dei, mandato. Primum audit nos, 2. impetrata, quae petimus,
 3ei. 65, 24 si etiam non appareant. Esa. 'et erit antequam clament'. Tempus, hora, 5
 persona, locus wird sich wol finden. Orantes habent, habentes triumphabunt.
 5, 16 7. Novemb. 'Qui scit fratrem.' Dicit Iohannes orationem, ut quae sit
 necessaria valde apud Christianos ideo, quia deficit nobis sapientia, fides,
 sumus infirmi doctrinae, charitatis, fidei. crucis, non possumus tam pure
 8em. 14, 1
 11. 15, 1 facere, ut praecipitur. Semper est labi inter Christianos, ut Ro. 14. 15. 10
 Sic quod ecclesia Christi non oportet imaginari, quae sit absoluta in his
 fratribus. Sed cum his versandum ut cum infantibus, ut solidi fiant, ut
 1. Cor. 3, 2 1. Cor. 3. Hoc etiam sensit Iohannes mandans orationem, quia ecclesia non
 est perfecta sed perficitur. Et infirmos vult suscipi. Quaestio: Est ne
 orandum simpliciter pro omnibus? Quidam sunt pertinaces, scindentes 15
 ecclesiam et incorrigibiles. Inter peccatores, deficientes est differentia. Infirmis
 et infantibus rudibus in fide et charitate est serviendum orationibus, econtra
 2pr. 24, 16 non. Scio, mi frater, in ecclesia esse peccatores, labentur homines, 'septies
 3oc. 3, 2 cadit' surget, 'septuagies'. Ista sunt ecclesia. 'In multis' Iacobus. Ergo necesse
 remittantur peccata Inter deum et nos interque nos. Sed aliquae sunt peccata, 20
 inquit, quae non possunt remitti, ergo frustra est pro eis orare. Ex isto loco
 sumptus sermo: quaedam peccata mortalia et venialia. Inde multae di-
 stinctiones peccatorum vocantes 7 peccata mortalia. Alii videntes hoc durum,
 ut alienet a deo: peccatum naturale et dixerunt peccatum grande. Ego
 intelligo peccatum mortale, quale fuit peccatum Chore. Hoc exemplum videtur 25
 mihi valere ad propositum, Numer. 16. Qui insurrexerunt contra Mose et

11 absoluta] abt?

19 surget *c aus* Et

19/20 necef re pec

¶ multis et magnis rebus preces. Ego saepe sic oro: Aduva magistratum,
 adesto nostris fratribus, revoca errantes, confirma et conserva constantes.
 Hoc Domine, oro. Non auderem orare, nisi iussisses et nisi promisisses
 exauditionem etc. 30

5, 16 'Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat et
 dabitur ei vita peccanti non ad mortem. Est peccatum ad mortem, non pro
 illo dico, roget quis.' Occulta obiectio hic latet. Scio, mi frater, esse in
 Ecclesia peccatores. 'Non dico tibi: usque septies sed usque septuagies
 35 Matth. 18, 22 septies' peccant in fratrem', Matth. 18. Sunt aliqua peccata, quae non pos-
 sunt remitti, ergo frustra pro iis oratur. Sed ex hoc textu manavit glossa,
 scilicet: Aliud est veniale, aliud mortale peccatum. Ego intelligo peccatum
 4. Weic 16, 15 mortale, quale fuit peccatum Coreh, Dathan et Abiran, de quo legitur Num. 16.,

¹⁾ so gibt Neumann, es ist wohl peccanti fratri zu lesen.

3] constituerunt se sacerdotes thurificantes coram deo et 'vos estis tyranni, cum
populus totus sit sanctus'. Ibi sequitur, quod Mose contra eos oravit:
domine, tu seisc. quia abstulerat ab omni laesione. Ne accipias sacrificia
eorum sc. Sunt ergo peccata ad mortem, quae fiunt specie pietatis et non
volunt agnosci et esse peccata. Ut sunt heretici, qui indurantur. 'Post
unam et alteram', Paulus. Et sepe dixi non facile inveniri, quod auctor
heresis sit conversus. Nullum scio exemplum, quanquam seducti possunt
converti, sed inventores communiter manent indurati, quia Paulus non frustra
dicit: post unam. Natura peccati huius est pugnare contra gratiam. Ideo
oro pro istis hereticis non pro peccato. Sententia: quando Christianus
rixatur cum Christiano, tentatur odio, ira, invidia, forsitan alteri alter noceat,
cadit in peccatum carnis. Hoc peccatum possum orationibus sanare, possum
orare, ut peccatum huic non imputetur. Sed orationem hanc non possum
facere. Non dico: hoc peccatum heresis non imputes ei, quia est peccatum
contra remissionem, vult imputari pro iusticia et semel atque iterum ad-
monitus non cessat. Sed dicere debeo: domine, illam animam potes con-
vertere et luce tua illuminare, sed hoc peccatum non sinas praevale-
re, ut sit iusticia. Sed pro fratre fragili: est fragilis, domine, non defendit, excusat
peccatum, scit esse peccatum. Ergo illud est, quod est heresis et pugnat
contra remissionem peccati et statuitur pro iusticia, veritate et mendacium
debet coli et adorari. Fit tunc, quando ille, qui admonitus, praesertim auctor,
iterum atque semel admonitus non resipiscit. His peccatis hereticis possunt
addi crassi peccatores, qui ex malitia et zu tög thun. Malachias quidam
episcopus corripuit.¹ Et Judas traditor fuit admonitus his vel ter, non resi-
puit. Ista possunt his connumerari, ubi non lapsus ex errore sed indurata

12 sanaret

13 non [vor possum] o

23 über tög steht ein oder im

¹) Luther meint des [jüngeren] Malachias Liber de veneno peccatorum (Paris 1518).

¶ ubi Moses orat contra eos: 'Domine, ne respicias sacrificia eorum. Tu seisc,
quod nec asellum quidem unquam acceperim ab eis'. Talia sunt peccata,
quae fiunt specie pietatis et non volunt esse peccata, sicut sunt. Cuiusmodi
sunt peccata haereticorum, qui indurantur post unam aut alteram increpationem,
quos ideo vitare iubet Apostolus, Tit. 3. Pro aliis peccatis, quae fiunt
vel infirmitate vel quavis occasione, possum orare, ut remittantur et non
imputentur. Pro haereticis id facere non possum, quando peccatum non
agnoscunt. Possum quidem orare, ut eos convertat Deus, antequam penitus
indurentur, sed ubi corrigi nolunt, oro: Domine, non sinas hoc esse iustitiam
vel rectum, quod illi capiunt, sed tuam in illis iustitiam exere. Peccatum
ergo ad mortem intelligo haeresin, quam substitunt pro veritate. Quando
non resipiscunt, admoniti semel atque iterum, tunc est peccatum ad mortem.
Istis tamen possunt addi, qui praefracte, zum tög, peccant, ut Judas, qui
fuit satis admonitus sed ob praefractam malitiam corrigi non potuit. Etiam

N] et pertinax malicia et diabolicum peccatum. Sic enim peccare, ut velis tueri,
 etiam manifestare cognitum: est peccatum in spiritum sanctum. Summa: gradus
 habent finalis impenitentia, obstinatio in malicia, Impugnantia veritatis agnitae.
 Quid dicis de Paulo persecutore ecclesiae, occidit multos, similiter Rex
 Manasse, an etiam? Non, quia respondet Paulus: ignarus feci. Imo Petrus 5
 affert remissionem peccatorum scribis: per ignorantiam, inquit, fecerunt. Isti
 fuerunt decepti, ut occiderent prophetas, Christianos. Sed Christianus non fuit
 seductus, quia novit se male agere et a Christo. Sic nec Schwermeri, qui sunt
 obsessi a Satana ut frater homo. Ergo est peccatum, quod defenditur, ubi est
 revelatum, cognitum, cum semel atque iterum factum. Non oretur pro illo. 10
 Sed si cognoscitur peccatum, non habet mangel. Consolatio ergo nostra, quod
 pie vivamus, sed tamen homines labi potentes, patientes ꝛ., ne desperemus,
 non contemnamos invicem sed alter alteri manum porrigat i. e. non sit
 obstinatus, prae fractus in malicia. Peccator non desperet, abiiciat. Sic Paulus
 Gal. 6, 1 'Si frater' ꝛ. Ideo dicitur ecclesia, quia sumus congregati, ut, quando 15
 delatum hominem occupat peccatum, talem conscientiam facit, ut se solum non
 possit erigere et solari. Ideo necessarius frater ad latius, qui dicat: frater,
 confide, noli desperare, remittitur tibi peccatum. Hinc venit confessio, quam
 Schwermeri rident. Si habent, inquit, fidem, non opus est absolutione.
 Det deus illis, ut semel experiantur, quis sit labor conscientiarum, nihil sen- 20
 serunt experti. Hic locus, quod frater pro fratre debet orare: non debemus
 fratrem relinquere sub pondere peccati. Vae homini soli, ibi orandum et
 consolandum. Daß ißt regnum Christi, quod super nos regnat. 'Dabit'
 scilicet Christus vel deus. Manifestata promissio: petite remissionem pro vobis
 et fratribus et deus dabit et dabit vitam, modo non sit peccatum ad mortem. 25
 Ita dicendum ad illos: Agnosceis esse peccatum? Agnosco. Sis bono animo.
 Quare? Quia agnosceis, ergo non habes peccatum ad mortem, pro te oro ꝛ.
 Nonne maxima consolatio Christianae ecclesiae? aureae vocolae, sciant Chri-
 stiani se nulla causa desperare, nihil alienare potest a spe et fiducia in deum,
 sed sperandum. Mortuus in peccatis suis Saul. Quare? quia non speravit ꝛ. 30

zu 2 über gradus steht spēs [= species] 5 fecit 12 pie vie vivamus patientes
 oder salientes 19 inquit] inqt

P] Saul mortuus in peccato, quia non sperabat in Domino. Qui vero sic pec-
 cant, ut velint tueri et defendere agnitum errorem, in illis summa est per-
 tinacia. Et est peccatum in Spiritum sive obstinatio in malitia impugnatio
 veritatis agnitae et finalis impenitentia. Aliud peccatum est non ad mortem
 Matth. 12, 32 ut Pauli, qui dicit se ignorantem fecisse incredulitate, Matth. 12., 1. Tim. 1. 35
 1. Tim. 1, 13 Item non ad mortem, quale erat crucifixorum, ad quos Petrus: Nunc scio,
 Apg. 3, 17 fratres, quod per ignorantiam fecistis, Act. 3. 'Si enim cognovissent, nun-
 1. Cor. 2, 8 quam Dominum gloriae crucifixissent', 1. Cor. 2. Contra vero, hoc peccatum,

3) sed consulit Phytionem. Hoc erat summum peccatum. Ideo praedicari permittit misericordiam suam, ut homines, cum fidunt, amputent omnes causas diffidentiae i. e. modo desideraverit remissionem et libenter esset liber.

‘Est autem’, quia ibi non est agnitio sed defensio et pugna pro peccato
 5 ut iusticia. Ille orare possum, ut veniat ad cognitionem peccati, non ut remittantur ei peccata, de quibus non dolet, immo non habet, quia pro iusticia habet. Ideo non possum orare pro Zwinglio et Oecolampadio, sed ut eos inducat ad agnitionem peccati sui. Si hoc, tunc oro etiam pro remissione. Longe aliud est peccatum agnitus et defensum. Aliud peccati
 10 remissionem aliud agnitionem impetrare. Ductis ad agnitionem peccati, ne absorbeatur, desperet, orandum est pro remissione, quod peccator sciat peccatum, quod iam agnoscit sibi remissum. Contra ubi peccatum non est agnitus, non est remissum: quia non agnoscitur, ergo nec peccatum est.

‘Vita’, quia non potest ei dari vita. Ratio: quia non cognoscitur.
 15 Ista sunt simplicia sed valde grandia. Ratio: pauci homines sentiunt, quanta vis sit peccati, quia quando peccatum vere agnoscitur, facit miseriam conscientiam, 1. Cor. 15. Mors, peccatum et lex, die 3 lauffen aufeinander. Lex ostendit peccatum, ostenso mors terret, ibi omnia concussa et prope desperationem et infernum. Illis dicitur, quod non relinquatur,
 20 quod remittantur eis peccata et consolentur. Et tunc habet promissionem, quod dabitur ei vita. Non est res talis facilis peccatum. Tunc autem concutit, quando homo sentit horrentem mortem et iudicium dei pro peccato, hoc tunc intolerabile. Schwermeri legem, peccatum, mortem, iram dei non sentiunt sed fingunt dei misericordiam meram. Melius est esse in peccato
 25 conscientiarum, vexatione quam sic indurari et non sentire peccatum. Deinde Satan cooperatur, qui vexat nos peccatis veris et fictis. Quando videt hominem pavere a peccato, fert ex ju et facit centies maius et mortem horrendiorem et ideo, ut fidem eximat et fiduciam in deum, quod est peccatum ad mortem. Si vero peccata vera non adsunt, accipit bonum factum

3 esset] esse 6 de c 19 relinquatur

p] 30 quod defenditur, postquam satis revelatum et cognitum est, quia repugnat gratiae Dei, mediis salutis et remissioni peccatorum, est peccatum ad mortem. Ubi non est agnitio, ibi non est remissio. Illis enim praedicatur remissio peccatorum, qui sentiunt peccatum et gratiam Dei quaerunt. Hi vero nec scrupulis conscientiae anguntur nec agnoscunt nec sentiunt peccatum.

35 ‘Omnis iniquitas peccatum est. Et est peccatum non ad mortem.’ 5, 17 Iniquitas quidem refertur ad peccatum contra Deum et proximum, sed non omnis iniquitas est ad mortem. Satan vexat nos peccatis fictis et veris. Ubi invenit verum peccatum, facit maius, quam est, et iram Dei maiorem, ut detrudat nos a fiducia Dei. Si non est verum peccatum, accipit bonum

3] per se laudatum et bonum et calumniatur. Ut: potuisses meliora dare, melius tibi servasti. Tautus est artifex pavefaciendarum conscientiarum. Vellet libenter esse omnes ut seipsum. Ergo necessaria in ecclesia remissio peccatorum et consolatio.

5, 17 'Omnis iniquitas' peccatum contra proximum. Vult dicere: omnis iniquitas quidem est peccatum, sed sunt tamen quaedam peccata non ad mortem. Sic vult consolari: quanquam sint peccata in ecclesia et iniquitates, tamen sunt remissibilia et corrigibilia. Pro remissione peccatorum non est orandum, donec peccata agnoscantur. Ubi cognita, remittuntur. Donec non agnitio, non dico: condona peccata Schwermeris, Karolostadio et aliis, quia non dolent, sed: det illis, ut doleat peccatum et tandem, ut non diffidant.

Conclusio et Epiphonema et brevis recapitulatio. Sententia, de qua 5, 18 loquimur, summa summarum eorum, quae diximus: 'Omnis, qui'. Supra c. 5. in principio: nasci ex deo. 'Generatio' i. e. qui generatus ex deo est (ut 1. Joh. 3, 9 supra), non potest peccare. Pugnant illa duo: peccare et natum esse ex deo. 15 Sed hoc, quod labatur aliquando, ut si quis non adversario.¹ Tunc peccat ut homo non ut natus ex deo. Ut Ro. 7. 'facio' &c. Duplex est homo Christianus: In fide quantum vivit, non peccat, sed quandoque praeoccupatur (ut ista nativitas non est usu) fervore. Praedominatur caro et seducit, sed in quantum natus est, tunc impossibile, ut peccet. Habet quod conservet eum. 20 Quid? nativitas. 'Et malignus' sive Satan sive mundus. Quomodo hoc?

14 vt c aus Eu 15 über dem zweiten peccare steht posse pec 16 adversario]
ad 17 Duplex] 2x

¹) ad als kurz-schriftliches Zeichen für adversarius begegnet auch sonst; zu der hier gesetzten Form adversario ist etwa ignoscat zu ergänzen.

Plonus et pio corde factum et ex hoc reddit grande peccatum. Talis artifex est faciendi peccatum. Videtur ergo dicere Ioannes: Omnis iniquus est peccator, sed sunt aliqua peccata non ad mortem. Ne igitur desperemus, sed alter alteri manum porrigamus et nos erigamus.

5, 18 'Scimus, quoniam omnis, qui natus est ex Deo, non peccat sed generatio Dei conservat eum.' Est Epiphonema et brevis recapitulatio. Summa autem est haec: Scimus, quod omnis, qui natus est ex Deo, non peccat sed generatio Dei, id est, quod natus est ex Deo, sive nativitas fidei, quam habet ex Deo, servat illum. Pugnant illa igitur: quod natus est ex Deo, et quod peccat. Sed hoc potest fieri, ut labatur aliquando, tunc peccat non ut natus ex Deo sed ut homo. Sic Paulus Rom. 7. 'Mente servio legi Dei, carne autem legi peccati'. Christianus in duo dividitur. Aliquando praeoccupatur homo, cum illa nativitas non ex verbo Dei sustentatur et prae- valet caro, ut faciat, quae alioqui non faceret. Aliquando Spiritus vincit 35 incredulitatem et affectus et sic non peccat.

'Et malignus non tanget eum.' Malignus est sive Satan sive mundus.

3) cum diversum duxit Christianus in mentem, i. e. non facit hoc, quod vellet, quia quod stat in nativitate, potest tentari, vinci non. Si quandoque cadit, redit nativitas, redit ad fidem. Veruntamen in diluvio aquarum: 'Cadunt a te et non latere'. Tangit tentando quidem sed non supplantando. Ergo studeamus
 5 manere in fide et nativitate dei et tunc absque peccato erimus, Et sumus muniti et non possumus peccare.

'Scimus' qui nati ex deo, credimus: deus est propicius, utrumque in-3, 19 firmemus. 'Mundus autem.' Egregium scilicet testimonium ein sündlich et non sünd: der teufel ist ein herr in der welt i. e. ii, qui non credunt, sunt in mundo, si in mundo sunt, in maligno, ergo nemo confidat in hominem, verſehe ſich nichts guts, quilibet cum mundo agat ut cum hoste, quem diligit. Ut Christianus cogitet se vivere in mundo, ut perdat sua beneficia, pro gratitudine accipiat ingratitudinem et persecutionem et omne genus malorum. Iohannes sic cogitat: Ecce tot annis praedicavi Euangelium, oravi, iam in-15 surgunt in me et erigunt cornua. Haec est gratia rependere summum odium et maius, quam mundus inter se habet, pro lumine Euangelii. Sic nostri: si possent nos extinguere ut scintillam, esset eorum gaudium. Est repensatio pro liberatione sui. Mundus est tale regnum, ubi pro summis beneficiis, charitate odium, vita mors, gloria ignominia, pro bonis mala. Christus: pro eo, ut me diligatis. Hoc etiam Iohannes et solatur, quia non peccamus ut illi, est consolatio quod deus nobiscum, quod mundus malus: nolite indignari es wird nicht anders drauß, praedicemus, oremus, convertamus. Iste ergo locus pertinet ad patientiam, quia 'Non est acceptus'. Germania ſol uns 3, 4 41

6 et <vt> non 9 sünd] sünd

p) Cur vero non tanget eum? id est, cur non facit, quod vellet malignus?
 25 Quia quamdiu stat in nativitate, tentari potest sed vinci non potest et mox iterum resurgit. Tangit illum Satan tentando sed non tangit vincendo. Ergo studeamus manere in fide et nativitate Dei, sic sumus muniti, ut non possimus peccare.

'Mundus totus in maligno est positus.' Das ist ihr eigener rechter; 19
 30 Tittel, mundus est regnum nequitiae und der Teuffel ist ein herr darüber. Qui non credunt, sunt cives mundi et imperio eius obsequuntur suntque cum mundo in maligno positi. Qui vero credunt, se eripiunt mundo et regno malitiae et colliguntur in regnum fidei et salutis. Ergo hoc faciendum Christiano, ut nemini fidat, sed unusquisque agat, ut cum maligno, cum in-35 imico et hoste, sic agat ut cum ingrato et persecutionem summamque ingratitudinem expectet pro beneficiis. Quid enim rependunt pro laboribus? Nihil aliud, quam quod cupiant nos in infernum detrusos et omni genere malorum affectos. Pro summis beneficiis rependunt summa maleficia. Hic igitur locus pertinet ad patientiam.

3) nicht lieb haben, sed insidiari, odisse, fratres comburere, ut proverbium Christi
 5, 20 verum stet. Mundus ergo in maligno. 'Et scimus.' Repetitiones finales:
 hoc est quod docuimus omnia, quod sumus ex deo. Quomodo? Sic: ex
 deo sumus, quod filius dei venit in carnem et ille veniens dedit nobis sensum,
 titel, ut cognoscamus deum verum, sein ist, dicit de mente non spiritu sancto, 5
 ut quando habeo hanc mentem, quod Iesus filius dei missus pro nobis et
 quod eius verba sint dei verba, habeo tum mentem a spiritu sancto Et spiri-
 tus Christi in nobis, quia cogitamus, loquimur in ore, ferimus manu, quae
 sunt Christi. Ergo Christus regnat in nobis &c., ergo libenter video hic sensum
 quasi spiritum, verstand, quae dico fantasiam, imaginari sublimia. Epithasis 10
 in 'Vero'. Ebionitae fingunt deum sine filio, quoniam mixtum habent vetus
 et novum testamentum, est formatus deus a cogitatione humana. Non sunt
 in filio eius, ut et Nostri, qui volunt sine filio ad patrem ire, quoniam veni-
 tur ad eum cogitando, quod verus sit beneficus, misericors, patiens super
 omnes, qui invocant. 'Et simus in vero': quia multi dicunt Christum filium 15
 dei sed non verum, naturalem. 'Hic' filius, Arrius sic: 'hic' pater. Istos
 manifestos locos eluserunt Arriani. Sic et nostri facient. Arriani dicunt
 Christum verum deum, vitam aeternam sed negant substantialiter, est prin-
 cipalis creatura longe super omnes angelos creata et ideo est deus et verus
 deus, quia res vere facta non est umbra, sed non naturalis et substantialis 20
 deus. Sed supra: in Christo est vita aeterna, quae non est nisi in Christo.

Joh. 16 [10!], 3 Ibi summa nostrae fidei, Ioh. 17. 'hoc facient, quia non noverunt'. Iste

5 titel] möglich titel [= tutelarem?] zu 5 über mente steht sensu 6 nobis
 fehlt 10 verstand o 17 locus fehlt

P] 5, 20 'Et scimus, quoniam Filius Dei venit et dedit nobis sensum.' Sensum,
 mentem, id est, Spiritum Sanctum. Pulchre sic dicit. Quando enim habeo
 hunc sensum, id est, mentem, quod Christus venit, iam habeo mentem Spiri- 25
 tus Sancti. Tum possumus gloriari nos habere Spiritum Sanctum, quia
 nunquam divellitur a verbo suo. Et tum cognoscimus verum Deum.

'Ut simus in vero Filio eius.' Quia multi sunt, qui credunt Christum
 esse Filium Dei sed non verum, ideo addit nos esse in vero Dei filio et
 quidem proprio et ab aeterno genito. 30

'Hic' scilicet Filius 'est verus Deus et vita aeterna.' Das ist nun
 summa summarum, hoc compendium salutis, quo triumphat et tripudiat
 Ecclesia: Hominem esse verum Deum et in hoc Deo et homine nos omnes
 habere vitam aeternam. Concedunt Ariani Christum esse Deum sed non
 verum, et cum aliquando 'verum' dicerent, negabant esse Deum Patri con- 35
 substantialem et sic non agnoscebant Patrem nec Filium nec vitam habebant
 aeternam, quia 'haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum

Joh. 17, 3 et, quem misisti, Iesum Christum', Ioh. 17.

3] summus articulus noster, isto servato reliqui servantur, quos ordinavit ille filius.

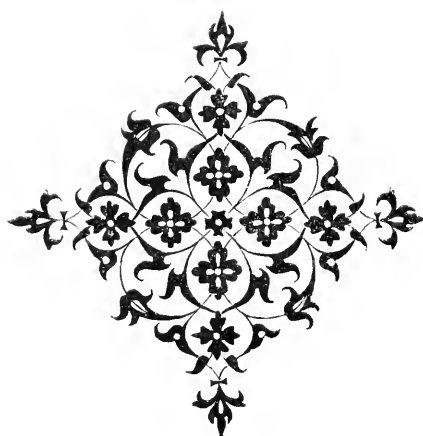
Hoc adiectum credo propter rudiores et infirmos, quia urgebantur^{5, 21} gladiis ad aidola, idola. Non dicit de aliis externis sed in summa docuit
 5 Christianam doctrinam fidei charitatis et carnis: Vos habetis omnia libera vestes personas tempora locos, saltem ne polluantur idolis. Ita brevibus externa docet. Dominus Iesus det, ut spiritu et sensu amplectamur doctrinam Apostolicam et Christianam.

4 aidola] aido

p] 'Filioli, custodite vos a simulacris.' Credo hoc esse adiectum propter^{5, 21}
 10 infirmos. Nam quia eo tempore adigebantur ferro et tormentis ad abnegandum verum Deum, excitandi erant, ut non modo non adorarent simulacra sed custodirent se ab iis nec ullo eorum cultu se polluerent.

Finis.

Nachträge und Berichtigungen.

Zu S. 4, unten. Eine Übersetzung der Annotationen ins Französische scheint nicht enthalten: Le livre d'Ecclesiaste autrement dict le Prescheur lamherement explique par M. Luther. Avec 2 versions du texte dont celle en lettre italique est de Emanuel Tremel [Tromellius] pour plus grand esclaircissement de ce livre, lequel autrement est des plus difficiles de la s. esriture. [Genève] Jean Crispin, 1557. 299pp. et 5pp. de table. Vel. So auch 'Bibliotheca Lutherana (Supplementum) Catalog 77 von Rosenhals Antiquariat in München' (1897?), Nr. 14791.

S. 32 zu Anm. 1. Das lauden an dieser Stelle ist doch wohl das zu laud gehörige Zbr. lauden leuden (Grimm Wb. II, 106) = nugari. Die alte Übersetzung ist nicht zu bekämpfen, mag sie immerhin [zweilen auch] thöricht, verkehrt sein. P. P.

Zu S. 65, 16 ist als Lesart nachzutragen efficit C

S. 104, Z. 24 lies malum st. malum.

S. 190, 12 für en gemeint wie die Hdschr. darbietet, ist wohl es gemeint zu lesen. 'euer Wesen kommt mir so vor, als ob'. mich gemeint m. Gen. ist in dieser Bedeutung bei Luther nicht selten. Das überlieferte könnte nur etwa 'ey macht mich thöthhaft eures Wesens' bedeuten und das passte schwerlich in diesen Zusammenhang, auch ist fraglich, ob diese Auffassung sprachlich möglich wäre. P. P.

Zu S. 201, Z. 11. Auf den übrigen Blättern enthält die Handschrift Bos. o. 17^d vornehmlich Briefe, und zwar, soweit sie ursprünglich lateinisch abgefasst waren, in deutscher Übersetzung. Genauer ist der Inhalt nach Feststellung D. Buchwalds folgender, a) auf den ersten selbständig mit 1—8 bezifferten Bl.: Bl. 1^a Hinweise auf einzelne Stellen der Predigten; ein lat. Gebet um Regen und eines um Sonnenschein; Verzeichniss der folgenden Briefe. Bl. 1^b—7^a folgende Briefe Luthers = Enders 8, 391; de Wette 4, 260; 4, 274; 5, 551; Enders 6, 54; 6, 107. — Bl. 7^b Anfang eines Briefes Leonhard Keisers an Mich. Stiefel (Köstlin ³ II, Anm. 1 zu S. 113). — Bl. 8^{ab} Verzeichniss der in Bos. o. 17^d enthaltenen Predigten. — b) hinter den Predigten des Jahres 1526: Bl. 180^{ab} eine Predigt Luthers vom 7. Juli 1527. — 181^b ein deutsches Recept für Paul [d. i. wohl Paul Rörer, Georg Röchers Sohn]. — Bl. 182^a Schluss des Briefes Leonh. Keisers. 182^b—184^a Briefe Luthers = Enders 4, 280; 5, 310. — Bl. 184^a—185^a Trostschrift Crucigers an Mykonius vom 5. Februar 1546 (Lobderhose, Mykonius, 293ff.). — Bl. 185^a—186^a ungedr. Brief Bugenhagens an Rörer vom 18. August 1551. — Bl. 186^b—188^a Briefe Luthers = de Wette 5, 320; 5, 328; 5, 735. — Bl. 188^a—189^a ungedr. Brief Bugenhagens an Rörer vom 14. Juli 1552. — Bl. 189^a stehen nochmals die Gebete (vgl. Bl. 1^a). — Bl. 189^b Hinweise auf Briefe in diesem und einem andern Röcherschen Bande (Jena Bos. o. 17^c).

Zu S. 217. Ein äusserer Grund — ein Exemplar des einen der Drucke fand sich erst, als die Seiten 217ff. bereits im Sat; standen — liess uns die sprachlichen Vorbemerkungen zu Nr. 2 (und ebenso zu Nr. 5 s. unten zu S. 210) erst an dieser Stelle bringen.

BC bezeichnet den Umlaut des a meist durch ä, den des u stets durch ü, den des io durch iü, doch hat C daneben auch ü: rümen, müffen usw. B trennt alles io als i (selten ü: thü) von allem u und hat ai au f. den alten Diphth. durchgeführt. Das Dehnungs- ie haben BC stets durch i ersetzt, das Dehnungs- y besitzt; im usw. geant; desgleichen das zwischenvokalische h: geen, ee, eere usw., sie bezeichnen auch die Schreibung Joannes, widder odder, wider oder meist BC. Über den gewöhnlichen Kreis hatus hantp ist mb f. anschauliches m: neben Fürstenthumb, fremb, lamb auch Hamb, hymb femb meist B; gemeinsam oder auch nur in B. = das > dz BC häufig, in C auch w; unhd, w; z an

was. — wo > wa BC; denn wenn > dann wann BC; nymand > niemand BC. — war > was (wz C) BC; nicht > nit BC (s. Lesarten), doch scheint nicht an betonterer Stelle bewahrt z. B. 219, 3; 221, 26. — erab erauff usw. > herab usw. BC. — nu > nun BC. — prediget (Subst.) > predig BC. P. P.

S. 221, 26 warumb leuten sich nicht alle glocken? So auch in Kirchenp. Erl. ² 16, 243. Ob wirklich gemeint ist: warum setzen sich die Glocken nicht selbst in Bewegung? oder ob etwa nur jenes sich f. sie aus einer Nachschrift im Drucke stehen geblieben ist, das neben dem häufigeren sie f. sich einhergeht (Uns. Ausg. 14, 42, 7 Anm.)? P. P.

S. 237, 9f. meugen hier offenbar mit Beziehung auf das Zurichten einer Speise, wie ut ei coquamus ins Z. 10 zeigt: so menge ich sie (bona opera) keineswegs zu einem Gericht zusammen, das hinauf vor Gott gebracht und ihm vorgesetzt werden könnte. P. P.

Zu S. 240 ist nachzutragen, dass ein Ex. von B sich auch in Basel U. befindet.

Zu S. 240. vgl. den Nachtrag zu S. 217: Von den Abweichungen, die A² aufweist, ist nur die häufigere Ersetzung des ei durch ey nicht in Lesarten verzeichnet. Aus B ist zusammenfassend nur kommen, genommen usw. (stets) f. komen usw., sowie sohn f. son zu erwähnen. — In C herrscht ai ab, aber mit Schwankungen, nicht nur dass (wie sonst) sich oft eyn findet, sondern auch z. B. heiligen geist neben heyligen gabt 257, 19/20. ai ist also schon auf dem Wege zu einer bloss orthographischen Variante. Doch nur in zweifelhafte 246, 23 steht es an geschichtlich unberechtigter Stelle. — Der alte Diphthong uo ist meist durch ü (selten u) ausgedrückt, doch stets zum, zur (neben zu) und thun (7). Umlaut von uo stets ü, der von u stets ü. — Das ie = i ist stets beseitigt, auch h in yhn usw., wofür in usw.: umgekehrt dagegen jhm = in dem 252, 20. — stehen, gehen > steen geen, oft stel get. — odder, widder, nidder > oder usw. mit seltenen Ausnahmen. — Für p im Anlaut vor Vokalen: gepurt, gepot usw. hat C meist h, dagegen ist gepreit, pratten, verprent bewahrt, und für blat ist 252, 17 plat gesetzt. — Für das ist meist dz gesetzt: dz 243, 14, ebenda auch wz f. was. — gefeh > gefah durchweg 241, 33–244, 24, sonst nur einzeln. — vnter > vnder meist. — iht, ihund > heht hehund; yder > yeder. — dazū > darzū meist. P. P.

S. 242, 21 ist doch wahrscheinlich mit C gegen AB schiefjel zu lesen. Entsprechend dem folgenden speis und tranck erwartet man hier vor dem tranckgeschirr die Erwähnung des Essgeschirrs, der Schüssel, viel mehr als die des Schlüssels. Aber durchschlagend ist der Grund nicht. Die Kirchenpostille hat Schüffel (Erl. ² 15, 171) P. P.

S. 244, 33 rieget steht wohl f. rüget vgl. fließen 255, 31. 33. Die Kirchenpostille (Erl. ² 15, 273): rüget. Es ist wohl ein Wortspiel mit erregt beabsichtigt (ob von Luther selbst oder bloss vom Herausgeber des deutschen Textes, bleibt dahin gestellt) und dieses würde ja noch vollkommener sein, wenn man rieget als für reget (so C) stehend ansehen dürfte. regen müsste dann in der Bedeutung genommen werden, die es in eine sache regen = 'eine Sache vor Gericht bringen' (Grimm Wtb. 8, 511) hat und rieget wäre als Versehen f. riget aufzufassen, das denselben Lautwandel zeigte wie schlicht f. schlecht 245, 10. P. P.

S. 245, 7 müsste für esset gelesen werden essent, wenn seyle nicht Nom. Sg. sein könnte, wie munde 255, 5. P. P.

S. 245, 10 In schlicht yhn an die wag steht schlicht für schlecht (so C) = 'schlägt', vgl. Nachtr. zu S. 244, 33. wag ist hier als Bezeichnung eines Folterinstruments zu nehmen; an die wäge slahen belegt Lexer. P. P.

S. 250, 17 das des gefeh AB dz das gefeh C. Die Lesart von A nicht geändert, weil sich zu ihrer Erklärung mehrere Möglichkeiten bieten. des kann tonlose Form des Artikels, gefeh = gefeh es sein. Oder des steht = das es und hz = h ist rein orthogr. wie öfter: vgl. z. B. Unsere Ausgabe 15, 53, 1 Anm. P. P.

S. 252, 5 schlug ein koppel schlagen vgl. ein knuppfin schlagen 22. Gemeint ist das Wort, das in Luthers Schriften als knipfin zu erscheinen pflegt, Grimm Wtb. 5, 1209; Bed. 'Schnippchen'. schlug ist vielleicht ein Hörfehler für tut. P. P.

S. 268, 23 glauben auf (st. an, in) etwas, belegt nur Sanders aus der Mitte d. 18 Jhs.: an oder auf (Christum) glauben. An unserer Stelle ist von dem sich verlassen auf den Strick und die andern Theile der Monchs Kleidung die Rede. P. P.

S. 282, 6 puelßen = 'puellos, Knäblein, Kinder'. Dass dieses Wort auch sonst ein deutsches gebraucht werde, ist mir nicht bekannt. Aber es ist zu erinnern an den mich püßlen und find hat getragen d. Wette 5, 709: pullus kann schon wegen der Lautform nicht wohl in Betracht kommen, es hat zwar ins Deutsche Eingang gefunden, aber nur in der Bedeutung 'junges Huhn' und nur ins Süddeutsche. P. P.

S. 293, Z. 1 v. u. ist zu setzen 331, 34^b—(36a)^a st. 331, 34^b 36a^a und

S. 298. Vorbemerkung zu Nr. 18, Z. 2 ist zu setzen 331, 36a^a 36b^b st. 331, 36^a—36b^b. Die auf Bl. 35 folgenden 2 Blätter sind mit 36a und 36b, das dann folgend mit 37 beziffert. Vgl. oben S. 204. Das wird wohl durch die hier vorgeschlagene Bezeichnung deutlicher ausgedrückt als durch die zuerst gewählte. P. P.

Zu S. 322³. A ist auch in Leipzig U., Wien: B auch in Arnstadt, Breslau U., C auch in Breslau U. vorhanden. P. P.

Zu S. 339, 24 ist in den Lesarten nachzutragen: unfer! unfer. Das überlieferte unfer lässt sich nicht erklären, da eine Wendung wie unfer tausend im Hinblick auf vierd hier kaum angenommen werden kann, auch wenn man vierd = Reiter (Grimm Wtb. 7, 1679) fasst. Zudem fehlt alle Beziehung für das unfer, und unfer (oder unfer) bietet sich fast von selbst dar. Wir hätten dann hier einen Beleg für ungefähr, älter als die sonst nachgewiesenen. P. P.

S. 401, 17 lies Lunae 2. In feriis st. Lunae 2. In feriis

Zu S. 413. Von dem Einzeldruck finden sich in Berlin zwei Exemplare und auch in Wittenberg ist eines.

S. 434, 15. Der Sinn ist zweifellos; die Trauer lässt das Gesicht schwächer, die Freude breiter erscheinen, sichlumpen gleich den andern Mitgliedern dieser Wortsippe ein vieldeutiges Ztr., könnte hier in der Bed. 'schlaff herabhängen' in Betracht kommen, wenn nicht sich und zusammen dabei stünde. So ist wohl sichlumpst verhört oder verschrieben f. ichrumpst, und da das schw. Ztr. ichrumpfen nach Grimm Wtb. 9, 1804 erst im 17. Jhdh. sicher zu belegen ist, könnte man auch das st. Ztr. ichrumpfen (Grimm Wtb. 9, 1773) in Anspruch nehmen, indem man ichrumpst = ichrumpst f. ichrumpst setzt. Also: 'zieht sich all. zusammen'. Ubrigens ist auch sich ichrumpfen aus jüngerer Zeit belegbar und reflect. Gebrauch des sinnverwandten rimpfen seit alters verbreitet. P. P.

S. 434, 20-21 meint die Ubertreibungen fröhlicher Boredamkeit, der es auf ein oder 30 und 40 nicht ankommt.

S. 435, 8. In plater steckt das Ztr. blatern, platern (Grimm Wtb. 2, 111; 7, 1876) das mit plandern verwandt ist. Hier dürfte die Bed. 'unrechtl. reden treiben' passen, d. Josua Maaler (1564) angibt (s. Grimm Wtb.). Mit l für d erscheint das Wort auch Un. Ausg. 7, 650, 6. P. P.

S. 436, 10 Jogh — Joch.

S. 437, 56 schnappen wohl = 'Nasenstüber'. Diese Grimm Wtb. 9, 1168 2 für Schnappe nicht angegebene Bedeutung wird doch wohl den dort angeführten Redensarten einen Schnappe leiden, bekommen (auch bei Luther) zu Grunde liegen, macht sich nunmehr in dem Sinne zu nehmen, in dem Luther die Redensart später für die Übersetzung von Sirach 18, 15 verwendete, also etwa = 'schliff'; vgl. niederl. minnute word = 'Schliff' etc. P. P.

S. 439, 38. Als Subjekt zu haben und lezt ist deutsches 'man' zu denken, da Rörer im ersten Falle nach lat. Weise ausdrückte und im letzteren nach d. P. P.

S. 443, 32³ redt und bladt 444, 5 stehen wahrscheinlich redt bladt. In der Wie man den Bauer erkennt, wenn er seine plumpen Füsse erstreckt, so der satan wenn er sich selbst lobt. P. P.

S. 445. In Vorbem. zu Nr. 44 ist die Angabe, dass die alten Verzeichnisse für die Datierung von Nr. 44 auf 17. Juni sprechen, dahin zu berichtigen, dass nur etwa die Angabe in B als ein Zeugnis dafür angesehen werden könnte, insofern hier auch De: 3 mit ps. 112, durch einen Strich verbunden ist (s. S. 210, Lesn. zu 5/6). Vgl. auch S. 206.

S. 446. In den Vorbem. zu Nr. 45, Z. 3¹/₅ muss es heissen: Das Evangelium ist das des 4. Trinitatissonntags, dagegen die (zu 448, 10 am Rande) citirte Epistel die des 5. Stags. Es stehen sich also 2 Zeugnisse für 4. n. Trin. = 24. Juni [1. dom. in Überschrift und in den Verz. und Er. Luc. 6, 36 ff.] und 2 Zeugnisse für 5. n. Trin. = 1. Juli [1. Iulii in Überschrift u. 1. Petr. 3. legenda hodierna dom.] gegenüber. Eine andere als die von Buchwald angedeutete Möglichkeit, diese Widersprüche zu versöhnen, gibt es wohl nicht, wohl aber liesse sich auch annehmen, dass die beiden Zeugnisse für 5. n. Trin. = 1. Juli nur Versehen sind, da das thatsächlich behandelte Erang. doch ziemlich schwer für 4. n. Trin. in die Wagschale fällt. P. P.

S. 446, 26. brot das als handschriftlich sicher bezeichnet wird, ist wahrscheinlich entstelll aus broft: wolffen broft = Wolkenbruch. P. P.

S. 452, 1 das heist usr. bezieht sich auf eine Ansserung Carlstadts, die Luther auch an anderer Stelle anführt. Doch konnte ich sie nicht wiederfinden. P. P.

S. 466. Marginalie zu Z. 1 lies Luc. 16, 1 ff. st. Luc. 16 ff.

S. 485, 36/37. Die Wendung von der tolln lieb d. i. in der Geschlechtsliebe, legt nahe fasth zugleich in der nicht seltenen Bedeutung vulva (Grimm Wtb. 11, 149) zu nehmen. P. P.

S. 486. Die Vorbemerkung zu Nr. 55 bedarf einer Ergänzung, insofern in Rörers Handschrift Nr. 55 nicht unmittelbar hinter 54, sondern erst hinter 57 steht. Vgl. die Übersicht. Die Auffassung derselben als fortsetzende Nachmittagspredigt zu Nr. 54 wird dadurch nicht berührt.

S. 495. Das zu S. 486 bemerkte gilt auch von Nr. 58, das in Hs. erst hinter 60 steht.

S. 496, 33 gefrenkt und getenkt. Vgl. Gotfrid v. Strassburg, Tristan 10905 ff., wo ein Frauenrock beschrieben wird, der in dem snite von Franze gefertigt und in der Hüfte gefranzet und geenget war. Der gewöhnlichen Erklärung 'mit Frausen besetzt' ist wohl mit Recht von Bechstein widersprochen und als Bed. 'geschnürt' vermuthet worden. In der deutschen Übersetzung der Frischlinschen 'Susanna' durch den Schlesier A. Callagius (1604) heisst es: von art nit wie jonst weiber gehn || geförmbt, geschminkt, gepuht, geschwenkt, || gestift, gestrikt, gepreht, getenkt (3. 1). Grimm Wtb. 11, 124 ist die Stelle angeführt mit der Bem. 'reflexiv (im partice. ohne sich). vgl. tänzeln 3'. Dort steht nur eine Stelle aus Lichtenberg: sie kann zu einem eittlen Kammerpüppchen zusammengeknürt sich . . . tänzeln und zieren und trippeln . . . An ersterer Stelle steht gepreht neben getenkt und gehört mit diesem wohl näher zusammen, wie auch offenbar immer je 2 der vorhergehenden Epitheta. Und auch in der andern Stelle ist das feste Geschnürtsein gewissermassen als Voraussetzung des 'sich tänzelns' erwähnt. Dadurch wird die Vermuthung nahe gelegt, dass die Bed. 'geschnürt' nicht nur für das Gotfridsche gefranzet, sondern auch für das Luthersche gefrenkt anzunehmen ist. getenkt aber ist entweder in aktiver Bedeutung = 'tänzend, tänzelnd' zu nehmen oder es bedeutet 'zum Tanze gerüstet, geschmückt u. dgl.' P. P.

S. 499, 3 schlecht von den rapus vgl. 503, 2 in den rapus geworffen. Sonst auch bei Luther in die rappus(e) werfen, geben. Da den handschriftlich sicher ist, so verwechselte wohl Röer die rapus mit der rappeß. — schlafen ist an unserer Stelle in der übertragenen Bed. gebraucht, in der die ursprüngliche Nebenvorstellung der Bewegung zur Hauptvorstellung geworden ist, wie auch in dem ebenfalls Luther geläufigen auf den Haufen schlafen. P. P.

S. 500, 6 feutner handschr. sicher. ist sehr auffällig, da nur centner gemeint sein kann. Weder feutner = Bernstein noch feutner = Kellerlager (Grimm Wtb. 5, 555/56) kann in Betracht kommen. Wohl nur ein Schreiberschen. P. P.

S. 511, 1 — 'ich kann dem (das ich liebe) nicht genug thun, es [nicht genug] anschauen'. Man könnte auch das Komma nach thun besetzen: 'ich kann dem nicht genug thun sehen' d. i. es ist unmöglich, dass ich sehe, man thue dem genug. P. P.

Zu S. 526, 23, 24. Hier wurde also Luther die Rothsehe Kirchenpostill, da Surt der Jahrzahl 1527 erschien, schon am 21. Oktober 1526 in den Händen seiner Zuhörer voraussetzen, wenn man seine Worte auf das Evangelium des 21. Sonntags a. Tru. bezieht und nicht vielmehr nur auf die vera fides Christiana. Denn erst in der Kirchenpostill von 1527 steht eine Predigt über das Evangelium des genannten Sonntags. P. P.

Zu S. 531. Vorhem. zu Nr. 65 vgl. oben in diesem Bande S. 207.

S. 536, 21, 22 ist essent das ubirzte volck sein wohl so zu erklären, dass Luther ein mit Hilfszeitwörtern gebildete Form, etwa sollten sein gebrauchte, die Rorer mit essent wiedergab, dann aber noch das ihm im Ohre haftende sein zufügte. P. P.

S. 548 ist bei den Gesamtausgaben nachzutragen: Jena Bd. III 1556, 6hr. Rodinger, Bl. 461b—473b.

S. 585, 23 hunc morem schlafen sie in für soll wohl bedeuten: ein solches Auftreten Christi (wie im Vorhergehenden angegeben) veranschlagen sie bei sich, stellen sie sich vor. Vgl. miltelniederl. vorslân, das auch die Bed. 'überschlagen, veranschlagen, berechnen' usw. hat (s. Lübben-Walther). P. P.

S. 586, 10 Die sîgt juncker Hans in der roten gopen. Bei dieser Lesung muss wohl gopen = jopen genommen werden. Die rothe Farbe der Gewandung galt als coenich (Grimm Wtb. 8, 1297), hier müsste sie eine eingebildete Vornehmheit oder überhaupt Eingebildetheit bezeichnen, wie der Zusammenhang ergibt. Lese man roß gopen so könnte bei roß vielleicht an roye = 'Wassergrube zum Flachsbereiten, Roste' (Grimm Wtb. 8, 1283 f.) gedacht werden und gopen könnte verhoert sein für gropen, worin dann entweder das nachd. grope = 'Pfütze' stecken könnte oder weniger wahrscheinlich grope = 'Tupf'. Letzteres belegt Dietz: zweimal bei Luther. P. P.

S. 630, 24 lies Quia st. Quis.

In Lesart zu 704, 5 lies credere st. credere.

Zu S. 788, 2, wo die Hdschr. reichen bietet, macht nachtraglich Lic. Koffmann auf zwei Stellen (Erl. 2 16, 376 u. 377) aufmerksam, die reichen ähnlich da zeigen, wo wir reiffen oder reifen erwarten, welches letzteres in Kirchenpost. dafür eingesetzt worden ist. An der einen Stelle könnte reichen = 'gereichen' in Betracht kommen, an der andern in der Bed. 'holen' Grimm Wtb. 8, 588. Diese würde zur Noth auch an unserer Stelle passen. P. P.

